મેવાડના અણમોલ જવાહિર

યાને

આત્મ બલિદાન

સંશોધક અને પ્રકાશક
વોરા ભોગીલાલ રતનચંદ
રાજકવિ ધરમપુર સ્ટેટ
ઝવેરીવાડ, પટણીની ખડકી,
અમદાવાદ.

કિં. રૂ. ૪-૦-૦

પ્રકાશક :
વોરા ભોગીલાલ રતનચંદ
રાજકવિ ધરમપુર સ્ટેટ—
ઝવેરીવાડ, પટણીની ખડકી,
અમદાવાદ.

સંવત્ ૧૯૯૬] આવૃત્તિ ૧ લી [સને ૧૯૪૦

મુદ્રક :
શા. મણીલાલ છગનલાલ
ધી નવપ્રભાત પ્રિ. પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ–અમદાવાદ.

જૈન તિર્થોદ્ધારક બાળ બ્રહ્મચારી શાસનશિરોમણી

આચાર્ય શ્રી. ૧૦૦૮ શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી

જેઓશ્રી મારા પરમ ઉપકારી ગુરૂદેવ છે, અને તેઓશ્રીએ મારા પુસ્તકમાં અપૂર્વ હિંમત બતાવી છે. વળી ચિત્તોડ (મેવાડ)ના પ્રાચીન તિર્થોના જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય તેઓશ્રીએ ઉપાડયું છે. વળી આ ઈતિહાસની શરૂઆત પણ તેઓશ્રીના આશિર્વાદથી જ થઇ છે. તેથી તેઓશ્રીનો હું સદા ઋણી છું.

લી. કવિ ભોગીલાલ

વિદ્વાનવર્ય વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ પંન્યાસ શ્રી
૧૦૮ શ્રી કલ્યાણવિજય મહારાજ

જેઓશ્રીએ મારા પુસ્તકમાં પોતાનાથી બનતી સહાય અપાવી મારો ઉત્સાહ વેગવંતો બનાવ્યો છે. અને પોતે ઘણાજ સાહિત્ય રસીક હોવાથી અવારનવાર મારા કાર્યમાં ઘણીજ કિંમતી સલાહ આપી મારૂં કાર્ય સરળ કરી આપ્યું છે. તેથી તેઓશ્રીનો ફોટો મૂકી મારી ફરજ અદા કરૂં છું.

લી. ભોગીલાલ કવિ

પંન્યાસ ૧૦૮ શ્રી. શાન્તિવિજયજી મહારાજ

જેઓશ્રીની માતૃભૂમિ પાટણ (ગુજરાત) છે, અને બાલ્યાવસ્થામાં તેઓશ્રીએ મને ઘણો જ આનંદ આપ્યો હતો. અને આ ઇતિહાસના કાર્યમાં પોતાના લુણાવાડાના ચોમાસામાં મને સારી મદદ અપાવી આભારી કર્યો છે. તેઓશ્રી સંસારીપણામાં અમારા કુટુંબી જેવા હતા.

લી. કવિ ભોગીલાલ

પંન્યાસ ૧૦૮ શ્રી. સંપતવિજયજી મહારાજ

જેઓશ્રી ગુરુદેવના પગલે ચાલી જીર્ણોદ્ધારના કાર્યમાં સારો ઉત્સાહ લઈ રહ્યા છે. વળી આ ઇતિહાસમાં તેઓશ્રીએ આર્થિક મદદ ઘણી સારી અપાવી સાહિત્યની સેવા બજાવી છે. તેથી તેઓશ્રીનો હું સદા આભારી છું.

લી. કવિ ભોગીલાલ

અભિપ્રાય.

શ્રીયુત્ મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ બી. એ. એલ એલ. બી. હાઈકોર્ટ એડવોકેટ–મુંબઈ

વીરતાની ભૂમિ તે મેવાડ; તેના ખૂણે ખૂણે શુરવીરો અને વીરાંગનાના પાળીઆ સાંપડે છે. મોગલ પાદશાહો સામે અડગ અને ટેકીલો રાજપૂતાના–રાજસ્થાનના દેશો પૈકી કોઈ પણ રહ્યો હોય તો તે પ્રતાપ રાણાનો મેવાડ દેશ. તે પ્રતાપી પ્રતાપને અણી વખતે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પનાર જૈન વણિકવીર ભામાશાનું સ્થાન મેવાડની હયાતી સુધી જીવંત રહેશે.

એ મેવાડ દેશના ઈતિહાસનો વિષય લઈ શ્રીયુત ભોગીલાલ રતનચંદ વોરાએ એક પુસ્તક લખ્યું અને તેને 'મેવાડના અણમોલ જવાહિર યાને આત્મ બલિદાન' એ સાર્થક નામ આપ્યું. આ હિમ્મત માટે તેને શાબાશી ઘટે છે.

શ્રી ભોગીલાલને હું ઘણાં વર્ષોથી ઓળખું છું. જાહેર હિતની સંસ્થો જીવદયા મંડળી વગેરેના આશ્રય નીચે તેણે ઘણી સેવા કરી છે. તેઓ ગમે તે સમયે હૃદયના ઉંડાણમાંથી શબ્દો જેમ જેમ આવતા જાય તેમ તેમ તેની પદ્યમાં ગુંથણી સભા સમક્ષ મૂકી શકે છે, પોતાના બુલંદ અને સંગીતમય સૂરથી સભા જનોને રંજિત કરી શકે છે, અને ઘણી વખત અણધારી પ્રબલ અસર શ્રોતાઓ પર પાડી શકે છે.

તેમની સ્મરણ શક્તિ અજબ છે–એ વાત ભાવનગરની જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના સુવર્ણ મહોત્સવ પ્રસંગે તેમણે દાદાજીના મંદિરમાં ઇલાયચીકુમારની કથા પર કવિતામાં સળંગ વ્યાખ્યાન આપ્યું ત્યારે મને પ્રત્યક્ષ થઇ. આવાં વ્યાખ્યાનો તેમણે પચાસ સો જૈન કથાઓના સાગરમાંથી દોહન કરી રચ્યાં છે અને તે દ્વારા સમાજના અશિક્ષિત સમૂહ પર નીતિબોધ અને વર્તમાન આવશ્યક સુવિચારો ઠસાવી આવકારદાયક વાતાવરણ જમાવી શકે છે. ઠંડા વિનોદથી હસાવી શકે છે, હૈડાના મર્મભાગને સ્પર્શી કરૂણતા ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આ શક્તિનું મૂલ્ય ઘણું છે. તેનો ઉપયોગ સમાજ જેમ વધુ પ્રમાણમાં લે તેમ વધુ લાભ છે. ગમે તે મેળાવડામાં, સારા પ્રસંગોમાં, ઉત્સવોમાં, તેમને બોલાવો ત્યારે તે પોતાની સેવા પ્રેમ પૂર્વક આપવા માટે હાજર થઇ જાય છે.

તેમનામાં શીઘ્રતાથી શબ્દ સમૂહને કવિતામાં મૂકવાની શક્તિ છે તેથી તેઓ કવિ–શીઘ્રકવિ કહેવાય છે. એ શક્તિને વિશેષ કેળવવાની જરૂર છે, છંદના

ચોગઠામાં શબ્દોને બરાબર મૂકી શકાય, માત્રા મેળ-અક્ષરમેળ સાધ્ય થાય, પ્રાસ સહજરીતે ગોઠવાય, એટલી યોગ્યતાતો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી લેવી ઘટે, વળી લેખનકળામાં શબ્દોની યથાર્થ જોડણી રાખવી જોઈએ. હસ્વ દીર્ઘ ગમે તેમ મૂકવામાં ભાષાની શુદ્ધિ નથી. તે તરફ કાળજી ભર્યું લક્ષ રાખવામાં આવશે એવી ભલામણ ભોગીલાલભાઈને કરવા રજા લઉં છું.

કવિને આશ્રય આપનાર રાજ દરબારો હતા. તે પ્રથા અત્યારે આપણાં દેશી રાજ્યોમાં દેખાતી નથી. ધરમપુરના દિલાવર રાજવીએ ભોગીલાલભાઈને પોતાના રાજ્યના કવિ નીમી તે પ્રથા સાચવી છે તેમાટે રાજવી ને કવિ બંનેને અભિનંદન.

આ મેવાડના પૂર્વ રાજાઓના ગૌરવશાલી વૃત્તાત તેમજ તે દેશનો ઇતિહાસ આપવામાં, કવિએ ઠીક મહેનત લીધી છે. વીર વિનોદ, મારો જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આદિ કેટલાંયે પુસ્તકોનો આધાર લઇ તે પર પોતાની રચના કરી છે. રાજવીઓનાં, શિલ્પકલાના ભવ્ય નમુના રૂપ જૈન મંદિરોનાં ચિત્રોથી તેને ચિત્રમય કર્યું છે. ભાષા સાદી અને આડંબર રહિત છે. તેમાં કાવ્યમય સંવાદો પણ પોતાના રચેલા મૂકયા છે. જાણવા યોગ્ય લોક ભોગ્ય બાબતોને સ્થાન આપ્યું છે. આથી સામાન્ય જનતાને રસીલું અને મનપસંદ વાંચન મળી રહેશે.

મેવાડ દેશની રાજધાની આઘાટ ને પછી ટેકરી પરનું ચિત્તોડ, ને ત્યાર પછી ઉદયપુર, ચિત્તોડની જાહોજલાલી મશહૂર છે-આજ ત્યાં જૂના મહેલો મંદિરોનાં ખંડેરો વિદ્યમાન છે કે જેને સમરાવવા માટે ખાસ પ્રયત્નો રાજતરફથી કે તે મંદિરોનાં માનવાવાળાથી લેવાયા કે લેવાતા નથી એ ખેદનો વિષય છે. ત્યાં જૈન મંદિરો-મૂર્તિઓ, કીર્તિસ્તંભ વગેરે જૈનોના પૂર્વ વૈભવની સાબીતી રૂપ અનેક સામગ્રીઓ છે, કે જેમનું સવિસ્તર વર્ણન કરવાને માટે હજુ કોઈ જૈન પુરાતત્ત્વી મળ્યો નથી તેમ એવો પુરાતત્ત્વી જૈન સમાજે મેળવી કાર્ય લીધું નથી. ચિત્તોડના રહેવાસી સમર્થ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ હતા એમ તેમના વૃત્તાંતમાંથી જણાય છે, મૂળ ચૈત્યવાસીને પછી ખરતરગચ્છના થએલા શ્રી જિનવલ્લભસૂરિ જેમણે ચૈત્યવાસ સામે બળવો કરી 'વિધિચૈત્ય' અને તે માટેના નિયમોની સ્થાપના કરી તેમણે પોતાના કાર્યની ભૂમિ તરીકે ચિત્તોડને પસંદ કર્યું હતું ને ત્યાં અનેકને પોતાના ઉપદેશના રાગી અને ભક્ત કર્યા હતા અને ચૈત્યવાસી આચાર્યોથી વ્યાપ્ત એવા મેવાડ આદિ દેશોમાં વિહાર કરી ચિત્તોડને બીજાં નગરોમાં વિધિચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ માત્ર દૃષ્ટાંત રૂપે છે, અસંખ્ય જૈનાચાર્યો તે દેશમાં થયા છે કે જેમણે શાસનની સેવા વિધવિધ રૂપે કરી છે કે જેના અવશેષો પુષ્કળ પ્રમાણમાં શોધકને મળી આવે તેમ છે, તે અવશેષો પૈકી થોડા શિલાલેખો ગ્રંથકારે આરંભમાં મૂકેલ છે.

ગૂજરાતના જૈન રાજવી શ્રી કુમારપાળે ચિત્તોડ સર કર્યું હતું અને ત્યાર પછી ગૂજરાતના રાજ્યથી સ્વતંત્ર બની ત્યાં રાજપૂતોના હસ્તમાં રહ્યું. સીસોદીયા રાજપૂતોનું ગૌરવ મુખ્યરીતે મજહૂર છે. તે રાજપૂત રાજવીઓના મંત્રીઓ તરીકે જૈનોએ રાજવહિવટ કરી પ્રખ્યાતી મેળવી હતી. મેવાડ આદિ દેશોમાં ઓસવાલ જૈનોએ મંત્રીપદ ઉપરાંત સેનાધિપતિનાં પદ પણ યોગ્યતાથી સાચવી રાખ્યાં હતાં, સંગ્રામરણે ચઢી પોતાના રાજવીની ટેક જાળવી હતી. રાણા પ્રતાપસિંહના રાજ્ય કાલમાં ભામાશાની રાજસેવા ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે; છતાં તેની સેવા તેણે કરી નહોતી એવા પ્રયાસ હાલમાં થયા છે એ જાણી ખેદ થાય છે. ભામાશાહના પુત્ર જીવાશાહને મંત્રીપદ મળ્યું હતું. એ ઉપરાંત ઇતિહાસના સહૃદય પ્રમાણિક પ્રેમી શોધકને અનેક જૈનોની રાજસેવા મળી આવશે. ગૂજરાતના રાજપૂત રાજાઓના વિમલશા, ઉદયન, શાંતુ, વસ્તુપાલ તેજપાલ આદિ જૈન મંત્રીઓનો ઇતિહાસ પ્રાચીન પ્રબંધકારોએ જે રીતે સાચવ્યો છે, તે રીતે દુર્ભાગ્યે રાજસ્થાનમાં પ્રબંધકારો ન થવાથી તેના મંત્રીઓનો સચવાયો નથી; છતાંયે અનેક અપ્રકટ 'ખ્યાત' માંથી તેમના સંબંધી હકીકતો મેળવી લેખબદ્ધ કરવાની જરૂર છે. આવા મંત્રીઓ પૈકી ભામાશા ઉપરાંત રાજસિંહ રાણાના મંત્રી દયાલશા સંબંધી કર્તાએ એક સ્વતંત્ર પ્રકરણ (૧૪ મું) વિસ્તારથી આપ્યું છે.

આ રીતે મેવાડના ઇતિહાસમાં જૈનોનું પણ સ્થાન છે તે બતાવાયું છે. તેના દરેક પ્રાચીન અને અર્વાચીન નગરના ઇતિહાસમાં ઉતરીશું-દા. ત. દેવકુલપાટક કે જે સંબંધી મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજી એ શિલાલેખ વગેરે એકઠા કરી સારી સામગ્રી પૂરી પાડી છે-તો જૈન શાસનના જયવંતા આ લેખનનાં રમ્ય પ્રકરણો પૂરાં પાડી શકાય તેમ છે. શ્રી મ્હારા જેવા સાહિત્ય રસિક બંધુઓ વિશેષ ઉદ્ભવી તે કાર્ય ઉપાડી લે એમ ઈચ્છીશું. આમાં મેવાડના મુખ્ય નગરો, કેશરીયાજી આદી તીર્થો વગેરેનો ટુંક અહેવાલ મૂકવામાં આવે એવી સૂચના છે.

સંશોધનનું તત્ત્વ અમુક અંશે આ ગ્રંથમાં છે, તેનો વિકાસ અને વિસ્તાર આવાં પુસ્તકોમાં સવિશેષ અપેક્ષિત છે. એ કાર્યમાં જૈનો અને જૈન ધર્મનાં ઉપાસકો-અનુયાયીઓની પ્રાચીન અને વર્તમાન દશાની તુલના લક્ષમાં લેવા જેવી છે.

આ પુસ્તકને સમાજ ઉત્તેજન આપશે, અને દરેક પુસ્તકાલય સંઘરશે એ આશા સાથે અટકતો.

તા. ૩-૫-૧૯૪૦
મુંબઈ

મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ

ઇતિહાસની પ્રણાલિકા

શેઠ ચીમનલાલ વાડીલાલ શાહ. મુંબઇ

ભારત ભૂમિના પ્રાચીન ગૌરવમાં જૈનોનો હિસ્સો નાનોસૂનો નહોતો–આજનાં ઇતિહાસ તરીકે ઓળખાતાં અને ગોઠવાતાં અનેક પુસ્તકો છતાં આ વાતને–હકીકતને જોઇએ તેવો ન્યાય મળ્યો નથી આમ છતાં તે તરફ આપણી દૃષ્ટિ ગઇ નથી તે આપણી શરમનો નહી તો દીલગીરીનો વિષય તો અવશ્ય લેખાય.

જૈન ધર્મના ઉમદા સિદ્ધાંતોમાં ઉપદેશાયેલ ત્યાગ, શૌર્ય, વીરતા, પુરૂષાર્થ અને દાન સાથે વિવેકની મૂર્તિ સમી અનેક વ્યક્તિઓ આ પવિત્ર ભારતભૂમિ ઉપર જન્મ લઇ પોતાનું જીવન માત્રજ નહી પરંતુ દેશનું જીવન ઉજાળી ગઈ છે. પોતાની ક્રોડા–અબજોની મિલ્કતોને દેશદાઝના યજ્ઞમાં ઉદારતા દાખવવાની દૃષ્ટિએ–મોટા ગણાવવાની દૃષ્ટિએ નહી પરંતુ માત્ર ધર્મ સમજી, ફરજ સમજી હોમી દેનાર ભામાશા; દેશની ઇજ્જત–ટેક અને ગૌરવ સાચવવા માટે પ્રાણને–જીવનને મુઠ્ઠીમાં લઇ ઘુમનાર દયાલશા, અને અન્ય મહારથીઓનાં જીવનો હજુ આપણાથી–આપણા સમાજથી અપરિચિત જ રહ્યાં છે.

માત્ર પુરૂષો જ શા માટે? ધર્મ પાલનમાં સ્ત્રીઓ પણ ક્યાં પાછળ રહી છે? વિરાંગના પાટમદે જેવી સ્ત્રીઓના જીવન ચરિત્રો આજની પ્રજામાં ફરતાં કરવામાં આવે તો કોણ કહી શકશે કે જૈન ધર્મ કાયરોનો ધર્મ છે?

આ બધાં જૈન રત્નોનો પરિચય કરાવવો એટલે એક રીતે તો જૈનધર્મનો પુનરૂદ્ધાર કરવાનો પ્રયત્ન જ લેખાય. આવાં પરિચયો આપતાં પુસ્તકો જ આજે ધર્મથી–સાચા ધર્મથી વિમુખ બનતાં આપણા ધર્મીભાઇઓને ઉપદેશાત્મક જ નહી પરંતુ પ્રેરણાદાયી નીવડી શકે. પરંતુ આ દિશા તરફ આપણા કમભાગ્યે આપણી કોઇ પણ સંસ્થાએ બહુ જ ઓછું લક્ષ આપ્યું જણાય છે.

આવા સમયે પોતાનાં પરિમિત સાધનો સહિત શ્રીયુત ભોગીલાલભાઈ આ દિશાએ દૃષ્ટિ દોડાવે છે, તે ખરેખર આશા, આનંદ અને સંતોષનો વિષય લેખાય. રાજકવિ શ્રી ભોગીલાલભાઇનો પરિચય જૈન સમાજને આજે છેલ્લા બે દસકા કરતાં વધુ સમયથી છે. તેઓની ધર્મ પ્રત્યેની લાગણી, અનેક જાહેર સંસ્થાઓ પ્રત્યેની મમતા અને સેવા ઉપરાંત પ્રત્યેક હાથ ધરવામાં આવતાં વિષયમાં ઓતપ્રોત થઇ જવાની ધગશ જાણીતીજ છે. પ્રસંગને અનુરૂપ કાવ્ય

કોઇપણ જાતનો સમય લીધા સિવાય શીઘ્ર બનાવી શકવાની તેઓની શક્તિએ તેઓનું સ્થાન સમાજમાં ઉંચે ચઢાવ્યું છે. આ તેમની શક્તિની કદર કરે તેવો જૈન હજુ શોધવોજ રહ્યો છે આમ છતાં કદર અને બદલાની લાલસા સિવાય જ જેને કર્તવ્યનો પંથ નક્કી કરી એ રસ્તે આગળ ચાલવું છે તેનો ઉત્સાહ સદાય એક સરખો જ રહે છે.

આ પુસ્તકનું નામ તેની અંદરના વિષયોનો ખ્યાલ આપી શકે છે. ભારત ભૂમિની ઇજ્જતના હાર્દરૂપ મેવાડને અને તે મેવાડનું નામ અને ટેક ટકાવી રાખનાર રાણા પ્રતાપને કયો ઈતિહાસકાર ભૂલી શકે તેમ છે? પરંતુ આ ટેકના નિભાવ પાછળ, આ ટેકીલાઓને પ્રાણ, પ્રેરણા અને પુરૂપાર્થ અર્પનાર ઘણીએ વ્યક્તિઓનો ઇતિહાસ ઢંકાએલો પડયો છે. આ વ્યક્તિઓમાંની મોટે ભાગની જૈનજ હતી. જો તેઓના જીવનની સ્હેજ પણ ઝાંખી થાય-તેમાંથી પ્રેરણા મેળવવાના પ્રયાસ થાય તો આજના જૈન સમાજમાં અનેક નવચેતન આવે. આવો પ્રયાસ આ પુસ્તકદ્વારા શ્રી ભોગીલાલભાઇએ સફળતાપૂર્વક કર્યો છે. આવાં પુસ્તકો બનાવતાં કેવો અને કેટલો ખર્ચો, કેવી અને કેટલી મુશ્કેલીઓ તેમજ પરાધિનતાઓ ભોગવવી પડતી હશે તેનો ખ્યાલ તો આવાં કાર્ય હાથ ધરનારને જ આવી શકે. આ અને આવાં પુસ્તકોનો પાત્ર વાંચવા ખાતર જ નહી પરંતુ આપણા સમાજ પ્રત્યેની ફરજ ખાતર પણ ઉપાડી લેવાં જોઇએ-પ્રત્યેક સંસ્થા, લાયબ્રેરી અને ઘરમાં વસાવી લેવાં જોઇએ એમ મારૂં માનવું છે.

તા. ૫-૫-૧૯૪૦ મુંબઇ.	ચીમનલાલ વાડીલાલ શાહ તંત્રી શ્રી 'જૈન બન્ધુ'

ઇતિહાસની ઉપયોગીતા

શ્રીયુત અમરચંદ માવજી શાહ

પૂર્વજોના ઉજ્વલ ઇતિહાસો સંગ્રહી રાખવાનું અને તેને વર્તમાન જીવન સમક્ષ આદર્શ રાખવાનું પ્રવૃત્તી ચાલુજ છે. શાળાઓમાં પણ એનું શિક્ષણ દેવાય છે, તેનું મુખ્ય કારણ બાળજીવનના ઘડતરમાં એ શૌર્યવંતા, કીર્તિવંતા, દાનશુરતાના આદર્શ કેળવવામાં ઇતિહાસ મહાન ફાળો આપે છે એનાથી બાળજીવન ઉપર ઉગતા છોડ ઉપર અજબ છાપ પડે છે, અજબ પરિવર્તન થાય છે, તેના રોમાંચ ખડા થાય છે. એવા ઉજ્વલ કાર્યો કરવાના તરંગોથી હારમાલા તેના અંતરમાં ઉદ્ભવે છે, અને આવા સુસંસ્કારોથી પ્રજામાં એવા પુરૂષોનો વેલો અખંડ રહે છે. દાખલા તરીકે 'દેશ માટે ભામાશાહની અપૂર્વ ભેટ'ની વાત ઇતિહાસ કહે તો આપ્યો અને ત્યાર પછી અનેક જનોએ એ આદર્શથી દેશ સેવામાં કિંમતી ફાળો આપવામાં પ્રેરાયા હશે.

ઇતિહાસો એનાજ લખાય છે, જેણે પ્રજા રક્ષણ માટે શુરવીરતા દાખવી હોય, પરમાર્થ માટે આત્મભોગ આપ્યો હોય, અઢળક દાન આપ્યા હોય, એવા આદર્શો ઊગતી પ્રજામાં ઉતારવા માટે ઇતિહાસ એ અણમૂલ સાધન છે.

એવો એક શુરવીરતાથી ભરપૂર જૈન જગતની પૂર્વ જાહોજલાલીના કીર્ત્તિ-સ્તંભો હજુ પણ જ્યાં ખડા છે એવો મેવાડ દેશનો ઇતિહાસ જૈન સમાજની, ગારવતા વધારવામાં ઊગતા જન બાળકોને પૂર્વજોની કીર્ત્તિના યશ ડંકા સંભળાવવા "મેવાડના અણમોલ જવાહિર યાને આત્મ બલિદાન" જૈન જગતની વરસો થયા અનુપમ સેવા કરનાર પોતાની મધુર વાણીથી જૈનો તેમજ જૈનેતરોમાં પ્રસિદ્ધ થએલા રા. રા. કવિશ્રી ભોગીલાલ રતનચંદ વોરાએ ઘણીજ જહેમત ઉઠાવી એ દટાઇ ગએલી જાહોજલાલી, ખંડેર થતાં કીર્ત્તિસ્તંભો અને ભુંસાઈ જતા ઇતિહાસને જુનો સ્વરૂપે—જૈન જગત સમક્ષ રજુ કરે છે.

એમની અંતઃકરણની ધગશથી પ્રગટ થયેલો આ ગ્રંથ જૈન સમાજના ઘટતા ગૌરવમાં વધારો કરે, અને એનો ઉદ્ધાર કરવામાં સૌ કોઈ પોતાનો ફાળો આપે અને સમાજના આવા રત્નોની કદર કરે.

ઇચ્છું છું કે એમની એ સેવા ઇતિહાસને પાને અમર રહો.

તા. ૩–૫–૧૯૪૦ મુંબઇ	લી. આપનો લઘુતમ અમરચંદ માવજી શાહ

મેવાડના અણુમોલ જવાહીર યાને આત્મબલિદાનના
સંશોધક અને પ્રકાશક.

રાજકવિ ધરમપુર સ્ટેટ
ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા (અમદાવાદ)

લેખક કવિ ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા

ભાઈ રસીકલાલ લાલભાઈ છોટાલાલ જેમણે ઇતિહાસ લખવાના કાર્યમાં
તનમનથી સારો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે.

પરમપૂજ્ય પિતાશ્રી વોરા રતનચંદ લલ્લુભાઈ
પાટણ. (ગુજરાત)

તેઓશ્રીના આશિર્વાદથી જ અને કાવ્યશક્તિ મળી છે; અને તેઓશ્રી પણ એક વિદ્વાન સાક્ષર છે. મારા પ્રત્યે સદા તેઓશ્રીનો વાત્સલ્યભાવ છે. મારા દરેક સુકાર્યમાં મારા પરમપૂજ્ય પિતાશ્રીનો આશિર્વાદ છે.

લી. ભોગીલાલ

મર્હુમ શેઠ લાલભાઇ છોટાલાલ અમદાવાદ.

જન્મ
સં. ૧૯૩૫ ના શ્રાવણ
વદ :૯

અવસાન
સં. ૧૯૯૬ ના ચૈત્ર વદ ૨
મંગળવાર

જેઓશ્રી એક એજ્યુકેશન ખાતામાં સારા હોદ્દા ઉપર હતા, વળી વિદ્વાન અને લેખક પણ હતા તેઓશ્રીએ 'દેવકુમાર' નામનું ત્રીઅંકી નાટક ઘણું જ બોધદાયક, પુસ્તક રૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું, વળી 'કલાપી' માસીકના સંપાદક પણ હતા, તેમજ સાહિત્યમાં ઘણોજ રસ ધરાવતા હતા. વળી સ્વભાવે ઘણાજ ઉદારવૃત્તિવાળા અને પ્રેમાળ હતા, આ અનેક સદ્‌ગુણોને લઈ તેઓશ્રીના લઘુ બન્ધુ શ્રીમાન્ **જમનાદાસ છોટાલાલ** (જેઓશ્રી ગવર્નમેન્ટ ખાતામાં જવાબદારી ભરેલ અને હાલમાં જંબુસરમાં મામલતદાર અને ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજીસ્ટ્રેટ છે). તથા મર્હુમના ધર્મપત્નિ **સ્નેહલતા**એ મર્હુમની યાદગીરી માટે મારા આ પુસ્તકમાં સારામાં સારી સહાયતા આપી મને આભારી કર્યો છે. જેઓશ્રીનું સારૂં ય કુટુંબ મને પોતાના કુટુંબી તરીકે ચાહે છે, જેઓશ્રીને બે પુત્રો અને એક પૌત્ર છે. એઓશ્રીની સેવા કરવાનો લાભ મને સાત મહિના સુધી મલ્યો હતો જેથી હું મારી જાતને ભાગ્યશાળી સમજું છું. તેથી એઓશ્રીનો ફોટો મારા પુસ્તકમાં મૂકી મારી ફરજ અદા કરૂં છું. પ્રભુ! મર્હુમના આત્માને સદાશાન્તિ અર્પે અને તેઓશ્રીનું સારૂં ય કુટુંબ સદા વૃદ્ધિ પામો એજ પ્રભુ પ્રાર્થના.

લી. આપનો, કવિ **ભોગીલાલ.**

વાંચકોને બે બોલ.

કવિ ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા.

જગતના ઈતિહાસમાં ઘણા ઘણા અવનવા ફેરફારો થઇ ગયા છે, થાય છે અને ભવિષ્યમાં થશે. પણ જ્યારે ઐતિહાસીક વસ્તુઓ વાંચવામાં આવે અને તેનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે ઘણી જ નવિન અને સત્ય વસ્તુઓ જાણવામાં આવે છે.

જ્યારે જૈન ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મ વચ્ચે ચાલતા વિતંડાવાદોના ઇતિહાસો વાંચતાં મનમાં એમજ થાય છે કે તે વખતે પણ વાદાવાદ-પક્ષાપક્ષીને સ્થાન હતું. અને એ સ્થાન ઘણું અગ્રપણું ભોગવતું હતું. તેથી જ જૈન ધર્મના નામે મોટો વિનાશ અને ત્રાસ જોવામાં આવતો હતો. તે છતાં પણ જો મૂળ વસ્તુનો ખુબ વિચાર કરવામાં આવે તો જરૂર સાચી વસ્તુનો ખ્યાલ આવી શકે. જેમકે રાજા વિક્રમસિંહના વખતમાં સિદ્ધસેનદીવાકર સૂરીશ્વરે પોતાની આત્મશક્તિ વડે રાજા વિક્રમસિંહને જૈન બનાવ્યો હતો.

શ્રીમાન્ માનતુંગાચાર્યે આત્મબળના પ્રતાપે અડતાલીસ બેડીઓ તોડવા ભક્તામર સ્તોત્ર બનાવ્યું. આ તો બધી આગળની વાતો કરી પણ સંપ્રતિ રાજા જ્યારે ત્રણ ખંડ ધરતી જીતી આવ્યા ત્યારે તેમની માતાએ પોતાની બુદ્ધિ વડે સાચા રસ્તા (ધર્મ)નું ભાન કરાવ્યું હતું. અને જૈન ધર્મ શું વસ્તુ છે તેનો ખ્યાલ પવિત્ર માતાએ સંપ્રતિરાજાને સમજાવ્યો હતો, જેથી એ સંપ્રતિરાજાએ જૈન ધર્મનો પ્રચાર એટલો બધો કર્યો કે જેના સ્મરણો આજે તાજા અને મોજૂદ છે.

કળિકાળના જમાનામાં રાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં આચાર્ય મહારાજશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના ચારિત્રના પ્રભાવથી વિદ્યાના બળે જૈન ધર્મની ચારે દિશાએ ધ્વજા ફરકાવી અને ભલભલા રાજાઓને મહાત કર્યા. વળી પદમસૂરિ આચાર્ય જેવાએ પોતાની અગાધ શક્તિ વડે જગડુશાને બોધ આપી દુઃખી આત્માઓને અનાજ આપવા સારૂ ત્રણ વર્ષનો દુષ્કાળ પડશે તેવું ભવિષ્ય ભાખીને જગતમાં જૈન ધર્મનો પ્રભાવ પાડયો. જગતનો તારણહાર જગડુશાહ જગતની જીભ ઉપર આજે રમી રહેલ છે. આ બધા પ્રતાપ કોના ? આપણા ધર્મ ધુરંધર આચાર્યો અને સમયના જાણકારના જ હતા.

આવા અનેક દાખલાઓ ઇતિહાસોમાં આજે મળી આવે છે અને તે જગતને ધડો આપનારા છે. વળી જૈન કોમના વૈભવની હકીકત એક અંગ્રેજ

પોતાના પુસ્તકમાં લખી છે કે " આખા જગતની મિલ્કત જો એકઠી કરીએ તો ત્રણ ભાગ જૈનો પાસેથી અને એક ભાગ જગત પાસેથી નીકળે એટલે કે ત્રણ ભાગની મિલ્કત ફક્ત જૈનો પાસે જ છે. " તો શ્રોતાજન! જરા ખ્યાલ કરો કે જૈનો કઇ સ્થિતિમાં હતા અને શું શું કાર્યો કરતાં હતાં. આવા અનેક દાખલાઓ છે કે જેનો વિચાર કરતાં પણ પાર આવે તેમ નથી.

કાળચક્રની પડતી દશાના વખતમાં પણ જૈનોએ ધર્મના માટે, રાજ્ય સેવા માટે તેમજ પોતાના દેશ માટે જે અમૂલ્ય ફાળો તન, મન અને ધનથી આપ્યો છે તે આજના આ જમાનામાં કોઇ પણ વ્યકિત (જૈન હોય યા જૈનેતર હોય) આપી શકે તેમ નથી. દાખલા રૂપે મેવાડનું નાક, મેવાડનો કોહીનૂર રાણા પ્રતાપનો જમણો હાથ વળી મેવાડ માટે પોતાની તમામ મિલ્કત અને પોતાનો પ્રાણ સમર્પણ કરનાર તે વીર **ભામાશાહ** એક જ હતો. આવા મહાપુરૂષોને અમારા સદા વંદન હો એમ સ્વાભાવિક કહેવાઇ જાય છે.

રાણા પ્રતાપથી ચોથી પેઢીએ મહારાણા રાજસિંહના વખતમાં એક નવયુવાનની ઓળખાણ થાય છે જેનું નામ **વીર દયાળશાહ** છે, પોતે એક ઘોડાના ખાસદારની જગ્યાએથી મહામંત્રી પદે પહોંચ્યો હતો અને દિલ્હી જેવી જબરજસ્ત સલ્તનતને ધ્રુજાવી શાહ ઔરંગઝેબને તોબા તોબા પોકરાવનાર પણ એક જૈન હતો. અને તે આજ વીર દયાળશાહ જ હતો. તે ગર્ભશ્રીમંત હતો, ઘરનો સુખી હતો પણ જેને સ્વતંત્રતા હૃદયથી પ્યારી હતી તેથી જ જેનું નામ આજે યશકીર્ત્તિથી શોભી રહ્યું છે. તેમજ ઋષિ માનસૂરિશ્રીના સદ્બોધથી દયાળે મેવાડની દુ:ખી જનતાની સેવા બજાવવા સારૂ જૈન તીર્થ બંધાવવાની યોજના હાથ ધરી અને તે યોજના અમલમાં મૂકી દીધી. આજે પણ એ 'દયાળ કિલ્લો' મોજૂદ છે ને જેનાં સ્મરણો તાજાં છે. આવા અનેક ભડવીર જૈન બિરાદરોએ આપેલાં આત્મબલિદાનો જો જગતને આંગણે મુકવામાં આવે તો ધર્મશ્રદ્ધા વધે જેથી જગતને ઘણો જ લાભ થાય.

અફસોસ! આજે નથી પડી કોઈ શ્રાવકને કે નથી પડી કોઇ સાધુને. સૌ સૌને પોત પોતાના નામની ઘેલછા લાગી છે અને તે ઘેલછામાં ને ઘેલછામાં આપણે સત્ય વસ્તુ ભૂલી ગયા છીએ તેથી તો ઘણી માઠી દશામાં સબડીએ છીએ. આજે જ્યાં જુઓ ત્યાં જૈનોની પુરાતન વસ્તુઓ એટલી બધી પડી છે કે જેની શોધ ખોળ કરવામાં આવે તો જૈનોમાં કંઇક ઓર ચેતન આવે પણ તે શોધખોળના માટે આજના કહેવાતા ગૃહસ્થોની નથી સહાયતા કે નથી પ્રેમની લાગણી, કારણ કે જ્યાં ભાવિ પ્રતિકૂળ હોય ત્યાં બીજું શું બને ? તેમ છતાં પ્રભુના ભરોસા પર આધાર રાખી કામ કરનારાઓના હૃદયની ભાવના ફક્ત પ્રભુ ભરોસે સોંપી

આજે જુના પુરાતન ઈતિહાસ ઉપર જગતની ઝાંખી પડે તેવા આશયથી મેં મારી અલ્પ મતિ અનુસાર એક પુસ્તક બહાર પાડવા નિશ્ચય કર્યો, તેમાં મને કુદરતે પુરાતન જૈન મંદિરો, કીર્ત્તિ સ્તંભો, તથા જૈન બિરાદરોએ આપેલા આત્મબલિદાનોનો ખ્યાલ રાખી 'મેવાડના અણમોલ જવાહિર યાને આત્મબલિદાન' નામનું પુસ્તક પ્રગટ કરવા સંકેત કર્યો. અને તે મેં મારા આત્માથી વધાવી લીધો.

હાલમાં મેવાડમાં લગભગ ૩૫૦૦) પાંત્રીસો જૈન મંદિરોની હારમાળા હયાત છે, તેમાંથી ખાસ ખાસ મંદિરોને જોતાં આત્માને આલ્હાદ અને ઉર્મી પેદા થાય તેવા ફોટાઓ લેવાનું સાહસ કરી લગભગ પચાસ ફોટાઓનો સંગ્રહ કરી આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવા મારા આત્માએ સુયોગ્ય માન્યો. મેવાડ એ શું છે? અને મેવાડે સારાય દેશની તેમજ જનતાની કેવી સેવા બજાવી છે તેનું સમગ્ર ભાન પ્રગટ કરાવવા મને ઇચ્છા થઇ અને તે મારી ઇચ્છા પ્રભુએ પાર પાડી. દરેક સમજુ અને વિચારક સજ્જનોને મારી નમ્રતાપૂર્વક વિનતિ છે કે જૈન કોમનું અણમોલ સાહિત્ય તથા શિલ્પકળાની ભવ્ય કૃતિઓ આજે આપણી બેકાળજી તથા ભાવ વગરની ભાવનાથી નિસ્તેજ થવા પામી છે. તો તે બાબત વિચારકો જરૂર પોતાની શક્તિનો આત્મભોગ આપી તેનો પુનરુદ્ધાર કરશે તો જગતમાં એક મહાન કલ્યાણકારી કાર્ય કર્યું કહેવાશે.

જૈન કોમના અગ્રગણ્ય શ્રીમંતો અને ધાર્મિક લાગણીવાળા ગ્રહસ્થોને મારી ખાસ ભલામણ છે કે આપ આપની લક્ષ્મીનો આવા જુના પુરાતન તીર્થોનો અમૂલ્ય ઇતિહાસ મેળવવા અને તેનું આખીય જૈન જનતાને જાણ આપી જાગ્રત કરવા પોત પોતાનાથી બનતો ફાળો આપી આભારી કરશો.

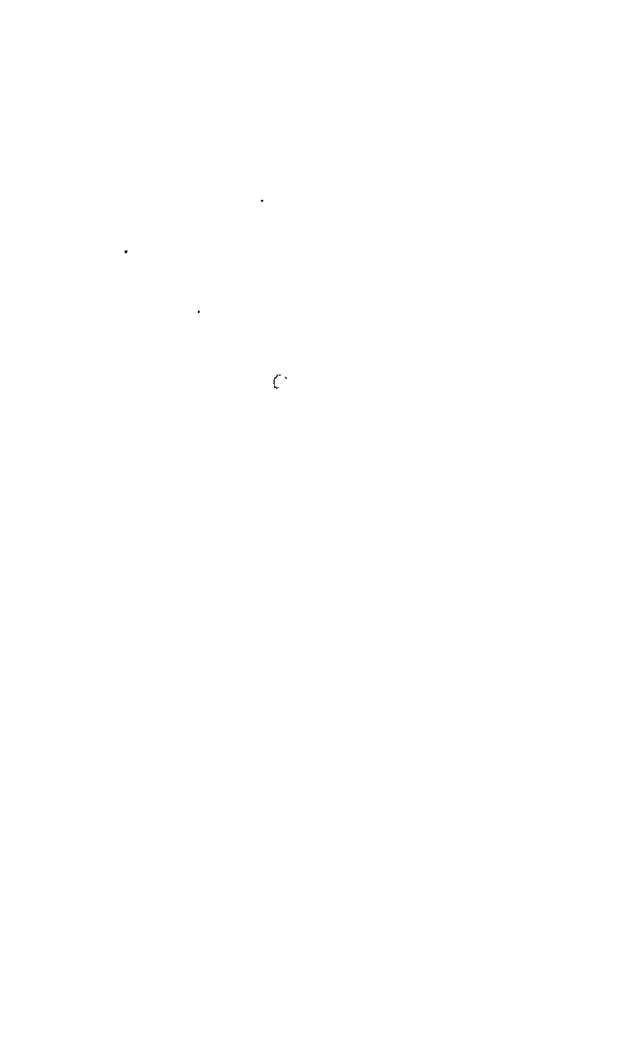
હાલમાં મેવાડમાં મારી મુસાફરી અવાર નવાર થવાથી આ વસ્તુનું મને ભાન થયું અને તે વસ્તુ માટે ઘણા મારા ધનવાન મિત્રો સાથે વાત કરી પણ તેનું પરિણામ મને શૂન્ય દેખાયું. છતાં નિરાશ ન થતાં આશાવાદી તરીકે કાર્ય કરવા મેં નિશ્ચય કર્યો, કારણ આ કાર્ય પાછળ મારી ભાવના કેવળ ભૂતકાળના જૈનોની ધામીક લાગણી, ભાવના, ત્યાગ અને દાન કેવા પ્રકારનું હતું તે જગતને જણાવવા મારી અભિલાષા દિનપ્રતિદિન તિવ્ર બનતી ગઇ અને તે અભિલાષાને રોકવી તે મારી શકિત બહારની વાત હતી તેથી ભાવી ઉપર વસ્તુનો ભાર મૂકી કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો અને જનતાએ સાથ આપ્યો જેથી મેં મારી હૃદયની ભાવ ભરેલી ઉર્મીઓ વાચકોની સેવામાં રજુ કરી અને હું કૃતાર્થ થયો.

વાંચકોને ફરી ફરીને યાદ આપું છું કે જગતમાં જીવવું તે જુદું છે. અને

મરવું તે પણ જુદું છે, છતાં જીવવું તે જગતના ભલા માટે અને મરવું તે પણ જગતના ભલા માટે. આ ભાવના જો આપના જીવનમાં ઓત પ્રોત થાય તો અવશ્ય આપણે આપણા આત્માનું તો ભલું કરી શકીએ જ. અને પરના આત્માને પણ સારી વસ્તુનું ભાન કરાવી શકીએ. તેથી આ વસ્તુનો ઉત્સાહ આપી મને ચેતન અર્પ્યું હોય તો હાલમાં બિરાજમાન બાળ બ્રહ્મચારી તીર્થોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજય નિતિસૂરીશ્વરશ્રીનો હું ઋણી છું. કારણ કે લાગણી ભરેલા હૃદયથી મેવાડની પરિસ્થિતિનું જેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે તેવા મહાપુરૂષના હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી આકર્ષાઈ શાસન દેવની કૃપાથી આ પુસ્તક બનાવવાનું સાહસ કર્યું, અને તે સાહસ એજ પૂજ્ય ગુરૂશ્રીના આશિર્વાદથી આજે ફત્તેહમંદીથી પાર પડયું એજ મારા ભાગ્યની વાત છે. તેથી તે ગુરૂવર્યને મારા સહસ્ત્ર કોટીવાર વંદન હો ! અને સદાકાળ જૈન ધર્મ જયવંતો રહો ! એજ અંતરની ભાવના.

લી. સંઘનો બાળક.
કવિ ભોગીલાલ રતનચંદ

"મેવાડના અણમોલ જવાહિર" પુસ્તકના
સંશોધક અને પ્રકાશક

ધરમપુર સ્ટેટ રાજકવિ
ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા.

પ્રકાશક અને સંશોધકના ધર્મપત્ની

અ. સૌ. મેનાં ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા.

મેવાડમાં યાત્રાએ જતા યાત્રાળુઓને મારી

નમ્ર વિનતી

શ્રી કેશરીયાજીની યાત્રાએ ઘણા યાત્રાળુ ભાવિકો જાય છે. અને દર્શન કરી કૃતાર્થ થાય છે અને વળતી મોટરમાં રવાના થઈ જાય છે. આવી ધાગડીઆ યાત્રા આજ કાલ ઘણી વધી ગઈ છે. જાણે બીલકુલ વખત જ ન હોય તેવી રીતે પોતાની જાતનું પ્રદર્શન કરે છે અને કરાવે છે. પણ મારી નમ્ર ભાવે સુચના એ છે કે જરા ટાઈમ-વખત લઈ મેવાડના પુરાતન જૈન મંદિરો જોશો અને વિચારશો તો જરૂર તમારા આત્માને ખ્યાલ આવશે કે મેવાડ શું છે? અને મેવાડના બહાદુર જૈનો કેવા હતા. તેનું જરૂર ભાન કરાવશે.

મેવાડમાં ઘણા જ પુરાતન કિલ્લાઓ, સરોવરો, તિર્થ-સ્થાનો, કિર્તિસ્તંભો વિગેરે ઘણું ઘણું જોવા લાયક છે. તો ફુરસદ લઈ જરા જોશો અને વિચારશો. બને તો તેનો ઉદ્ધાર કરવા અગર કરાવવા મદદ કરશો. છેવટે કંઈ ન બને તો લાગણી ભર્યાં બે અશ્રુઓ પાડી આશ્વાસન લેશો.

ભૂતકાળના ભાગ્યશાળીઓએ પોતાના જીવનમાં ધર્મ અને પ્રેમને કેવા ઓતપ્રોત બનાવ્યા છે તે જોવા હોય તો મેવાડ, આબુ ગીરીરાજ, ગીરનાર, પાલીતાણા, તારંગાજી વિગેરે આવા અનેક જૈન તિર્થસ્થાનોમાં જોઈ શકશો. જૈનોએ આપેલા તન, મન અને ધનનો ભોગ દ્રષ્ટિગોચર થશે. તો તેને ઓળખી લઈ આત્માને ઉલ્લાસ કરો એજ ભાવના.

લી. ચીમનલાલ કવિ.

सिसोदीया कुळ शिरोमणि

नेक नामदार श्रीमंत महाराजाधिराज श्री श्री श्री १०८ श्री

सर भोपाळसिंहजी साहेब बहादुर.

संस्थान–उदयपुर (मेवाड).

मने जणावतां आनंद थाय छे के आप नामदारश्रीना पवित्र मेवाडभूमिमां अनेक महापुरुषो उत्पन्न थया जेओना नाम आजे अमर छे. ते भूमिनो इतिहास लखवानुं सद्‌भाग्य मने प्राप्त थयुं अने ते सद्‌भाग्य आप नामदारश्रीनी पूर्ण कृपाथी फळीभूत थयुं छे. आशा छे के आपे आ मारा पवित्र कार्यमां जे उत्साह भर्यो आवकार आप्यो छे तेवो हंमेशा मानभर्यो आवकार आपशो. एवी प्रार्थना साथे आप नामदारश्री सदा दीर्घायु रहो अने आपश्रीनो ताज अविचळ अमर रहो अने सिसोदीआ वंशनी सदा यश कीर्त्ति कायम रहो एज भावना.

ली. भोगीलाल राजकवि

धरमपुर स्टेट.

મેવાડના અમુલ્ય જવાહિર યાને આત્મબલિદાન.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સૂર્યવંશી, કુળભૂષણ નેકનામદાર મહારાણા
શ્રી વિજયદેવજી સાહેબ બહાદુર
સંસ્થાન-ધરમપુર

જેઓ નામદારશ્રીએ મારા સાહિત્યના કાર્યમાં હંમેશના માટે ઉદારતા બતાવી છે. અને પોતે સાહિત્યપ્રેમી અને ઇતિહાસીક ભાવનાવાળા હોવાથી આ મારા ઐતિહાસીક કાર્યમાં સારામાં સારી મદદ આપી મારો ઉત્સાહ વધાર્યો છે અને મને 'રાજકવિ'ની પદવી એનાયત કરી હંમેશના માટે આભારી કર્યો છે.

ભોગીલાલ કવિ.

નેક નામદાર શ્રીમંત મહારાજા

શ્રી. વિ.જયદેવ.જી સા.હેબ. બહા.દુર

સંસ્થાન ધરમપુર (સુરત)

વિ. વિ. આપ નામદારે મારા ઐતિહાસીક પુસ્તકમાં જે ઉદારતા બતાવી અને મારા કાર્યને જે ઉત્તેજન આપ્યું છે તેના માટે આપ નામદારશ્રીનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો જ છે. આપ નામદારશ્રી એક સાહિત્ય રસીક છો. તેમજ ઇતિહાસીક ભાવના વાળા છો. વળી આપ નામદારે આપશ્રીના રાજ્યનો ઇતિહાસ છપાવી બહાર પાડી આપે ઇતિહાસીક વસ્તુઓમાં એક ઘણો જ ઉપયોગી ગ્રન્થ પુરો પાડયો છે. તેમજ સંગીતના રસીકોને તેમજ સંગીતની ધગશવાળાઓના માટે આપે એક ઘણું જ કિંમતી ભૈરવી–રાગનું પુસ્તક સુંદર પ્રકાશનવાળું છપાવી બહાર પાડ્યું છે. તે ઉપરથી જ આપ એક સારા વિદ્વાન તેમજ વિદ્યાપ્રેમી છો. વળી મારા જેવા સાધારણ જ્ઞાનવાળાને આપે 'રાજકવિ'ની પદવી એનાયત કરી આપે એક રાજવિ તરીકેનું નામ જગતના તકતા પર રોશન કર્યું છે. આ બધા ગુણોનું અવલોકન કરતાં મારા આત્માને ઘણો જ આનંદ અને પ્રેમ આવે છે. વળી આપ એક આદર્શ રાજવિ તરીકે પ્રજાપ્રેમ છતી આપે આપની રાજ્ય કારકીર્દીને ઘણી જ શોભાવી છે. પરમાત્મા ! આપશ્રીને તથા આપના સહકુટુંબને સદા દીર્ઘાયુ રાખો ? અને આપ નામદાર-શ્રીનો તાજ અવિચળ તપો ? એજ હૃદયની અંતિમ ભાવના ભાવી વિરમું છું.

લી. આપશ્રીનો બાળક

ભોગીલાલ કવિ.

અનુક્રમણિકા

જગત્શ્રેષ્ઠિગુરૂ શ્રીહર્ષચંદ્રસૂરીશ્વરચરણાનુચર -

પંડિતપ્રવર મહર્ષિ શ્રીમુક્તિચંદ્રગણિસુશિષ્ય -

श्रीमन्नागपुरीयवृहत्तपागच्छाधिराजश्रीभ्रातृचन्द्रसूरिसद्गुरुभ्यो नमः

યુગપ્રવર ભટ્ટારકોત્તમ ભ૦ પૂજ્યપાદ જૈનાચાર્યવર્ય-

શ્રીભ્રાતૃચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

શ્રી પ્રિયદર્શન જૈન પ્રિ પ્રેસ-અમદાવાદ

શ્રી પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી

ભ્રાતૃચંદ્રજી મહારાજશ્રીનો ટુંક પરિચય

એઓશ્રીનો જન્મ સંવત ૧૯૧૯ ના પોષ વદ ૧૦ ના રોજ મરૂધર જેવા પવિત્ર પ્રદેશમાં વાંકડિઆ વડગામમાં બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ **દાનમલજી** તથા માતાનું નામ વિજયાબાઈ હતું. તેઓની સ્થિતિ સારી હતી અને તેઓ સુખી હતા. તેઓને યતિજી મહારાજના વચન અને આશિર્વાદથી ચાર પુત્રો થયા હતા પણ કુદરતની અવકૃપાથી કાળ પડયો ત્યારે તેઓ મહા દુઃખમાં આવી પડયા આ વખતે બધા બાળકો નાના હતા આથી ત્રણ બાળકોને **માંડલમાં** હરખચંદ્રજી મહારાજને વહોરાવવામાં આવ્યા. તેથી ત્રણે બાળકોને મુક્તિચંદ્રજીએ દીક્ષા આપી અને ભલુનું નામ ભ્રાતૃચંદ્રજી પાડવામાં આવ્યું. આ વખતે તેમની ઉંમર ફક્ત સત્તર વર્ષની હતી. તેઓને વિક્રમ સંવત ૧૯૩૫ ના ફાગણ સુદ ૨ ના રોજ દિક્ષા આપવામાં આવી હતી.

તેઓશ્રીએ વિદ્યાભ્યાસ કરી જ્ઞાનની જ્યોતિ જ્યાં જ્યાં ચોમાસા થયાં ત્યાં ત્યાં પ્રગટાવી અને સાશનનો ધ્વજ ફરકાવ્યો હતો. તેઓશ્રી સંયમી અને ચારીત્રશાળી વળી ઘણાજ નિરાભિમાની, વિનયી અને વિદ્વાન હતા, તેઓશ્રીની વ્યાખ્યાનની છટ્ટા ઘણી જ પ્રસંશનીય હતી. ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીયાવાડ, અને મારવાડ વિગેરે ઘણા સ્થળોએ વિહાર કરી લોકોને પ્રતિબોધ પમાડયા હતા. તેઓશ્રી વિક્રમી સંવત્ ૧૯૭૨ ના વૈશાખ વદ ૮ ના રોજ કાળધર્મ પામ્યા હતા.

આ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજ ઘણાજ સંયમી અને શાન્ત સ્વભાવી હતા વળી તેઓશ્રીનું શિષ્યમંડળ પણ એવું જ ઉત્સાહી હતું. વળી તેઓશ્રીના સંઘાડામાં **સાગરચંદ્રજી** આચાર્ય પણ મહા વિદ્વાન અને ચારીત્રશાળી હતા. તેઓશ્રીએ પણ પોતાના સંયમીપણામાં ઘણા જીવોને પ્રતિબોધ આપી ધર્મનો રસ્તો બતાવીને જીવન પવિત્ર બનાવ્યા હતા. એઓશ્રીના અનેક સદ્ગુણોને વશ થઈ તેઓશ્રીના શ્રાવક શ્રીમાન **શેઠ લાલભાઇ મનસુખરામ** તથા **શેઠ મયાભાઈ નેમચંદ** વિગેરે ગૃહસ્થોઃ ભક્તિને આધીન થઈ તેઓશ્રીની યાદગીરી અર્થે આ પુસ્તકમાં મને સારી સહાયતા આપી પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રીના ફોટાઓ મુકવાનું ઉચીત્ત ધાર્યું અને મારા આ પુસ્તકમાં આવા પવિત્ર પુરૂષોના ફોટા મુકવાનું મને જે સદ્ભાગ્ય સંપાદન થયું તેના માટે હું તેઓશ્રીના ગચ્છના આગેવાનોનો આભાર માનુ છું. અને આશા રાખું છું કે હંમેશાં મારા સારા કાર્યમાં સહકાર આપી મને આભારી કરશે.

લી. ભોગીલાલ કવિ.

પુસ્તકના અગાઉથી ગ્રાહક થનારાઓના

મુબારક નામોની યાદી.

૭૫	શેઠ ફકીરચંદ કેશરીચંદ ભાણુભાઇ શ્રોફ	મુંબાઇ
૧૫	,, કાન્તિલાલ ઇશ્વરલાલ જે. પી.	,,
૧૭	,, ઓતમચંદ હીરજી હા. દેવચંદભાઈ	,,
૧૭	,, હરખચંદ મકનજી	,,
૧૭	,, ચુનીલાલ વીરચંદ રાધનપુરવાલા હા. શેઠ લલ્લુભાઇ કરમચંદ દલાલ	,,
૫	,, મકનજી માધવજી	,,
૭	,, રતિલાલ પ્રેમજીભાઇ	,,
૭	,, જમનાદાસ મથુરદાસ બક્ષી	,,
૫	,, મનમોહનદાસ નેમીદાસ	,,
૨	,, જેઠાલાલ રામજીભાઇ	,,
૧	,, પ્રાણજીવનદાસ ત્રીભોવનદાસ	,,
૧	,, મણીલાલ અંદરજી	,,
૨૫	,, કાન્તિલાલ બકોરદાસ	,,
૮	,, ચીમનલાલ વાડીલાલ	,,
૧૭	,, નાથાલાલ ખુબચંદ હા. શેઠ ફકીરચંદભાઈ	,,
૫	,, ચંદુલાલ જેઠાલાલ	,,
૧૧	,, ભોગીલાલ ચુનીલાલ	,,
૮	,, સુરજમલ પુનમચંદ	,,
૧	,, ખીમજીભાઇ ઘેલાભાઇ ખોખા	,,
૭૫	,, વીરચંદભાઈ મનસુખરામ	અમદાવાદ
૭	,, જેસીંગભાઈ પોચાભાઇ વકીલ	,,
૫	,, રાવસાહેબ માણેકલાલ ચુનીલાલ પટેલ	,,
૧૧	,, કાન્તિલાલ ચુનીલાલ	,,
૨૫	શ્રી પાયચંદ ગચ્છ તરફથી હા. લાલભાઈ મનસુખરામ તથા શેઠ મયાભાઇ નેમચંદભાઈ	,,

૧૭	શેઠ છોટાલાલ જમનાદાસ જે. પી.	અમદાવાદ
૧૩	,, વાડીલાલ જમનાદાસ	,,
૨૫	,, જમનાભાઇ ભગુભાઈ હા. શેઠ ખબાભાઈ	,,
૫	,, જેસીંગભાઇ કાલીદાસ	,,
૧	,, નેમચંદભાઇ હઠીસીંગ	,,
૪	,, જમનાદાસ છોટાલાલ	,,
૪	,, લલ્લુભાઇ ડાહ્યાભાઇ	,,
૭૧	,, લવજીભાઇ હુકમચંદ હા. ભાઇ લાલચંદભાઈ નાગજીભાઇ માંડલવાળા	,,
૧૩	,, વાડીલાલ જમનાદાસ	,,
૭	,, સકરાભાઇ લલુભાઈ મનોરદાસ	,,
૧૦	શ્રી પંન્યાસશ્રી શાંન્તિવિજય મહારાજ	,,
૫	શેઠ અમૃતલાલ ખુશાલચંદ હા. ત્રીભોવનદાસ.	પંચાસર
૧	શ્રીયુત ગુલાબચંદજી ઢઢ્ઢા	ઉમેદપુર (મારવાડ)
૫૧	જાગીરદાર શ્રી દોલતસિંહજી	સલુમ્બર (મેવાડ)
૧૦	શેઠ કસ્તુરચંદજી વરધીચંદજી	,, ,,
૧૦૦	,, રોશનલાલજી ચતુર	ઉદયપુર ,,
૧૦	,, અરજનલાલજી મનાવત્ હા. ભાઇ ફત્તેહલાલ	,, ,,
૭	,, તેજપાળજી ગોકળચંદજી	,, ,,
૭	,, ભમરલાલજી સંગાવડીયા હા. ઓગજી ચમ્પાલાલ	,, ,,
૩	,, સુલતાનમલ છોગાલાલ	,, ,,
૩૫	શ્રી ફ્લોધી ના શ્રી સંઘ તરફથી હા. પંડિત અમૃતલાલ મોહનલાલ	ફ્લોધી મારવાડ
૩	શ્રી લોહાવટ હા. મહારાજ શ્રી હરિસાગરજીના ઉપદેશથી	લોહાવટ ,,
૧૨	શ્રી ખેરાળુના જૈન સંઘ તરફથી હા. પન્યાસ શ્રી દાનવિજયના ઉપદેશથી.	ખેરાળુ

૧૫ શ્રી આગ્રાના જૈન સંઘ તરફથી હા. મહારાજ
શ્રી દર્શનવિજયજીના ઉપદેશથી — આગ્રા

૧૫ શ્રી વેજલપુરના સંઘ તરફથી — વેજલપુર (પંચમહાલ)

૩૬ શ્રી ગોધરાના સંઘ તરફથી હા.
મુનિ મહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી — ગોધરા

૩૧ શ્રી લુણાવાડાના સંઘ તરફથી હા.
પન્યાસ શ્રી શાન્તિવિજયજી — લુણાવાડા

ઉપર મુજબ જે જે મુનિ મહારાજો અને સદ્‌ગૃહસ્થો તથા શ્રી સંઘ તરફથી આ પુસ્તકમાં ઉત્તેજન આપી મારા ઉત્સાહને વેગવંતો બનાવ્યો છે. તેના માટે હું સર્વેનો ઋણી છું.

ભોગીલાલ કવિ.

આભાર

આ મ્હારા ઐતિહાસીક પુસ્તકમાં પ્રથમ આશિર્વાદ બાળ બ્રહ્મચારી તિર્થોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજયનિતિસૂરિશ્વરજી નો છે. પુસ્તકની શરૂઆતમાં પ્રથમ ઉત્સાહ આપનાર શેઠ મંગળદાસ ડાહ્યાભાઈ મુળચંદ તથા શેઠ ત્રીકમભાઇ મગનલાલ સુતરીઆ એ બે ગૃહસ્થો છે. આ સિવાય પંન્યાસશ્રી ૧૦૮ શ્રીશાન્તિવિજય તથા પંન્યાસ શ્રી ૧૦૮ શ્રીકલ્યાણવિજય તથા પંન્યાસ શ્રી ૧૦૮ શ્રીસંપતવિજય તથા મહારાજ શ્રીવિદ્યાવિજય તથા આચાર્ય શ્રી લાભવિજય મહારાજનો પણ સદા આભારી છું. કારણ કે મજકુર પુસ્તકમાં મદદ અપાવવા સારૂ ઘણી જ મહેનત કરી છે. વળી આ સિવાય નિચેના સદ્‌ગ્રહસ્થોએ મને સારામાં સારી મદદ આપી આભારી કર્યો છે.

દાનવીર શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ જે, પી. તથા અં. સૌ શ્રીમતિ કમળાબ્હેન માણેકલાલ ચુનીલાલ. શેઠ હાથીભાઈ ગલાલભાઇ (પોતાની માતુશ્રીના સ્મરણાર્થે). શેઠ રતિલાલ વાડીલાલ. શેઠ સકેરચંદ મોતીલાલ મુળજીભાઇ. શેઠ પન્નાલાલ નાગરદાસ (પોતાના મિત્રની યાદગીરી માટે). શેઠ દેવચંદભાઇ (ઉત્તમજી હીરજીવાળા). શેઠ ચુનીલાલ વીરચંદભાઇ. શેઠ દેવચંદભાઇ મકનજીભાઇ. શેઠ લાલભાઈ મનસુખરામ તથા શેઠ મયાભાઇ નેમચંદભાઈ (શ્રી પાયચંદ ગચ્છ તરફથી) શેઠ ફકીરચંદ કેશરીચંદ ભાણાભાઈ શ્રોફ. શેઠ કાન્તિલાલ ઇશ્વરલાલ રાવસાહેબ. મર્હુમ લાલભાઇ છોટાલાલ તરફથી તેમના ભાઈ જમનાદાસ છોટાલાલ તથા તેઓશ્રીની ધર્મપત્નિ બ્હેન સ્નેહલતા તરફથી. શ્રી ગોધરાનો જૈન સંઘ (મહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયના સુપ્રયાસથી) શ્રી લુણાવાડા જૈન સંઘ (પંન્યાસ શ્રી શાન્તિવિજયના સુપ્રયાસથી). શ્રી ખેરાળુનો જૈન સંઘ (પંન્યાસશ્રી દાનવિજયના સુપ્રયાસથી) મર્હુમ રા. રા. બાપુલાલ જીતમલની યાદગીરી માટે (પંન્યાસ શ્રી સંપતવિજયના સંસારી મિત્રના માટે તેઓશ્રીના ઉપદેશથી). શ્રી વેજલપુર જૈન સંઘ તથા શ્રી ફલોધી (મારવાડ) નો શ્રી સંઘ વિગેરે શ્રીસંઘો તથા સદ્‌ગ્રહસ્થો તેમજ મારા મિત્ર મંડળ તરફથી જે જે ઉદારતા ભર્યો ઉત્સાહ આપવામાં આવ્યો છે અને મારા પુસ્તકના કાર્યમાં માંડળવાળા શેઠ લવજીભાઈ હકમચંદ તરફથી શેઠ લાલચંદ નાગજીભાઇ. તથા શેઠ છોટાલાલ જમનાદાસ જે. પી. તથા ભાઈ જમનાદાસ વાડીલાલ વગેરે જે જે ગૃહસ્થોએ ઉત્સાહ ભર્યો આવકાર આપ્યો છે જેના માટે હું સર્વ સદ્‌ગૃહસ્થો તથા સન્નારીઓનો આભાર માનુ છું. વળી આ ઇતિહાસના કાર્યમાં તેમજ પ્રુફ સુધારવાના કાર્યમાં માંડલનિવાસી શાહ મફતલાલ ગુલાબચંદ પોતાના તનથી અને મનથી અથાગ મહેનત ઉઠાવી જેઓ હાલ મારી પાસે છે તેઓએ જે કાળજીપૂર્વક કામ કર્યું છે

તે બદલ તેમનો આભાર માનવો તે અસ્થાને નહિં જ ગણાય ! અને હમેશાં મારા કાર્યને આ પ્રમાણે સહકાર આપશો એવી આશા રાખું છું.

મેવાડના જૈન સ્થાપત્યોના ફોટાઓ (ચિત્રો ૩૪)* જે આ પુસ્તકમાં છપાવવામાં આવેલા છે તે બ્રિટીશ સરકારના પુરાતન સંશોધન ખાતાએ શ્રીયુત સારાભાઈ નવાબને છપાવવાની મંજુરી સાથે મોકલાવેલા તે માટે તે ખાતાના વડા અધિકારીઓનો આભાર માનીએ છીએ.

વળી આ પુસ્તકમાં કર્નલટૉડના રાજસ્થાનના ઇતિહાસની તેમજ ઉદયપુર સ્ટેટ તરફથી વીરવિનોદ તેમજ કવિ કેશરીસિંહના પુસ્તકમાંથી પણ કેટલીક જાણવા જોગ ઐતિહાસીક હકીકતો લેવામાં આવી છે. તેથી તે ઇતિહાસકારોના કર્તાઓનો આ સ્થળે આભાર માનું છું.

લી. કવિ ભોગીલાલ

* અસલ ફોટાના નંબર નિચે પ્રમાણે છે. જે આ પુસ્તકમાં મુકવામાં આવ્યા છે.

(૧) ૧૨૧ G	(૧૨) ૨૨૯૧ W. C.	(૨૩) ૨૪૯૦ W. C.
(૨) ૧૪૮ G/7	(૧૩) ૨૨૯૨ „	(૨૪) ૨૭૧૩ „
(૩) ૧૫૨ G/7	(૧૪) ૨૨૯૭ „	(૨૫) ૨૭૧૪ „
(૪) ૧૫૩ G	(૧૫) ૨૩૧૧ „	(૨૬) ૨૭૧૫ „
(૫) ૨૨૭૮ W. C.	(૧૬) ૨૩૧૨ „	(૨૭) ૨૭૧૬ „
(૬) ૨૨૭૯ „	(૧૭) ૨૪૫૬ „	(૨૮) ૩૦૦૩ „
(૭) ૨૨૮૬ „	(૧૮) ૨૪૫૭ „	(૨૯) ૩૦૦૭ „
(૮) ૨૨૮૭ „	(૧૯) ૨૪૭૧ „	(૩૦) ૩૦૦૮ „
(૯) ૨૨૮૮ „	(૨૦) ૨૪૭૬ „	(૩૧) ૩૨૩૩ „
(૧૦) ૨૨૮૯ „	(૨૧) ૨૪૭૮ „	(૩૨) ૩૬૭૫ „
(૧૧) ૨૨૯૦ „	(૨૨) ૨૪૮૯ „	(૩૩) ૩૬૭૮ „
		(૩૪) ૩૬૮૧ „

ઉપરોક્ત નંબરવાળા ફોટાઓ મારા પુસ્તકમાં મુકવામાં આવ્યા છે તેથી ફરી બ્રિટીશ સરકારના પુરાતન સંશોધન ખાતાના વડા ઓફીસરોનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું.

તા. ક.—આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજયનીતિસૂરિશ્વરજી ઉપર આ પુસ્તકમાં ફોટા આપવા રા. રા. સારાભાઇ નવાબે જે ઉદારતા બતાવી છે તે માટે તેઓશ્રીનો પણ આભાર માનું છું.

લી. કવિ ભોગીલાલ

બરોડા સાહિત્યસભા તરફથી
બરોડા કોલેજમાં થએલા મેળાવડા
પ્રસંગે અપાયેલું

સર્ટિફિકેટ

BARODA COLLEGE.
BARODA
24th July 1935.

TESTIMONIAL

I have great pleasure in testifying to the abilities of Mr. Bhogilal Ratanchand Vora, Shighra Kavi, who is a Raj-Kavi of the Dharampur State. He can entertain an audience very well by his knack at prompt Extempore metrical compositions. He offered a lyrical treat to a meeting arranged by the Baroda Sahitya Sabha. He has a fine art of adjusting his store of musical words and elegant thoughts to any subject suggested on the spot. While he was treating the audience in his own pre-arranged way, he was asked by some people from the audience to sing some fresh compositions on (1) The College Hall (2) An Ideal professor, and so on, and he could Immediately prepare the required compositions and sing them. It was delightful to have attended his performance, and we hardly realised that two hours have passed away when he finished his singing.

A. K. Trivedi.
Professor, Baroda College, and
President, Baroda Sahitya Sabha.

જનતાને નમ્ર અપીલ.

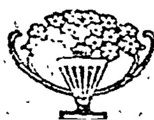
આ પુસ્તક બનાવવાનો મુખ્ય હેતુ દરેક વ્યક્તિને ઐતિહાસીક જ્ઞાન થાય તેમજ ભૂતકાળના શૂરવીર પુરૂષો ઉપર કીંચીંત પણ શ્રદ્ધા વધે વળી કયા કયા મહાપુરૂષોએ પોતાની માતૃભૂમિ માટે શું શું આત્મભોગ આપ્યા તેની પણ ઝાંખી થાય આવી અનેક ભાવનાઓને વશ થઈ આ સાહસ ઉપાડવામાં હિંમત કરી અને મારી અંતઃકરણથી એવી પણ અભિલાષા ખરી કે આવા ઐતિહાસીક ચરિત્રો સંગીત સાથે જો જાહેર જનતામાં પ્રવચન કરવામાં અગર કરાવવામાં આવે તો ઘણી જ વ્યક્તિઓમાં કંઈક ઓર ચેતન આવે અને એ ચેતન હંમેશના માટે કાયમ રહે કારણ કે મેં મારી શક્તિ અનુસાર સિંધ, દક્ષિણ, પંજાબ, મારવાડ, ખાનદેશ, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત વિગેરે ઘણા ઘણા શહેરોના નામાંકિત વ્યક્તિઓની સમક્ષ સંગીત સાથે જાહેર પ્રવચન કરી મેં ચોક્કસ અનુભવ મેળવ્યો છે. અને તેનાથી જીવદયા, સામાજીક, અને વહેવારીક કાર્યમાં લોકોને ઘણું જ જાણવાનું મલ્યું છે. ઘણા માણસોએ હિંસા–દારૂ અને અભક્ષ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી પોતાનું જીવન પવિત્ર બનાવ્યું છે.

તો દરેક જનતાને તેમજ દરેક નાની–મોટી સંસ્થાઓના સંચાલકોને મારી નમ્ર અપીલ છે કે ઘેર ઘેર આવા ઐતિહાસીક ઉપદેશો સંગીત સાથે તેમજ ભજનો દ્વારા કરવા અગર કરાવવાના સંગીન પ્રયાસો કરશો તો ઓછા ખર્ચે ઘણો જ ધાર્મિક લાભ થવા સંભવ છે.

મારી આટલી નમ્ર અરજ નાના–મોટા, ધનવાન અને શ્રીમંતો જરૂર ધ્યાનમાં લેશે એવી આશા રાખી વિરમું છું.

લી.

ભોગીલાલ કવિ

ઇતિહાસના મૂલ્ય.

ઝવેરી મુળચંદ આશારામ વૈરાટી.

દુર્ભાગ્યે ઇતિહાસના મૂલ્ય હજુ આપણને સમજાયાં નથી, અને ઇતિહાસની અવગણના કરીને કોઇ પ્રજા ઉંચે જઈ શકી નથી. એ સામાન્ય સત્ય પણ હજુ આપણને બરાબર સમજાયું નથી, ખરેખર! આપણે આપણી વર્તમાન સ્થિતિથી અસંતુષ્ઠ હોઈએ અને આપણે આપણી પ્રજાને તેની આધુનીક સ્થિતીમાંથી ઉંચે લઇ જવાની અભિલાષ સેવતા હોઇએ. તો ઇતિહાસના અનેક વિધ સાધનો આપણે આપણી ભાવી પ્રજાના હાથમાં મુકવા જોઇએ.

એક પ્રજા પ્રગતીના કાળમાં કેવી રીતે ઉંચે જઈ શકી અને એણે એના ઉત્કર્ષની સાધના કેવી રીતે કરી, કયા કયા ધીર, વીર અને સંત પુરૂષોએ એની પ્રગતીના સાધનમાં કેવો અને કેટલો ફાળો આપ્યો. એજ પ્રજાની પડતી કેમ થવા લાગી. એના વિકાસ અને ઉન્નતિના પુર કેમ ઓસરવા માંડયા. એની પ્રગતીને અટકાવવા કઇ કઈ શકિતઓ સામે આવી અને એ કાળના આગેવાનોએ શકિતની સામે થવામાં કેમ નિષ્ફળ ગયા અને કેવા સંજોગો વચ્ચે કઇ ભૂલો થવા પામી કે જેથી એ પ્રજા વેરણછેરણ થઇ અવનતીની દશાને પામી.

આવી સાચી સ્થિતીનું દર્શન કરાવતા ઈતિહાસના પાના જ્યાં સુધી આપણે આપણી ભાવી પ્રજાના હાથમાં મુકીશું નહીં અને આપણે આપણા અભ્યાસક્રમમાં ઈતિહાસની ગુંથણી કરીશું નહીં ત્યાં સુધી આપણી પ્રગત્તિની સાધનાને સાચો વેગ મળવાનો નથી, આ જોતાં સાચા ઈતિહાસના પ્રકાશનોની કીંમત કેટલી મોટી છે એ આપણે સમજવું જોઇએ.

મેવાડ એ તો ભારતવર્ષનું ગૌરવવંતુ તિર્થસ્થાન છે, પ્રજાના જીવનમાં પ્રાણ પુરનાર અનેક વીરો અને વીરાંગનાઓની એ જન્મભૂમિ છે. એનો ઇતિહાસ દેશભકત રણવીરો અને બળીદાન પાછળ સર્વસ્વ હોમનાર વીરોના ઇતિહાસમાં મોખરે છે. એણે ધર્મ ટેક અને વહાલી ભૂમિની ઇજ્જત માટે જે બળીદાન દીધાં છે એ વાંચતા તો એ ભૂમિ પ્રત્યે આપણા શીર નમી જાય છે. હિંદુ સંસ્કૃતી અને હિંદુસ્તાનનું નામ જ્યાં સુધી બોલાતું હશે ત્યાં સુધી મહારાણા પ્રતાપ અને અણીના વખતે એના ચરણે સર્વસ્વની ભેટ ધરનાર ભામાશાનાં નામ ભૂલાવાના નથી.

એ મેવાડી પ્રજા એકલો વીરતા અને બળીદાનનો આદર્શ લઇને જ જીવનારી પ્રજા નહોતી પરંતુ કળા કૌશલ્ય અને શીલ્પના ઉંચા આદર્શો એના જીવનમાં ઓતપ્રોત થએલા હતા. એનો ઝાંખો ખ્યાલ તો આ "મેવાડના અણુમોલ જવાહિર" ના પાના ફેરવતા આપણને આવ્યા સિવાય રહેશે નહીં. કળા, કારીગરી અને ભવ્યતાનું દર્શન દેતા અનેક વિધ જૈન મંદિરોના ફોટાઓનો જે સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં રજુ થયો છે. એ જોતાં જ આપણને સમજાશે કે કળા અને કારીગરી પ્રત્યેનો એ પ્રજાનો પ્રેમ કેટલી ઉંચી કક્ષાએ પહોંચ્યો હતો.

આ ગ્રન્થ પ્રસિદ્ધ કરવાનું જે મોટું કામ કવિ ભોગીલાલ રતનચંદે ઉપાડેલું જોઈ મને એમ લાગ્યા કરતું કે તેમણે ઉપાડેલું કામ એ એમની શકિત બહારનું કામ છે. છતાં એ કામ પુરૂ કરવા પાછળનો એમનો ઉત્સાહ અને ખંત વડે એ કામ પુરૂ થતું જોઇ મને ખુબ આનંદ થાય છે. એમણે આ ઇતિહાસને લગતી માહિતીઓ ભેગી કરવા પાછળ અને અનેક કળા પૂર્ણ શીલ્પકળાના નમુના સમા ફોટાઓનો જે સંગ્રહ ભેગો કર્યો છે, એ જોતાં હવે એમ લાગ્યા સિવાય નથી રહેતું કે આ પુસ્તક ખરેખર કવિ ભોગીલાલના જીવનનું એક સંભારણું બની રહેશે.

એમની તાત્કાળીક કવિતા બનાવવાની શકિત અને સભા રંજન કરતો તેમનો કંઠ તેમનું સ્થાન ઉંચે લઇ આવ્યો છે. શ્રીપાળ મહારાજાનો રાસ અને બીજા કવિતાના પુસ્તકો પણ તેમણે રચી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે, ધરમપુર રાજ્યના રાજકવિ તરીકેનું માન તેઓને મળેલ છે.

કાગળની મોંઘવારીના આ કાળમાં પુસ્તકને લગતી માહિતીઓ ભેગી કરવામાં અને ફોટાઓનો સંગ્રહ ભેગો કરવા પાછળ એમની કેટલી શકિત અને ખરચનો વ્યય થયો હશે એ તો પુસ્તક હાથમાં લઇ તેના પાના ફેરવ્યા સિવાય આપણને તેનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. લાયબ્રરીઓ અને મેવાડનો ઇતિહાસ જાણવાની ઈચ્છાવાળા પ્રત્યેક મનુષ્યને આ પુસ્તક ઘરમાં વસાવવાની ભલામણ કરી શકાય તેમ છે.

તા. ૨૬–૯–૪૦
ઝવેરીવાડ, વરાટી નીકેતન નં. ૧
અમદાવાદ

લી.
ઝવેરી મુળચંદ આશારામ વૈરાટી

मेवाडवासीओनो आभार

उदयपुर निवासी साहित्य प्रेमी तेमज उच्च संस्कारी अने निश्चय मनना दानवीर शेठ रोशनलालजी चतुरनो मने परिचय थतां मारा आत्माने घणो ज आनंद अने प्रेम उदभव्यो. मारा आ इतिहासीक पुस्तकमां तेओश्री तरफथी घणी ज सारी रकम मदद तरीके आपवामां आवी हती अने इतिहासीक कार्यमां तेओश्रीनो अजोड फाळो छे तेमज " मेवाड जैन प्रान्तीय श्वेताम्बर तीर्थोद्धारक कमीटी " ना संचालको अने ते कमीटीना चेरमेन शेठश्री मनोहरलालजी बी. ए. एल. एल. बी तथा उदयपुर राज्यना रेवन्यु कमीश्नर साहेब शेठ मोतीलालजी बोरा तथा अन्य सद्ग्रहस्थो तरफथी पण घणी ज किमती सलाह आपी मारा कार्यमां पुरेपुरो उत्साह पुर्यो छे. तेथी आ स्थळे तेओश्रीनो तेमज शेठ श्री रोशनलालजीनो अंतःकरणथी आभार मानुं छुं.

वळी सलुम्बर निवासी जागीरदार श्रीयुत दोलतसिंहजी साहेब तथा अन्य ग्रहस्थो तरफथी आ इतिहासना कार्यमां मने घणो ज उत्साह भर्यो आवकार आपी मारा कार्यने वधावी लीधुं छे. तेथी आ स्थळे तेओश्रीनो पण आभार मानुं छुं. अने मेवाडवासी ग्रहस्थोने मारी विनति छे के ज्यारे मारा शुभ कार्यमां जरुर पडे पोतानाथी बनती मदद आपी मारा कार्यने आगळ वधारशे एवी आशा राखुं छुं अने फरीथी पण उपरोक्त सर्व ग्रहस्थोनो आभार मानी वीरमु छुं.

ली. संघनो सेवक

भोगीलाल कविना जयजीनेंद्र.

મારી ભાવના

આ અતિહાસીક પુસ્તક હું મારી શક્તિ અને બુદ્ધિ અનુસાર બહાર પાડવા ભાગ્યશાળી બન્યો. જનતાએ મારા પુસ્તકને દીલોજાનથી આવકાર આપી ઉત્સાહીત કર્યો તેના માટે હું જેટલા વખાણુ કરૂં તેટલા ઓછાં છે. મારી ભાવના હજુ આટલેથી અટકતી નથી પણ હજુ મારા વિચારોનો પ્રવાહ જગતની જનતાના ચર્ણે નવી નવી વસ્તુઓ દ્વારા મુકવાનો મારા મનનો નિરધાર છે. અને મારૂં જીવન એ ભાવના પુરી કરવા તમન્ના રાખે છે.

ઘણી ઘણી વખત હું આર્થીક મુંઝવણુથી મુંઝાઈ મારી ભાવનાને કાયમ સજીવન રાખી શકતો નથી છતાં આત્માના વિશ્વાસ ઉપરજ જ્યારે કાર્યનું આરંભપણું કરૂં છું ત્યારે કુદરતી શક્તિ મને ગેબી મદદ આપે છે અને એ ગેબી શક્તિના આધારેજ થોડી ઘણી પણ મારી ભાવના પુરી કરવા શક્તિશાળી બન્યો છું. હજી હું જગતના ચર્ણે સારા સામાજીક અને ધાર્મીક એવા સચીત્ર પુસ્તકો બહાર પાડવાની અભિલાષા સેવું છું. અને મેં મારા આત્મા સાથે નિશ્ચય કરી પણ દીધો છે.

પરમાત્માના આશરે ઝુકાવ્યું છે અને સદા ઝુકાવીશ. મને ખાત્રી છે કે મારા સત્ય શુભ કાર્યમાં મારા મિત્રો તથા સદ્‌ગ્રહસ્થો મારી ભાવના જરૂર પુરી કરશે જ.

આભાર

આ પુસ્તક છાપવામાં ધી નવપ્રભાત પ્રિં. પ્રેસના માલીક શાં. મણીલાલ છગનલાલે અથાગ પરિશ્રમ વેઠી પોતાની દેખરેખથી કામ કર્યું છે તે બદલ હું તેમનો આભાર માનું છે.

લી. ભોગીલાલ કવિ.

તા. ક. ધાર્મીક, સામાજીક, ઐતિહાસીક અને કૉમીક વિગેરે સંગીત સાથે પ્રવચન કરી જાહેર પ્રજા તેમજ રાજા મહારાજાઓ તરફથી ઘણા સુવર્ણપદકો અને સર્ટિફિકેટ મેળવ્યા છે. તો શુભ પ્રસંગે ઉપરોકત લાભ લેવા દરેક જૈન-જૈનેતર ભાઈઓને મારી નમ્ર વિનંતી છે. ધાર્મીક પ્રસંગે કોઈપણ જાતની ફી લેવામાં આવતી નથી.

લી. ભોગીલાલ રતનચંદ કવિ.

સ્વ. શાંતમૂર્તિ વિદ્વદ્વર્ય આચાર્ય
શ્રી ભાતૃચંદ્રસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય
બાલ બ્રહ્મચારી તપસ્વી મુનિમહારાજ શ્રી જગતૂચંદ્રજી ગણી

જન્મ : સં. ૧૯૩૫ દેશલપુર, દીક્ષા : ૧૯૫૫ કચ્છ અંજાર.

જેઓશ્રી મારા પ્રત્યે ઘણોજ આદર ધરાવે છે અને સાહિત્ય પ્રત્યે પણ ઘણોજ ઉત્સાહ હોવાથી તેમજ આ કાર્યમાં પણ સારો સહકાર આપવાથી એઓશ્રીનો ફોટો મુકી મારી ફરજ અદા કરું છું.

લી. ભોગીલાલ કવિ.

પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી
શ્રી સાગરચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

જન્મ : વિક્રમ સં. ૧૯૪૩ દીક્ષા : વિક્રમ સં. ૧૯૫૮

જેઓશ્રીએ ગુરુના પગલે ચાલી પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવ્યું છે વળી તેઓશ્રીએ જૈન જનતા પર અનહદ ઉપકાર કરી કંઇક આત્માને પ્રતિબોધ્યા છે. જેઓશ્રીએ એક સાચા ચારિત્ર્યશીલ પુરુષ તરીકે પોતાનું નામ રોશન કર્યું છે. આવા અનેક સદ્ગુણોને વશ થઇ તેઓશ્રીનો ફોટો મુકી મારી ભાવના પુરી કરું છું. તેઓશ્રીના ચરણોમાં સદા મારા વંદન હો.

લી. ભોગીલાલ કવિ.

સ્વ. પ. પૂ. યોગપ્રેમી નિજાનન્દી ગુણનિધિ શાન્તમૂર્તિ

મુનિરાજ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીપુનમચન્દ્રજી મહારાજ

नमस्तुभ्यं मुनीन्द्राय, श्रीपूर्णचन्द्राभिसंज्ञिने ।
गुणिगणगुणाधारा,-गाधवात्सल्यधारिणे ॥१॥

तवाशेषगुणान् वक्तुं, शेमुषी मे गुरोऽक्षमा ।
तारामण्डलमत्यर्थं, कोऽस्ति गणयितुं क्षमः ? ॥२॥

દશાશ્રીમાળી વાણીયા, પિતાશ્રી મૂળજીભાઇ, માતુશ્રી સુંદરબાઇ. જન્મ વિ. સં. ૧૯૨૪
ના પોષ માસમાં ગામ દુદાપુર (ધ્રાંગધ્રા સ્ટેટ). દીક્ષા વિ. સં. ૧૯૫૪ ના
માગસર સુદ ૧૦ ગુરૂ, ગામ મોટી ખાખર (કચ્છ). સ્વર્ગવાસ
વિ. સં. ૧૯૮૦ ના આસો વદ ૨ મંગળ, શામળાની પોળ-અમદાવાદ
જેઓશ્રી મારા પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ ધરાવતા હતા અને જેઓશ્રી
સાચા સંયમી સાધુ તરીકે પોતાનું જીવન પવિત્ર
કરી આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શાસનનો ધ્વજ ફરકાવ્યો.

— તેથી —

તેઓશ્રીના સદગુણને વશ થઇ તેઓશ્રીનો ફોટો મુકી મારી ફરજ અદા કરૂં છું

લી ભોગીલાલ કવિ

શ્રી પ્રિયદર્શન જૈન પ્રિ. પ્રેસ-અમદાવાદ.

મેવાડના અણમોલ જવાહિર

યાને

આત્મ બલિદાન

: પ્રકાશક, :

ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા.

ધરમપુર સ્ટેટ રાજકવિ (પાટણવાળા)

●

મંગળાચરણ

સ્તુતિ

(લાવણી)

અશરણને શરણું છે તારૂં, શરણાંગતને સહાય કરો;
અધમ ઉદ્ધારણ ભવજળ તારણ, કીંકર કેરૂં કલ્યાણ કરો. ૧

સાહસ ઉપાડું તારા ભરૂસે, મુજ બુદ્ધિનો વિકાસ કરો;
ભાવના ભાવુ શુદ્ધ હૃદયથી, પાપ રંકના દૂર હરો. ૨

અણમોલ જવાહિર મેવાડ કેરા, વિશ્વ જનતા ચરણે ધરૂં;
સહાયક થાજો તું જગ તાતા, કદી ન તુજ નામ હું વીસરૂં. ૩

શાસન દેવ મુજ રક્ષા કરજો, મુજ હૃદય ધર્મ જ્યોત પ્રકટાવો;
પતિત પાવન છો મુજ સ્વામી, વિદ્યા મુજમાં વિકસાવો. ૪

આધિ, વ્યાધી ને ઉપાધી, આપી આશિષ દૂર કરો,
યશકિર્તી મુજ કાર્યમાં સાધુ, એવી સિદ્ધિ મુજ દીલ વસો. ૫

સરસ્વતિની સ્તુતિ

મયુર વાહન તારૂં, સરસ્વતિ મયુર વાહન તારૂં.
હસ્ત વીણા ધારીણી તું તો, ગીત સદા તુજ પ્યારૂં;
એ ગીતની અપૂર્વ મધુરતા, શાન્ત બને ચિત્ત મારૂં. સરસ્વતિ૦ ૧

તંત્ર રણીત સંગ ધ્વનિ ખીલવતી, પ્રફુલ્લ કરે જગ સારૂં;
મનને, સ્વરને, રસને તું સ્ફુરતી, ખીલવતી મન મારૂં. સર૦ ૨

દેજે હૃદયમાં સન્મતિ માતા, તુજ કૃપા વીણ જીવન અકારૂં;
સંજીવન કેરા તિમિર ટાળો, તુજ કૃપાએ સુખ મળનારૂં. સર૦ ૩

શરણે આયો તુજ ચરણમાં, ચરણ રજ શીર ધારૂં;
કહે ભોગીલાલ તુજ કૃપા વિના, સારા વિશ્વે અંધારૂં. સર૦ ૪

'પ્રાચીન' જૈનોની ઐતિહાસીક નોંધ

(૧) સંવત ૧૦૭૦ સને ૧૦૧૩ માં મહમુદે નારદીન ઉપર ચઢાઈ કરી અને તેના મુલકને લઇ લીધો. તે વખતે એક અજાયબીની વાત એ છે કે ત્યાં મન્દિરમાંથી (દહેરાસરમાંથી) એક પથ્થર નીકળ્યો જેનો સંવત દેખવાથી ૪૦૦૦૦ વરસ પહેલાંનો છે એવું સાબીત થયું. (વિરવિનોદ ભા. ૧ પાનું ૬૫). આથી જૈનધર્મ અને મુર્તિપૂજા અનાદીકાળની સાબીત થાય છે.

(૨) ભાણુપુરાની નાલ, એ ઘાણેરાવથી છ માઈલ દક્ષિણ તરફ છે. ખાસ કરીને 'રાણુપુરના (રાણકપુર) જૈન મંદિરો'થી પ્રસિદ્ધ છે. લોકો એવું કહે છે કે પ્રાચીન શહેરના સ્થાનમાં એ બનેલ છે. 'નાલ'થી અડધે દુર ઉપરની બાજુ એક પ્રાચીન પથ્થરના બંધનો થોડો ભાગ બચેલો છે. જે ત્યાં નદીની આસપાસ બંધાવી ગયા હતા. તેથી પ્રાચીન વૃક્ષોની વચમાં જૈન મંદિર બહુ જ શોભાયમાન દેખાય છે. (વિરવિનોદ ભાગ ૧. પૃષ્ટ ૧૦૭).

(૩) મેંડક, કાચુઆ, કર્કટ (કેંકડા) અને જલસર્પ (ડિએડૂ) વિગેરે અનેક પ્રકારના જંતુ હોય છે. પણ મચ્છી બહુ મહેનતે મલે છે કારણ કે અહીં દેવસ્થાનોમાં અને અન્ય જલાશયોમાં મચ્છી મારવાની મનાઇ છે. મૂંછ જાતની એક માછલી જે વેડચ અને બનાસ નદીમાં મલે છે. તે વજનમાં એક મણથી વધારે હોય છે. તેના મોંઢામાં દાંતની હાર, મોટી મૂંછ અને તેનુ માથુ બહુજ કઠીણ હોય છે. (કોઇ પણ જીવની હિંસા કરવાની મનાઇ છે. જીવદયા અને અહિંસા પ્રત્યે કેટલું રાજાઓને માન હતું. તે આ દાખલા ઉપરથી સમજાશે. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃ૦ ૧૧૭).

(૪) શ્રાવણ વદ ૧૧ થી ભાદરવા સુદ ૪ સુધી (મારવાડી ભાદરવા વદ ૧૧ થી ભાદરવા સુદ ૪ સુધી) જૈન શ્વેતાંમ્બરી મતવાળાના (સંવત્સરી) પર્યુષણ હોય છે તે વખતે રાજ્યે કસાઇ લોકોને જાનવર મારવાની મનાઇ કરી છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લા. પૃષ્ટ ૧૨૭) આથી સમજાય છે કે રાજાઓને જૈનધર્મ પ્રત્યે કેટલું માન હતું.

(૫) જૈન શાખામાં બે ભાગ છે. એક શ્વેતાંમ્બરી અને બીજો દીગંમ્બરી એમ બે શાખાઓ છે. શ્વેતાંમ્બર ના મુખ્ય શાસ્ર ૪૫ સૂત્ર છે. જેમ વેદાંન્તથી ગાયત્રી મંત્ર ને માને છે તેવી રીતે જૈન લોક નવકાર મંત્ર ને માને છે. અને સમયાનુસાર એનો જપ કરે છે. એમાં પણ બે ભેદ છે. એક મૂર્તિ-પૂજક. અને બીજો અમૂર્તિપૂજક. મૂર્તિપૂજકોમાં જતીં, સવેગી અને મહાત્મા વિગેરે છે. અને અમૂર્તિપૂજકોમાં ઢુંઢિઆ સાધુ છે. પણ ૨૪ તિર્થંકર અને ૪૫ સૂત્રોંને સર્વ માને છે. કેવળ એના અર્થ સૌ સૌના સિદ્ધાન્તાનુસાર કરવામાં પરસ્પર વિરોધ છે. એ જૈનના કે આચાર્યોને માનવાવાલા પ્રાયે: મહાજન લોક છે. શ્વેતાંમ્બરને માનવાવાલા રજપૂતાનામાં મુખ્ય ઓસવાલ મહાજન છે. ભારતવર્ષમાં બીજા ભાગોમાં જુદી જુદી કોમોના મહાજન બહુજ છે. (વીર વિનોદમાં સુત્રો ૪૨-૩૨ ની સંખ્યા આપી છે પૃષ્ટ ૧૪૪). (વીરવિનોદમાં શ્વેતામ્બરી = માટે ૩૨ સુત્રોનો લેખ છે સ્થાનકવાસી પણ ૩૨ સુત્રો માને છે. વી. વી. પા. ૧૪૪)

વિક્રમ સંવત સોળસેંના શતકની શરૂઆતમાં જતી લોકોમાંથી વૈરાગ્ય ભાવ ન્યૂન થયો. તેથી ગુજરાતમાં 'લુંકા' મહેતાએ પોતાના સૂત્ર ગ્રંથોની અનુસાર એક નવો ફિરકો ચલાવ્યો. જેનુ નામ 'લૂંકાગચ્છ' પ્રસિદ્ધ થયો. અને એમાંથી ઢુંઢિઆના સાધુ નીકળ્યા. જેને ૨૨ જણ ભેગા થઇ દીક્ષા લીધી તેને બાવીશ ટોલા કહે છે. એ ટોલાદીઠ દરેક ટોલામાં એક એક આચાર્ય હોય છે. જ્યારે આ બાવીસ ટોળાના સાધુની ચાલચલન શિથીલ થવા લાગી ત્યારે રઘુનાથ ઢુંઢિયાના ટોલામાંથી એના શિષ્ય ભીખમએ વિક્રમ ૧૮૧૫ માં એક નવી શાખા કાઢી અને તેના તેર શિષ્ય થવાથી ' તેરાપંથી ' કહેવાયાં. ભીખમઆચાર્ય વિક્રમ ૧૭૮૫ માં પેદા થયા અને એણે વિક્રમ ૧૮૦૮ માં સાધુનો વેશ લીધો. અને વિક્રમ ૧૮૧૫ માં 'તેરાપંથી'નો ફિરકો ચલાયો. અને વિક્રમ ૧૮૬૦ માં તેમના કાળકર્યા પછી એના શિષ્ય ભારમલ ગાદીપર બેઠા, અને વિક્રમ ૧૮૭૮ માં તે ગુજરી ગયા. એના પછી રાયચંદ ગાદી પર બેઠા, તે વિક્રમ ૧૯૦૮ માં પરલોકવાસી થયા એના પછી જીતમલ આચાર્ય થયા. તે વિક્રમ ૧૯૩૬ માં ગુજરી

ગયા પછી મેઘરાજ થયા. (વિરવીનોદ ભાગ ૧ લો. પૃષ્ઠ ૧૪૪).

(૬) બીજો ફિરકો જૈનોમાં દીગમ્બરી છે. તેમના આચાર્ય ભટ્ટારક કહેવાય છે. તે અવસ્ત્ર તથા નગ્ન રહે છે અને બે હાથોની હથેળીમાં ભોજન કરે છે. જો કદાચ ખાવાના સમયે બિલ્લિ આદિના નામ સાંભળવામાં આવે તો તે દિવસે તેમને ઉપવાસ કરવો પડે છે. એવા ભટ્ટારક કર્ણાટક દેશમાં રહે છે. [1]તેઓ કોઇ કોઇ વખત પર્યટન કરતાં કરતાં આ બાજુ આવે છે. તેઓને શ્રાવકો મુનિરાજ કહે છે. શ્વેતાંમ્બરી અને દિગમ્બરી એ બે શાખાઓમાં કંઈ ને કંઈ અંતર છે. શ્વેતાંમ્બર લોક ૧૨ અંગ અને બાકી ઉપાંગ મેળવીને ૩૨ સૂત્ર બતાવે છે, તેવી રીતે દિગમ્બરી પણ ૧૨ અંગ કહે છે. અને તેના નામોમાં પણ બહુ અંતર બતલાવતા નથી. પણ કહે છે કે મહાવીરસ્વામીથી કંઈ સો વર્ષ પછી બાર વર્ષનો દુષ્કાળ પડયો તેમાં અમારા પ્રાચીન ગ્રંથોનો નાશ થઇ જવાથી એનોજ આશરો લઇને જે બીજા ગ્રંથો બન્યા એના અનુસાર પોતપોતાના ધર્મનું આરાધન કરે છે.

શ્વેતાંમ્બરી પણ ૧૨ વર્ષ દુષ્કાળ પડયાનું માને છે. કિન્તુ પ્રાચીન ગ્રંથો નાશ થવાથી ૪૫ સૂત્રોમાંથી ૩૨ સૂત્રો સાબીત રહ્યા અને ૧૩ ખંડિત થયા. એને એ પછીથી બનાવી પ્રગટ કરેલ છે. શ્વેતામ્બરી તથા દિગમ્બરી લોકોમાં જે ભેદ છે તે ૮૪ બોલ અને ૮૪ વાતોમાં છે. તેમાંના થોડા બોલ નીચે લખ્યા છે.

(૧) શ્વેતામ્બરી કેવળ જ્ઞાનીને આહારનીહાર કરતા માને છે અને દિગંબરી માનતા નથી.

(૨) શ્વેતાંમ્બરી કેવળ જ્ઞાનીને ઉપસર્ગ અથવા શુભાશુભ સૂચક મહાભૂત વિકાર માને છે. અને દિગંમ્બરી તેનો સ્વીકાર કરતા નથી.

(૩) શ્વેતાંમ્બરી કેવળ જ્ઞાનીની પાઠશાળામાં જઇને ભણવાનું પ્રસિદ્ધ કરે છે. પણ દિગંમ્બરી નથી માનતા.

(૪) શ્વેતાંમ્બરી તીર્થંકરને ગુરૂ વડે દિક્ષા પ્રાપ્ત થઇ માને છે અને દિગંમ્બરી માનતા નથી.

(૫) શ્વેતાંમ્બરી કહે છે કે તીર્થંકરની દિક્ષાના સમયે ઈંદ્રે આવીને કપડા ઓઢાડ્યા છે. પરંતુ દિગંમ્બરી આ વાતનો સ્વીકાર નથી કરતાં.

---

૧. બીજા ભટ્ટારક કેવળ નામ માત્રજ છે. તે વસ્ત્ર, પરિકર, અને વાહન આદિ સર્વ કંઈ રાખે છે એવા લોક મારવાડમાં દીઠા છે.

(૬) શ્વેતાંમ્બરી, ગણધરના વિના મહાવીરની કંઇ વાણી વ્યર્થ ગઈ કહે છે પરંતુ દિગંબરી નથી ગઈ બતાવે છે.

(૭) શ્વેતાંમ્બરી કહે છે કે મહાવીરને બ્રાહ્મણીના ગર્ભમાંથી બદલી ત્રીશલારાણીના ગર્ભમાં લાવ્યા. પરંતુ દિગંમ્બરી કહે છે કે તે પ્રારંભથીજ રાણીના ગર્ભમાં હતા.

(૮) શ્વેતાંમ્બરી આદિનાથને જુગલીઆ કહે છે. અને દિગંમ્બરી નથી કહેતા.

(૯) શ્વેતાંમ્બરી આદિનાથના માટે વિધવાના ઘરમાં રાખ્યાનું કહે છે. પરંતુ દિગંમ્બરી એને જુઠું કહે છે.

(૧૦) શ્વેતાંમ્બરી બે તીર્થંકરને અવિવાહિત માને છે અને દિગંમ્બરી પાંચને માને છે.

(૧૧) શ્વેતાંમ્બરી કેવળ જ્ઞાનીને સામાન્ય જ્ઞાનીના પ્રણામ કરવાનું માને છે. દિગંમ્બરી માનતા નથી.

(૧૨) શ્વેતાંમ્બરી કેવળ જ્ઞાનીને છીંક થાય છે માને છે. પણ દિગંમ્બરી માનતા નથી.

(૧૩) શ્વેતાંમ્બરી ગૌતમને ત્રિડંડી તાપસીની પાસે ગયા કહે છે. પણ દિગંમ્બરી કહેતા નથી.

(૧૪) શ્વેતાંમ્બરી સ્ત્રીને મોક્ષ હોવાનું માને છે. દિગંમ્બરી માનતા નથી.

(૧૫) શ્વેતાંમ્બરી ૧૯ મા તિર્થંકરને મલ્લિકુંવરી કહીને સ્ત્રી સ્વરૂપ માને છે. અને દિગંમ્બરી મલ્લિનાથ કહી પુરૂષ માને છે.

(૧૬) શ્વેતાંમ્બરી જુગલીઆને દેવ હરી ગયા કહે છે, પરંતુ દિગંમ્બરીનો એના ઉપર વિશ્વાસ નથી.

ઇત્યાદી રીતે ૮૪ બોલોના અંતર છે અમે આ વિષયમાં વિસ્તાર બહુ થવાથી લખી નથી. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૧૪૫ થી ૧૪૬ સુધી.)

(૭) મેવાડમાં જૈનોનું મોટું તીર્થસ્થાન ઉદયપુરથી ૧૬ ગાઉ દક્ષિણ ખેરવાડાની સડક પર ધૂલેવ ગામમાં ઋષભદેવનું મંદિર છે. તેને વેદામ્નાયી અને જૈન બેઉ માને છે. આ મૂર્તિને વેદામ્નાયી લોક વિષ્ણુના દશા અવતાર સમજીને પોતાના ધર્મને અનુસરીને અને જૈન લોક તીર્થંકર સમજીને પોતાના ધર્મને અનુસરીને પુજે છે. અહીંયાં કલકત્તા, મુંબઈ, મદ્રાસ,

કર્ણાટક, પંજાબ, અને ઉત્તરખંડના હજારો યાત્રીકો આવે છે. અને મોટી ભાવનાથી કેસર ચઢાવે છે. કેસર ચઢાવવાની રીત આ પ્રમાણે છે. એક યાત્રીક કેસર ચઢાવી રહે એટલો સમય બીજો યાત્રીક એક રૂપીઆભાર કેસર લઈને પછી પોતાનું રૂપીઆભાર કેસર ચઢાવે છે.

કેસરને પથ્થર પર પથ્થરથી ઘસીને યાત્રીકો પોતાના હાથથી ચઢાવે છે. એ કેસર ને પુજારી યાત્રિકોને વેચે છે. અને કેસર આ અધિકાર સાથે ચઢાવે છે જેથી એનું બીજું નામ ' કેસરિયાનાથ) પ્રસિદ્ધ થયું છે. અને મૂર્તિનો રંગ કાળો હોવાથી 'કાળાજી' પણ બોલે છે. આ મંદિરની ચારે તરફ ભીલોની વસ્તી છે. અને ભીલ કેસરિયાનાથ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે. આ લોક સોગંદ અથવા શપથ કરવાની વખતે કેસરિયાનાથની કેસર ચબાકર એ વાતનો ઈન્કાર કરે છે. ફરી કોઈ વખત બદલાતા નથી.

આ મંદિરને બનવાનો મુખ્ય વખત કહાનિયોંના તૌરપર છે. પણ મંદિરની પ્રશસ્તિમાં આ મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર વિક્રમ સંવત ૧૫ મી સદીની શરૂઆતમાં હશે એમ માલમ પડે છે. પહેલાં હજારો રૂપીઆ અને જેવર ભેટ થતું હતું એને પુજારી લોક પોતાના બનાવી લેતા હતા. પણ વૈકુંઠવાસી મહારાણા સજ્જનસીંહ સાહેબના સમયથી અહીંનો પ્રબંધ એક કમીટીના અધિકારમાં કરી ગયા છે. જેના મેમ્બર 'જૈન મતાવલંબી' લોકો છે. અને આ કમીટીના પ્રમુખ (સભાપતિ) રાજતરફથી દેવસ્થાનોંના હાકિમ કોઠારી બલવતસિંહ છે. (વીર-વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ટ ૧૪૬ થી ૧૪૭ સુધી.)

(૮) ચોગાનની પશ્ચિમમાં તોપખાના અને એની પાછળ મહારાણા બીજા અરિસીંહના સમયનું બનાવેલું જૈનમંદિર છે. જેમાં મોટી મોટી કદની જૈન મૂર્તિઓ છે. (વીર-વિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૧૫૪.)

(૯) શ્યામલબાગની પશ્ચિમ ભીમ અને સ્વરૂપ પલ્ટનની લાઇન અને એની આગળ મહાજનની પંચાયત ચોબની વાડી છે, જેમાં એક જૈનનુ મંદિર અને મકાન બનાવેલા છે. (વીર-વિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૧૫૫.)

(૧૦) હાથીપોળની પાસે મોતી ચૌહટાની પશ્ચિમ લાઈનની તરફ કરજાલીના મહારાજ સુરતસિંહ અને શિવરતીના મહારાજ ગજસિંહની હવેલીઓ છે. અને એજ લાઇનમાં બનેડાના રાજા ગોવિન્દસિંહની હવેલી છે, તેની આગળ ઘંટાઘરનો મીનારો અને કોતવાલીનું મકાન છે. એની આગળ

પશ્ચિમ બાજુ શિતલનાથનું જૈન મંદિર છે. અને એની આગળ મહારાણા સ્વરૂપસિંહની મહારાણી અભયકુંવરનું બંધાવેલું અભય સ્વરૂપવિહારીનું મન્દિર અને એક વાવડી છે. તે તરફ સર્વને જવાઆવવાની છુટ છે સંવત ૧૭૦૪ (વીર-વિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૧૫૫.)

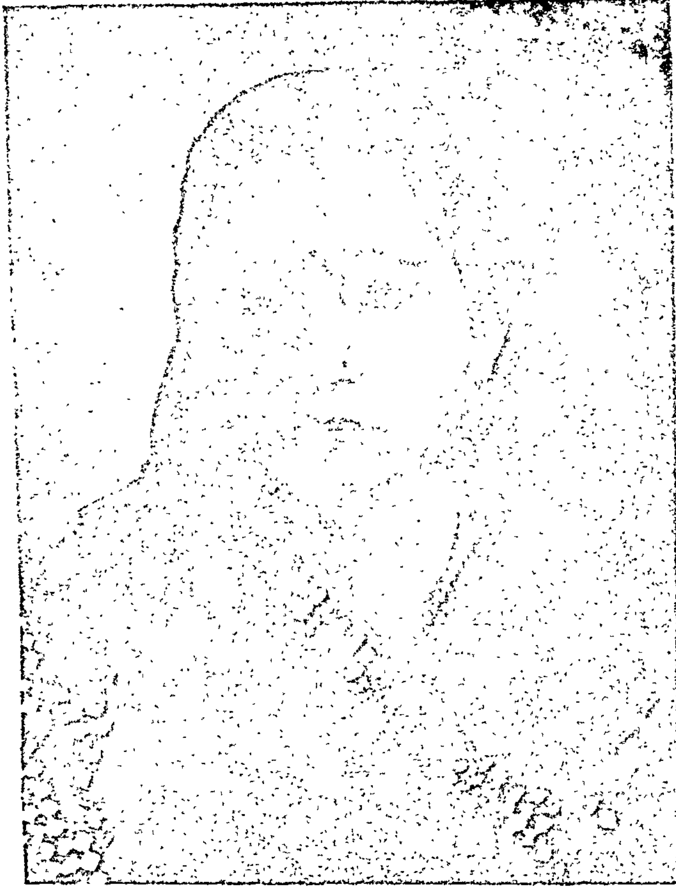
(૧૧) બાગની અંદર મહારાણા જવાનસિંહના બનાવેલા મહેલ અને એની અગ્નિખુણા તરફ એક ઉંચા સ્થાનપર વિક્ટોરીઆ હોલ વર્તમાન મહારાણા સાહેબે બનાવ્યો છે. તેની સામે જ્યુબિલીની યાદ માટે શ્રીમતી મહારાણી વિક્ટોરીઆની પાષાણુની મૂર્તી છે. મહેલની અંદર અદ્ભુત વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન (મ્યુઝીઅમ) પ્રાચીનવસ્તુઓનું અને પુસ્તકાલય બનાવેલ છે, જ્યાં આમ લોકોને જવાઆવવાની છુટ છે (વિર-વિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૧૫૭.)

(૧૨) શહેરથી પૂર્વે એક માઇલ અંતરપર નદીના કીનારે ચંપાબાગ નામનો એક ઉમદાબાગ મહારાણા કર્ણુસિંહનો બનાવેલો છે. ચંપાબાગની અગ્નિ ખુણા તરફ સડકની દક્ષિણુ કિનારા તરફ મહારાણા જગતસિંહની રાજ-કુમારી રૂપકુંવરીનું બનાવેલુ પુષ્ટીમાર્ગીનું મંદિર છે. અને ધર્મશાળા છે શહેરની પૂર્વ આડ ગામની પુરાની સડક ઉપર મહારાણા બીજા જગતસિંહની મહારાણી ભટીઆણીજીનું બનાવેલું પુષ્ટિમાર્ગીનું મન્દિર-વાવડી અને ધર્મશાળા છે. શહેરથી બે માઇલ પૂર્વની તરફ આહડ નામી ગામ છે જો ગુહિલોત્ વંશની રાજાઓની ચિત્તોડના પહેલાની જુની રાજધાની હતી. ત્યાં મોટી મોટી ઈંટ અને પ્રાચીન ઈમારતોના પાષાણુ અત્યારે પણુ મલે છે. અહીં એક નાનુ ગામ રહી ગએલ છે. જેમાં વિક્રમ સંવતની આખરી ૧૫ મી સદીમાં બનાવેલું જૈન મંદિરમાં ૧૦ મા શતકના પાષાણુ લેખ પણુ લગાવેલા છે. તે નરવાહન અને શક્તિકુમારના સમયનો માલમ પડે છે. (વીર-વિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૧૫૮.)

(૧૩) વાઘેલા તળાવની પશ્ચિમ તરફ નાગદાનું જુનું ખંડેર હજુ સુધી મોજુદ છે. ખુમાણુ રાવલની સમાધિપર બનાવેલા બે સભામંડપના મંદિર હજી સુધી ઉભા છે. અને ગામની નૈઋત્ય ખુણામાં બે જૈન મંદિર વિક્રમ ૧૫ મી સદીમાં બનેલા છે, જેમાં મોટી મોટી મૂર્તિઓ છે. તળાવની નૈઋત્ય કિનારા પર બે બહુ ઉમદા જુના મંદિર છે જેને લોકો સાસુ-વહુનું મંદિર કહે છે. આ મંદિરમાં નકસી જોવા જેવી છે. એની ઇમા-રતો જોવાથી માલુમ પડે છે કે આ વિક્રમ સંવતની ૧૧ મી સદીમાં બનાવેલ હશે. (વીરવિનોદ ભા. ૧લા પૃષ્ઠ ૧૬૦)

અ. સૌ. શ્રીમતિ કમલાબ્હેન માણેકલાલ ચુનીલાલ જે. પી.

જેઓશ્રી પોતાના પતિની ઉદારતા પાછળ; તેઓશ્રી પણ પોતાની ફરજ બજાવતા રહ્યા છે, શ્રીમતી કમલાબેને એક સન્નારી તરીકે સંસારના તકતા પર પોતાનું નામ રોશન કર્યું છે અને પોતાના પતિના દરેક શુભ કાર્યમાં સારામાં સારો ઉત્સાહ ભર્યો ભાગ લઈ પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યા છે, અને તેઓશ્રીએ પણ મારા ઇતિહાસના કાર્યમાં સારામાં સારો સહકાર આપી મારા ઉત્સાહને બમણો વેગવંતો બનાવ્યો છે. પરમાત્મા એ દંપતી જોડુ સદાને માટે સુખી રાખે અને દીર્ઘાયુ ભોગવે એજ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના.

લી. કવિ ભોગીલાલ.

પરમસ્નેહી શ્રીમાન

રા. રા. દયાવારિધી શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ જે. પી.

હાલ મુંબાઇ

જેઓશ્રીએ પોતાની લક્ષ્મીનો ઘણો સારો વ્યય કરી જનતા પર ઘણોજ ઉપકાર કર્યો છે, પોતાની નાની ઉંમરમાં સાહિત્ય અને ધર્મ પર પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી પોતે દરેક કાર્યમાં પોતાની શક્તિ અનુસાર સાથ આપી રહ્યા છે, તેજ પ્રમાણે મારા પર અપૂર્વ પ્રેમથી મિત્રાચારીના ગાઢ સંબંધથી મારા આ ઇતિહાસના કાર્યમાં ઘણીજ સારી મદદ આપી મને આભારી કર્યો છે, અને મારો ઉત્સાહ વેગવંતો બનાવ્યો છે, તેથી આ સ્થળે તેઓશ્રીનો હંમેશનો હું ઋણી છું, પરમાત્મા? આવા ઉદાર પુરુષોને સદા દીર્ઘાયુ રાખો, અને એઓશ્રીના હાથે હજારો સુકાર્ય થાઓ એજ ભાવના

સી. કવિ ભોગીલાલ.

(૧૪) ભીલોની અનેક પાલેં નાહર, ભાંડેર, ઉપરેટ, છપ્પન, મેવલ, અને ડાંગલ નામના જીલ્લામાં આબાદ છે. આ જીલ્લામાં જયસમુદ્ર નામનું એક મોટું અને અનુપમ તલાવ છે જેને ઢેબર પણ કહે છે. મહારાણા બીજા જયસિંહે બનાવેલું છે. આ જીલ્લામાં ધૂલેવ ગામની અંદર ઋષભદેવનું એક મોટું પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. તે જૈન અને વૈષ્ણવનું મોટું તીર્થ છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧લો પૃષ્ઠ ૧૬૦)

(૧૫) કુંભસાગર તલાવથી આગળ નૌકોઠા મકાનની દિવાલનું નિશાન છે. એ દિવાલની પશ્ચિમ તરફ અને દાલાનની વચમાં 'શૃંગાર ચવરી' નામનું એક જૈન મંદિર છે. એની દક્ષિણ તરફ મહારાણા સાહેબનો જુનો મહેલ, ત્રિપોલીઆ અને વડીપોલ નામના દરવાજા છે. વડીપોલ દરવાજાની પૂર્વે સાતવીસ દેવરીના નામનું એક જુનું જૈન મન્દિર છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧લો પૃષ્ઠ ૧૬૨)

(૧૬) પહેલા ચિતોડના રાજાઓના દગ્ધસ્થાન હતા. ત્યાં સમિધ્ધેશ્વર મહાદેવનું એક મન્દિર છે જેને વિક્રમ ૧૪૮૫ માં મહારાણા મોકલે બનાવેલું હતું. અને ત્યાં જુનું જૈન મંદિર છે તેની પાસે ગુસાંઇનો મઠ છે. (વીર–વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૨)

(૧૭) કિલ્લાની પૂર્વ દિવાલમાં સૂરજપોળ નામનો દરવાજો છે. એ રસ્તા તરફ ત્રણ દરવાજાનાં નિશાન છે, તેમાં બે સાબીત છે. દરવાજાની અંદર નિલ-કંઠ મહાદેવનું જુનું મંદિર અને એની ઉત્તરે એક પુરાણો કીર્તિસ્તંભ છે તે વિક્રમ ૧૦ મી સદીમાં જૈનોએ બનાવેલો છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૨)

(૧૮) મેવાડમાં રાસમી જીલ્લામાં માતૃકુંડિયાં નામનું તીર્થસ્થાન બનાસ નદી ઉપર છે. અને ત્યાં એક મહાદેવનું મંદિર છે. જ્યાં વૈશાખી પૂર્ણિમાનો મેળો ભરાય છે. એની સિવાય કરેડા ગામમાં એક બહુ જ મોટું અને જુનામાં જુનું જૈનમંદિર છે. (વીર વિનોદ ભા. ૧લો પૃષ્ઠ ૧૬૩)

(૧૯) દેલવાડા ગામમાં હાકિમ જીલ્લામાં સદ્ર મુકામ છે. જ્યાં જૈનનું જુનું મંદિર અને બાણમાતાનું એક પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧લો પૃષ્ઠ ૧૬૬)

(૨૦) ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કરામતી વાતો લોકોએ બહુ ભરી લીધેલ છે અને એના સિવાય પુરાણા ગ્રંથો જોઇએ તો સાલ સંવત પણ મળતી નથી. અલબત્ત જૈનોના ગ્રંથોથી થોડું થોડું સાલ સંવત અને ઇતિહાસનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧લો પૃષ્ઠ ૧૮૩)

(૨૧) વૈશ્ય વર્ણ પુરાણા કાલથી વૈશ્ય નથી, પરંતુ અહિર વિગેરે પુરાણા વૈશ્ય છે. એમાંથી કેટલાક તો કૃષિ અને ગૌરક્ષા વિગેરે કર્મ કરતા હતા, અને કેટલાક પોતાના કામ છોડીને નોકરીમાં લાગી ગયા છે. બીજી જાતીઓ બૌદ્ધ અને **જૈન મતાવલમ્બી** હોવાથી અહિંસા ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ કૃષિ વાણિજ્યને પોતાનું કામ સમજી લીધું, જેથી તેમાં બે ભાગ થયા. એકે કાયસ્થોથી પોતાનું જોર વધાર્યું, અને બીજાએ વાણિજ્યથી પોતાનું જોર વધાર્યું, અને એ લોકો 'મહાજન' તથા 'વાણીયા' કહેવાયા. એ લોકોની ૮૪ શાખા છે. તેમાં રાજપુતાનામાં ૧૨ શાખા પ્રસિદ્ધ છે. ૧ અવ્વલ શ્રી શ્રીમાલ, ૨ શ્રી માલ, ૩ ઓસવાલ તેમાં માંહોમાંહે લગ્ન થતાં હતાં. અને એ ત્રણમાં ૧૪૪૪ પ્રશાખા છે. ૪ પોરવાલ, તેમાં અનંત પ્રશાખા છે. ૫ મહેશ્વરી જેમાં ૭૨ પ્રશાખા છે; ૬ હૂંમડ, જેમાં ૧૮ પ્રશાખા છે; ૭ અગરવાલા, જેમાં સાઢે ૧૭ પ્રશાખા છે. ૮ નાગદા, જેમાં ૧૩ પ્રશાખા છે. ૯ નરસિંહપુરા, જેમાં ૨૭ પ્રશાખા છે. ૧૦ ચિતોડા, જેમાં ૨૭ પ્રશાખા છે. ૧૧ વધેરવાળ, અને ૧૨ બીજાવર્ગી. બીજી જાતિઓમાં અલાવહ શ્રાવગી અને ખંડેલવાલ મળીને એક શાખા કહેવાય છે. જેમાં ૮૪ પ્રશાખા છે. એ બધી શાખામાં ખાવું પીવું એક કરી શકે છે. પરંતુ કન્યાની લેવડ દેવડ પોતાની શાખામાં કરે છે. એ લોકો ખરચમાં બહુ ઓછા છે, અને ધનની વૃદ્ધિ કરવામાં ઘણે દરજ્જે સારા છે. એમાં મહેશ્વરી વિગેરે કોઈ કોઇ વેદામ્નાયી અને બાકી બધા **જૈન મતાવલમ્બી** છે. એમાં કેટલીક શાખાઓમાં બે ભેદ છે. એમાં એક વીસા અને બીજા દસા. (વીરવિનોદ ભા. ૧લો પૃષ્ઠ ૧૮૯–૧૯૦)

(૨૨) ભીલ લોક સુવર આદિ સર્વ જાનવરોને, તેમજ ગાયને પણ ખાઇ જાય છે. પરંતુ તેઓ હિંદુ હોવાનું અભિમાન રાખે છે. તેઓની સોગંદ ખાવાની રીત નીચે મુજબ છે, કે "સાફ જમીન પર ગોળ કુંડાળું કરીને એમાં તલવાર મુકે છે. અને તેના ઉપર અફીણ રાખીને એકરાર કરવાવાળો માણસ એમાંથી થોડું અફીણ ખાઈ જાય છે." એની સિવાય બીજી રીત એ પ્રમાણે છે કે '**ઋષભદેવને** અર્પણ કરેલું થોડું કેસર પાણીમાં ઘોળીને એકરાર કરવાવાળો માણસ પી જાય છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧લો પૃષ્ઠ ૧૯૧)

(૨૩) દેપરાના ભીલ પહેલાં સિસોદીયા રાજપુત હતા, પહાડમાં આવીને રહ્યા પછી ભીલ લોકોમાં વિવાહ કરવા માંડયા. પણ ખરાબ ખાણું ખાતા

નહોતા, અને તેથી ગરાસીઆ ભીલ કહેવાયા. પડુણા, ખરવડ, માંડવા, જાવર, ચીણુવદા, સરૂ, લીંબોદા, સીંગટવાડા, અમરપુરા અને દેરવાસ, વિગેરે ગામોના ભીલ પોતાને રાવત્ પૂંજાના વંશમાંથી બતલાવે છે. અને કહે છે કે પહેલા અમે સિસોદીઆ રાજપૂત હતા, પહાડમાં આવીને 'સાંભર (શામર) ને ભ્રમમાં ગાયને મારીને ખાઇ જવાથી ભીલ થઇ ગયા. તે ખરાડી જાતના ભીલ છે. અને ઋષભદેવ, ભૈરવ, હનુમાન તથા અંબા ભવાનીને માને છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૯૪)

(૨૪) **દેવસ્થાનની કચેરી**—આ કારખાનામાં કંઈ નાના મોટા દેવસ્થાનોના જમે ખરચનો પ્રબંધ છે. જેમાં પુજારીઓના માટે જે કંઈ બંધારણ કરી ગયા છે તે તેમને આ કારખાનામાંથી મળ્યા કરે છે, બાકી જે કાંઇ બચત જે મંદિરની આમદાનીમાંથી રહે છે તે મંદિરની સમજી લેવામાં આવે છે. કેવળ નિગરાની માત્ર રાજ્યની માલીકની સત્તા પર રહે છે. આ કચેરી મહારાણા સ્વરૂપસીંહના સમયથી ચાલી રહી છે. (વી. વિ. પૃ. ૨૧૫)

(૨૫) હિન્દુસ્તાનના દરેક બાદશાહએ ઉદયપુરના ખાનદાનોને હિન્દુસ્તાનીઓમાં સર્વથી મોટા માન્યા. એના સિવાય મુસલમાનોએ કોઇ પણ જાતના ખાનદાન લોકોથી દ્વેષભાવ રાખેલ નથી. જેનાં પહેલાં સાબીત તો એ છે કે જૈનમતવાળાઓએ મેવાડને પોતાની જગા માનીને પોતાના મતના સેંકડો મોટા મોટા મંદિર બનાવ્યા, અને અહીંના રાજાઓએ એમને બનાવવામાં પુરી મદદ આપી. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૩૦)

(૨૬) બાપા રાવલનું ચિતોડ લેનાર લોક કંઈ કંઈ પ્રસિદ્ધ કરે છે. બાજ લોકોનો કૌલ છે કે એમણે માનમોરી રાજાની ફ્તેહ કરીને ચિત્તોડ લઈ લીધું, અને બાજલોક કહે છે કે એમને ઉપરના રાજાનાં ત્યાં નોકરી રહીને રાજ્ય હાસિલ કર્યું. તે પ્રમાણે બાપાને હારીતરાશિની દ્વારા મહાદેવનાં દર્શન થયાં તે ઘણું કરી કરામતી વાતોથી પ્રસિદ્ધ છે. બાજ લોક કહે છે કે બાપાનું શરીર અથવા કદ હારીતરાશિના વરદાનથી ૧૪ હાથ ઉંચું થયું હતું. એના હાથની તલવાર બત્રીસ મણ વજનની હતી અને તે એક વખતમાં કંઇક બકરાં ખાઇ શકતા હતા, અને હિંદી કવિતામાં પણ આ વાતનું બ્યાન છે. પરંતુ એવી વાતોને કોઈ પાકી સાબીતી મળતી નથી જેવું જેની જીભમાંથી આવ્યું તેવું બોલ્યા એણે રાજા માનમોરીથી વિક્રમી ૭૯૧ (હિજરી ૧૧૬ ઇ. સ. ૭૩૪) માં ચિતોડના કિલ્લા લઇ લીધા. આણુ કે અચળગઢ વિ૦ માં આ કરામતી વાતો સાબીત થતી નથી. કેવળ હારિતરાશિની દુઆથી રાજ્ય

મળવું, અને એક પગનું સોનાનું કડું બાપાને હારીતે આપેલું લખેલું છે, પરંતુ એ પ્રશસ્તિઓ પણ આ સમયથી બહુજ વર્ષ પછી લખેલી છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૫૩)

(૨૭) એક પ્રશસ્તિ મેવાડના ઈલાકામાં બીજોલીયા ગામની સમીપ રાજધાનીથી પ્રાય: ૫૦ કોસ પર મહુવેના વૃક્ષની નીચે એક લેખ શ્રી પાર્શ્વનાથજીની કુંડની ઉત્તરે કોટપાસે છે. આ પ્રશસ્તિની અધિકથી અધિક લંબાઈ ૧૨ ફૂટ ૯ ઇંચ અને ઓછામાં ઓછું ૮ ફૂટ ૬ ઇંચ અને પહોલાઈ ૩ ફૂટ ૮ ઇંચ છે. એ પ્રશસ્તિમાં લખેલું છે કે પૃથ્વીરાજના પિતા રાજા સોમેશ્વરદેવને રેવણા (ગામ) સ્વયંભૂપાર્શ્વનાથજીને ભેટ આપ્યું. (વીર વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૬૨)

(૨૮) પાંચમી પ્રશસ્તિ ચિતોડગઢના મહેલના ચોકમાંથી માટીમાંથી મળી, જેના વિક્રમી સંવત ૧૩૩૫ વૈશાખ સુદ ૫ ગુરૂવાર (હીજરી ૬૭૬ તા. ૪ જિલ્હિજ) (ઇ. ૧૨૭૮ તા. ૨૯ એપ્રીલ) છે. આ રાવલ સમરસીના વખતમાં લખેલી છે. જેઓને પોતાની માતા જયતલ્લદેવી, રાવલ તેજ-સીંહની રાણીએ, બનાવેલ શ્રી શ્યામપાર્શ્વનાથના મંદિરને થોડી જમીન ભેટ કરી હતી. (વીર વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૬૬)

(૨૯) ગોડવાડમાં રાણકપુરનું જૈન મંદિર વિ. સં. ૧૪૯૬ મહારાણા કુંભ-કર્ણના સમયનું છે. (વીર વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૭૩)

(૩૦) અલાઉદ્દીન ખીલજીથી રાવલ સમરસીંહના પુત્ર રત્નસીંહને લડાઈ થઇ હતી અને ચિતોડવાળાઓએ બાદશાહી મુલાજીમને હાથ અને ગર્દન બાંધીને કીલ્લામાંથી કાઢી મુકયો. આ જીક મહારાણા ભુવનસીંહનો છે. કારણ કે રાણકપુરના જૈન મંદિરની પ્રશસ્તિમાં ઉક્ત મહારાણાથી અલાઉદ્દીનની ફતેહ થયાનું લખેલું છે. (વીર વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ટ ૨૮૪)

(૩૧) રાવલ રત્નસીંહથી અજયસીંહ પંદરમી પેઢીએ થાય એમાંથી ફક્ત બે રાજાઓ સિવાય તેર રાજા મુસલમાનોથી ચીતોડને લીધે લડવાથી માર્યા ગયા. અને રાણપુર જૈન મંદીરના લેખમાં રાવલ સમરસીંહની પછી ભુવનસીંહનું નામ લખેલું છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ટ ૨૮૫)

(૩૨) ભુવનસીંહની પછી મહારાણા લક્ષ્મણસીંહના સમયમાં દિલ્હીના બાદશાહ મુહમ્મદ તુગલની ફોજે ચીત્તોડને ઘેરી લીધો અને લડાઈ થઇ એ લડા-ઇમાં મહારાણા લક્ષ્મણસીંહ અને એના પુત્ર અરિસીંહ વગેરે વીરતાની સાથે લડી મરણ પામ્યા. પણ અરિસીંહના નાના ભાઈ અજયસીંહ દુઃખી

શેઠ લલ્લુભાઈ દોલતરામની વિધવા બાઈ કેવળ ઉર્ફે બેન બાપી.
અમદાવાદ

મજકુર પુસ્તકમાં શેઠ ડાહ્યાભાઈ ગુલાબચંદવાળા શેઠ મંગળદાસ નગીનદાસ તરફથી આ પુસ્તકમાં ધારામાં સારી મદદ આપી આ પુસ્તકની શરૂઆત તેઓશ્રીના આશિર્વાદથી થઈ છે. અને તેમના બીજા કુટુંબીઓની ઇચ્છાથી તેમનો ફોટો મુકવા માટે હું આભારી બન્યો છું. લી. કવિ મોતીલાલ.

ભાગ્યવાન, પરમાર્થી સુપુત્રનાં ભગવતી માતુશ્રી

ગં. સ્વ. બાઇ જેઠીબાઇ.

જે મુંબઈના જાણીતા શાહ સોદાગર શેઠ હાથીભાઈ ગુલાબચંદ ના માતુશ્રી જેમણે મુંબઈના રૂબજાર અને અન્ય બજારોનાં સ્વાશ્રયથી સંપતિ મેળવી જેમને એક કુનેહબાજ વહેપારી તરીકેની પ્રતિષ્ઠા જમાવી છે, તેમજ અનેક ઉદાર સખાવતો કરી પરમાર્થ અને સામાજીક સેવાના ક્ષેત્રમાં પણ એક નિરભિમાની દાનવીર તરીકે પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે, ખાસ કરીને જીવદયા માટેની તેમની લાગણી અને ઉદાર સખાવતો તે તેમના હૃદયની ઉચ્ચ અને પવિત્ર ભાવનાનો ખરો પુરાવો છે. જ્ઞાતિમાટે, દેશ માટે અને માનવતા માટે એક સરખી ઉદાર સખાવત કરનાર પરમાર્થી પુત્રની જન્મદાતા માતુશ્રીને માનપૂર્વક અંજલી અર્પણ કરી કૃતકૃત્ય થાઉં છું તેમણે આ પ્રકાશન માટે મને આપેલી સારામાં સારી મદદ માટે આભારી છું.

લી॰ કવિ ભોગીલાલ

થઈને કેલવાડની તરફ પહાડોમાં ચાલ્યા ગયા. જ્યાં તે મહારાણાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા અને સાંડેરાવના જતી (જૈન મુની) એ એના દુઃખનો ઈલાજ કર્યો. તે વખતે અજયસીંહએ એ જતીને કહ્યું કે "હમારી ઔલાદ તમારી ઔલાદને પૂજ્ય માનતી રહેશે." એ કારણથી હજી સુધી સાંડેરાવના મહાત્માઓના આદર સન્માન મેવાડના મહારાણા કરે છે. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ટ ૨૮૯)

(૩૩) ઉદયપુરની ઉત્તરે ૧૪ માઇલ દૂર એકલીંગજી સ્થાનમાં નાથોંના મઠ પરનો લેખ

(૧) ઓં નમોલકુલીશાય ॥ પ્રથમ તીર્થ..............................
.......................શ્વરમ્ । કિંતાત—સ્વહસ્તે વિસક
(૨) લિતમિદં પુત્રપાથઃ પિવાથોદેવી..............સરલ કર
...............લ—લીલયા——વાલમ્ । ભૂયો..............
(૩) ઋચભવ્યાંજલિર્વઃ । સમં.........................દિતનિહ
(૪) ....ઇતિ ॥ મંદં..........કલિકાં કંપયન્ચક્ષમાલામાલી
નોન્તર્જ્યનમુકુલં.........................રતા ॥
(૫) ....મ—તઃ ॥ અસ્મિનભૂદ્ગુહિલગોત્રનરેંદ્રચન્દ્રઃ શ્રીબપ્પકઃ ક્ષિતિપતિઃ ક્ષિતિપીઠરત્નમ્ । જ્યાઘાતઘોષજનિત........
.......એડકોદએડ................
(૬) લોમણિઃ સુવિદિતા દિવ્યા ચ સૈકાવલિઃ સા શસ્ત્રી શુચિરત્નસંચય
........રસાપલિહિકા । હ........મુલ્લઘતિસટાસંનદ્ધદેહં
ચ તદ્યસ્યાદ્યાપિમહા........વ્યવસિત............

(વીરવીનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ટ ૩૮૧)

(૩૪) બીજોલિયામાં પાર્શ્વનાથજીના કુંડથી ઉત્તર તરફ કોટની પાસે દિવાલ ઉપરનો લેખ.

ઓં ॥ ઓં નમો વીતરાગાય । ચિદ્રુપં સહજોદિતં નિરવધિં જ્ઞાનૈકનિષ્ટાર્પિતં નિત્યોન્મીલિતમુલ્લસત્પરકલં સ્યાત્કારવિસ્ફારિતં સુવ્યક્તં પરમાદ્ભુતં શિવસુખાનંદાસ્પદં શાશ્વતં નૌમિ સ્તૌમિ જપામિ યામિ શરણં તજ્જયોતિરાત્મોત્થિતમ્ ॥ ૧ ॥

(વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ટ ૩૮૩)

(૩૫) ચિત્તોડના પુલ નીચે તલહટીના દરવાજાથી આઠમા કોઠનો શિલાલેખ

ૐ ॥ સંવત્ ૧૩૨૪ વર્ષે ઇહ શ્રીચિત્રકૂટમહાદુર્ગતલહટ્ટિકાયાં પવિત્ર શ્રી ચૈત્રગણુંચ્યોમાંગણુતરણિસ્વપ્રપિતામહપ્રભુશ્રીહેમપ્રભુસૂરિ નિવેશિતસ્ય સુવિહિતશિરોમણિસિદ્ધાંતસિન્ધુભટ્ટારકશ્રીપદ્યચસૂરિપ્રતિષ્ઠિતસ્યાસ્ય દેવશ્રી મહાવીરચેતસ્ય પ્રતિભાસમુદ્રકવિકુંજરપિતૃતુલ્યાતુલ્યવાત્સલ્યપૂજ્યશ્રીરત્નપ્રભ-સૂરિણામાદેશાત્ રાજભગવન્નારાયણ મહારાજ શ્રી તેજઃ સિંહદેવકલ્યાણવિજયિ રાજા વિજયમાન પ્રધાનરાજરાજપુત્રકાંગાપુત્રપરનારીસાહો—

(વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ટ ૩૯૬)

(૩૬) ચિત્તૌડમાં નવકોઠાની પાછળ મહેલના ચોકમાંથી જે સ્તંભ નીકળ્યો એમાંથી નિકળેલો શિલાલેખ.

સંવત્ ૧૩૩૫ વર્ષે વૈશાખ સુદી ૫ ગુરૂવાર શ્રીએકલિંગહરારાધન પાશુપતાચાર્ય હારીતરાશિ ક્ષત્રિય ગુહિલપુત્ર—હલપ્વ સહોદર્યે ચ શ્રી ચૂડામણીયભર્તૃપુરસ્થાનોદ્ભવદ્વિજાત્પવિભાગાતુચ્છેશ્રીભર્તૃપુરીયગચ્છે શ્રી ચુડામણિભર્તૃપુરેશ્રીગુહિલપુત્રવિહારઆદીશપ્રતિપત્તૌ શ્રી ચિત્રકૂટ—મેદ પાટાધિપતિ શ્રીતેજઃસિંહરાઝયા શ્રી જયતલ્લદેવ્યા **શ્રી શ્યામપાર્શ્વનાથ** વસહી સ્વશ્રયસે કારિતા ॥ તદ્રાજ્ઞી વસહી પાશ્ચાત્ય ભાગે——ગચ્છીય શ્રી પદ્યુમ્નસૂરિભ્યો મહારાજકુલ ગુહિલપુત્રવંશતિલક શ્રી સમરસિંહેન ચતુરાઘાટોપેતાયદાનયુતા ચ મઢભૂમિ——ઘાટા : પૂર્વોત્તરચોજર્યોતિઃ સાઢલસ્યાવાસઃ દક્ષિણસ્યાં શ્રી સોમનાથઃ ॥ પશ્ચિમાયાં શ્રીભર્તૃપુરગચ્છીય ચતુર્વિંશતિજિનદેવાલયો રાજ્ઞી વસહિકા ચ ॥ અન્ય ચ્ચાયદાનાનિ ॥ શ્રી ચિત્રકૂટતલહટ્ટિકામંડપિકાયાં ચ ઉ૦ દ્રમ્મા ૨૪ તથા ઉત્તરાયનેઘૃતકર્ષ ૧૪ તથા તૈલકર્ષ ૬ આઘાટ મંડપિ કાયાં દ્રમ્મા ૩૬ ષોહરમંડપિકાયાઃ દ્રમ્મા ૩૨ સજ્જનપુરમંડપિકાયાં દ્રં૦ ૩૪ અમૂન્યાયદાનાનિ દત્તાનિ ॥ ઓં શ્રીએકલિંગશિવસેવનતત્પરશ્રીહારીતરાશિવંશસંભૂતમહેશ્વરરાશિસ્તચ્છિષ્ય શ્રી શિવરાશિ ગોડજાતીયદ્વિજદિવાકરવંશોદ્ભવવ્યાસરત્નસુતજ્યોતિઃસાઢલતથાચ વિપ્રદેલ્હણુસુતભટ્ટસાઢા તત્પુત્રદ્વારભટ્ટ ખીમટસ્તદ્ભ્રાતૃભીમાસહિતેન એભિ-ર્મિલિત્વા શ્રી ભર્તૃપુરીય ગચ્છે—કારિ ॥ છ ॥ (વીરવિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ટ ૩૯૭)

(૩૭) જાવર ગામમાં પાર્શ્વનાથના મંદિરમાં એક સ્તંભ ઉપર લગાવેલ શિલાલેખ

સંવત્ ૧૪૭૮ વર્ષે પોસ સુદ ૫ રાજાધિરાજશ્રીમોકલદેવવિજય

રાજ્યે પ્રાગ્વાટસા૦ નાના ભા૦ ફ્નીસુત સા૦ રતન ભા૦ લાષૂપુત્રેણ શ્રી શત્રુંજય ગિરિતારાર્બુદજીરાપલ્લીચિત્રકૂટાદિતીર્થયાત્રા કૃતા શ્રી સંઘ મુખ્ય સા૦ ધણુપાલેન ભા૦ હાંસૂપુત્ર સા૦ હાજાભોજાધાનાવધૂ દેઉનાઉ ધાઇણેત્ર દેવા નરસિંગ પુત્રિકા પૂની પૂરી મરગદ થમકૂ પ્રભૃતિ કુટુંબ પરિવૃત્તેન શ્રી શાંતિનાથ પ્રાસાદ: કારિત: પ્રતિષ્ટિત: સ્તપાપક્ષે શ્રીદેવસુંદરસૂરિ પટ્ટપૂર્વાવલદિનનાયક—ગચ્છનાયક નિરૂપમ મહિમા નિધાન યુગપ્રધાન સમાન શ્રીશ્રીશ્રીસોમસુંદરસૂરિભિ: ભટ્ટારક પુરંદર શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ શ્રી જયચન્દ્રસૂરિ શ્રી ભુવનસુન્દરસૂરિ શ્રી જિનસુન્દરસૂરિ શ્રી જિન કીર્તિ-સૂરિ શ્રી વિશાલરાજસૂરિ શ્રી રત્નશેખરસૂરિ શ્રી ઉદયનન્દિસૂરિ શ્રી લક્ષ્મી-સાગરસૂરિ મહોપાધ્યાય શ્રી સત્યશેખરગણિ શ્રી સૂરસુન્દરગણિ શ્રી સોમ-દેવગણિ કલંદિકાકુમુદિનીસોમોદય પં૦ સોમોદવગણિ પ્રમુખં પ્રતિદિનાધિકાધિકોદયમાનશિષ્યવર્ગૈશ્ચિરંવિજયતાં શ્રી શાંતિનાથચૈત્યંકારિતા. (વીરવિનોદ ભાગ ૧'લા પૃષ્ટ ૪૦૧)

(૩૮) ગોઢવાડ ઇલાકામાં રાણકપુરનાં જૈન મંદિરનો શિલાલેખ.

શ્રી ચતુર્મુખ જિન યુગાદીશ્વરાય નમ:।। શ્રી મદ્વિક્રમત: સંવત્ ૧૪૯૬ સંખ્ય-વર્ષે શ્રી મેદપાટરાજાધિરાજ શ્રીબપ્પ ૧ શ્રી ગુહિલ ૨ ભોજ ૩ શીલ ૪ કાલ ભોજ ૫ ભર્તૃભટ ૬ સિંહ ૭ મહાયક ૮ રાજ્ઞીસુત યુતસ્વ સુવર્ણતુલાતોલક શ્રી ખુમ્માણ ૯ શ્રી મદલ્લટ ૧૦ નરવાહન ૧૧ શક્તિકુમાર ૧૨ શુચિ-વર્મ ૧૩ કીર્તિવર્મ ૧૪ યોગરાજ ૧૫ વૈરટ ૧૬ વંશપાલ ૧૭ વૈરિસીંહ ૧૮ વીરસિંહ ૧૯ શ્રી અરિસિંહ ૨૦ ચોડસિંહ ૨૧ વિક્રમસિંહ ૨૨ રણ-સિંહ ૨૩ ખેમસિંહ ૨૪ સામન્તસિંહ ૨૫ કુમારસિંહ ૨૬ મથનસિંહ ૨૭ પદ્મસિંહ ૨૮ જૈત્રસિંહ ૨૯ તેજસ્વિસિંહ ૩૦ સમરસિંહ ૩૧ ચાહુ-માન શ્રીકીતુકનૃપશ્રીઅલ્લાવદીનસુરત્રાણજૈત્રબપ્પવંશ્યશ્રીભુવનસિંહ ૩૨ સુત શ્રી જયસિંહ ૩૩ માલવેશગોગાદેવજૈત્રલક્ષ્મણસિંહ ૩૪ પુત્ર શ્રી અજયસિંહ ૩૫ ભ્રાતૃ શ્રી અરિસિંહ ૩૬ શ્રી હમ્મીર ૩૭ શ્રી ખેતસિંહ ૩૮ શ્રી લક્ષાર્હ્સ્યનરેન્દ્ર ૩૯ નંદનસુવર્ણતુલાદિદાનપુણ્યપરોપકારાદિસારગુણસુર-દ્રુમવિશ્રામનંદનશ્રીમોકલમહીપતિ ૪૦ કુલકાનનપંચાનનસ્યવિષમતમાભંગસા રંગપુરનાગપુરગાગરણનરાણકાજયમેરૂમંડોરમંડલકરબન્દીખાટ્ટચાટસૂજાનાદિના નામમહાદુર્ગલીલામાત્રગ્રહણપ્રમાણિતજિતકાશિત્વાભિમાનસ્ય નિજભુજોર્જિત-સમુપાર્જિતાનેકભદ્રગજેન્દ્રસ્ય મ્લેચ્છમહીપાલવ્યાલચક્રવાલવિદલનવિહંગ મેંદ્ર-સ્ય પ્રચંડદોર્દંડખંડિતાભિનિવેશનાનાદેશનરેશભાલમાલાલાલિતપાદારવિંદસ્ય

અસ્ખલિતલલિતલક્ષ્મીવિલાસગોવિંદસ્ય કુનયગહનદહનદવાનલાયમાનપ્રતાપતાપપલાયમાનસકલબલૂલપ્રતિકૂલક્ષ્માપશ્વાપદવૃંદસ્ય પ્રબલપરાક્રમાક્રાંતઢિલ્લીમંડલગુર્જરત્રાસુરત્રાણુદત્તાતપત્નપ્રથિતહિંદુસુરત્રાણુવિરૂદસ્ય સુવર્ણસત્રાગારસ્ય ષડ્દર્શનધર્માધારસ્ય ચતુરંગવાહિનિવાહિનીપારાવારસ્ય કીર્તિધર્મપ્રજાપાલન સત્યાદિગુણુક્રિયમાણુ શ્રીરામયુધિષ્ટિરાદિનરેશ્વરાનુકારસ્ય રાણુશ્રી કુંભકર્ણુ સર્વોર્વીપતિસાર્વભૌમસ્ય ૪૧ વિજયમાનરાજ્યે તસ્ય પ્રસાદપાત્રેણુ વિનયવિવેકધૈર્યોદાર્યશુભકર્મનિર્મલશીલાધન્દુતગુણમણિમયાભરણુભાસુરગાત્રેણુ શ્રીમદ હુમ્મદસુરત્રાણુદત્તફુરમાણુસાધુશ્રીગુણરાજસંઘપતિસાહચર્યકૃતાશ્ચર્યકારિદેવાલયાદ્યાડંબરપુરઃ સરઃ શ્રીશત્રુંજયાદિતીર્થયાત્રેણુ અજાહરિપિંડરવાટકસાલેરાદિ બહુસ્થાનનવીનજૈનવિહારજીર્ણોદ્ધારપદસ્થાપનાવિષમસમયસત્રાગારનાનાપ્રકાર પરોપકારશ્રીસંઘસત્કારાદ્યગણ્યપુણ્યમહાર્થ ક્રયાણુક પૂર્યમાણુભવાર્ણુવતારણુ ક્ષમમનુષ્યજન્મયાનપાત્રેણુ. પ્રાગ્વાટવંશાવતંસ સં૦ સાગરસુત સં૦ કુરપાલ ભા૦ કામલદેપુત્રપરમાર્હંવ સ૦ ધરણુકેનજ્યેષ્ટભ્રાતૃ સં. રત્ના ભા૦ રત્નાદેપુત્ર સં૦ લાષાસંજાસોનાસાલિગસ્વભ્રા. સં. ધારલદેપુત્રજાજ્ઞાજાવડાદિપ્રવર્ધમાનસંતાનયુતેનરાણુપુરનગરેરાણુશ્રીકુંભકર્ણુનરેન્દ્રેણુસ્વનામ્નાનિવેશિતતદીયસુપ્રાસાદાદેશતસ્ત્રૈલોક્યદીપકાભિધાનઃ શ્રીચતુર્મુખયુગાદીશ્વરવિહારકારિતઃ પ્રતિષ્ટિતઃ શ્રી બૃહત્તપાગછે શ્રી જગચંદ્રસૂરિ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિસંતાનેશ્રીમત્ શ્રી દેવસુંદરસૂરિપટ્ટપ્રભાકરપરમગુરૂસુવિહિતપુરન્દરગચ્છાધિરાજ શ્રીસોમસુંદરસૂરિમિઃ ।। કૃત્તમિદં ચ સૂત્રધારદેપાકસ્ય અયં ચ શ્રી ચતુર્મખવિહાર આચંદ્રાર્કનંદતાત્ ।। શુભં ભવતુ ।। (વિરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૪૦૯)

(૩૯) ચિત્તોડના કિલ્લા પર શૃંગાર ચવરીની પશ્ચિમ તરફના દરવાજામાં પેસતાં ડાબી બાજુના એક સ્તંભમાં લગાવેલ શિલાલેખ.

સંવત્ ૧૫૦૫ વર્ષે રાણાશ્રીલાખાપુત્રરાણાશ્રીમોકલનંદનરાણા શ્રીકુંભકર્ણકોશવ્યાપારિણા સાહકોલાપુત્રરત્ન ભંડારીશ્રીવેલાકેન ભાર્યાવીલ્હણદેવી જયમાનભાર્યારતનાદેપુત્ર ભં૦ મૂધરાજ ભં. ધનરાજ ભં૦ કુમારપાલાદિપુત્રયુતેન શ્રી અષ્ટાપદાહ્વ શ્રી શ્રી શ્રી શાંતિનાથ મૂલનાયકઃ પ્રાસાદઃ કારિતઃ શ્રીજિનસાગરસૂરિપ્રતિષ્ઠિતઃ શ્રી ખરતરગચ્છે ચિરં રાજતુ શ્રી જિનરાજસૂરિ શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિ શ્રી જિનસાગરસૂરિપટ્ટાંભોજાર્કનંદત્ શ્રી જિનસુન્દરસૂરિપ્રસાદતઃ શુભં ભવતુ પં. ઉદયશીલગણિનંનમિતિ. (વિરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૪૧૦)

(૪૦) નારલાઇ ગામની પશ્ચિમ તરફ આદિનાથના જૈન મંદિરના સ્તંભ પરનો શિલાલેખ.

॥ ૫૦ ॥ શ્રી યશોભદ્રસૂરિ ગુરૂ પાદુકાભ્યાં નમ : સંવત્ [૨]૧૫૫૭ વર્ષે વશાખ માસે શુકલ પક્ષે ષષ્ટયાં તિથૌ શુક્રવાસરે પુનર્વસુઋક્ષપ્રાપ્ત-ચંદ્રયોગે શ્રી સંધેરગચ્છે કલિકાલ ગૌતમાવતાર : સમસ્ત ભાવિક જનમનોં-બુજવિબોધનૈકદિનકર : સકલલબ્ધિવિશ્રામ : યુગપ્રધાનં : । જિતાનેકવા-દીશ્વરવૃંદ : । પ્રણુતાનેકનર નાયક મુકુટ કોટિ ધૃષ્ટ પાદારવિંદ : શ્રીસૂર્યઈવ મહાપ્રસાદ : ચતુઃષષ્ટિ સુરેંદ્રસંગીયમાન સાધુવાદ : । શ્રીખંડેરકીયગણુ-ધાવતંસ : । સુભદ્રાકુક્ષિ સરોવરરાજહંસ : યશોવીર સાધુકુલાંબર નભો-મણિઃ સકલચારિત્રિ ચક્રવર્તિવક્રચૂડામણિ: ભ૦ પ્રભુ શ્રી યશોભદ્રસૂરયઃ । તત્પટ્ટેશ્રીચાહુમાનવંશશ્રૃંગાર : । લબ્ધસમસ્ત નિરવદ્યવિદ્યાજલધિપાર : શ્રી બદરાદેવીદત્ત ગુરૂપદ પ્રસાદઃ । સ્વવિમલકુલપ્રબોધનૈકપ્રાપ્તપરમયશો-વાદ : । ભ૦ શ્રીશાલિસૂરિ : ત૦ શ્રી સુમતિસૂરિ : ત૦ શ્રીશાન્તિસૂરિ : ત૦ શ્રી ઇશ્વરસૂરિઃ । એવં યથા ક્રમમનેક ગુણમણિગણરોહણગિરીણાં મહાસૂરીણાં વંશે પુનઃ શ્રીશાલિસૂરિઃ ત૦ શ્રીસુમતિસૂરિઃતત્પટ્ટાલંકારહાર ભ૦ શ્રી શાંતિસૂરિવરાણાં સપરિકારાણાં વિજયરાજ્યે ॥ અથેહ શ્રી મેદપાટદેશે । શ્રીસૂર્યવંશીય મહારાજાધિરાજ શ્રી શિલાદિત્યવંશે શ્રી ગુહિદત્તરાઉલ શ્રી બપ્પાક શ્રીખુમાણાદિ મહારાજાન્વયે । રાણાહમીરશ્રીખેતસિંહ શ્રીલખમસિંહ પુત્ર શ્રીમોકલમૃગાંકવંશોદ્યોતકારક પ્રતાપમાર્ત્તંડાવતાર : । આસમુદ્ર મહી-મંડલાખંડલઅતુલમહાબલરાણાશ્રી કુંભકર્ણપુત્રરાણાશ્રીરાયમલ્લ વિજયમાન પ્રાજ્ય રાજ્યે । તત્પુત્રમહાકુમારશ્રીપૃથ્વીરાજાનુશાસનાત્ । શ્રી ઉકેશવંશે રાયજડારીગોત્રે રાઉલશ્રીલાષણપુત્રમં૦ દૂદવંશે મં૦ મયૂરસુત મં૦ સાદૂલઃ । તત્પુત્રાભ્યાં મં૦ સીહાસમદાભ્યાં સદ્બાંધવ મં૦ કર્મસીધારાલાખાદિ સુકુટં-બયુતાભ્યાં શ્રીનંદકુલવત્યાં પુર્યાં સંવત ’૯૬૪ શ્રી યશોભદ્રસૂરિ મંત્રશક્તિ સમાનીતાયાં ત૦ સાયર કારિત દેવકુલિકાહ્યુદ્ધારતઃ : સાયરનામ શ્રી જિન વસત્યાં । શ્રીઆદીશ્વરસ્ય સ્થાપના કારિતા શ્રીશાંતિસૂરિપટ્ટે દેવસુંદર ઈત્ય-

---

(૨) ભાવનગર પ્રાચિન શોધ સંગ્રહ પૃષ્ટ ૯૪ થી ૯૬ સુધી અને ભાવનગરમાં છપાએલ પ્રાકૃત એંડ સંસ્કૃત ઇન્સ્ક્રિપ્શન્સ નામના પુસ્તકમાં પૃષ્ટ ૧૪૦–૪૨ માં આ લેખ છે જેમાં આ લેખની સંવત ૧૫૯૭ લખી છે પરંતુ એ સમયે મહારાણા ઉદયસિંહ રાજ્ય કરતા હતા, રાયમલ્લ નહોતા કરતા. એટલે ઇતિહાસ કાર્યાલયના સેક્રેટરી પંડિત ગૌરી-શંકર હીરાચંદ ઓઝાને કાગળ લખી તપાસ કરાવી તો એની ખરી સંવત ૧૫૫૭ માલુમ પડી. તેથી અહીં તે લખી છે.

પરશિષ્યનામભિ: આ૦ શ્રી ઈશ્વરસૂરિભિ: ઇતિ લઘુપ્રશસ્તિરિયં લિ૦ આચાર્ય શ્રી ઈશ્વરસૂરિણા ઉત્કીર્ણાસૂત્રધારસોમાકેન ।। શુભં૦ (વીરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ટ ૪૨૪.)

(૪૧) ચિત્તોડનો જૈન કીર્ત્તિસ્તંભ

–સુપ્રસિદ્ધ ઓઝાજી કહે છે કે ચિત્તોડપર 'લાખોટાની બારી' નામની ખડકીથી રાજટીલા સુધી સડક સીધીદક્ષિણમાં ગઇ છે. માર્ગમાં પહેલાં ડાબી બાજુ સાત માળવાળો જૈન કીર્તિસ્તંભ આવે છે કે જેને દિગંબર સંપ્રદાયના બઘેરવાલ મહાજન સા (સાહ, શેઠ) નાયના પુત્ર જીજીએ વિ. સં. ચૌદમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં બનાવ્યો હતો. આ કીર્તિસ્તંભ **આદિનાથનુ** સ્મારક છે. તેની ચારે બાજુ પર અનેક નાની જૈન મૂર્તિઓ કોતરેલી છે. આ કીર્તિસ્તંભ પરની છત્રી વિજળી પડવાથી તુટી ગઇ અને આ સ્તંભને ઘણી હાની પહોંચી હતી, પરંતુ વર્ત્તમાન રાણા સાહેબે એંસી હજાર રૂપીઆ ખર્ચી લગભગ પહેલાં જેવી છત્રી કરાવી અને સ્તંભની મરામત કરાવી છે જૈન કીર્ત્તિસ્તંભની પાસેજ **મહાવીર** સ્વામીનું મંદિર છે કે જેનો જીર્ણોદ્ધાર મહારાણા કુંભાના સમયમાં વિ. સં. ૧૪૯૫ (ઈ. સ. ૧૪૩૮) માં ઓસવાલ મહાજન ગુણરાજે કરાવ્યો હતો. આ સમયે આ મંદિર તુટી ફુટી દશામાં પડેલું હતું. (રાજપુતાનો ઈતિહાસ પૃષ્ટ ૩૫૨)

ડા. ભાંડારકરે ઉક્ત કીર્તિસ્તંભ (શ્વેતામ્બર) સંઘવી કુમારપાળે બંધાવ્યો હતો. તેમ તેમણે સં. ૧૪૯૫ માં **ચારિત્રગણિએ** સંસ્કૃતમાં રચેલી ચિત્રકૂટ મહાવીર પ્રાસાદ પ્રશસ્તિ તેના અંગ્રેજી સાર સહિત 'રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટી' ના જનરલ વેલ્યુમ ૨૩ નં ૬૩ માં પ્રકટ કરી છે તેમાં પૃ. ૪૭માં જણાવ્યું છે. પણ તેમાં ચૂક થઈ લાગે છે કે જે અમે નીચે જણાવી છે. કુંભારાણાના સમયમાં સં. ૧૪૯૫ માં ઉક્ત મહાવીર પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર ગુણરાજે કર્યો એવા ઓઝાજીના કથનમાં પણ ચૂક છે. તે ગુણરાજે રાણા મોકલ (કુંભારાણાના પૂર્વાધિકારી) ના આદેશથી તે પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કર્યો અને તેના પુત્રોએ તેમાં સોમસુંદરસૂરિના હાથે સં. ૧૪૮૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી એવો તે પ્રશસ્તિમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. તે પ્રશસ્તિ કુંભારાણાના રાજ્યમાં સં. ૧૪૯૫ માં રચાઇ તે ઉપરથી આ ભૂલ થઇ લાગે છે. તેના મૂળ શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે:—

उच्चै मंडप पंक्ति देवकुलिका निस्तीर्यमाणश्रियं
कीर्त्तिस्तंभ समीपवर्तिनममु श्री चित्रकूटाचले
प्रासादं सृजतः प्रसादमसमं श्री मोकलोर्वीपते-
रादेशा गुणराज साधुरमितस्वर्द्ध्यो दधार्पीन्मुदा ॥८६॥

× × ×

वर्षे श्री गुणराज साधु तनयाः पंञ्चाष्टरत्नप्रभे
न्यास्यन्त प्रतीमामिमामनुपमां श्री वर्धमान प्रभो : ॥९१॥

× × ×

प्राग्वंशस्य ललाम मंडपगिरिं शोभां नयन्नैष्टिक
प्रष्ठः प्रत्यहमष्टधा जिनपतेः पूजाः सृजन् द्वादश ।
संधाधीश कुमारपाल सुकृती कैलासलक्ष्मी हृतौ
दसं दक्षिणतोऽस्य सोदरमिव प्रासादमादीधपत् ॥९५॥

આ શાર્દૂલનો ભાવાર્થ પુરાતત્ત્વજ્ઞાન શ્રી ડી. આર. ભાંડારકરે એવો મૂક્યો છેઃ—'પહેલાં તો આપણને ખબર મળે છે કે આ રચના એટલે કે કીર્ત્તિસ્તંભ પહેલાં પ્રથમ સંઘનાયક પ્રાગ્વંશ એટલે પોરવાડ વંશના, ગિરિ જેવા મંડપની લક્ષ્મી આપતા એવા, અને જિનપતિની આઠ પ્રકારે બાર પૂજા હંમેશાં કરતા એવા કુમારપાળે બાંધ્યો હતો' પરંતુ પુનઃ વિચાર કરતાં ખરો ભાવાર્થ એ લાગે છે કે પ્રાગ્વંશના ભૂષણરૂપ મંડપગિરિ-માંડવગઢને શોભા આપતો એટલે તેનો નિવાસી નૈષ્ઠિકમાં ઉત્તમ, જિનપતિની બાર પૂજા અષ્ટ પ્રકારે હમેશાં કરતો એવો જે સંઘપતિ ધન્ય કુમારપાળ તેણે આની (મંદિર કે કીર્તિસ્તંભની) દક્ષિણે એક બીજો ભાઈ હોય તેવું બીજું મંદિર બંધાવ્યું, આજ રીતે પછીના શ્લોકમાં જણાવ્યું છે કેઃ—

ऊकेशवंशतिलकः सुकृतोरुतेजा स्तेजात्मजः प्रतिवसन्निह चित्रकूटे
चाचाह्वयः सुजनलोचनदत्तशैत्यं चैत्यं च चारु निरमीमपदुत्तरस्याम् ॥९६॥

—ઉકેશ (ઓશવાલ) વંશના તિલકરૂપ સુકૃત રૂપી મહાતેજવાળો તેજાનો પુત્ર અહીં ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ) માંજ વસતો ચાચા (નામનો હતો) તેણે આની ઉત્તરમાં સજ્જનોનાં લોચનને ટાઢક આપતું એવું સુંદર ચૈત્ય બંધાવ્યું. (જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસ, ચિત્ર પરિચય પૃ. ૧૦૩)

(૪૨) ચિત્તોડમાં 'અષ્ટાપદ' જૈનમંદિર 'શૃંગાર ચાવડી'-સિંગાર ચૌરી સં. ૧૫૦૫.

—ચિતોડપર મહેલોની પાસે ઉત્તરે સુંદર કોતરણીવાળું એક નાનું મંદિર છે તેને સિંગારચૌરી (શૃંગાર ચૌરી)-શૃંગાર ચાવડી કહે છે. આના મધ્યમાં એક નાની વેદી પર ચાર સ્તંભવાળી છત્રી બનાવેલી છે. લોક કહે છે કે અહીં રાણા કુંભાની રાજકુમારીનો વિવાહ થયો હતો. ને તેની આ ચૅારી છે. વાસ્તવમાં ઇતિહાસના અંધકારમાં-અજ્ઞાનપણામાં આ કલ્પનાની સૃષ્ટિ થઇ છે કારણ કે તેના એક સ્તંભ ઉપર કોતરેલા વિ. સં. ૧૫૦૫ (ઇ. સ. ૧૪૪૮) ના શિલાલેખથી વિદિત થાય છે કે રાણા કુંભાના ભંડારી (કોષાધ્યક્ષ) વેલાક કે જે સાહ કેલ્હાનો પુત્ર હતો. તેણે શાંતિનાથનું આ જૈન મંદિર બંધાવ્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા 'ખરતરગચ્છના જિનસેન (? જિનચંદ્ર) સૂરિએ કરી હતી.' જે સ્થાનને લોકો ચૅારી બતાવે છે. તે ખરી રીતે ઉક્ત મૂર્તિની વેદી છે અને સંભવ છે કે મૂર્તિ ચોમુખ (જેની ચારે બાજુએ એક એક મૂર્તિ હોય છે એવી) હોય. શૃંગાર ચૌરીથી થોડે છેટે નવલખખા (નવકોઠા) નામનું સ્થાન છે. (જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, ચિત્ર પરિચય પૃ. ૧૦૬)

(૪૩) —અકબરનું હીરવિજયસૂરિને ફરમાન.

—આ ફરમાન ઉર્દુમાં છે અને તેનો ગુજરાતી અનુવાદ નિચે પ્રમાણે છે:—

અલ્લાહુ અકબર.

જલાલુદ્દીન મુહમ્મદ અકબર બાદશાહ ગાજીનું ફરમાન.

અલ્લાહુ અકબરના સિક્કા સાથે શ્રેષ્ઠ ફરમાનની અસલ નકલ મુજબ છે.

મહાન્ રાજ્યને ટેકો આપનાર, મહાન્ રાજ્યના વફાદાર, સારા સ્વભાવ અને ઉત્તમ ગુણવાળા, અજિત રાજ્યને મજબૂતી આપનાર, શ્રેષ્ઠ રાજ્યના ભરોસાદાર, શાહી મહેરબાનીને ભોગવનાર, રાજાની નજરે પસંદ કરેલ અને ઉંચા દરજ્જાના ખાનોના નમૂના સમાન મુબારિજ્જુદ્દીન (ધર્મવીર) આઝમખાને બાદશાહી મહેરબાનીઓ અને બક્ષીસોના વધારાથી શ્રેષ્ટતાનું માન મેળવી જાણવું જે—જૂદી જૂદી રીતભાતવાળા, ભિન્ન ધર્મવાળા, વિશેષ મતવાળા, અને ભિન્ન પંથવાળા, સભ્ય કે અસભ્ય, નાના કે મોટા, રાજા કે રંક, અથવા દાના કે નાદાન—દુનિયાના દરેક દરજ્જા કે જાતના

લોકો, કે જેમાંની દરેક વ્યક્તિ પરમેશ્વરના નૂરને જાહેર થવાની જગ્યા છે; અને દુનિયાને પેદા કરનારે નિર્માણ કરેલા ભાગ્યને જાહેર થવાની અસલ જગ્યા છે; તેમજ સૃષ્ટિ સંચાલક (ઇશ્વરની અજાયબી ભરેલી અનામત છે; તેઓ પોત પોતાના શ્રેષ્ઠ માર્ગમાં દઢ રહીને તથા તન અને મનનું સુખ ભોગવીને પ્રાર્થના અને નિત્ય ક્રિયાઓમાં તેમજ પોતાના હેતુઓ પ્રાપ્ત કરવામાં લાગેલા રહી, શ્રેષ્ઠ બક્ષીસ કરનાર (ઇશ્વર) તરફથી લાંબી ઉંમર મળે, અને સારાં કામ કરવાની પ્રેરણા થાય, એવી કૃપા કરે, કારણ કે—માણસ જાતમાંથી એકને રાજાને દરજ્જે ઉંચે ચઢાવવામાં અને સરદારીનો પહેરવેશ પહેરાવવામાં પુરેપુરૂં ડહાપણ એ છે કે—તે સામાન્ય મહેરબાની અને અત્યંત દયા કે જે પરમેશ્વરની સંપૂર્ણ દયાનો પ્રકાશ છે. તેને પોતાની નજર આગળ રાખી જો તે બધાઓની સાથે મિત્રતા મેળવી ન શકે, તો કમ માં કમ બધાઓની સાથે સલાહ–સંપનો પાયો નાખી પૂજવા લાયક જાતના (પરમેશ્વરના) બધા બંદાઓ સાથે મહેરબાની, માયા અને દયાને રસ્તે ચાલે, અને ઇશ્વરે પેદા કરેલી બધી વસ્તુઓ (બધાં પ્રાણીઓ) કે જે ઉંચા પાયાવાળા પરમેશ્વરની સૃષ્ટિનાં ફળ છે, તેમને મદદ કરવાની નજર રાખી તેમના હેતુઓ પાર પાડવામાં અને તેમના રીતરીવાજો અમલમાં લાવવામાં મદદ કરે, કે જેથી બળવાન નિર્બળ ઉપર જુલ્મ નહિં ગુજારતાં, દરેક મનુષ્ય મનથી ખુશી અને સુખી થાય. આ ઉપરથી યોગાભ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, હીરવિજયસૂરિ સેવડા (સં. શ્વેતપટ–શ્વેતાંબર) અને તેમના ધર્મને પાળનારા, કે જેમણે અમારી હજુરમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે. અને જેઓ અમારા દરબારના ખરા હિતેચ્છુઓ છે, તેમના યોગાભ્યાસનું ખરાપણું, વધારો અને પરમેશ્વરની શોધ ઉપર નજર રાખી હુકમ થયો કે—

તે શહેરના (તે તરફના) રહેવાસીઓમાંથી કોઇએ એમને હરકત–અડચણ કરવી નહિં, અને એમનાં મંદિરો તથા ઉપાશ્રયોમાં ઉતારો કરવો નહિં. તેમ તેમને તુચ્છકારવા પણ નહિં. વળી જો તેમાંનું (મંદિરો કે ઉપાશ્રયોમાંનું) કંઇ પડી ગયું કે ઉજ્જડ થઇ ગયું હોય, અને તેને માનનારા ચાહનારા કે ખેરાત કરનારાઓમાંથી કોઈ તેને સુધારવા કે તેનો પાયો નાખવા ઈચ્છે તો તેનો, કોઇ ઉપલક જ્ઞાનવાળાએ (અજ્ઞાનીએ) કે ધર્માન્ધે અટકાવ પણ કરવો નહિ. અને જેવી રીતે ખુદાને નહિ ઓળખનારા, વરસાદનો અટકાવ અને એવાં બીજાં કામો કે જે ઇશ્વરના અધિકારનાં છે તેનો આરોપ, મુર્ખાઇ અને બેવકુફીને લીધે જાદુનાં કામ જાણી, તે બીચારા–ખુદાને ઓળખનારા ઉપર મૂકે છે અને તેમને અનેક

પ્રકારનાં કષ્ટો આપે છે; એવાં કામો તમારા રક્ષણ અને બંદોબસ્તમાં (કે જે તમે સારા નસીબવાળા અને બાહોશ છો,) થવાં જોઇએ નહિં.

વળી એમ પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે હાજી હબીબુલ્લાહ[3] કે જે અમારી સત્યની શોધ અને ખુદાની ઓળખાણ વિષે થોડું જાણે છે, તેણે આ જમાતને ઇજા કરી છે, એથી અમારા પવિત્ર મન કે જે દુનિયાનો બંદોબસ્ત કરનાર છે, તેને ઘણું ખોટું લાગ્યું છે. (દુઃખનું કારણ થયું છે); માટે તમારે તમારી રીયાસતથી એવા ખબરદાર રહેવું જોઇએ કે—કોઇ કોઇના ઉપર જુલમ કરી શકે નહિ.

તે તરફના વર્તમાન અને ભવિષ્યના હાકેમો, નવાબો અને રીયાસતનો પૂરેપૂરો અથવા કેટલેક અંશે કારભાર કરનારા મુસદ્દીઓનો નિયમ એ છે કે રાજાનો હુકમ કે જે પરમેશ્વરના ફરમાનનું રુપાન્તર છે, તેને પોતાની સ્થિતિ સુધારવાનો વસીલો જાણી તેનાથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરે નહિં, અને તે પ્રમાણે કરવામાં દીન અને દુનિયાનું સુખ તથા પ્રત્યક્ષ સાચી આબરૂ જાણે. આ ફરમાન વાંચી તેની નકલ રાખી લઈ તેમને આપવું જોઇએ, કે જથી હમેશાંની તેમને માટે સનદ થાય. તેમ તેઓ પોતાની ભક્તિની ક્રિયાઓ કરવામાં ચિંતાતુર પણ થાય નહિં; અને ઈશ્વરભક્તિમાં ઉત્સાહ રાખે. એજ ફરજ જાણી એથી વિરુદ્ધનો દખલ થવા દેતા નહિં.

ઈલાહી સંવત્ ૩૫ (સં. ૧૬૪૭) ના અઝાર મહિનાની છઠ્ઠી તારીખ ને ખુરદાદ નામના દિવસે લખ્યું, મુતાબિક ૨૮ માહે મુહરમ સને ૯૯૯ હીઝરી.

મુરીદો (અનુયાયીઓ) માંના નમ્રમાં નમ્ર અબુલફજલના લખાણથી અને ઇબ્રાહિમ હુસેનની નોંધથી.

નકલ અસલ મુજબ છે.

(સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ્–પરિશિષ્ટ ક)

---

[3]. આ સુલતાન હબીબલો એ નામે ઓળખાતો ખંભાતનો ખોજો હતો. તેણે સૂરિજીનું અપમાન કરી તેમને ખંભાત બહાર કાઢયા હતા. આથી એમના શિષ્ય ધનવિજય દિલ્હી જઇ ત્યાં દરબાર પાસે રહેતા શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાયને મળ્યા કે જેણે બાદશાહ પાસેથી ફરમાન મેળવ્યું. પછી તે ખોજાએ સૂરિને બોલાવી ભારે સ્વાગત કર્યું ને તેમના ઉપદેશથી બંદીવાનોને મુક્ત કર્યા ને આખા ગામમાં 'અમારી પડહ' વગડાવ્યો. (સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ્ પૃ. ૧૮૮ થી ૧૯૧)

૪૪ અકબરનું વિજયસેનસૂરિને ફરમાન.

—આ ઉર્દુ ફરમાનનું ગુજરાતી ભાષાંતર નિચે પ્રમાણે છે:—

અલ્લાહુ અકબર

અબુ અલમુજફ્ફર સુલતાન....નો હુકમ.

ઉંચા દરજ્જાના નિશાનની નકલ અસલ મુજબ છે.

આ વખતે ઉંચા દરજ્જાવાળા નિશાનને બાદશાહી મહેરબાનીથી નિકળવાનું માન મળ્યું (છે) કે—હાલના અને ભવિષ્યના હાકેમો, જાગીરદારો, કરોડીઓ અને ગુજરાત સુબાના તથા સોરઠ સરકારના મુસદ્દીઓએ, સેવડા (જૈનસાધુ) લોકો પાસે ગાય અને આખલાને તથા ભેંશ અને પાડાને કોઈપણ વખતે મારવાની તથા તેનાં ચામડાં ઉતારવાની મનાઈ સંબંધી શ્રેષ્ઠ અને સુખના ચિન્હવાળું ફરમાન છે, અને તે શ્રેષ્ઠ ફરમાન પાછળ લખેલું છે કે.

'દર મહિનામાં કેટલાક દિવસ એ ખાવાને ઈચ્છવું નહિ. એ ફરજ અને બ્યાજબી જાણવું.

તથા જે પ્રાણીઓએ ઘરમાં કે ઝાડો ઉપર માળા નાંખ્યા હોય, તેવાઓનો શિકાર કરવાથી કે કેદ કરવાથી (પાંજરામાં પૂરવાથી) દૂર રહેવામાં પુરી કાળજી રાખવી.

(વળી) એ માનવા લાયક ફરમાનમાં લખ્યું છે કે "યોગાભ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હીરવિજયસૂરિ ના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિ સેવડા અને તેમના ધર્મને પાળનારા—જેમણે અમારા દરબારમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે અને જેઓ અમારા દરબારના ખાસ હિતેચ્છુઓ છે–તેમના યોગાભ્યાસનું ખરાપણું અને વધારો તથા પરમેશ્વરની શોધ ઉપર નજર રાખી (હુકમ) થયો કે—એમના દેવલ કે ઉપાશ્રયમાં કોઈએ ઉતારો લેવો નહિં, અને એમને તુચ્છકારવા નહિ; તથા જો તે જીર્ણ થતાં હોય અને તેથી તેના માનનારા, ચાહનારા કે ખેરાત કરનારાઓમાંથી કોઇ તેને સુધારે કે તેનો પાયો નાંખે, તો કોઈ ઉપલક્રિયા જ્ઞાનવાળાએ કે ધર્માન્ધે તેનો અટકાવ કરવો નહિં. અને જેવી રીતે ખુદાને નહિ ઓળખનારા વરસાદનો અટકાવ અને એવાં બીજાં કામો, કે જે પૂજવા લાયક જાતનાં (ઇશ્વરનાં) કામો છે, તેનો આરોપ મૂર્ખાઇ અને બેવકુફીના લીધે જાદુનાં કામ જાણી, તે બિચારા ખુદાને માનનારા ઉપર મૂકે છે અને તેમને અનેક જાતનાં દુઃખો આપે છે, તેમ તેઓ જે ધર્મક્રિયાઓ કરે છે તેમાં અટકાવ કરે છે. એવાં કામોનો આરોપ એ બિચારાઓ ઉપર નહિં મૂકતાં એમને પોતાની જગ્યા અને મુકામે સુખેથી ભક્તિનું કામ કરવા દેવું, તેમં પોતાના ધર્મ મુજબ ક્રિયાઓ કરવા દેવી.

તેથી (તે) શ્રેષ્ઠ ફરમાન મુજબ અમલ કરી એવી તાકીદ કરવી જોઈએ કે—એ ફરમાનનો અમલ સારામાં સારી રીતે થાય અને તેની વિરૂદ્ધ કોઈ હુકમ કરે નહિં. (દરેકે) પોતાની ફરજ જાણી ફરમાનથી દરગુજર કરવી નહિં, અને તેથી વિરૂદ્ધ કરવું નહિં. તા. ૧ લી શહર્યુર મહિનો, ઇલાહી સને ૪૬, મુવાફિક તા. ૨૫ મહિનો સફર સને ૧૦૧૦ હીઝરી (સં. ૧૬૫૮)

પેટાનું વર્ણન.

ફરવરદીન મહિનો; જે દિવસોમાં સૂર્ય એક રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં જાય છે તે દિવસો, ઇદ, મેહરનો દિવસ, દરેક મહિનાના રવિવારો, તે દિવસ કે જે બે સૂફિયાના દિવસોની વચમાં આવે છે, રજબ મહિનાના સોમવારો, આબાન મહિનો કે જે બાદશાહના જન્મનો મહિનો છે, દરેક શમરત મહિનાનો પહેલો દિવસ જેનું નામ ઓરમઝ છે, અને બાર પવિત્ર દિવસો કે જે શ્રાવણ માસના છેલ્લા છ અને ભાદરવાના પ્રથમ છ દિવસો મળીને પર્યુષણ કહેવાય છે. (સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ પરિશિષ્ટ ખ.)

(૪૫) જહાંગીરનું વિવેકહર્ષ આદિને ફરમાન,

આ ફરમાન ઉર્દૂમાં છે તેનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છેઃ—
(તા. ૨૬ માહે ફરવરદીન અને પાંચમા કરાર મુજબના ફરમાનની.)

નકલ.

અલ્લાહુ અકબર.

તમામ રક્ષણ કરેલાં રાજ્યોના મોટા હાકેમો; મોટા દીવાની મહાન્ કામોના કારકુનો, રાજ્ય કારભારના બંદોબસ્ત કરનારાઓ, જાગીરદારો અને કરોડીઓએ જાણવું કે—

દુનિયાને જીતવાના અભિપ્રાય સાથે અમારો ઇન્સાફી ઈરાદો પરમેશ્વરને રાજી કરવામાં રોકાયેલો છે અને અમારા અભિપ્રાયનો પૂરો હેતુ, તમામ દુનિયા કે જેને પરમેશ્વરે બનાવી છે તેને ખુશી કરવા તરફ રજુ થએલો છે, (તેમાં) ખાસ કરીને પવિત્ર વિચારવાળાઓ અને મોક્ષ ધર્મ-વાળાઓ, કે જેમનો હેતુ સત્યની શોધ અને પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ કરવાનો છે, તેઓને રાજી કરવા તરફ અમે વધારે ધ્યાન દઈએ છીએ; તેથી આ વખતે **વિવેકહર્ષ**, **પરમાનંદ**, **મહાનંદ** અને **ઉદયહર્ષ** કે જેઓ તપાયતિ (તપાગચ્છના સાધુ) **વિજયસેનસૂરિ**, **વિજયદેવસૂરિ** અને **નંદિવિજયજી** કે જેઓ 'ખુશફહમ' ખિતાબ-વાળા છે--તેમના ચેલાઓ છે, તેઓ આ વખત અમારી હજુરમાં હતા, અને તેમણે દરખાસ્ત અને વિનતિ કરી કે—

'જો સમગ્ર રક્ષણ કરેલા રાજ્યમાં અમારા પવિત્ર બાર દિવસો-જે ભાદરવા પર્યુસણના દિવસો છે-તેમાં હિંસા કરવાની જગ્યાઓમાં કોઈ પણ જાતના જીવોની હિંસા કરવામાં નહિં આવે તો અમને માન મળવાનું કારણ થશે અને ઘણા જીવો આપના ઉંચા અને પવિત્ર હુકમથી બચી જશે. તેમ તેનો સારો બદલો આપના પવિત્ર-શ્રેષ્ઠ અને મુબારક રાજ્યને મળશે.'

અમે બાદશાહી રહેમ નજર, દરેક નાત-જાતના અને ધર્મના હેતુ તથા કામને ઉત્તેજન આપવા બદલે દરેક પ્રાણીને સુખી કરવા તરફ રાખી છે, તેથી એ વિનતિ કબુલ કરી દુનિયાએ માનેલો અને માનવા લાયક જહાંગિરી હુકમ થયો કે–

મજકુર બાર દિવસોમાં દર વર્ષે હિંસા કરવાની જગ્યાઓમાં તમામ રક્ષણ કરેલા રાજ્યની અંદર પ્રાણીઓને મારવામાં આવે નહિં, અને એ કામની તૈયારી કરવામાં (પણ) આવે નહિં. વળી એ સંબંધી દર વર્ષનો નવો હુકમ કે સનદ (પણ) માંગવામાં આવે નહિં.

આ હુકમ મુજબ અમલ કરી ફરમાનથી વિરૂદ્ધ વર્તવું નહિં અને આડે માર્ગે જવું જોઈએ નહિં એ ફરજ જાણવી જોઈએ.

નમ્રમાં નમ્ર અબુલખૈરના લખાણુથી અને મહમ્મુદ સૈદની નોંધથી. નકલ અસલ મુજબ. (સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ્ પરિશિષ્ટ ગ).

(૪૬) મધુમતિ (મહુવા) આવી સૂરિ પાસે જિનસુંદર વાચકને સૂરિપદ અપાવ્યું. ત્યાંથી દેવપત્તન (પ્રભાસપાટણ), મંગલપુર (માંગરોળ), જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ) આવી ગિરનારની યાત્રા કરી. ગુણરાજ પાછો સ્વનગર કર્ણાવતી આવ્યો. પછી દેવકુલપાટકમાં પુનઃ **સોમસુંદરસૂરિ** (ત્રીજીવખત) આવ્યા. ત્યાં લાખારાજા (સ. ૧૪૩૯-સં. ૧૪૭૫) ના માન્ય એવા **વીસલને** ખીમાઇ નામની સ્રીથી ધીર અને ચંપક નામના પુત્રો હતા. આચાર્યે **વિશાલરાજને** વાચક પદ આપ્યું ને તેનો ઉત્સવ **વીસલે** કર્યો. **ચિત્રકુટ** (ચિતોડ) માં **વીસલે શ્રેયાંસનાથનો** વિહાર કરાવ્યો હતો. **વીસલના** સ્વર્ગવાસ પછી તેની સ્રી અને રામદેવની પુત્રી ખીત્તિ-ખીમાઇએ અને પુત્ર **ચંપકે** ૯૩ આંગળ પ્રમાણ અર્હતબિંબ (**પાર્શ્વનાથનું**-'ગુરૂ ગુણરત્નાકર' પૃ. ૧૨) ઘડાવી બીજા બે કાર્યોત્સર્ગસ્થ બિંબ સહિત ચૈત્યમાં સ્થાપિત કર્યું અને તેનું 'મનોરથ કલ્પદ્રુમ' એવું નામ આપ્યું; તેમાં સોમસુંદર આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરી[૪] વળી **ચંપકે**

(૪) આ મંદિર વર્તમાનમાં વિદ્યમાન નથી. દેવકુલપાટકમાં સં. ૧૪૮૫માં ઉક્ત ખીમાઇએ પોતાના પુત્ર સા. ધીરા દીપા હાસા આદિ સાથે નંદિશ્વરપટ્ટ કરાવેલો ને સોમ-

કરેલા ઉત્સવપૂર્વક જિનકીર્ત્તિ વાચકને સૂરિપદ અને બીજા કેટલાક મુનિઓને પંડિતપદ અને કેટલાકને મુનિદીક્ષા આપી. રાણપુરના ધરણ નામના સંઘપતિના આગ્રહથી આચાર્ય રાણપુર (રાણકપુર–સાદડી પાસે, અમદાવાદથી ૩૦ ગાઉ દૂર) ગયા ને ત્યાં ૮૪ સ્તંભવાળી ધરણે બંધાવેલી પૌષધશાળામાં ઉતર્યા. ધરણ કે જે પહેલાં સ્વ દેવાલય સહિત ઉક્ત ગુણરાજની સંઘયાત્રામાં ગયો હતો તેણે આચાર્યના ઉપદેશથી સિદ્ધપુરના 'રાજવિહાર' નામના વિહાર જેવું ચૈત્ય બંધાવ્યું.–તે પ્રાસાદ ઘડેલા પાષાણોના બંધાવેલા પીઠબંધવાળો, ત્રણ ભૂમિકાનો, મંડપોથી મંડિત મધ્યભાગવાળો; પુતળીઓ આદિ ચિત્રો અને ચારે બાજુ ભદ્રપ્રાસાદથી વિંટાએલો કરાવ્યો ને તેનું નામ 'ત્રિભુવન દીપક' આપ્યું. તેમાં ઋષભદેવની ચાર પ્રતિમા–ચોમુખ રખાવીને તેમાં **સોમસુંદરસૂરિએ** પ્રતિષ્ટા કરી. (સં. ૧૪૯૬).[૫] તે વખતે **સોમદેવ** વાચકને આચાર્યપદ આપ્યું.

સુંદર સૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરીને તપાશ્રી યુગાદિદેવ પ્રાસાદમાં સ્થાપિત કર્યો, અને સં. ૧૪૯૪ માં ઉક્ત ધીરા : પતિ સા૦ રાજા રત્નાદે પુત્રી માહલ્લદેએ કરાવેલ આદિબિંબની તે સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી એવા બે લેખો હાલમાં મળી આવે છે જુઓ—'દેવકુલપાટક' પૃ. ૧૨.

(૫) સં. ૧૪૯૬ રાણપુરના જૈન મંદિરનો શિલાલેખ—'ભાવનગર ઇન્સ્ક્રિપ્શન્સ' પૃ. ૧૧૪, લેખાંક ૩૦૭ જિ. ૨; તેમાં જણાવેલું છે કે સં. ૧૪૯૬ વર્ષમાં શ્રી બપ્પ (મેવાડના રાજાઓની વંશાવલી)...ના ૪૧ મા હિંદુસુરત્રાણ, ષડ્દર્શન ધર્માધાર પ્રજાપાલક વિદ્વાન રાણાશ્રી કુંભકર્ણના વિજયમાન રાજ્યે તેના પ્રસાદપાત્ર ધરણાક કે જેણે અહમ્મદ સુરત્રાણના આપેલા ફુરમાણવાળા સાધુશ્રી ગુણરાજ સંઘપતિનું સાહચર્ય કરી આશ્ચર્યકારી દેવાલયોના આડંબરપુરઃસર શ્રી શત્રુંજ્યાદિ તીર્થની યાત્રા કરી હતી. અજાહરી (અજારી) પીંડરવાટક (પીંડવાડા–બંને શિરોહીરાજ્યમાં) સાલેરા (ઉદેપુર રાજ્યમાં) આદિ બહુસ્થાનોમાં નવીન જૈનવિહાર અને જીર્ણોદ્ધાર, પદસ્થાપના, વિષમસમયે સત્રાગાર (એવા) નાના પ્રકારના પરોપકારથી શ્રીસંઘના સત્કાર આદિ અગણ્ય પુણ્યનાં કાર્યકરી મનુષ્યજન્મ સફળ કરેલ હતો. અને જે પ્રાગ્વાટ સં. માંગણ સુત સં. કુરપાલનો ભાર્યા કમલદેવીથી થએલ પુત્ર હતો, તેણે મોટાભાઈ રત્ના તેની ભાર્યા રત્નાદેથી થએલ પુત્રો સં. લાખા, મજા, સોના, સાલિગ તેમજ પોતાની ભાર્યા સં. ધારલદેથી થએલ પુત્ર જાજા. જાવડ આદિ વર્દ્ધમાન સંતાનયુક્ત થઈ ઉક્ત રાણા કુંભકર્ણના વસાવેલા રાણપુર નગરમાં તેનાજ સુપ્રસાદ અને આદેશથી 'ત્રૈલોક્યદીપક' નામનો શ્રી ચતુર્મુખ યુગાદીશ્વર વિહાર કરાવ્યો અને બૃહત્તપાગચ્છે...શ્રી સોમસુંદરસૂરિએ તેમાં પ્રતિષ્ટા કરી. તેમાં સૂત્રધાર દેપાક હતો. આ મંદિરના વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ ડી. આર ભંડારકરનો લેખ આર્કિઓલોજિકલ સર્વે ઓફ ઇંડીયા સન. ૧૯૦૭–૦૮ ને વાર્ષીક રીપોર્ટ. ઉક્ત ધરણાંકના જ્યેષ્ટભ્રાતા રત્નસિંહના પુત્ર સાલિગના પુત્ર સહસા કે જેને માલવાના ગ્યાસદીને ધર્માધિક ધીસખાઓમાં (મંત્રીઓમાં)

(૪૭) સં. ૧૫૦૫ માં રાણા કુંભા (કુંભકર્ણ) ના ભંડારી (કોશાધ્યક્ષ) વેલાકે શાંતિનાથ તીર્થંકરનું અષ્ટાપદ નામક જૈનમંદિર ચિતોડમાં બંધાવ્યું કે જેની પ્રતિષ્ઠા ખરતર ગચ્છીય જિનસેન (?) સૂરિએ કરી હતી કે જેને હાલ ' શૃંગાર ચાવડી-સિંગાર ચૌરી " કહેવામાં આવે છે.[૬] તેને પ્રથમ ચાર દ્વાર હતાં તેમાં બે દ્વાર સુંદર કોરેલી જાળીઓ બેસાડી કરવામાં આવ્યાં છે. સં. ૧૫૦૬ ના વર્ષમાં મહારાણા કુંભકર્ણે આબુના જૈન યાત્રિકો પાસેથી મુંડકું વલાવું વગેરે ન લેવા અને તેમનું રક્ષણ કરવા સંબંધી લખી આપેલું વ્યવસ્થાપત્ર લુણિગવસહિના દક્ષિણાભિમુખ દરવાજાની બહાર કીર્તિસ્તંભની પાસે એક શ્વેત ' સુરહિ ' પત્થર રોપેલો છે તેના પર કોતરેલું છે.[૭] સં. ૧૫૦૭ ના માઘ (અસિત) સપ્તમી દિને ગુરૂવારે જૂનાગઢના રાજા માંડલિકે રત્ન (સિંહ) સૂરિના પટ્ટાભિષેકના અવસરે પંચમી અષ્ટમી ચતુર્દશી દિનોમાં સર્વ જીવની અમારિ કરાવી; તેની પહેલાં એકાદશી અને અમાવાસ્યામાં તેનું પાલન થયું હતું

અગ્રણી કર્યો હતો, તેણે સુમતિસુંદરસૂરિનો ઉપદેશધારી લક્ષ (?) નામના રાજાની અનુમતિ મેળવી. અર્બુદગિરિપર અચલગઢમાં ઉંચો ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરાવી ૧૨૦ મણ ધાતુનું એક જિનબિંબ પોતે કરાવેલું તે તેણે તેમાં પ્રતિષ્ઠિત કર્યું (ગુરૂ ગુણરત્નાકર કાવ્ય પૃ. ૪૫-૪૬)

(૬) લોકો કહે છે કે અહીં રાણા કુંભાની રાજકુમારીનો વિવાહ થયો હતો તેની આ ચૉરી છે, પણ તે ભૂલ છે, કારણ કે તેનો શિલાલેખ ઊક્ત જૈનમંદિરની સાક્ષી પૂરે છે. ઓઝાજી રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ પહેલો ખંડ પૃ. ૩૫૬ અને બીજો ખંડ પૃ. ૬૨૫ ટિપ્પણ. રાજપુતાના મ્યુઝિયમ રીપોર્ટ સને ૧૯૨૦-૨૧ પૃ. ૫ લેખસંખ્યા ૧૦.

(૭) જુઓ તે લેખ:—' શ્રી ગણેશાય: ।। સહી (ત્રિશૂલ જેવું ચિન્હ છે) સંવત્ ૧૫૦૬ વર્ષે આષાઢ સુદિ ૨ મહારાણા શ્રી કુંભકર્ણ વિજયરાજ્યે શ્રી અર્બુદાચલે દેલવાડાગ્રામે વિમલવસહી શ્રી આદિનાથ તેજલવસહી શ્રી નેમિનાથ તમા બીજે શ્રાવકે દેહરે દાહ મુંડિકં વલાવી રખવાલી ગોડા પોડચારૂં રાણિ શ્રી કુંભકર્ણિ મહં ડુંગર ભોજા જોગ્યં મયા ઉધારા જિકો જાત્રિ આવિ તિહિરૂં સર્વ મુકાવું જયાત્રા સંબંધિ આચંદ્રાર્ક લગિ પલે કુઈ કોઈ માંગવા ન લહિ રાણિ શ્રી કુંભકર્ણિ મ. ડૂંગર ભોજા ઉપરિ મયા ઉધારી યાત્રા મુગતી કીધી આઘાટ થાપુ સુરિહિ રોપાવી જિકો આ વિધિ લોપિસિતિ ઈદિ સુરિહિ ભાંગીરૂં પાપ લાગિસિ અનિ સંહજિકો જાત્રિ અવિસઈ સ ફુણું ૧ એક દેવ શ્રી અચલેશ્વરિ અન દુગાણી ૪ આ દેવિ શ્રી વિશિષ્ટ ભંડારિ મુકિસ્યઈ । અચલગઢ ઊપરિ દેવી ।। શ્રી સરસ્વતી સન્નિધાનિ બષરાં લિખિતં । દુએ ।। શ્રી સ્વયં ।। શ્રી રામપ્રસાદાત્ ।। શુભં ભવતુ ।। દેરાસી રામણ નિત્યં પ્રણમતિ ।। ' આમાં મેવાડી ભાષા છે. આમાંના શબ્દોના અર્થ જાણવા યોગ્ય છે, વિમલવસહી—વસહી (પ્રાકૃત) વસહિકા (પ્રાકૃતથી બનેલ સંસ્કૃત), વસતિ (સંસ્કૃત), મંદિર, વિમલશાહનું સ્થાપેલું-બંધાવેલું મંદિર; તેજલવસહી-પ્રસિદ્ધમંત્રી વસ્તુપાલના ભાઈ તેજપાલની સ્થાપેલી શ્રી નેમિનાથની વસહિકા. બીજે-બીજો, અન્ય.

^૮^તેજ રાજાના સમયમાં સં. ૧૫૦૯ માઘ સુદ ૫ ને દિને, વિમલ

શ્રાવક–જૈન ધર્માનુયાયી સંઘના ચાર અંગ છે–સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા; તેમાં શ્રાવક તે ધર્મનું શ્રવણ કરનાર (સાધુઓના ઉપદેશના અનુયાયી) અર્થાત્ ગૃહસ્થ, તેમાંથી 'સરાવગી' શબ્દ નિકળ્યો છે. દેહર–દેવઘર, દેવકુલ, દેવલ, મંદિર. બીજે શ્રાવકે દેહરે–અન્યા અન્ય જૈન મંદિરોમાં (અધિકરણની વિભક્તિ વિશેષણ તથા વિશેષ્ય બંનેમાં છે) દાણ–સંસ્કૃત દંડ, રાજકીય કર દંડ યા દાણ જુર્માના (શિક્ષા) ને માટે યા રાહદારી જગાત આદિના માટે લેવાય છે. મુંડિકં–મુંડકું, પ્રત્યેક યાત્રિકના દર માથા દીઠ કર. વલાવી–માર્ગમાં રક્ષા માટે સાથેના સિપાઇનો કર. રખવાલી–ચોકીદારનો કર ગોડા–ઘોડા, પોઠયા–સંસ્કૃત પૃષ્ઠય–પીઠપર ભાર ઉચકનાર બળદ. રૂં–ના. રાણિ શ્રી કુંભકર્ણિ–'ઇ' એ ત્રીજી વિભક્તિનું ચિન્હ છે, રાજા કુંભકર્ણે. મહં–મહંત્તમ, મહત્તમ, ઉચ્ચ રાજ્યાધિકારી યા મંત્રી. સરખાવો મહત્તા, મહેતા યા મહત્તર. જોગ્યં–યોગ્ય, જોગ. ડુંગર ભોજા નામના અધિકારીના કહેવાથી, તેના પર કૃપા–ઉપકાર કરીને. જિકો–જે. તિહિરૂં–તેનું. મુકાવું–મૂકાવ્યું, છોડાવ્યું. પલે–પાલ્યું જાય. માંગવા ન લહિ–માગી ન શકે. ઊપરિ–ઉપર જોગ્યંની વ્યાખ્યા જુઓ, મયા ઉધારા–મયા ધારણ કરી, 'દયા મયા' કરી, કૃપાકરી. મુગતી–મુક્તિ, છૂટ. કીધી–કરી. થાપુ–થાપ્યું, સ્થાપ્યું. આઘાટ–નિયમ. સુરિહિ–ફારસી શરહ (?) નિયમનો લેખ. રોપાવી–રોપી, ઉભી કરી. (સં. રોપિતા, પ્રાકૃત સંસ્કૃત રોપાપિતા). લોપિસિ–લોપશે. તિ–તેને (કર્મકારક). ભાંગીરૂં–તોડવાના. લાગિસિ–લાગશે. અનિ–અને (સં. અન્યત્) સંહ–સંઘ, યાત્રિકોનો સમુહ. આંવસઇ–આવશે સંસ્કૃત સમ–આવિષ્યતિ (?). સ–તે. ફદ્દું (સંસ્કૃત પદિક)-ફદીઉં, બે આનાની લગભગ કિંમતનો ચાંદીનો સિક્કો. અચલેશ્વરિ, ભંડારિ, સંનિધાનિ–એમાં 'ઇ' અધિકરણકારક છે. દુગાડી (સં. દ્વિકાકિણી) એક પદિકના પાંચ (રૂપિયાના ૪૦) એવો એક તાંબાનો સિક્કો. મુકિસ્યઇ–મૂકશે (સરખાવો મુકાવું, અવિસઇ). દૂએ–દૂતક. શિલાલેખો અને તામ્રપત્રોમાં જે અધિકારી દ્વારા રાજાજ્ઞા અપાઇ હોય તેનું નામ 'દૂતકોડત્ર' એમ કહીને લખાતું હતું. તેનો અપભ્રંશ દુએ, દુવે યા દુબે પ્રત, પછીના લેખો પટ્ટો આદિમાં આવે છે. આ લેખના દુએ યા દૂતક સ્વયં રાણા કુંભા જ છે. દોસી રામણ–આ લેખનો લેખક હશે. ઓઝાજીનો લેખ 'અનંદ વિક્રમ સંવત્કી કલ્પના'ના પ્ર. પ્ર. ૧, પૃ. ૪૫૦–૪૫૨.

(૮) આ સંબંધીનો મોટો શિલાલેખ જૂનાગઢના ઉપરકોટમાં ગઢમાં એક શિલાપટ્ટ છે તેમાં છે કે જે ભાંગ્યો તુટચો નિચે મુકેલ છે,

'સ્વસ્તિ શ્રી સંવત્ ૧૫૦૭વર્ષે માઘ...સપ્તમી દિને ગુરૂવારે...શ્રી...રાણાશ્રી મેલગદે સુત રાઉલશ્રી મહિપાલદે સુત...શ્રી મંડલિક પ્રભુણા...સર્વ્વજીવકરૂણાકરણતત્પરેણ ઔદાર્ય ગાંભીર્ય ચાતુર્ય શૌર્યોદિગુણરત્ન રત્ન (સિંહ) સૂરીણાં પટ્ટાભિષેકાવસરે સ્તંભતીર્થ વાસ્તવ્ય સા. દેવા સુત હાંસા સુત...રાજકુલીન...સમસ્તજીવઅભયદાનકરણ...કારકેણ પંચમી અષ્ટમી ચતુર્દશી દિનેષુ સર્વ્વ જીવઅમારિ કારિતા । રાજા...નંતરસિંહાસનો પ્રતિષ્ટેન શ્રી મંડલિક રાજાધિપેન શ્રી અમારિ પ્રાગ્ લિખિત સ્વહસ્ત લિખિત શ્રી કરિ (?) સહિતંસમર્પિતં । પુરાપિ એકાદશી અમાવાસ્યેપાલ્યમાનેસ્ત : । સંપ્રતિ...એતેષુ પંચમી અષ્ટમી એકાદશી ચતુર્દશી અમાવાસ્યા દિનેષુ રાજાધિરાજ શ્રી મંડલિકેણ સર્વ્વ શ્રેયઃકલ્યાણકારિણી સર્વ દુરિત દુર્ગોપસર્ગનિવારિણી સર્વજીવ અમારિ કાર્ય–ણી ચિરં વિજયતાં ॥ વગેરે (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૪૯૫ ટિપ્પણ ૪૬૮.)

નાથનો પ્રાસાદ સ્તંભતીર્થવાસી વ્ય. શાણુરાજે બંધાવેલો તેમાં ઉક્ત બૃહત્ તપાગચ્છના રત્નસિંહસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૨ પૃ. ૭૩૮. આ સંબંધીનો પ્રથમનો અર્ધો મોટો શિલાલેખ માંડલિકના રાજવંશનું વર્ણનવાળો અને પછી શાણુરાજના વર્ણનના બે શ્લોક જણાવી અટકતો અત્યારે ગિરનાર પર મોજૂદ છે.) આ શાણુરાજ તે હરપતિ સંઘપતિ કે જેણે સં. ૧૪૫૨ માં ૭ દેવાલયો સાથે શત્રુંજય વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી હતી, અને જેણે ત્યાં રત્નસિંહસૂરિનાં અને રત્નચૂલા સાધ્વીનાં પગલાં પધરાવ્યાં હતાં તેના નામલદે પત્નીથી થએલ પુત્ર સજ્જનસિંહનો કૌતુકદેવી નામની સ્ત્રીથી થએલ પુત્ર હતો, તેણે સં. ૧૫૧૭ માં શત્રુંજય તથા ગિરનાર તીર્થની ૨૪ દેવાલયો સહિત યાત્રા કરી હતી, અને તેજ વર્ષમાં તેના આગ્રહથી જ્ઞાનસાગરસૂરિએ ખંભાતમાં વિમલનાથચરિત્ર રચી પૂર્ણ કર્યું હતું. (જુઓ તે ચરિત્રનું ભાષાંતર પ્રકાશક આત્માનંદ સભા ભાવનગર.)

(૪૮) ચંપાબાઇ અકબરને કહે છે કે:-હીરવિજયસૂરિ અમારા દેવ છે કે જેની પ્રતિમા રચીને જેનું અમે ધ્યાન ધરીયે છીએ, અને જે સિદ્ધિ આપે છે, તથા અમારા ચિત્તમાં હમણાં સુગુરૂ તો સુસાધુઓમાં ઉત્તમ એવા હીરવિજયાચાર્ય નામના છે કે જેનું ધન તે સંયમ જ છે, જેનો આશય પોતાના અને પારકાને આત્મતુલ્ય ગણવાનો છે, અને જેઓ મિત્ર અને શત્રુના સમુહને, પથ્થર અને મણિને, સ્ત્રી અને તૃણમાં સમદૃષ્ટિ છે. (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૩૬)

(૪૯) હીરવિજયસૂરિના સમાગમથી અકબર બાદશાહે શું કર્યું એ ટુંકામાં તેમના જ સમયમાં શત્રુંજય પરના આદિનાથ મંદિરના હેમવિજય ગણિએ રચેલા સં. ૧૬૫૦ ના પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે. તેનો ભાવાર્થ અત્રે લખેલ છે.

—તમામ રાજાઓના શિરે જેની આજ્ઞાઓ માળાની માફક ધારણ કરવામાં આવતી એવા શ્રીમાન્ અકબરશાહે તે (હીરવિજય) સૂરિના વાક્ચાતુર્યથી રંજીત થઇને ૭ દિન સુધીનો અમારિનો પડહ વગડાવી સમસ્ત દેશમાં પાપનો નાશ કરનારી ઉદ્ઘોષણા કરાવી. ॥ ૧૭ ॥

તેમના ઉપદેશને વશ થઇ હર્ષ ધરીને બાદશાહ અકબરે પોતાના સમસ્ત મંડળના વાસીજનોમાં નિર્વંશ મરી જાય તેનું ધન તથા જજીઆ વેરો માફ કર્યાં: ॥ ૧૮ ॥

તેમની કનકચૂર્ણ જેવી વાણીવડે નિર્મળ થયું છે અંતઃકરણરૂપ સરોવર જેનું એવા કૃપાપૂર્ણ બાદશાહે પવિત્ર નીતિરૂપ સ્ત્રી ધારણ કરીને લોકપ્રીતિ સંપાદન કરવા સારૂ, બીજા રાજાઓ માફ ન કરી શકે એવા કરો માફ કર્યા અને વળી પક્ષી તથા બંદીવાનોને છોડી મૂક્યા. ॥૧૯॥

સુધાને પણ કોરે મૂકે એવી તેમની વાણીથી આહ્લાદ અને સંતોષ પામેલા **અકબર** બાદશાહે તેમના મનની પ્રીતિ ખાતર પૈસા સાથેનો કર વિશેષ લેવાતો હતો તે માફ કરીને મહાતીર્થ શત્રુંજય પર્વત જૈનોને આપી દીધો. ॥ ૨૦ ॥

તેમની વાણીથી મુદિત થએલા તેણે (શાહે) કરુણાવંતા હૃદયથી જાણે કે સરસ્વતીનું ગૃહ હોય નહિ એવું અપાર વાઙ્મયવાળું પુસ્તકાલય બનાવ્યું, તેમના મોક્ષાભિલાપના પુંજથી ભાવનાવાળી બુદ્ધિવાળો, પવિત્રાત્મા અને રૂડા દર્શનવાળો શાહ તે મહાત્માના દર્શનને હંમેશ બહુમાન તરીકે ગણતો ॥ ૨૧ ॥ (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૪૩-૪૪)

(૫૦) બાદશાહની ત્રીજી આંખ જેવો, તુરૂષ્ક (મુસ્લિમ) શાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા શેખ **અબુલફઝલ**[૯] હીરવિજયસૂરિને પોતાને ત્યાં લઈ ખુદા (દેવ) કુરાન (શાસ્ત્ર) અને ધર્મ સંબંધી કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર (વિગત માટે જુઓ હીરસૌભાગ્ય સર્ગ ૧૩, શ્લોક ૧૩૭-૧૫૦) સાંભળી ખુશી થયો. પછી અકબર બાદશાહે દરબાર ભરી ત્યાં સૂરિને બોલાવી તેઓ ગંધારથી ઠેઠ સીકરી સુધી પગે ચાલીને આવ્યા ને જૈન મુનિ પોતાના આચાર પ્રમાણે પગે જ ચાલીને વિહાર કરે, એકવાર જમે ને તે પણ નિર્દોષ આહાર, ભૂમિપર સૂએ, ઉપવાસાદિ તપ કરી શરીર શોષી રાગદ્વેષને જીતે, સંસારની અનિત્ય ભાવના ભાવે, એ જાણ્યું ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું. પછી ચિત્રશાળામાં સૂરિને લઇ ગયા. ત્યાં ગલીચો હતો તે પર ન ચલાય, રખેને તેની નીચે જીવો હોય તે ચંપાઇ જાય, ગલીચો ઉપાડયો ત્યાં સાચેજ નીચે કીડીઓ દેખાઈ એટલે બાદશાહ વિસ્મિત થયો. આચાર્યે ધર્મદેશનાથી સંસાર અને લક્ષ્મીની અસ્થિરતા, દેવ ગુરૂ ધર્મનું સ્વરૂપ, મુનિનાં અહિંસા સત્ય અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ વ્રતો, છઠું રાત્રિભોજન વિરમણ અને સાતમું નિમિત્તાદિનું અકથન એમ સાત વ્રતો-નું નિરૂપણ કર્યું. શાહે પરીક્ષા કરવા પોતાના અમુક જન્મગ્રહોનું ફળ જાણવા માંગતાં 'એ ફળ મોક્ષપંથે જનાર કદિ કહેતા નથી' એમ આચાર્યે જણાવ્યું. તેથી શાહ મુગ્ધ થયો, શિષ્ય સંખ્યા પૂછતાં એ વાત જણાવવી એ આત્મગૌરવ કરવા જેવું છે એમ સૂરિએ કહ્યું. શાહે લોકશ્રુતિ પ્રમાણે તેમના બે હજાર શિષ્યો જાણી સંતોષ બતાવ્યો. (જૈન સાહિત્યનો ઈતિહાસ પૃ. ૫૪૪-૪૫).

(૯) આઈને—આકબરીનો કર્તા. તેમાં તેણે બીજા ધર્મોની અપેક્ષાએ જૈન ધર્મનો લાંબો તથા યથાર્થ ખ્યાલ આપ્યો છે અને તેને જૈન મુનિઓ-હીરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ શાંતિચંદ્ર આદિ સાથે સારો પરિચય હતો એમ પણ તેમાં જણાવે છે. અબુલફજલ અકબરની જીભ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે અકબરની ધાર્મિકતીતિ તેણે ઉતરાવી હતી અને ધર્મ સંબંધી સવાલોમાં તે સર્વસ્વ હતો.

(૫૧) તેના (અકબર બાદશાહના) મોટા પુત્ર શેખુજી (સલીમ-જહાંગીર) એ પેટીમાંથી પુસ્તકો કાઢી મોકલ્યાં. 'આવો જૈન અજૈન પુસ્તકોનો મોટો જથો શાહ પાસે ક્યાંથી ?' એમ આચાર્યે પૂછતાં શાહે જણાવ્યું, 'પદ્મસુંદર ૧૦ નામના તેના મિત્ર હતા, તેણે વારાણસીના વિપ્રને સભા સમક્ષ જીત્યો હતો. તે વિદ્વાન્ સ્વર્ગસ્થ થતાં પોતાનું સર્વ લિખિત પુસ્તક મને આપ્યું હતું. આ સર્વ આપને અર્પું છું.' સૂરિએ કહ્યું-'અમારે તેની જરૂર નથી, કારણકે અમારી પાસે ખપ પૂરતું છે. વિશેષની મૂર્છા શા માટે ?' બાદશાહે શેખ અબલફૈજ તથા થાનસિંહને બોલાવી તેઓ દ્વારા ગમે તે પ્રકારે સમજાવી સૂરિ તે પુસ્તકને ગ્રહણ કરે તેમ ઇચ્છયું. બંનેની અત્યંત વિજ્ઞપ્તિથી સૂરિએ તે ગ્રહણ કરવાનું સ્વીકાર્યું, ઉક્ત પુસ્તકો માટે કોશ-ભંડાર સ્થાપી તેને થાનસિંહની અધીનતામાં રાખ્યો. પછી આગ્રા જઈ ચોમાસું ગાળ્યું (સં. ૧૬૩૯). (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૪૫)

(૫૨) ત્યાર પછી સૂરિને શેખ અલબફૈજે બોલાવતાં તેને ત્યાં ગયા. બાદશાહે ત્યાં આવી અશ્વ, હાથી વિગેરેની ભેટ લેવા જણાવ્યું, પણ પોતે નિઃસ્પૃહ જૈનમુનિ હોઈ સ્વીકારી ન જ શકે તેમ આચાર્યે ઉત્તર આપતાં કંઈક ભેટ તો સ્વીકારો જ એવો આગ્રહ કર્યો. આચાર્યે બંદિવાનોને કેદમાંથી મુક્ત કરવા, અને પિંજરમાં પૂરેલાં પક્ષીઓને છોડી મુકવા કહ્યું, પોતા માટે કંઇ માગવાનું કહેતાં અમારા પર્યુષણના આઠ દિન હિંસા ન થાય એમ કરવા જણાવ્યું. બાદશાહે તેમાં પોતાના પુણ્યાર્થે ચાર દિન ઉમેરી બાર દિવસ સમસ્ત રાજ્યમાં 'અમારિ' પ્રવર્તે એમ પોતાની સહી અને મહોરવાળાં છ ફરમાન લખી આપ્યાં. ૧ લું. ગૂર્જર અને સૌરાષ્ટ્ર મંડલ માટે, ૨ જું. ફત્તેહપુર રાજધાનીવાળું મેવાતમંડલ (જેમાં દિલ્લીની પાસેનો ભાગ અંતર્ગત હતો.) માટે, ૩ જું. અજમેરૂ દેશ (જેમાં મરૂસ્થલી નાગોરાદિદેશ સમાતા) માટે, ૪ થું. માલવમંડલ—અવન્તિ દેશ (જેમાં દક્ષિણનો સર્વ ભાગ આવી જતો હતો) માટે, ૫ મું. લાભપુર (લાહોર) દેશવાળા પંજાપ (પંજાબ) મંડલ માટે, ૬ ઠું. સૂરિ પાસે રાખવા માટે. પછી શાંતિચંદ્ર ગણિએ (ફત્તેહપુર સીક્રી પાસેના) ડામરતળાવનાં માછલાં વિનતિ કરતા હોય નહિ એવા શ્લોકો કહેવાથી તે આખું તળાવ હીરવિજયસૂરિને અર્પણ કર્યું એટલે

૧૦. પદ્મસુંદર-જૈનસાધુ હતા એ નિશ્ચિત છે કારણ કે જૈનગ્રંથો જૈનેતર પાસે ન હોય વળી તેનું નામ જૈન મુનિમાં ઉપલબ્ધ થાય છે, કોઇ કહે છે કે નાગોરી તપાગચ્છના તે હતા, (સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ્ પૃ. ૧૧૯-૨૦).

ત્યાં **માછલાંનો** થતો વધ બંધ કર્યો. વળી હવેથી કદિ પણ શિકાર નહિ કરૂં એવી શાહે પ્રતિજ્ઞા લીધી. [૧૧]સર્વ પશુ પ્રાણી મારા રાજ્યમાં મારી સમાન સુખપૂર્વક રહે એવું કરીશ એમ જણાવ્યું. નવરોજ નામના પર્વને દિને 'અમારિ' નું પ્રદાન કર્યું. તે અવસરે હીરવિજયસૂરિને 'જગદ્ગુરૂ' એ નામનું બિરૂદ આપ્યું (સં. ૧૬૪૦). આ વખતે બંદીવાનોને છોડી મૂકયા; સૂરિસચિવ **ધનવિજયને** સાથે લઇ જઇ ડામરતળાવે જઈ ત્યાંનાં પાંજરામાં પૂરેલાં પક્ષિઓને મુક્ત કર્યા. (આ ધનવિજયે સૂરિ સાથે રહીને **મેડતામાં** જૈનવિહારોને મ્લેચ્છ-કરથી મુક્ત કરાવ્યા અને વાજાં અગાઉ બંધ થયાં હતાં તે વગાડવા ચાલુ કરાવ્યાં). જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૪૭.

(૫૩) હીરવિજયસૂરિએ પછી **રોહસરોતરા** માર્ગે વિહાર કરી **પાટણમાં** આવી ચોમાસું કર્યું (સં. ૧૬૪૫) આ દરમ્યાન **શાંતિચંદ્ર** ઉપાધ્યાય કે જેઓ સૂરિની આજ્ઞાથી બાદશાહ પાસે રહી તેની પ્રશસ્તિ રૂપે રચેલ 'કૃપારસ કોશ' નામનું કાવ્ય સંભળાવતા હતા, તેમણે આચાર્યને મળવાની ઈચ્છા થતાં પોતાને સ્થાને **ભાનુચંદ્ર** વિબુધને રાખીને જવાની રજા બાદશાહ પાસે માગી, ત્યારે બાદશાહે પોતાના તરફથી સૂરિને ભેટ કરવા અર્થે જજીયા નામનો હજુ પણ ગુજરાતમાં કર લેવાતો તે કાઢી નાંખનારૂં ફરમાન સ્વમુદ્રાંકિત આપ્યું : વિશેષમાં દયાળુ થઇ અમારિ માટે અગાઉ પર્યુષણાદિ બાર દિવસો સૂરિના ઉપદેશે સર્વ દેશમાં જાહેર કર્યા હતા. તેમાં બીજા દિવસો ઉમેર્યા કે:—સર્વે રવિવારો, સોફીયાન દિવસો—સૂફી લોકોના દિવસો, ઇદના દિનો, સંક્રાંતિની સર્વ તિથિઓ, પોતાનો **જન્મ** જે માસમાં થયો તે આખો માસ, મિહિરના દિવસો, નવરોજના દિનો, પોતાના (ત્રણ) પુત્રોના જન્મ માસો, રજબ (મોહરમ) મહિનાના રોજ એટલે કુલ મળી એક વર્ષમાં છ માસ ને છ દિન થયા તેમાં કોઈ પણ જીવની હિંસા કોઇ પણ ન કરે એવા હુકમ બાદશાહે કાઢયા. આ **હીરવિજયસૂરિ** આદિના ઉપદેશનું પરિણામ[૧૨]. (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૪૯).

---

૧૧. અકબરની કહેવતો-વકતવ્યો આઇને અકબરી જે છે તેમાંની લીટી નીચે લખી છે:—
'રાજ્યનો નિયમાનુકૂલ યદ્યપિ શિકાર ખેલવો બુરો નથી તથાપિ પહેલાં જીવરક્ષાનો ખ્યાલ રાખવો ઘણો જ આવશ્યક છે.'

૧૨. અકબરે મહિનાઓ સુધી જીવવધ બંધ કરવાનો હુકમ કર્યો હતો એ વાત બદાઉની નામનો કટ્ટર મુસ્લિમ ઇતિહાસ-લેખક પણ જણાવે છે કે:—

"આ દિનોમાં (૯૯૧ હી.-સન ૧૫૮૩) નવા હુકમ કરવામાં આવ્યા કેટલાક દિવસોમાં જેવાકે રવિવાર સૂર્યનો દિન હોવાથી સર્વ રવિવારના દિવસોમાં, ફરવરદિન માસના પ્રથમના ૧૮ દિનોમાં, અવેનમાસ કે જેમાં બાદશાહનો જન્મ થયો હતો તે આખા માસમાં

દયાલંકાર શેઠ રતિલાલ વાડીલાલ પુનમચંદ શેરબ્રોકર

રાધનપુરવાળા. (હાલ. મુંબઇ)

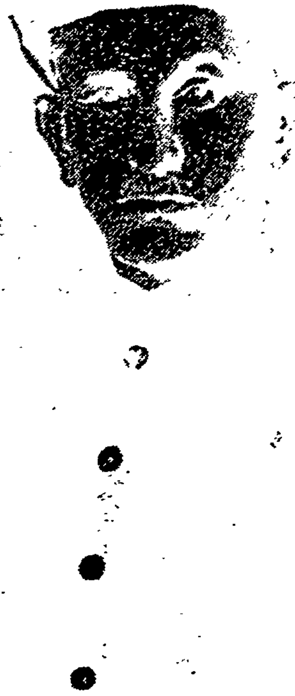

જેઓશ્રીએ મારા સાહિત્યના કાર્યમાં હંમેશા ઉદારતા બતાવી મારો ઉત્સાહ વધારતા આવ્યા છે, અને આ પુસ્તકમાં પણ સારી મદદ આપી મને આભારી કર્યો છે.

લી. કવિ ભોગીલાલ.

દાનવીર શેઠ સકરચંદ મોતીલાલ મુળજીભાઈ.

રાધનપુરવાળા. (હાલ. મુંબઇ)

જેઓશ્રીએ મારા "મેવાડના અણમોલ જવાહિર"માં સારામાં સારી મદદ આપી આભારી કર્યો છે.

લી. કવિ ભોગીલાલ.

(૫૪) વિજયસેનસૂરિ લાહોર જતાં લુધિઆણા આવતાં શેખફયજી સામો આવી મળ્યો. તેની પાસે સૂરિશિષ્ય નંદિવિજયે અષ્ટ અવધાનો કર્યા. આ વાતની ખબર પડતાં બાદશાહે તે જોવા માટે બોલાવતાં નંદવિજયે આવી રાજસભામાં મંડોવર રાજા મલ્લદેવના પુત્ર ઉદયસિંહ, કચ્છવાહના ૭ હજારી સૈન્યેશ્વર માનસિંહ, શેખ અબુલફૈજલ, આજમખાન, જાલેરના ગજનીખાન; બ્રાહ્મણો, કાજી, કાયસ્થ સમક્ષ અષ્ટ અવધાન કર્યાં. સૂરિએ પછી લાહોરમાં જેઠ સુદ ૧૨ ને દિને પ્રવેશ કર્યો. અકબરને મળ્યા. પુનઃ અષ્ટ અવધાન નંદિવિજયે કરતાં તેને 'ખુશ-ફહમ' (સુમતિ) નામનું બિરૂદ આપ્યું. (સં. ૧૬૫૦) ઈશ્વરને જૈનો માનતા નથી એવું અકબરને સમજાવતાં એ સંબંધીનો વાદ ભર સભામાં બ્રાહ્મણો સમક્ષ કર્યો ને 'ઇશ્વરસિદ્ધિ' કરી બ્રાહ્મણોને ચૂપ કર્યા. એકદા સૂરિએ અકબર પાસે ૭ કાર્યોની ઉપયોગતા સમજાવી ૧. ગાય, ૨. બળદ, ૩. ભેંસ, ૪. પાડાની હિંસા યોગ્ય નથી, ૫. મરણ પામેલાનું દ્રવ્ય સરકાર લે છે તે, તથા ૬. બંદિવાનોને પકડવા એ પ્રતિષ્ટાવાળું નથી. આથી આ ૭ બાબત આખા દેશમાં બંધ કરવાનું ફરમાન આખા દેશમાં શાહે મોકલી આપ્યું. આમ ઘણા લાભ થતાં સૂરિએ લાહોરમાં બે ચોમાસા કર્યા. (વિજય પ્રશસ્તિ સર્ગ ૧૨. બુ. ૨ નં. ૧૧૨૧ ના સં. ૧૬૬૧ ના વિજયસેનસૂરિના પ્રતિષ્ઠા લેખમાં પોતાને માટે વિશેષણ 'પાતિશાહિ શ્રી અકબર સભાસમક્ષ જિતવાદિવૃંદ,-ગોબલીવર્દ મહિષ મહિષીવધ નિવૃત્તિ સ્ફુરન્માનકારક ભટ્ટારક' મૂકેલ છે.)[૧૩]

(૫૫) વિજયસેનસૂરિએ અકબરને પ્રસન્ન કર્યા, ભાનુચંદ્રના ઉપાધ્યાય પદનો નન્દિવિધિ કર્યો તે મહોત્સવમાં શેખ અબલફૈજે ૬૦૦ રૂપીઆ અશ્વદાન પૂર્વક યાચકોને આપ્યા. (હીર સૌભાગ્ય સર્ગ ૧૪ શ્લોક ૨૯૨) વિજય-

જીવહિંસાનો નિષેધ 'હિંદુઓને' ખુશ કરવા માટે કરવામાં આવ્યો. આનું ફરમાન આખા રાજ્યમાં આમ કરવામાં આવ્યું અને જે કોઈ તેની વિરૂદ્ધ વર્તે-તો તેને ગર્દન મારવાની શિક્ષા અપાતી હતી." આમાં 'હિંદુઓ' શબ્દ છે તેથી જૈન સમજવા કારણ કે જૈન લોકજ આ વાતનો (જીવ વધનો) નિષેધ કરાવવામાં સદા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, તેઓ હમણાં પણ ભારતીય રાજા મહારાજાઓ વગેરે પાસે હજારો અર્જી મોકલે છે ને તે માટે ઘણો ખર્ચ કરે છે. આનું વર્ષ બાપાંતરકાર ૯૯૧ હીજરી મૂકે છે માટે કૌંસમાં તેણે મૂકેલ છે તે બરાબર નથી તે વર્ષ ૯૯૬ હીજરી જોઈએ. વળી આઈને અકબરી ૩, ૩૩૧ માં લખેલું છે કે 'રવિવારે તથા તહેવારોના દિવસે પશુની હત્યા નહિ કરવાના ખાસ હુકમો પણ બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા.'

(૧૩) હી. ૯૯૯ (સન ૧૫૯૦)માં બળદ, ભેંસ, બકરાં, ઘોડા અને ઊંટના માંસનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો (બદાઉનિ પૃ. ૩૭૫)

સેને અકબરની પરિષદ્-રાજસભામાં ૩૬૬ બ્રાહ્મણવાદીઓને જીત્યા તેથી અકબરે તેમને '**સવાઈ વિજયસેનસૂરિ**' (હીરસૂરીથી પણ ચડયા એ બતાવતું) બિરૂદ આપ્યું, આ જાણી હીરસૂરિ આનંદ પામ્યા. (હીર સૌભાગ્ય. સર્ગ ૧૪) હીરસૂરિના સ્વર્ગવાસ પહેલાં અકબરે ઉપરનું છ બાબતનું ફરમાન વિજયસેનસૂરિને આપી તેમને સૂરિ પાસે જવા મોકલ્યા હતા. (હી. સૌ. ૧૭,૨૦૦)

(૫૬) **શાંતિચંદ્રે** અકબરના ગુણગ્રામ કરનારૂં '**કૃપારસકોશ**' નામનું કાવ્ય રચી તેને હમેશાં સંભળાવી તે બાદશાહના પર ભારે અસર કરી હતી અને તે એટલે સુધી કે જીવદયાનાં, જજીયા આદિ કર કાઢી નાંખવાનાં તેણે જે જે સત્ કાર્યો કર્યાં તે એને આભારી છે એમ તે કાવ્યમાં મૂકેલાં છેલ્લાં બે શ્લોકથી જણાવ્યું છે.[૧૪] તેમની કારકીર્દિ જાણવા જેવી છેઃ–તેઓ વિદ્વાન્ સાથે વાદવિવાદ કુશલ પણ હતા ઇડરગઢના મહારાય શ્રી **નારાયણ** (બીજા) ની સભામાં (સં. ૧૬૩૩ પછી) ત્યાંના દિગમ્બર ભટ્ટારક **વાદિભૂષણ** (બુ. ૧, નં. ૧૪૫૧ લેખ સંવત્ ૧૬૬૦) સાથે વિવાદ કરી તેમને પરાસ્ત કરેલ હતા. વાગડદેશના **ઘાટશિલ** નગરમાં ત્યાંના અધિપતિ અને **જોધપુરના** મહારાજ શ્રી **મલ્લદેવ** (સં. ૧૫૮૮ –૧૬૧૯) ના ભત્રીજા રાજા **સહસમલ્લની** સનસુખ ગુણચંદ્ર નામના દિગમ્બરાચાર્યને પણ જીત્યા હતા.[૧૫] આ રિતે શાસ્ત્રાર્થમાં કુશલતા તેમજ શતાવધાનાદિથી અનેક નૃપતિઓનો સદ્ભાવ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. (જૈન સા. નો ઈતિહાસ પૃ. ૫૫૩).

(૫૭) **શાંતિચંદ્ર** અકબરની રજા લઇ ગયા ને તેના દરબારમાં **ભાનુચંદ્ર** અને **સિદ્ધિચંદ્ર** એ બે ગુરૂશિષ્ય રહ્યા તે પણ તેમની માફક બાદશાહથી

(૧૪) તેના ૧૨૬–૭ પદ્યમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે "આ બાદશાહે જજીયાનો કર માફ કર્યો, ઉદ્ધત મોગલોથી મંદિરોને જે મૂક્તિ, કેદમાં પડેલા કેદીઓ બંધન રહિત થયા, સાધારણ રાજગણ પણ મુનિઓનો સત્કાર કરવા લાગ્યો, એક વર્ષમાં છમાસ સુધી જીવોને જે અભયદાન મળ્યું અને વિશેષે ગાય, ભેંસ, બળદ અને પાડા આદિ—સુરભીસમુહ (કસાઈની છરીથી) નિર્ભય થયોઃ–ઈત્યાદિ (જૈન) શાસનની સમુન્નતિનાં કારણોમાં આ ગ્રંથ જ પરમ નિમિત્ત થયો છે"

(૧૫) શાંતિચંદ્રના શિષ્ગ લાલચંદે શબ્દરૂપવાક્યની અંતે પ્રશસ્તિ લખી છે તેમાં જણાવ્યું છે, તેમના બીજા શિષ્ય અમરચંદે સં. ૧૬૭૮માં રચેલ કુલધ્વજરાસની પ્રશસ્તિમાં પણ સ્વગુરૂ વિષે નિચેની એકવાત જણાવી છે કેઃ—

રાય **નારાયણ** રાજસભાઈ, ઇડર નયન મઝારિરે.

વાદિભૂષણ દિગપટ જીતી, પામ્યો જયજયકારરે. (જૈન ગુ. કવિઓ પ્ર. ભાગ પૃ.૫૦૭)

સન્માનીત થયા. ઉપાધ્યાય ભાનુચંદ્રે અકબર પાસે સંસ્કૃતમાં 'સૂર્ય સહસ્રનામ' બોલતા એટલે અકબર તેના મુખેથી દર રવિવારે સૂર્યનાં સહસ્ર નામો શ્રવણ કરતો[૧૬] સિદ્ધિચંદ્રે પણ બાદશાહને રંજિત કરેલ અને બાદશાહે પછી સિદ્ધાચલ પર મંદિરો બંધાવવાનો જે નિષેધ કર્યો હતો તે તેની પાસેથી દૂર કરાવ્યો હતો, યાવની એટલે ફારસી ભાષાના ઘણા ગ્રંથો પ્રતિભા ગુણથી અધિક જાણીને બાદશાહને ભણાવ્યા હતા, વળી સિદ્ધિચંદ્ર શાંતિચંદ્ર સમાન શતાવધાની પણ હતા, ને તેના પ્રયોગ જોઇ તેમને પણ બાદશાહે 'ખુશફહેમ' ની માનપ્રદ પદવી આપી હતી. એકવાર બાદશાહે બહુ સ્નેહથી, એમનો હાથ પકડીને કહ્યું 'હું આપને પાંચ હજાર ઘોડાના મનસબવાળી મોટી પદવી અને જાગીર આપું છું તેનો સ્વીકાર કરીને તમે રાજા બનો અને આ સાધુવેષનો ત્યાગ કરો, એ પોતે બહુ સુંદર રૂપવાળા હતા, ષટ્શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા, સ્વગુરૂના અતિ ભક્ત હતા. (જૈ. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૪)

(૫૮) આવી રીતે હીરવિજયસૂરિએ પોતે તેમજ તેમના ઉપર્યુક્ત શિષ્ય પ્રશિષ્યોએ તેમજ ખરતર ગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિઆદિએ સમ્રાટ્ અકબર -પર ધીમે ધીમે ઉત્તરોત્તર વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રભાવ પાડી તેને જીવદયાના પૂરા રંગવાળો કર્યો હતો તેમાં કિંચિત્તમાત્ર શક નથી એ વાતની સાક્ષી તે બાદશાહે બહાર પાડેલ ફરમાનો (કે જે પૈકી કેટલાંક અત્યારે પણ મળી આવે છે તે) પરથી, તેમજ અબુલફ્જલની આઇને અકબરી, બદાઉનીના અલબદાઉનિ, અકબરનામા વિગેરે મુસલમાન લેખકોએ લખેલા ગ્રંથો પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. (જૈ. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૬)

(૫૯) સમ્રાટ્ અકબર એક વિચારશીલ તથા સ્વદેશહિતેષી પુરૂષ હતો, તે ઘણીવાર કહેતો કે "જ્યાં સુધી ભારતમાં અનેક જાતિઓ તથા ધર્મો રહેશે ત્યાં સુધી મારૂં મન શાંત નહિ થાય." (આઇને અ. ૩ પૃ. ૩૮૬) વળી 'ધર્મો ગમે તેટલા હોય અને ગમે તેટલી ભિન્નતાવાળા હોય તો પણ જો તેમને સત્યના સુદૃઢ મૂળ ઉપર પ્રતિષ્ટિત કરવામાં આવે તો તેમની વચ્ચે એકવાકયતા કિંવા યથાયોગ્ય સંમેલન થયા વગર રહે નહિ' (આ. અ. ૧, પૃ. ૧૨) સર્વ ધર્મોની જાહેરમાં સમાલોચના થઇ શકે એટલા માટે ફત્તેહપુર સીક્રી ખાતે 'એબાદતખાના' (પ્રાર્થના ગૃહ) ની સ્થાપના કરી હતી. ઉકત મંદિરમાં (સન. ૧૫૭૮ સં. ૧૬૩૫)

(૧૬) બ્રાહ્મણોની માફક સમ્રાટ્ પણ પ્રાતઃકાળે પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખી ઉભો રહેતો અને સૂર્યની આરાધના કરતો. તેમજ તેનાં સહસ્રનામોનો પણ સંસ્કૃત ભાષામાંજ ઉચ્ચાર કરતો. બદાઉનિ ૨, ૩૩૨.

ઘણા ધર્મના પ્રતિનિધિઓ ચર્ચા ચલાવતા. 'સુફી, દાર્શનિકો, વક્તાઓ, કાયદાશાસ્ત્રી, સુન્ની, શીઆ, બ્રાહ્મણ, જતી, સિઉરા, ચાર્વાક, (નાસ્તિકો), નાઝરેન (ખ્રિસ્તીઓ), જશુ, શાતૃ (શત્રન્) ઝોરોસ્ટ્રીઅન (પારસીઓ) અને બીજાઓ અતિ ઉમદા આનંદ મેળવતા.' (અબુલફ્ઝલ આઇને અકબરી પુ. ૩. પ્રકરણ ૪૫ પૃ. ૩૮૫ બીવરેજનો અનુવાદ). આમાં જણાવેલ જતી અને સિઉરા (શ્રમણો) એ શ્વેતામ્બર જૈનો સંબંધે અચૂક વપરાયા છે. જ્યારે તેનો અર્થ બધાએ 'બૌદ્ધો' કરેલ છે તે તદ્દન ખોટું છે; કદિ પણ બૌદ્ધોએ આવી ચર્ચા કરી નથી, બૌદ્ધ પંડિતો હિંદમાં તે સમયે હતા જ નહિ, (વિન્સેંટ સ્મિથ).

(૬૦) અકબરનો ધર્મ Eclectic હતો. કારણ કે તે સત્યનો સહૃદય શોધક હતો. જ્યાંથી મળે ત્યાંથી તે સત્ય સ્વીકારતો. જૈન ધર્મમાંથી તેણે પ્રાણીઓના વધનો ત્યાગ, જીવતાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા, માંસાહારથી[૧૭] અમુક અંશે અલગ રહેવું, પુનર્જન્મની માન્યતા, અને કર્મનો સિદ્ધાંત--એ વસ્તુઓ સ્વીકારી અને તે જૈન ધર્મ પર તેનાં તીર્થોને તેના અનુયાયીઓને સોંપીને તથા તેના વિદ્વાન્ પંડિતોને માન આપી કૃપા બતાવી. (જૈ. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૭.)

(૬૧) આઇને અકબરી (પુ. ૧ પૃ. ૫૩૮ અને ૫૪૭) માં આપેલ અકબરના દરબારના વિદ્વાનોની ટીપ પર દૃષ્ટિ ફેંકતાં આપણને ત્રણ નામો—હરિજીસુર, બિજઈસેનસુર અને ભાનચંદ મળી આવે છે. આ ત્રણ નામો આપણે તુરત જ ઓળખીને કહી શકીએ કે તે હીરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ અને ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાયનાં નામો છે. અકબરના દરબારના વિદ્વાનો પાંચ વર્ગમાં વિભક્ત કર્યા હતા (કે જે બધાની સંખ્યા ૧૪૦ ની હતી).

"સમ્રાટ્ કે જે પોતે ભૌતિક અને અધિભૌતિક જગત્નો નાયક, અને બહારની

(૧૭) માંસાહાર—પહેલાં અકબર કરતો, પણ ધીમે ધીમે તેણે તજી દીધો હતો ને વનસ્પતિ આહાર કરતો. તેણે જણાવ્યું છે કે '(૧) મનુષ્ય પોતાના ઉદરમાં પશુઓની કબર કરે અર્થાત્ પશુઓને મારી ખાય તે ઉચિત નથી. (૨) મારા જીવનના પ્રારંભમાં જ્યારે મારે માટે કદિ માંસ બનતું ત્યારે મને સારૂં નહોતું લાગતું, તેમાં મને કંઇ સ્વાદ નહોતો આવતો, અને તેથી મેં તે ખાવાની પરવા ઘણી ઓછી કરી હતી. મને માલુમ પડ્યું કે જીવહિંસાને રોકવી ઘણી જરૂરી છે. અને તેથી મેં માંસ ખાવું છોડી દીધું. (૩) લોકોએ દર વર્ષે મારા રાજ્યાભિષેકના દિને માંસ ખાવું ન ઘટે. (૪) કસાઇ, મચ્છીમાર અને એવા ધંધાવાળા—મારી માંસ વેચનારાને અલગ મહોલ્લામાં રાખવા કે બીજા સાથે ભેળભેળા ન કરે. કરે તો સજા કરવી. (આઇને અકબરી. ૩, પ. પૃ. ૩૩૦–૪૦૦)

તેમજ આંતરિક જગત્ ઉપર સર્વભૌમ સત્તા ચલાવે છે - તે પણ ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય પાંચ પ્રકારના સંતોને માન આપે છે. પ્રથમ વર્ગના પોતાના સીતારાના પ્રકાશમાં બાહ્ય તેમજ અંદરની વસ્તુઓના ગુપ્ત ભેદો—રહસ્યો જોઇ શકે છે અને પોતાની સમજ તથા પોતાની દ્રષ્ટિવિશાળતા વડે વિચારનાં બંને રાજ્યો–પ્રદેશો પૂર્ણરીતે જાણી શકે છે. (આઈને અકબરી પુ. ૧; પૃ. ૫૩૭).

(૬૨) 'હીરવિજયસૂરિને આ પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યા છે અને ઉક્ત બીજા બે (વિજયસેન અને ભાનુચંદ્ર) ને પાંચમા વર્ગમાં મૂકેલ છે' (કે જે વર્ગ નકલ (પુરાવા) પર આધાર રાખતા વિજ્ઞાનોને સમજનારાંનો છે).

(૬૩) 'અકબરે ઘણી જીતો મેળવી અને હવે કોઇ શત્રુ બાકી નહોતો રહ્યો કે જેને જીતવાનું રહે.' (બદાઉની) તેથી તેનું મન ધાર્મિક પ્રશ્નોમાં ખેંચાયું. ચુસ્ત મુસલમાન ન હોવાથી તે એમ માનતો કે સર્વે ધર્મોમાં એવી ઘણી ચીજો જાણવાની છે અને એવા ઘણા વિદ્વાનો છે કે જેમની પાસેથી શિખવાનું છે. તે પોતાના દરબારમાં દેશના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોને આમંત્રતો અને તેમની પાસે ધાર્મિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરાવતો (અનુદાર) બદાઉની લખે છે કે:—

"સમ્રાટે ઇસ્લામ ધર્મનો પરિત્યાગ કર્યો હતો તેમાં અનેક કારણો હતાં. મુખ્ય એ હતું કે જુદા જુદા દેશોમાં જુદા-જુદા ધર્મવાળા ઘણી સંખ્યામાં વિદ્વાનો સમ્રાટ્ના દરબારમાં છુટથી આવજા કરી શકતા, અને સમ્રાટ્ સાથે પ્રત્યક્ષ વાર્તાલાપ સહૃદયતાપૂર્વક કરી શકતા. રાતદિન ધર્મ સંબંધી વિચાર કર્યા કરવા અને તેનું યથાર્થ મૂળ શોધી કાઢવું તે સિવાય તે બીજા કોઈ કાર્ય પ્રત્યે મુદ્દલ લક્ષજ આપતો નહોતો...સમ્રાટ્ દરેક પાસેથી ખાસ કરીને જે બીન–મુસ્લિમ હોય તેઓના મતો સંઘરતો. જે જે વાત તેને પ્રીતિકર થતી તે તેનો સ્વીકાર કરતો, અને જે વાત તેના સ્વભાવથી વિરૂદ્ધ અને પોતાની ઇચ્છાથી વિરોધી લાગતી તેને રદ કરતો. આ પ્રમાણે કેટલાક પ્રાથમિક મૂળ સિદ્ધાંતોના પાયા પર થએલી શ્રદ્ધા તેના હૃદયની આરસીપર અંકિત થતી અને સમ્રાટ્પર જે સર્વ અસરો દ્રઢપણે થઇ તેના પરિણામે તેના હૃદયમાં શિલાપર કરેલા રેખાદર્શનની જેમ ધીમે ધીમે એવી પ્રતીતિ થઇ કે સઘળા ધાર્મિક સંપ્રદાયોમાં સુજ્ઞ–વિદ્વાન્ મનુષ્યો હોય છે જ અને સર્વ પ્રજાઓમાં જબરા વિચારકો અને આશ્ચર્યકારી શક્તિઓવાળા મનુષ્યો હોય છે જ.

"વિશેષમાં સમ્રાટ્ અન્ય સમ્પ્રદાયના વિદ્વાનો કરતાં સુમુનિઓ (શ્રમણો–જૈન મુનિઓ) અને બ્રાહ્મણો તેની સાથે એકાંતમાં બેસી વિશેષવાર વાર્તાલાપ-મેળાપ કરી શકતા. તેઓ પોતાનાં ધર્મતત્વ અને નીતિશાસ્ત્રોમાં અને શારીરિક તથા ધાર્મિક વિજ્ઞાનોમાં બીજા (ધર્મના) વિદ્વાનોથી ચડી જાય છે અને ભવિષ્યના જ્ઞાનમાં આત્મિક શક્તિમાં અને મનુષ્ય તરીકેની પૂર્ણતામાં ઘણી ઉંચી કક્ષાએ પહોંચેલા હોય છે. તેથી તેઓ પોતાના અભિપ્રાયને પ્રમાણિક કરાવવા તથા અન્ય ધર્મોના દોષો સિદ્ધ કરવા યુક્તિ અને પ્રમાણ ઉપર રચાયેલ સાબીતીઓ રજુ

કરતા અને પોતાના (ધર્મના) સિદ્ધાંતોને એવી રીતે તો દૃઢતાથી તેનામાં ઠસાવતા અને એટલી બધી બુદ્ધિમત્તાથી ધ્યાનમાં લીધા વગર છુટકો નહિ એવી તદ્દન સ્વતઃસ્પષ્ટ જણાય એવી રીતે વાતોને દાખવતા કે કોઈપણ મનુષ્ય પોતાની શંકાઓ જાહેર કરી સમ્રાટ્ના હૃદયમાં સંદેહ ઉત્પન્ન કરી શકતો નહતો, પછી ભલે પર્વતના ચુરા થઈ ધુળ થાય યા આકાશમાં ચીરાઓ પડી જાય,

"આથી સમ્રાટે ઈસ્લામ ધર્મના પુનરૂદ્ભવ સંબંધીના ખ્યાલો, કયામતના દિવસ અને તેને લગતી વિગતો તેમજ અમારા પયગંબરની દંતકથા પર રચાએલા બધા હુકમોમાં શ્રદ્ધા કાઢી નાંખી...ખાસ કરીને આત્માઓના પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતે તેના ચિત્તમાં દઢ મૂળ નાંખ્યું, અને તેણે એ કહેવત સ્વીકારી કે 'એવો કોઇ પણ ધર્મ નથી કે જેમાં પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતે ઉંડાં મૂળ ઘાલ્યા ન હોય." અલ–બદાઉનિ ૨, ૨૬૩–૨૬૪.

ઉપરના લખાણથી એ સ્પષ્ટ છે કે સમ્રાટ્ સત્યનો જબરો શોધક હતો, તેણે પોતાના અધિકારીઓ પાસેથી હીરવિજયસૂરિના તદ્દન સંતશીલ ચારિત્ર અને બીજા શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણોની વાત સાંભળીને........પોતાની પાસે બોલાવ્યા હતા.[૧૮] (જૈ. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૮)

(૬૪) ભાનુચંદ્રજી બાદશાહ કાશ્મીર ગયા ત્યારે ત્યાં ગયા. ત્યાંના રાજા જયનલે બંધાવેલા જયનલલંકા નામના ૪૦ કોશના સરોવર પર તેમણે બાદશાહને અરજી કરી કે શત્રુંજય તીર્થમાં જતા યાત્રાળુ પરનો લેવાતો કર માફ કરવો, એટલે તે પવિત્ર પર્વતને કરથી મુક્ત કરી હીરવિજય-સૂરીને અર્પણ કરી દીધાનું ફરમાન બાદશાહે પોતાની મહોરવાળું કરી સૂરિ પ્રત્યે મોકલી આપ્યું. (પૃ. ૫૫૦)

(૬૫) સં. ૧૬૩૫ માં ઇબાદતખાનામાં જૈનો આવી ચર્ચા કરતા અને ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાય પ્રાયઃ અકબરના મરણ સુધી (સં. ૧૬૬૧) તેના દરબારમાં રહ્યા હતા. અગર સં. ૧૬૩૯ થી ૧૬૬૦ તો અવશ્ય અકબરનો જૈનો સાથેનો સહવાસ–પરિચય આ રીતે ઓછામાં ઓછો વીસ વર્ષ કરતાં વધુ ચાલ્યો. બધા ધર્મો પકી જૈન અને જરથોસ્તી ધર્મ એ બેની અસર અકબરના મન પર ઘણી થઇ હતી. (વિસ્મિથ.) સૂર્યનાં નામ ગણવાં, અમારિના દિવસોમાં પારસીના તહેવારો નવરોઝાદિ મૂકવા એ જરથોસ્તી ધર્મની અસર છે. સં. ૧૬૩૬ માં દીનેઇલાહી (ઈશ્વરનો ધર્મ) નામનો નવો ધર્મ પ્રચલિત કરી તેમાં વિવિધ ધર્મોનાં રહસ્યો સમજી લઇ તેની પસંદ પડતી વિધિઓ અને સિદ્ધાંતો પોતાના ધર્મમાં આમેજ કર્યે જતો હતો. 'માત્ર ૫–૬ વર્ષમાંજ ઈસ્લામ ધર્મનું નામ નિશાન પણ ભુંસાઈ ગયું હતું અને સર્વત્ર એક પ્રકારનું વિચિત્ર દ્રશ્યજ નજરે પડતું હતું.'

(૧૮) જુઓ જૈન સાસનનો વીરાત્ ૨૪૩૭ નો દીવાળીનો ખાસ અંક

(બદાઉનિ ૨, ૨૬૨). અકબરે ઘણે અંશે કીધેલો અહિંસાનો સ્વીકાર તે સંબંધી તેનાં ફરમાનોએ હીરવિજયસૂરિ અને તેમના શિષ્યો આદિ શ્વેતામ્બર જૈનોના પ્રયાસને આભારી છે. દિગમ્બરી જૈન પંડિત એક પણ અકબરને મળેલ નથી તેથી અબુલફજલે જે જૈન ધર્મ સંબંધી લખ્યું છે તે શ્વેતામ્બરોના પરિચયથી લખ્યું છે ને દિગમ્બર વિલક્ષણતાઓનું વર્ણન "અંધકારમાં રહીને-જ્ઞાન વગર લખેલ છે' એમ પોતે જણાવે છે (આઇને અકબરી જેરેટનો અનુવાદ વોલ્યુમ ૩ પૃ. ૨૧૦).

(૬૬) કેટલાક હિન્દુ રાજાઓ અકબરના બળને સાંભળી પોતાના રાજ્યને બચાવવા સ્વપુત્રીના સમુદાયને ઘણી વિનતિ કરી આપે છે. કેટલાક શશિકાન્તાદિ જવાહિર મૂકીને તેના પગે પડે છે અને કેટલાક તેના અનુયાયી થાય છે પરંતુ આ સર્વે અકબરના સેવકો છે (એક મેદપાટનો પતિ સમસ્ત હિંદુના કળશરૂપ પ્રતાપસિંહ અણનમ છે.)

(૬૭) મહારાણા પ્રતાપસિંહે ઉદયપુરના ઇતિહાસમાં અકબર બાદશાહને સિસોદિયા વંશની પુત્રી તેને કે તેના પુત્રાદિકને નહિ આપી અણનમ રહી લડાઇ લડીને ગિરિવાસ સેવીને પોતાનો ઉજ્વલ પ્રતાપ બતાવતું ગૌરવશાળી સ્થાન **અવિચળ** રાખ્યું છે. તેનો પ્રધાનમંત્રી પ્રસિદ્ધ **ભામાશાહ** જૈન ઓસવાલ હતો. તેણે રાણાના સુખદુઃખમાં ભારે આત્મભોગ સાથે સાથ આપ્યો હતો, રાણાના સ્વર્ગવાસ પછી ગાદીપર આવેલ રાણા અમરસિંહના પહેલાં ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રધાનપદે રહી સં. ૧૬૫૬માં ભામાશાહ સ્વર્ગસ્થ થયો, ત્યાર પછી તેના પુત્ર જીવાશાહને પ્રધાનપદ મળતાં તેણે પોતાના પિતાની લખેલી વહી અનુસાર જુદે જુદે સ્થળેથી ખજાનો કાઢી રાજ્યનું ખર્ચ ચલાવ્યાં કર્યું. જહાંગીર બાદશાહ સાથે સુલેહ થતાં કુંવર કર્ણસિંહ બાદશાહ પાસે **અજમેર** ગયો ત્યારે રાજભક્ત પ્રધાન જીવાશાહ તેની સાથે હતો. તેનો દેહાન્ત થતાં મહારાણા કર્ણસિંહે તેના પુત્ર અક્ષયરાજને મંત્રી તરીકે નીમ્યો. આ પ્રકારે ત્રણ પેઢી સુધી સ્વામીભકત ભામાશાહના કુટુંબમાં પ્રધાનપદ રહ્યું,[૧૯] (ઓઝાજીકૃત રા. ઇતિહાસ તીસરાખંડ પૃ. ૭૮૭)

(૧૯) આ કુટુંબના સર્વે પુરૂષ રાજ્ય શુભચિંતક રહ્યા. ભામાશાહની હવેલી ચિત્તોડમાં તોપખાનાના મકાનની સામેની કવાયતના મેદાનના પશ્ચિમ કિનારાની મધ્યમાં હતી કે જેને મહારાણા સજ્જનસિંહે કવાયતનું મેદાન તૈયાર કરાવતાં તોડાવી નાંખી. ભામાશાહનું નામ મેવાડમાં એટલું બધું પ્રસિદ્ધ છે કે જેવું ગૂજરાતમાં વસ્તુપાલ તેજપાલનું છે. તેના વંશમાં હાલ કોઈ પ્રસિદ્ધ પુરૂષ નથી રહ્યો, તો પણ તેના મુખ્ય વંશધરની એ પ્રતિષ્ટા ચાલી આવી હતી કે જ્યારે મહાજનોમાં સમસ્ત જાતિ સમુદાયનું ભોજન વગેરે થતું. ત્યારે પહેલાં પ્રથમ

(૬૮) એમ કહેવાય છે કે આ ભામાશાહનો ભાઈ તારાચંદ ગોડવાડની હાકમી મળતાં સાદડીમાં રહી લુંકા પક્ષમાં ગયો ને જો કે સાથે મૂર્ત્તિપૂજા સાચવી રાખી, પરંતુ મૂર્ત્તિપૂજામાં પુષ્પાદિથી થતી પૂજામાં અનુચિત હિંસા છે એમ જણાવી પોતાની સત્તાથી અનેકને લુંકાગચ્છમાં લાવી જે ન ભળ્યા તેવા મૂર્તિપૂજકો પર તેણે ઘણા જુલમ કર્યા. તેના મરણબાદ સાદડીમાં વાવ છે ત્યાં તેની તથા તેની સ્ત્રી આદિની મૂર્ત્તિની પ્રતિષ્ટા સં. ૧૬૪૮ વૈશાખ વદ ૯ કરાવાઈ છે ને ત્યાં હજુ સુધી લુંકાવાળા તે મૂર્ત્તિઓની કેશરચંદનાદિથી પૂજા કરે છે. (શ્રી જૈન શ્વે૦ મૂર્તિપુજક–ગોડવાડ ઔર સાદડી–લુંકા મતિયો કે મતભેદ કા દિગ્દર્શન ' નામની ચોપડી શ્રી રત્નપ્રભાકર જ્ઞાન પુષ્પમાલા પુષ્પ નં. ૯ મું જુઓ. ઓઝાજીનો રા. ઇ. ખંડ ૩ પૃ ૭૪૩; સરસ્વતી પુ. ૧૮ પૃ. ૯૭.)

(૬૯) ઉદયપુરના મહારાણા જગત્‌સિંહ (રાજ્ય સં. ૧૬૮૪ થી સં. ૧૭૦૯) પર **વિજયદેવે** અને તેમના શિષ્ય વિજયસિંહસૂરિએ ભારે પ્રભાવ પાડ્યો હતો. **વિજયદેવના** ઉપદેશથી તે રાણાશ્રીએ વરકાણા તીર્થમાં પૌષ દશમીના દિને આવતા યાત્રાળુઓ પાસેથી મુંડકું લેવામાં આવતું તે બંધ કર્યું. તેનો શિલાલેખ તે મંદિરમાં કરવામાં આવ્યો (હજુ પણ તે પત્થર મોજુદ છે) તેમ તામ્રપત્ર પણ કરી આપ્યું હતું. પછી રાણાએ પોતાના પ્રધાન ઝાલા કલ્યાણજી દ્વારા મોકલેલ આમંત્રણથી તેમણે ઉદયપુરમાં ચોમાસું કર્યું અને ઉપદેશ કરતાં રાણાએ–(૧) **પીંછોલા** અને **ઉદયસાગર** એ બે તળાવોમાં માછલાં પકડવા જાળો નાંખવા દેવી નહિ. (૨) પોતાના રાજ્યાભિષેક દિન–ગુરૂવારે અમારિ પળાવવી–કોઇ જીવ મારે નહિ. (૩) પોતાના જન્મમાસ–ભાદ્રપદ માસમાં હિંસાનું નિવારણ કરવું–કોઇ જીવહિંસા કરે નહિ. (૪) મચિન્દ નામના દુર્ગમાં કુંભલવિહાર–કુંભારાણાએ કરાવેલ જૈન ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કરવો–આ ચાર બાબતો સ્વીકારી હતી. (જૈ. સા. ઇ. પૃ. ૫૬૭)

(૭૦) **અકબરના** સમયમાં રજપૂતાના (મારવાડના બીકાનેરમાં) **કર્મચંદ્ર મંત્રી** કરીને ઓસવાલ વણિક જ્ઞાતિમાં શૂરવીર, બુદ્ધિશાલી, દાની પુરૂષ થયો, તે ચુસ્ત જૈન અને કુશલ રાજદ્વારી નરપુંગવ હતો. તેની કીર્ત્તિ આખા રાજપૂતાનામાં અને મુગલ સામ્રાજ્યમાં ઘણી જ પ્રસરેલી હતી. તેનું કુલ પ્રાચીનકાલથી ઘણું પ્રખ્યાત અને ગૌરવશાલી હતું. (જૈ. સા. પૃ. ૫૭૧).

તેને તિલક કરવામાં આવતું. પાછળથી આ પ્રથા થઈ હતી તે મહારાણા સ્વરૂપસિંહે સં. ૧૯૧૨ ના પરવાનાથી પુનઃચાલુ કરી. તે આજ્ઞાનું વળી પાલન નથયું ત્યારે હમણાં જ સ્વર્ગસ્થ થએલ મહારાણાએ સં. ૧૯૫૨ માં ફરી આજ્ઞા આપી ચાલુ કરી. (ઓઝાજી પૃ. ૭૮૭ની નોંધ.)

(૭૧) જય સોમકૃત સંસ્કૃત મંત્રી કર્મચંદ્ર પ્રબંધ અને જયસોમના શિષ્ય ગુણવિજયે ગૂજરાતી પદ્યમાં રચેલ તેનો અનુવાદ કે જેમાંથી નીચેની હકીકત લીધી છે.) તેને વીકાનેરના રાયકલ્યાણે મંત્રી બનાવ્યો, તેણે શત્રુંજય, ગિરનાર, ખંભાત, આબૂની જાત્રા કરી, રાજકુમાર રાયસિંહને લઇ સેના વડે જોધપુરનું રાજ લઇ રાજના ગોખમાં રાયકલ્યાણને બેસાડી તેના પૂર્વજ નો સંકલ્પ પૂરો કર્યો. તેથી તે રાજાએ ખુશ થઇ વર માગવાનું કહેતાં મંત્રીએ માગ્યું કે આખા ચાતુર્માસ દરમ્યાન કંદોઇ, ઘાંચી, કુંભાર પોતાનો ધંધો ન કરે, વણીકોનો માલ નામનો રાજકર છોડી દેવો ને તેમનો માંડવીના દાણનો ચોથો ભાગ માફ કરવો તથા છાલીનો (ઉરભ્ર અજ આદિનો) કર કાઢી નાખવો. આ પ્રમાણે રાજાએ કરી આપ્યું અને વણમાગ્યાં ચાર ગામ વંશપરંપરા બક્ષીસ કર્યાં.

(૭૨) આ મંત્રીએ બાદશાહને આદેશ થતાં દિલ્હી પર હલ્લો કરવા નાગોરથી જતા ઇબ્રાહીમ મીર્જાના લશ્કરને નસાડ્યું-તોડ્યું. વળી ગુજરાતમાં પહોંચેલા મહમદ હુસેન મીર્ઝાની સાથે લડાઇ કરી તેને જીત્યો. સોજત, સમીયાણા, જાલોર અને આબૂ દેશને પણ સર કર્યા. મુગલ સેનાએ આક્રમેલ આબૂ તીર્થ પર અકબરના ફરમાનથી ત્યાંના ચૈત્યોની પુનઃ સુવ્યવસ્થા કરી. શિવપુરી–સીરોહીથી આવેલ બંદિજનને અન્નવસ્ત્ર આપી પોતાને ઘેર લાવી સન્માન્યાં. આબૂ પરના પ્રાસાદને સુવર્ણદંડ ધ્વજા અને કલશથી મંડિત કર્યો. સમિયાણા સર કરતાં પકડાયેલ બંદિવાનોને છોડાવ્યા. સં. ૧૬૩૫ માં પડેલા મહા દુષ્કાળમાં ૧૩ માસ શત્રુકાર ખોલી રોગગ્રસ્ત દીન અને નિર્બલજનોનું રક્ષણ કર્યું. મુગલ[૨૦] તુરસમખાને સીરોહી દેશ લૂંટયો ને ત્યાંથી હજાર જૈન પ્રતિમા તેમાંથી સોનું નીકળશે એમ જાણી શાહી દરબારમાં લઈ ગયો તેને સોનૈયા આપી **કર્મચંદ્રે** વિકાનેરમાં આણી. (આ ૧૦૮૫ અતિ પ્રાચીન પ્રતિમાઓ વીકાનેરમાં **ચિંતામણિ**જીના મંદિરના ભોંયરામાં રાખેલી છે તે આ ૧૯૮૭ના વર્ષના કાર્તિક સુદિ ૩ ને દિને ઉત્સવ પૂર્વક બ્હાર કાઢી વદી ૪ ને દિને પુનઃ ભોંયરામાં મૂકી દીધી છે.)

(૭૩) કર્મચંદ્ર વત્સરાજ (વછરાજ) નો વંશજ હોવાથી બચ્છાવત કહેવાતો. તેનું મહત્ત્વ વધારવા માટે અકબરે એવો પ્રસાદ કર્યો કે તેના–વત્સરાજના

૨૦. તુરસમખાનનું નામ અબુલફજલના અકબર નામની હકીકતમાં આવે છે. પણ શ્રીયુત ઓઝા તે અકબરનામાના વૃત્તાંતની ઘણી ઘણી વાતો ખોટી જાહેર કરે છે. ગમે તેમ હો આ પ્રબંધમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તુરસમખાને સીરોહી લૂંટવાની વાત સત્ય છે. કારણ કે આ પ્રબંધ લગભગ સમકાલીન છે.

વંશજોની સ્ત્રીઓના જ પગે સોનાનાં આભૂષણો પહેરી શકાય. (ત્યારથી તેમ થાય છે). તુરસમખાને ગુર્જર વિષય (ગુજરાત)માંથી આણેલા વણિક બંદિવાનોને વગર દ્રવ્યે છોડાવ્યા. સ્વધર્મી બંધુઓને અનેક પ્રકારનું દાન દઈ સંતુષ્ટ કર્યા. શત્રુંજય અને મથુરાનાં જીર્ણ ચૈત્યોનો ઉદ્ધાર કર્યો અને કાબુલ સુધીના પ્રદેશમાં દરેક સ્થળે લ્હાણી કરી. ખરતર જયસોમ ઉપાધ્યાય પાસેથી ૧૧ અંગનું શ્રવણ વીકાનેરમાં કર્યું અને લેખકો પાસે પવિત્ર આગમો લખાવવામાં ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચ્યું. શત્રુંજય અને ગિરિનાર પર નવાં જિનમંદિરો કરવા ધન મોકલ્યું. ચાર પર્વ (આઠમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા) પોતે પાળી, રાજ્યાદેશથી કારૂ લોક-કુંભાર આદિ પાસે પળાવી; અને આખું ચાતુર્માસ તે લોકો પાસે પળાવ્યું. રાજા રાજસિંહ પાસે આખા મરૂમંડલમાં વૃક્ષના છેદનનો નિષેધ કરાવ્યો, તથા સતલજ, ડેક અને રાવી એ ત્રણ નદીઓમાં માછલાંની હિંસા બંધ કરાવી, સેના લઇ હડફામાં રહેતા બલોચી (બલુચી)ઓને હરાવી તેમના બંદિઓને છોડાવ્યા. જિનમંદિરમાં સ્નાત્ર પૂજાઓ કરાવી, ફલોધિમાં રહી ખરતર જિનદત્તસૂરિ અને જિનકુશલસૂરિના સ્તૂપ કરાવ્યા.

(૭૪) પછી પોતાના રાજાનું કલુષચિત્ત જાણી પોતે મેડતામાં વાસ કર્યો. અકબર બાદશાહનું ફરમાન કર્મચંદ્રને મોકલવાનું રાજા રાયસિંહ પર આવતાં રાજાએ મંત્રીને મોકલ્યું. આથી કર્મચંદ્ર અજમેર આવી જિનદત્તસૂરિના સ્તૂપની યાત્રા કરી ત્યાંથી લાહોર આવી અકબર બાદશાહને મળ્યો. શાહે રાજાની અવકૃપા વગેરે જાણી મંત્રીને પોતાની પાસે રાખ્યો; સારો હાથી પછી શિકારી ઘોડા બક્ષી તેને ગંજાધિકારી-ભંડારી બનાવ્યો.

(૭૫) એક દિવસે અકબર બાદશાહે જિનદર્શનમાં કોણ સારા ગુરૂ છે તે પૂછતાં કોઇએ ખરતર ગચ્છના આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિનું નામ આપ્યું; પછી તેમના શિષ્ય કર્મચંદ્ર છે એમ જાણી તેમને બોલાવી પોતાની પાસે સૂરિને લઇ આવવા તેને ફરમાન દીધું. આચાર્ય (ગૂજરાતમાં) ખંભાતમાં હતા, તે શાહી હુકમ જોઇ અમદાવાદ-સીરોહી થઇ સુવર્ણગિરિ (જાલોર) ક્રમે આવી ત્યાં ચોમાસું કર્યું. માગશર માસમાં વિહાર કરી મેડતા, નાગોર, વીકાનેર, બાપેઉ, રાજલદેસર, માલસર, રિણપુર થઇને સરસ્વતિપત્તન (સરસા) માં આવી ફાગણ સુદ ૧૨ (ઇદ) ને દિને લાહોરમાં આવ્યા. બાદશાહે ગોખમાં આવી સૂરિનું સન્માન કર્યું અને તેના આગ્રહથી આચાર્યે લાહોરમાં ચાતુર્માસ કર્યું. આ વખતે જયસોમ, રત્નનિધાન, ગુણવિનય અને સમયસુંદર સાથે હતા.

(૭૬) જિનચંદ્રસૂરિ અને અકબર બાદશાહ એ બે વચ્ચે વાર્તાલાપ થયો, તે સૂરિએ જણાવ્યું કે દ્વારકામાં બધાં જૈન જૈનેતર દહેરાં-દેવમંદિરોનો નવરંગખાને વિનાશ કર્યો છે તો જિનમંદિરોની રક્ષા થવી ઘટે બાદશાહે ત્યાં ઉત્તરમાં કહ્યું કે શત્રુંજયાદિ સર્વ જૈન તીર્થો હું આ કર્મચંદ્ર મંત્રીને સ્વાધીન કરૂં છું. તે સંબંધીનું ફરમાન પોતાની મુદ્રાથી અંકિત કરી આજમખાનને આપ્યું કે સર્વ તીર્થ કર્મચંદ્રને બક્ષેલ છે તો તેની રક્ષા કરો. આથી શત્રુંજય પર મ્લેચ્છે કરેલ ભંગનું નિવારણ થયું.

(૭૭) અકબરને કાશ્મીર જવાનું થયું તે પહેલાં તેણે મંત્રી પાસે જિનચંદ્રસૂરિને બોલાવી તેનો 'ધર્મલાભ' લીધો અને તે વખતે તે સૂરિના પુણ્યહેતુ માટે આષાઢ સુદ ૯ થી સાત દિવસ સુધી આખા સામ્રાજ્યમાં 'અમારિ' પળે-જીવહિંસા ન થાય એવું ફરમાન કાઢી તેને ૧૧ સુબામાં મોકલી આપ્યું. આ [૨૧]હુકમ સાંભળી શાહને રંજવા તાબાના રાજાઓએ પોતપોતાના દેશમાં કોઇએ ૧૫, કોઈએ ૨૦, કોઇએ ૨૫, કોઇએ એક માસ તો કોઇએ બે માસ સુધીની 'અમારિ' પાળવાના હુકમ કર્યા. સૂરિ લાહોર રહે પણ તેમના શિષ્ય માનસિંહને કાશ્મીર મોકલવા શાહે કહેવરાવ્યું. માનસિંહ કાશ્મીર ગયા અને તેમના કહેવાથી શાહે ત્યાંના સરોવરના જલચરને હિંસાથી મુક્ત કર્યા. શાહે કાશ્મીર સર કર્યું પછી તે લાહોર આવ્યો.

(૭૮) અકબરશાહે લાહોરમાં જિનચંદ્રસૂરિને 'યુગપ્રધાન' પદ ને તેમના શિષ્ય માનસિંહને આચાર્યપદ આપ્યું ને નામ જિનસિંહસૂરિ રાખ્યું (સં. ૧૬૪૯ ફાગણ સુદ બીજ) ને વખતે જયસોમને તથા રત્નનિધાનને પાઠક પદ અને ગુણવિનય તથા સમયસુંદરને વાચક પદ આપવામાં આવ્યું. કર્મચંદ્ર મંત્રીની વિનતિથી આ અવસરે બાદશાહે અમારિ ઘોષણા કરી, સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) ના સમુદ્રમાં એક વર્ષ સુધી હિંસા ન થાય તેમ કર્યું અને લાહોરમાં એક દિવસ માટે સર્વ જીવની રક્ષા કરી. કર્મચંદ્રે મૂળસ્વામી રાજા રાજસિંહ પાસે જઈ તેને નમી આજ્ઞા લઈ આ મહોત્સવ અતિશય દાન પૂર્વક કર્યો. (આ ઉપર જણાવ્યાં પ્રમાણે મંત્રી કર્મચંદ્ર પ્રબંધમાંથી લીધું છે તે મૂળ સંસ્કૃતમાં ક્ષેમશાખામાં પ્રમોદ-

૨૧. આ ફરમાનની નકલ માટે જુઓ સરસ્વતી માસિક જુન ૧૯૧૨, હીરવિજયસૂરિ પર લેખ, કૃપારસકોશમાં શ્રી જિનવિજયની પ્રસ્તાવના, જૈનયુગ જેઠ-શ્રાવણ ૧૯૮૬ નો અંક.

માણિક્ય શિષ્ય જયસોમ ઉપાધ્યાયે સં. ૧૬૫૦ ના વિજયાદશમી દિને લાહોરમાં રચ્યો ને તે પર સંસ્કૃત વ્યાખ્યા તેના શિષ્ય ગુણવિનયે સં. ૧૬૫૫માં રચી અને તે વર્ષમાં તે ગુણવિનયે ગુજરાતી પદ્યમાં અનુવાદ રચ્યો).

(૭૯) સં. ૧૬૬૯માં જહાંગીર બાદશાહે એવો હુકમ કર્યો હતો કે સર્વ દર્શનના સાધુઓને દેશ બહાર કરવા; આથી જૈન મુનિમંડળમાં સર્વત્ર ભીતિ ઉત્પન્ન થઇ. જિનચંદ્રસૂરિએ પાટણથી આગ્રા આવી બાદશાહને સમજાવ્યો ને આગળનો હુકમ રદ કરાવ્યો. (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૭૫).

(૮૦) જિનસિંહસૂરિના પટ્ટધર જિનરાજસૂરિએ લોદ્રવપત્તનમાં જેસલમેરવાસી થીરૂશાહે ઉદ્ધાર કરાવેલા વિહાર શૃંગાર ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના ચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી. સં. ૧૬૭૫ માં અને તે વર્ષમાં અમદાવાદના પોરવાડ સોમજી પુત્ર રૂપજીએ શત્રુંજય પર કરાવેલ ચતુર્દ્વાર વિહારમાં ઋષભનાથની અને ૫૦૧ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ટા આ સૂરિના હાથે કરાવી. ઉક્ત **થીરૂ**શાહે સં. ૧૬૮૨માં શત્રુંજયનો સંઘ કાઢી ત્યાં ગણધરોની પાદુકા કરાવી. અને સં. ૧૬૯૩ માં લોદ્રવામાં અનેક દેહગૃહો બંધાવ્યા. આ થીરૂશાહનો પુસ્તક ભંડાર જેસલમેરમાં છે. (જૈન સા૦ નો ઇતિહાસ પૃ. ૫૭૫)

(૮૧) ગામ બનેડા, સ્ટેશન **મં**ડલથી ઉત્તર દિશામાં ભીલવાડાની પાસે જૈનનું મોટું રીખવદેવ ભગવાનનું મંદિર છે. તેમાં ત્રણ પ્રતિમાઓ છે. તે ત્રણ પ્રતિમાની નિચે એક મોટો ભંડાર છે. તે મંદિરનો સભામંડપ એવડો વિશાળ છે કે તેમાં એક હજાર માણસ ખુશીથી બેસી શકે. આ મંદિર જોવા લાયક ને ઐતિહાસિક છે.

(૮૨) ગામ ગોગુંદા (મોટા ગામ) ઉદેપુરથી નવ માઇલ પશ્ચિમ દિશાએ છે. ત્યાં જંગલમાં એક મોટું જૈન મંદિર છે, તે મંદિરમાં પ્રતિમાના મસ્તક ઉપર બે ખીલા ઠોકેલા છે, તે ખીલાઓ થોડા વર્ષ પહેલાં ગામના લોકો કાઢવા ગયા હતા, અને તે કાઢી નાંખવા જતી વખતે કાળો નાગ, ધોળો નાગ એમ બન્ને નીકળ્યા હતા. તેથી ખીલા કાઢનાર માણસો બેભાન થઈ ગયા. આવી ચમત્કારી ઘટના ઉદયપુર રાજ્યના રેવન્યુ કમિશ્નર સાહેબ શ્રીયુત મોતીલાલ વોરાએ કહી હતી.

(૮૩) **નંદરાય** ગામના મંદિરમાં શ્રી **નેમિનાથ** ભગવાનની મૂર્તિ છે. (સં. ૧૧૭ ની જણાય છે) આથી માલુમ પડે છે કે જૈન ધર્મ પુરાણા કાળથી ચાલ્યો આવે છે.

'જૈનોની પ્રાચીન ઐતિહાસિક નોંધ' જેટલી બની તેટલી સારા સારા પ્રાચીન સાહિત્યો દ્વારા મારી શક્તિ અનુસાર મેળવી જનતા સમક્ષ રજુ કરી છે, આજે જૈન સમાજની સ્થિતિ છિન્નભિન્ન દશામાં છે, એક જમાનામાં જૈનો ચાલીસ લાખની સંખ્યામાં હતા, આજે ત્રણ ફીરકાઓમાંની સંખ્યા ફક્ત સાડા અગીઆર લાખના આશરે છે, તેમાં મંદિરમાર્ગી ફક્ત સાડા ચાર લાખની સંખ્યા છે, જૈન મંદિરો આખા હીન્દુસ્થાનમાં લગભગ છત્રીસ હજાર છે, એકલા મેવાડમાં જ પાંત્રીસો મંદિરો છે. આ વસ્તુ શું બતાવે છે? આખી દુનિયાની દોલત એક વખતના જમાનામાં જૈનોના ચર્ણોમાં હતી. રાજસત્તા પણ જૈનોના હાથમાં હતી, આજે એ જૈનો કઇ સ્થિતિમાં છે, તે આજના સંચાલકો અને મોટેરાઓ જરૂર ખ્યાલ કરશે.

'મને આશા છે કે જનતા આ ઐતિહાસિક નોંધ ઉપર પુરેપુરૂં ધ્યાન આપશે, અને ભૂતકાળના જૈનોની શું જાહોજલાલી અને જૈનાચાર્યોનો અન્ય કોમ ઉપર કેવો પ્રભાવ હતો તેનો વિચાર કરી વર્તમાન કાળમાં સુધારો કરી જૈન તરીકેની ફરજ બજાવવા કટીબદ્ધ થશે, અને જનતાને સુખી કરવા અને ધાર્મિક શ્રદ્ધા મજબુત કરવા પ્રયત્ન કરશે.' લી. ભોગીલાલ કવિ.

॥ સમાપ્ત ॥

શેઠ કર્માશાહનો ટુંક સાર

ભાગ્યશાળી પુરૂષોનું નામ હરહંમેશ જગતની ભૂમી ઉપર આવ્યા જ કરે છે. એવો એક મહા પુરૂષ મેવાડની ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયો અને જેણે પોતાના બાહુબળથી અને શ્રદ્ધાથી રાજાઓના અને બાદશાહોના મન જીત્યા. એ મહાપુરૂષનું નામ કર્માશાહ હતું. અને જેણે પવિત્ર શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તેનું ટુંકું જીવન અત્રે લખવામાં આવ્યું છે.

૧ સં. ૧૫૮૭માં શેઠ કર્માશાહે વૈશાખ (ગુજરાતી ચૈત્ર) વદ ૬ ને દિને શત્રુંજયનો સોળમો ઉદ્ધાર કર્યો. તેનો ટૂંકમાં ઇતિહાસ એ છે કે ચિત્તોડમાં ઓસવંશ (ઓસવાલ જ્ઞાતિ) ની વૃદ્ધ શાખામાં (વીસા) સારણદેવ નામનો પુરૂષ થયો, તે જૈન આમ રાજાનો વંશજ હતો. તેના રામદેવ–લક્ષ્મણસિંહ–ભુવનપાલ–ભોજરાજ--ઠક્કરસિંહ–ખેતાનરસિંહ–તોલા અનુક્રમે થયા. તોલાશાહ મેવાડના મહારાણા સાંગાનો પરમ મિત્ર હતો. તેને લીલૂ નામની પત્નિથી થએલ પાંચ પુત્રોમાં સૌથી નાનો કર્માશા શ્રેષ્ઠ અને ખ્યાતિમાન્ હતો.

૨ તપાગચ્છના રત્નાકર પક્ષની ભૃગુકચ્છીય શાખાના વિજયરત્નસૂરિ શિષ્ય ધર્મરત્નસૂરિ સાથે સં. ધનરાજનો સંઘ આબૂ વગેરે તીર્થની યાત્રા કરતો મેદપાટ (મેવાડ) માં આવ્યો. ચિત્રકૂટમાં રાજ્ય કરતા સાંગા મહારાણા (રાજ્ય સં. ૧૫૬૫થી ૧૫૮૫) નામના મહાપ્રતાપી રાજાએ માન પૂર્વક સામા જઈ માન આપ્યું. તોલાશાહે સૂરિ પાસે જઈ શત્રુંજય પર સમરાશાહે સં ૧૩૭૧માં સ્થાપિત કરેલ બિંબનું મસ્તક મ્લેચ્છો (મુસલમાનો) એ પુનઃ કોઇ સમયે ખંડિત કરી દીધું હતું તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો મનોરથ સિદ્ધ થશે કે નહિ, એ પૂછતાં સૂરિએ જણાવ્યું કે 'તારો પુત્ર કર્માશાહ તે ઉદ્ધાર કરશે.' સૂરિ સંઘ સાથે ચાલ્યા ગયા પણ પોતાના શિષ્ય વિનયમંડનને ત્યાં રાખી ગયા. પછી તોલાશાહ સ્વર્ગસ્થ થયા.

૩ પછી ગુજરાતનો શાહજાદો બહાદુરખાન ચિત્તોડમાં જતાં ત્યાંના રાણાએ તેનું સન્માન કર્યું. કર્માશાહ કાપડનો વેપાર કરતો હતો તેની પાસેથી શાહજાદાએ પુષ્કળ કાપડ ખરીદ્યું, અને બંને વચ્ચે મૈત્રી થઈ, શાહજાદાને દેશમાં જવા માટે ખર્ચી ખૂટી એટલે કર્માશાહે એક લાખ રૂપિયા બિનસરતે આપ્યા. પછી આ શાહજાદો સં. ૧૫૮૩માં બહાદુરશાહ એ નામધારી અમદાવાદની ગાદી પર બેઠો.

(શેઠ કર્માશાહના વંશજ)

શ્રીમાન અમ્બાલાલજી દોસી ઉદયપુર (મેવાડ)

જૈન તરીકે અજોડ સેવા કરનાર શેઠ કર્માશાહ કે જેને સં. ૧૫૮૭ ના વૈશાખ (ગુજરાતી ચૈત્ર) વદ ૬ ના દિવસે શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, જેઓએ જૈનોનું તેમજ શાસનનું ગૌરવ વધાર્યું હતું, તેઓશ્રીના વંશજ શ્રીમાન અમ્બાલાલજી દોસી હાલ ઉદયપુર રાજ્યમાં સારા હોદ્દા ઉપર છે, તેઓ ઘણાજ ધાર્મિક ભાવનાવાળા છે, પરમાત્મા ! નરવીર કર્માશાહના વંશજને સદા સુખી અને દીર્ઘાયુ રાખે.

લી. કવિ ભોગીલાલ.

ધરમપુર સ્ટેટ રાજકવિ

ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા. (પાટણવાળા)

હાલ. અમદાવાદ.

જેઓએ પોતાની કાવ્યકળાથી અને શીઘ્રકવિતાની શક્તિ વડે રાજામહારાજાઓના જલસાઓમાં અને જીવદયાની સેવા કરવા નિમીત્તે કાવ્યશક્તિથી સેંકડો પદકો મેળવ્યા છે, અને જાહેર જનતાનો અપૂર્વ પ્રેમ સંપાદન કર્યો છે.

૪ પછી કર્માશાહ બાદશાહને મળવા આવતાં તેને બહુમાન મળ્યું. ત્યાં રહેલા સોમધીરગણિનો ઉપદેશ સાંભળવા લાગ્યા. અગાઉનાં આપેલાં નાણાં બાદશાહે પાછાં આપ્યાં ને ' બીજું કંઇ શું કરૂં ? કંઇ પણ સ્વીકારો ' એમ કહેતાં કર્માશાહે કહ્યું કે શત્રુંજય પર મારી કુલદેવીની સ્થાપના કરવા ચાહું છું. તો આપે અગાઉ આપેલ વચન યાદ કરી તેમ કરવા આજ્ઞા આપો. બાદશાહે તે સ્વીકારી કોઇ પણ પ્રતિબંધ ન કરે તેવું ફરમાન કરી આપ્યું. આ લઇ કર્માશાહે શત્રુંજય તરફ પ્રયાણ કર્યું. માર્ગમાં આવતાં દરેક જૈન ચૈત્યમાં સ્નાત્ર મહોત્સવ અને ધ્વજારોપણ કરતા, દરેક ઉપાશ્રયમાં સાધુનાં દર્શન કરી વસ્ત્ર-પાત્રાદિનું દાન કરતા, દરિદ્ર લોકને યથાયોગ્ય દ્રવ્યસહાય આપતા અને ચીડીમાર-મચ્છીમાર આદિ હિંસકને તે પાપકર્મથી મુક્ત કરતા કર્માશાહ સ્તંભનતીર્થ (ખંભાત) પહોંચ્યા, ત્યાં વિનયમંડન પાઠકને વંદન કર્યું. પાંચ છ દિનમાં શત્રુંજયગિરિ દેખાયો ને પછી છેટેથી વંદન સ્તુતિ કરી તલેટીમાં સંઘ પહોંચ્યો. આ વખતે સૌરાષ્ટ્રનો સુબો મયાદખાન (મુઝાહિદખાન) હતો તે આથી મનમાં બળતો હતો છતાં બહાદુરશાહનું ફર્માન એટલે કંઇ વિરૂદ્ધ કરી ન શક્યો. ગુર્જરવંશના રવિરાજ અને નૃસિંહે (કે જે બંને તે સુબાના મંત્રી હતા.) કર્માશાહને ઘણી સહાય આપી. પછી ખંભાતથી વિનયમંડન પાઠક પણ સાધુ સાધ્વીનો પરિવાર લઇ આવી પહોંચ્યા. મહામાત્ય વસ્તુપાલે લાવી રાખેલી મમ્માણી ખાણના પાષાણખંડો ભૂમિગૃહમાંથી કઢાવી તેની પ્રતિમા વસ્તુશાસ્ત્રમાં વિદ્વાન્ વાચક વિવેકમંડન અને પંડિત વિવેકધીરની દેખરેખ નીચે બનાવરાવી. પછી સર્વ સંઘોને આમંત્રણ મોકલી બોલાવી સં. ૧૫૮૭ના વૈશાખ વદિ (ગુજરાતની ગણનાએ ચૈત્ર વદિ) ૬ રવિવારને દિને ધર્મરત્નસૂરિ શિષ્ય-પટ્ટધર વિદ્યાનમંડનસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ રીતે શત્રુંજયની ખંડિત પ્રતિમાનો ઉદ્ધાર કર્માશાહે કર્યો અને તેની પ્રશસ્તિ ઉક્ત સૂરિના શિષ્ય વિવેકધીરે બનાવી; અને તે ઉપરાંત તેમણે તે સંબંધી શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ સંસ્કૃતમાં રચ્યો. ૨ (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૦૩).

૨૨. આ કર્માશાહ અને તેમના ઉદ્ધાર સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ શ્રી જિનવિજય સંપાદિત તે પ્રબંધ તથા શિલાલેખ.

શ્રી કર્માશાહની વંશાવલી

શ્રી જૈનાચાર્ય બપ્પભદ્રસૂરિજીના ઉપદેશથી આમરાજા જૈનધર્મી બન્યા, એમના વંશમાં સારણુદેવજી થયા.

સારણુદેવજી
|
રામદેવજી
|
લક્ષ્મીસિંહજી
|
ભુવનપાલજી
|
ભોજરાજજી
|
ઠાકુરસિંહજી
|
ખેતા નરસિંહ
|
તોલાશાહજી
(સ્રી–તારાદે–લીલુ)

- રત્નાશાહજી (સ્રી–રજમલદે)
  - શ્રીરંગજી
- પોમાશાહજી, સ્રી–પદમાદે, ,, પાટમદે
  - માણેકજી
  - હીરાજી
- ગણેશશાહજી, સ્રી–ગડરાદે, ,, ગારવદે
  - દેવાજી
- દશરથજી, સ્રી–દેવલદે, ,, દુરમદે
  - કોલ્હાજી
- ભોજાશાહજી, સ્રી–માલવદે, ,, હર્ષમદે
  - મેડનજી
- કર્માશાહજી, સ્રી–કામલદે, ,, કપૂરદે
- સૂહવી (પૂત્રી)

ભીખુજી — સોમાબાઇ — સોનાબાઇ — મનાબાઈ — પનાબાઇ

ભીખુજી
- રાયચંદજી
  - ધનરાજજી
    - રામલાલજી
      - ચંદનમલજી
        - અમ્બાલાલજી
          - • ભમરલાલજી
          - • ઉદયલાલજી
          - • મનોહરલાલજી
          - • જીવતસિંહ
          - • નવલસિંહ

• હાલમાં તેઓ (કર્માશાહના વંશજો) (આ નિશાનીવાળાઓ) ઉદયપુરમાં હયાત છે. જેઓનું નામ શ્રીયુત અમ્બાલાલ દોસી છે, અને સરકારી હોદ્દા ઉપર છે.

બારોટ લોકોના જુના કાવ્યો પરથી નીચેની વંશાવલી લીધેલી છે એટલે સાધારણ સંદેહ છે છતાં શુદ્ધિ કરીને મેવાડના મહારાણાઓની સંવત ૧૯૧ ની સાલથી રાજ્યાભિષેકની નામ વાર યાદી કરી છે.

નંબર	નામ મહારાણા	રાજ્યાભિષેકની સાલ વિક્રમી.	રાજ્ય અધિકારનો સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૧	રાવલબાપા	૧૯૧	૧૦૧	૧	૩
૨	રાવલ ખુમાણ	૨૯૨	૬૦	૧	૫
૩	રાવલ ગોવિંદ	૩૫૨	૨૯	૩	૯
૪	રાવલ મહેન્દ્ર	૩૮૧	૭૦	૦	૯
૫	રાવલ અલ્લુ	૪૫૧	૭૦	૨	૧૧
૬	રાવલ સીંહા	૫૨૧	૪૧	૯	૧
૭	રાવલ શક્તિકુમાર	૫૬૨	૨૫	૧	૩
૮	રાવલ શાલિવાહન	૫૮૭	૩૧	૧	૫
૯	રાવલ નરવાહન	૬૧૮	૨૮	૩	૨
૧૦	રાવલ અમ્બાપસાવ	૬૪૬	૪૫	૦	૪
૧૧	રાવલ કીર્તિવર્મ	૬૯૧	૪૧	૧	૧
૧૨	રાવલ નરવર્મ	૭૩૨	૨૧	૩	૭
૧૩	રાવલ નરવૈ	૭૫૩	૨૬	૩	૮
૧૪	રાવલ ઉત્તમ	૭૭૯	૧૭	૨	૫
૧૫	રાવલ ભૈરવ	૭૯૬	૧૧	૩	૩
૧૬	રાવલ કર્ણાદિત્ય	૮૦૭	૩૨	૩	૭

નંબર	નામ મહારાણા	રાજ્યાભિષેકની સાલ વિક્રમી.	રાજ્ય અધિકારનો સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૧૭	રાવલ ભાવસિંહ	૮૩૯	૪૧	૫	૧
૧૮	રાવલ ગાત્રસિંહ	૮૮૦	૪૬	૧	૯
૧૯	રાવલ હંસરાજ	૯૨૬	૩૫	૩	૧૮
૨૦	રાવલ યોગરાજ	૯૬૧	૩૫	૩	૨
૨૧	રાવલ વૈરડ	૯૯૬	૪૦	૫	૯
૨૨	રાવલ વૈરિસિંહ	૧૦૩૬	૩૦	૯	૧૪
૨૩	રાવલ તેજસિંહ	૧૦૬૬	૪૦	૫	૧૩
૨૪	રાવલ સમરસિંહ	૧૧૦૬	૫૨	૧૧	૫
૨૫	રાવલ રત્નસિંહ	૧૧૫૮	૧	૩	૫
૨૬	રાવલ કર્ણસિંહ	૧૧૫૯	૪૨	૧	૨૫
૨૭	રાણા રાહપ	૧૨૦૧	૬૧	૩	૫
૨૮	રાણા નરપતિ	૧૨૬૨	૩૩	૫	૧૫
૨૯	રાણા દીનકરણ	૧૨૯૫	૬	૬	૩
૩૦	રાણા જશકરણ	૧૩૦૧	૫	૨	૧
૩૧	રાણા નાગપાળ	૧૩૦૬	૫	૬	૯
૩૨	રાણા પુર્ણપાળ	૧૩૧૧	૪	૨	૨૮
૩૩	રાણા પૃથ્વીપાળ	૧૩૧૫	૪	૩	૯
૩૪	રાણા ભૂણસિંહ.	૧૩૧૯	૩	૫	૯
૩૫	રાણા ભીમસિંહ	૧૩૨૨	૪	૫	૯

નંબર	નામ મહારાણા	રાજ્યાભિષેકની સાલ	રાજ્ય અધિકારનો સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૩૬	રાણા જયસિંહ	૧૩૨૬	૫	૩	૫
૩૭	રાણા ગઢલક્ષ્મણસિંહ	૧૩૩૧	૧૫	૩	૪
૩૮	રાણા અરિસિંહ	૧૩૪૬	૦	૧	૦
૩૯	રાણા અજયસિંહ	૧૩૪૬	૧૧	૪	૩
૪૦	રાણા હમીરસિંહ	૧૩૫૭	૬૪	૭	૪
૪૧	રાણા ક્ષેત્રસિંહ	૧૪૨૧	૧૮	૪	૧૦
૪૨	રાણા લક્ષસિંહ(લાખા)	૧૪૩૯	૧૫	૪	૧
૪૩	રાણા મોકલ	૧૪૫૪	૨૧	૧	૩
૪૪	રાણા કુંભા	૧૪૭૫	૫૦	૩	૪
૪૫	રાણા ઊદા	૧૫૨૫	૫	૫	૫
૪૬	રાણા રાયમલ્લ	૧૫૩૦	૩૫	૧	૨
૪૭	રાણા સંગ્રામસિંહ (સાંગા)	૧૫૬૫	૨૧	૫	૯
૪૮	રાણા રત્નસિંહ	૧૫૮૬	૪	૪	૫
૪૯	રાણા વિક્રમાદિત્ય	૧૫૯૦	૨	૭	૩
૫૦	રાણા ઉદયસિંહ	૧૫૯૨	૩૬	૨	૧
૫૧	રાણા પ્રતાપસિંહ.	૧૬૨૮	૨૪	૧૦	૨૬
૫૨	રાણા અમરસિંહ	૧૬૫૨	૨૪	૦	૦
૫૩	રાણા કરણસિંહ	૧૬૭૬	૮	૦	૧૦
૫૪	રાણા જગતસિંહ	૧૬૮૪	૨૫	૧	૧૬

નંબર.	નામ મહારાણા.	રાજ્યાભિષેકની સાલ વિક્રમી.	રાજ્યાધિકારનો સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૫૫	રાણા રાજસિંહ	૧૭૦૯	૨૮	૨	૬
૫૬	રાણા જયસિંહ	૧૭૩૭	૧૮	૬	૨૮
૫૭	રાણા અમરસિંહ	૧૭૫૫	૧૨	૩	૫
૫૮	રાણા સંગ્રામસિંહ	૧૭૬૭	૨૩	૮	૯
૫૯	રાણા જગત્‌સિંહ	૧૭૯૦	૧૭	૧૦	૧૧
૬૦	રાણા પ્રતાપસિંહ	૧૮૦૭	૨	૭	૧૦
૬૧	રાણા રાજસિંહ	૧૮૧૦	૭	૨	૧૨
૬૨	રાણા અરિસિંહ	૧૮૧૭	૧૨	૧૧	૧૮
૬૩	રાણા હમીરસિંહ	૧૮૨૯	૫	૮	૯
૬૪	રાણા ભીમસિંહ	૧૮૩૪	૫૦	૩	૭
૬૫	રાણા જવાનસિંહ	૧૮૮૪	૧૦	૪	૨૦
૬૬	રાણા સર્દારસિંહ	૧૮૯૫	૩	૯	૨૩
૬૭	રાણા સ્વરૂપસિંહ	૧૮૯૮	૧૯	૪	૬
૬૮	રાણા શમ્ભુસિંહ	૧૯૧૮	૧૨	૧૦	૧૨
૬૯	રાણા સજ્જનસિંહ	૧૯૩૧	૧૦	૩	૯
૭૦	રાણા ફતેસિંહ	૧૯૪૧			
૭૧	ભોપાળસિંહ	હાલમાં રાજ્ય કરે છે			

તા. ક. ઉપરની નામવાર મહારાણાઓની યાદી ઇતીહાસના સ્વરૂપમાં ઘણી જ ઉપયોગી હોવાથી ઘણીજ મહેનતે સંશોધન કરી મેળવી છે. જ્યારે ઇતીહાસની શરૂઆત જે રાણાશ્રીના નામથી થશે. ત્યારે આ વંશાવલી ની યાદગીરી જગતને ઘણી જાણવા જેવી લાગશે,

મેવાડના મહારાણાઓની જન્મ તથા મૃત્યુની નામવાર યાદી બારોટ લોકોના જુના કાવ્યો પરથી લીધી છે.

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવતવિક્રમી.	મૃત્યુકા સંવત	કૈફિયત
૧	ગુહિલ	૦	૦	૦	
૨	ભોજ	૦	૦	૦	
૩	મહેન્દ્ર	૦	૦	૦	
૪	નાગ	૦	૦	૦	
૫	શીલ	૦	૦	૦	
૬	અપરાજિત	૦	૦	૦	કુંડાં ગામની પ્રશસ્તિથી માલમ પડે છે કે આ રાજા વિક્રમી ૭૧૮ માં રાજ્ય કરતો હતો.
૭	મહેન્દ્ર (બાપા)	૦	૦	૦	
૮	કાલભોજ	૦	૦	૦	
૯	ખુમ્માણ	૦	૦	૦	
૧૦	ભર્તૃભટ્ટ	૦	૦	૦	
૧૧	સિંહ	૦	૦	૦	
૧૨	અલ્લટ	૦	૦	૦	રાજધાની ઉદયપુર ના દિલ્લી દરવાજા બહાર શારણેશ્વર મહાદેવના મન્દિરની પ્રશસ્તિથી વિક્રમી ૧૦૧૦ માં આ રાજા રાજ્ય કરતો માલુમ પડે છે
૧૩	નરવાહન	૦	૦	૦	
૧૪	શાલિવાહન	૦	૦	૦	આ નામ આબુ અથવા રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં નથી. પણ એતપુરની પ્રશસ્તિથી લખેલ છે.
૧૫	શક્તિકુમાર	૦	૦	૦	એતપુરની પ્રશસ્તીથી વિક્રમી ૧૦૩૪ માં આ રાજા રાજ્ય કરતો માલુમ પડે છે.

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવત	મૃત્યુકા સંવત	કૈફિયત
૧૬	શુચિવર્મ્મા	૦	૦	૦	રશીયાની છત્રીની પ્રશસ્તિમાં શકિતકુમારના પુત્ર આમ્રપસાવ લખેલ છે. પરંતુ ઉદયપુરથી એક માઇલફાસીલેપર સુરજપોળની બહાર હરિસિદ્ધિના મંદિરની સીડીઓ પરની પ્રશસ્તિમાં શકિતકુમાર પછી શુચિવર્મ્મા લખેલ છે. એટલે તે નામ અહીં લખ્યું નથી.
૧૭	નર વર્મ્મા	૦	૦	૦	
૧૮	કીર્તિવર્મ્મા	૦	૦	૦	
૧૯	વૈરટ	૦	૦	૦	રાણપુરની પ્રશસ્તીમાં કીર્તિવર્મ્માની પછી યોગરાજ લખેલ છે. પરંતુ આણુની પ્રશસ્તિમાં નથી. તેથી અહીં લખેલ નથી.
૨૦	વૈરીસિંહ	૦	૦	૦	રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં વૈરટની પછી વંશપાલ લખેલ છે. પણ આણુની પ્રશસ્તિમાં નહિ હોવાથી અહીં લખેલ નથી.
૨૧	વિજયસિંહ	૦	૦	૦	રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં વૈરીસિંહની પછી વીરસિંહ લખેલ છે અને રસિયાની છત્રીમાં વિજયસીંહ લખેલ છે.
૨૨	અરિસિંહ	૦	૦	૦	
૨૩	ચૌંડસિંહ	૦	૦	૦	
૨૪	વિક્રમસિંહ	૦	૦	૦	
૨૫	ક્ષેમસિંહ	૦	૦	૦	
૨૬	સામન્તસિંહ	૦	૦	૦	

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવત	મૃત્યુકા સંવત	કૈફિયત
૨૭	કુમારસિંહ	૦	૦	૦	
૨૮	મથનસિંહ	૦	૦	૦	
૨૯	પદ્મસિંહ	૦	૦	૦	
૩૦	જૈતસિંહ	૦	૦	૦	એકલીંગેશ્વરમાં એક સમાધિના લેખથી વિક્રમી ૧૨૭૦ માં આનું રાજ્ય હતું એવું માલમ પડે છે. (સાબીત થાય છે.)
૩૧	તેજસિંહ	૦	૦	૦	ચિત્તોડમાં ગંભીરી નદીના પુલ ઉપર જે પ્રશસ્તિ છે. તેનાથી માલમ પડે છે કે વિક્રમી ૧૩૨૪ માં તેજસીંહ રાજ્ય કરતા હતા.
૩૨	સમરસિંહ	૦	૦	૦	વિક્રમી ૧૩૩૦ થી ૧૩૪૪ સુધી આનું રાજ્ય હતું એવું કંઈક પ્રશસ્તિથી સાબીત થયું છે.
૩૩	રત્નસિંહ	૦	૦	૦	વિક્રમી ૧૩૫૯ માં અલાઉદ્દીન ખલજીની સાથે આને લડાઈ થઇ. આ નામ રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં નથી.
૩૪	કર્ણસિંહ	૦	૦	૦	આ નામ રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં નથી.
૩૫	રાહપ્પ	૦	૦	૦	
૩૬	નરપતિ	૦	૦	૦	
૩૭	દિનકરણ	૦	૦	૦	
૩૮	જશકરણ	૦	૦	૦	

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવત	મૃત્યુકા સંવત	કૈફિયત
૩૯	નાગપાળ	૦	૦	૦	
૪૦	પૂર્ણપાળ	૦	૦	૦	
૪૧	પૃથ્વીપાળ	૦	૦	૦	
૪૨	ભુવનસિંહ	૦	૦	૦	આ નામ સમરસિંહની પછી રાણુપુરની પ્રશસ્તિમાં લખેલ છે.
૪૩	ભીમસિંહ	૦	૦	૦	આ નામ રાણુપુરની પ્રશસ્તિમાં નથી.
૪૪	જયસિંહ	૦	૦	૦	આ નામથી માંડીને કુંભકર્ણ સુધી બધી પેઢીઓ રાણુપુરની પ્રશસ્તિમાં ક્રમવાર લખી છે.
૪૫	લક્ષ્મણસિંહ	૦	૦	૦	
૪૬	અજયસિંહ	૦	૦	૦	
૪૭	અરિસિંહ	૦	૦	૦	
૪૮	હમીરસિંહ	૦	૦	૧૪૨૧	
૪૯	ક્ષેત્રસિંહ	૦	૧૪૨૧	૧૪૩૯	
૫૦	લક્ષસિંહ	૦	૧૪૩૯	૧૪૫૪	
૫૧	મોકલ	૦	૧૪૫૪	૧૪૯૦	
૫૨	કુંભકર્ણ	૦	૧૪૯૦	૧૫૨૫	અમરકાવ્ય નામના ગ્રન્થમાં પણ મહારાણા કુંભાની રાજ્યાભિષેકની સાલ ૧૪૯૦ લખી છે.
૫૩	ઉદયકર્ણ	૦	૧૫૨૫	૦	આને પોતાના બાપને મારી નાખ્યો, અને પાંચ વર્ષ પછી એને પોતાના ભાઈ રાયમલએ ગાદીથી પદભ્રષ્ટ કરી કાઢી મુક્યો.

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવત	મૃત્યુકા સંવત	કૈફિયત
૫૪	રાયમલ્લ	૦	૧૫૩૦	૧૫૬૫	
૫૫	સંગ્રામસિંહ	૧૫૩૮	૧૫૬૫	૧૫૮૪	
૫૬	રત્નસિંહ	૦	૧૫૮૪	૧૫૮૮	
૫૭	વિક્રમાદિત્ય	૧૫૭૪	૧૫૮૮	૧૫૯૨	
૫૮	ઉદયસિંહ	૧૫૭૯	૧૫૯૪	૧૬૨૮	વિક્રમાદિત્યના મૃત્યુ પછી વનવીરના ફ્તુર ખડા હોવાના કારણથી આ મહારાણા બે વર્ષ પછી ગાદી ઉપર આવ્યા.
૫૯	પ્રતાપસિંહ	૧૫૯૬	૧૬૨૮	૧૬૫૩	
૬૦	અમરસિંહ	૧૬૧૬	૧૬૫૩	૧૬૭૬	
૬૧	કર્ણસિંહ	૧૬૪૦	૧૬૭૬	૧૬૮૪	
૬૨	જગતસીંહ	૧૬૬૪	૧૬૮૪	૧૭૦૯	
૬૩	રાજસીંહ	૧૬૮૬	૧૭૦૯	૧૭૩૭	
૬૪	જયસિંહ	૧૭૧૦	૧૭૩૭	૧૭૫૫	
૬૫	અમરસિંહ	૧૭૨૯	૧૭૫૫	૧૭૬૭	
૬૬	સંગ્રામસીંહ	૧૭૪૭	૧૭૬૭	૧૭૯૦	
૬૭	જગતસિંહ	૧૭૬૬	૧૭૯૦	૧૮૦૮	
૬૮	પ્રતાપસિંહ	૧૭૮૧	૧૮૦૮	૧૮૧૦	
૬૯	રાજસિંહ	૧૮૦૦	૧૮૧૦	૧૮૧૭	
૭૦	અરિસીંહ	૦	૧૮૧૭	૧૮૨૯	

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવત વિક્રમી.	મૃત્યુકા સંવત	કૈફિયત
૭૧	હમીરસિંહ	૧૮૧૮	૧૮૨૯	૧૮૩૪	
૭૨	ભીમસિંહ	૧૮૨૪	૧૮૩૪	૧૮૮૫	
૭૩	જવાનસિંહ	૧૮૫૭	૧૮૮૫	૧૮૯૫	
૭૪	સરદારસિંહ	૧૮૫૫	૧૮૯૫	૧૮૯૯	
૭૫	સ્વરૂપસિંહ	૧૮૭૧	૧૮૯૯	૧૯૧૮	
૭૬	શંભુસિંહ	૧૯૦૪	૧૯૧૮	૧૯૩૧	
૭૭	સજ્જનસિંહ	૧૯૧૬	૧૯૩૧	૧૯૪૧	
૭૮	ફતેહસિંહ	૧૯૦૬	૧૯૪૧		
૭૯	ભોપાલસિંહ	૧૯૪૧			હાલમાં રાજ્ય કરે છે.

આ વંશાવળી આગલની વંશાવળી કરતાં ઘણીજ કાળજીથી સંશોધન કરી લખી છે. આ વંશાવળીમાં કોઈ જાતનો સંદેહ નથી.

આ વંશાવળી સાબીત કરવાને અનેક પ્રશસ્તિઓ છે:—

૧ એકલીંગેશ્વરની પશ્ચિમ કૂંડાં ગામમાં વિક્રમી ૭૧૮ ની ખોદાએલી અપરાજીતના રાજ્ય સમયની.

૨ ઉદયપુરથી દિલ્હી દરવાજા બહાર શારણેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં વિક્રમી ૧૦૧૦ ની ખોદાએલી અલ્લટના રાજ્ય સમયની.

૩ ઉદયપુરથી એક માઈલ પૂર્વ હરિસિદ્ધિ દેવીના મંદિરની સીડીઓ ઉપર.[1]

૪ ઐતપુરની પ્રશસ્તિ વિક્રમી ૧૦૩૪ ની, જો કર્નેલ ટોડને મલી.

૫ એકલીંગેશ્વરમાં વિક્રમી ૧૨૭૦ ની, રાવલ જૈત્રસિંહના સમયની.

૬ ચિત્તોડમાં ગંભીરી નદીના પુલમાં વિક્રમી ૧૩૨૪ની, રાવલ તેજસિંહના સમયની.

૭ ચિત્તોડગઢમાં મહાસતીની ઉત્તર દરવાજાની પાસે પ્રસિદ્ધ રસિયાની છત્રીમાં વિક્રમી ૧૩૩૧ ની રાવલ સમરસિંહના સમયની.

૧. આ પ્રશસ્તિ અપૂર્ણ મલી છે, એટલે સંવત લખી નથી.

ભાઈ બાબુલાલ તીકમલાલ મગનલાલ (સુતરીયા)

અમદાવાદ

(શેઠ ચુનીલાલ ખુશાલદાસવાળા)

તેઓશ્રીએ મારા 'મેવાડના અણમોલ જવાહીર' પુસ્તકમાં
સહાય આપી મારો ઉત્સાહ વધાર્યો છે.

લી. કવિ ભોગીલાલ.

રા. રા. બાપુલાલ જીતમલ રાધનપુરવાળા.

મજકુર પુસ્તકમાં પંન્યાસવર્ય સંપત્‌વિજય મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી મહુંમ બાપુલાલભાઇના ધર્મપત્નીએ પોતાના પતિના સ્મરણાર્થે શેઠ પનાલાલ નાગરદાસની પ્રેરણાથી સારી મદદ આપી આભારી કર્યો છે.

લી. કવિ ભોગીલાલ.

મેવાડના અણમોલ જવાહિર

યાને

આત્મ બલિદાન.

પ્રકરણ ૧ લું.

મહારાણા શ્રી કુંભારાણાનું વૃતાંત.

જગતમાં જ્યારે જ્યારે સમયનું પરિવર્તન થાય છે. ત્યારે ત્યારે કુદરતની કેવી અકળ ઘટના બને છે, તેની કોઈ ને પણ ખબર પડતી નથી. સંવત ૧૪૯૦ (ઇ. સ. ૧૪૩૩) ના વખતમાં જ્યારે કુમ્ભારાણા સિંહાસન આરૂઢ થયા ત્યારે ચિત્તોડ એક ઉન્નત્તિના શિખરે શોભી રહ્યું હતું. અને રાણાજી પોતાની પ્રજાનું પાલન પણ ઘણા જ પ્રેમથી કરતા હતા. તથા રાજ્યમાં હુન્નર ઉદ્યોગ અને સમૃદ્ધિ કેમ વધે તેની-યોજનાની રાત દિવસ ચિંતવન કરી પ્રજાને કેમ સુખી કરવી તેજ તેમના આત્માનો અંતિમ ધ્યેય હતો. જ્યારે રાણાજીની ઉંમર નાની હતી ત્યારે તેમના ઉપર સંકટો પડવામાં બાકી રહી નહોતી. તે વખતે જો મારવાડ દેશના રાજાઓએ તેમને મદદ ન કરી હોત તો આજે મેવાડનો ઇતિહાસ કેવો લખાત, તે તો જ્ઞાની કલ્પી શકે, અને તે સહાય કરનાર રાઠોડ વંશના રાજાઓ જ હતા. કારણ કે રાણા કુંભાએ રાઠોડની સહાયતા માગી હતી. અને તેમને જો સહાયતા ન આપી હોત તો રાઠોડોની અપકીર્ત્તિનો પાર રહેત નહિં. વળી બીજું કારણ એ હતું કે રાણા કુમ્ભા રાઠોડના ભાણેજ હતા.

ભાણેજ કેરી સહાયમાં, રાઠોડે હિંમત ભરી,
મેવાડની ભૂમી સદા, સ્વતંત્ર તેને કરી.

રાણા કુમ્ભાના વખતમાં મેવાડ ઘણુંજ તેજસ્વી અને સમૃદ્ધિવાન બન્યું હતું. કારણ કે જેનો રાજા, પ્રજા પર સદા પ્રેમાળ હોય, તેનો ભગવાન પણ સદા કૃપાળુ હોય. આગળના વખતમાં હિન્દુ મુસલમાનના રાગદ્વેષમાં જેમ મેવાડના ગામ—નગરો નાશ થઇ ગયા હતા, દેવમંદિરો ખંડીએર બની ગયા હતા. પણ મહારાણા કુમ્ભાના વખતમાં તેજ મેવાડ પાછું આબાદ અને આદર્શ બની ગયું હતું. વિરવર સમરસિંહની સાથે હજારો સિસોદીઆ પોતાની માતૃભૂમી

માટે પ્રાણના બળીદાન આપી ભસ્મીભૂત થયા હતા. તે ભસ્મમાંથી બીજા હજારો સિસોદીઆ ઉત્પન્ન થયા તે આ સ્થાને કહેવું બીલકુલ ખોટું નથી. કારણ કે રાણા કુમ્ભાના વખતમાં બળ, વિર્ય, ઉદ્યમ અને સંપ દરેક મેવાડીઓના હૃદયમાં ઓત પ્રોત બની ગયું હતું. ને રાણા કુમ્ભા જ્યારે મેવાડનું ભાવી ઘડવા લાગ્યા ત્યારે કોકસસ પર્વતના માળાઓના ઉંચા શિખરો પરથી અને તેની વહેતી કોકસસ નદીના કિનારા પરથી ભયંકર વાદળ ભારત પર આવતું જણાયું. અને આ ભયંકર વાદળની વિજળી અચાનક મેવાડ પર ત્રુટી પડશે એમ તેમના આત્માને લાગ્યું, ત્યારે આવતી આફત રોકવા માટે રાણાશ્રીએ ઘણોજ પરિશ્રમ વેઠયો, અને પોતાની બાહોશિ, નિડરતા, ચાણકય બુદ્ધિ વડે પોતાના ઉત્તમ ગુણોનો પરિચય કરાવ્યો તે એટલે સુધી કે રાણા સમરસિંહની સંગ્રામભૂમી કગર નદિના કિનારા પર મેવાડનો લાલ ઝુંડો ફરકાવી દીધો. જે દિવસે યવનવિર શાહબુદ્ધિને ભારતની સ્વાધિનતાને ખુંચાવી લીધી તે વખતે સમરકેશરી સમરસિંહે પોતાના પ્રાણનું બળિદાન આપ્યું. અને તે વખતમાં મહારાણા કુમ્ભાના સમય સુધીમાં ૨૨૬) વરસમાં તે રાજ્ય વંશિઓમાં ચોવીસ મહારાણા થયા. તેમાં એક બેગમ સિંહાસન પર બેઠી હતી; આટલા વખતમાં મેવાડમાં અગીઆર રાજાઓ થયા હતાં. તેમાંના કેટલાકે પોતાની ભૂમી માટે પોતાના પ્રાણના બળિદાન આપ્યા હતા. અને પ્રાચીન તીર્થો પોતાના પ્રાણના ભોગે સાચવ્યા હતાં.

આવી આવી અનેક ઘટનાઓ મેવાડ પર આવી ફરી પણ મેવાડ તે મેવાડ જ, તેનું કારણ એકજ હતું કે જ્યાં શૌર્ય, વિર્ય અને ચારિત્ર હતું. જે વખતે દિલ્હીમાં ખીલજીવંશનો અંતીમ બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે વિજયપુર, ગોલકાંડા, માળવા, ગુજરાત, જુવાનપુર, કાલ્પી પ્રદેશોમાંના રાજાઓએ દિલ્હી પાદશાહને અયોગ્ય પાદશાહ જાણી, પોતાના સ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થાપ્યા હતા.

જે વખતે રાણા કુમ્ભાને સિંહાસન પ્રાપ્ત થયું. તે વખતે માળવા અને ગુજરાતના નવાબો પોત પોતાની સેના (સૈન્ય) વધારી પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધારતા હતા. તે વખતે મેવાડની જાહોજલાલી એટલી બધી હતી કે મેવાડ પર ઉપરના રાજાઓ દ્વેષ અને દુશ્મનતાથી જોતાં હતાં. અને તે રાજાઓ આપસ આપસમાં મળી જઈ સંવત ૧૪૯૬ ઇ. સ. ૧૪૪૦ માં ઘણું મોટું સૈન્ય લઈ મેવાડ ઉપર ચડાઇ કરી. રાણા કુમ્ભાને આ વાતની ખબર પડતાં તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેથી તે બહાદુર મહારાણાએ પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે આવેલા દુશ્મનોને સારામાં સારી રીતે નશીયત આપી સ્વાગત કરવું. (કારણ કે તે પોતે સાહસીક, શૂરવીર અને એક અજોડ લડવૈયો હતો, તેમના શુરાતનનું જેટલું વખાણ કરીએ તેટલું ઓછું છે.)

આ વખતે પોતે એક લાખ ઘોડા, ૧૪૦૦ હાથી અને સૈન્ય લઈ તેઓ દુશ્મનોના સામે થયા, પણ રાણા કુમ્ભાના સૈન્ય આગળ મુસલમાનો ટકી શકયા નહિ. તે વખતે રાણા કુમ્ભાએ માળવાના મહમદ ખીલજીને બાંધીને ચિત્તોડ લાવ્યા. અને સૂર્યવંશીના નામને પોતે ઘણું જ ઉજ્જવલ કર્યું. અબુલફજલે પણ પોતાના લખેલા ઇતીહાસમાં રાણા માટે ઘણું જ સુંદર લખાણ લખ્યું છે. અને રાણાજીની શૂરવીરતા અને નીડરતા ફરી ફરીને તેને પોતાના ઇતિહાસમાં વખાણી છે. રાણા કુમ્ભામાં જેવી રીતે શૂરવીરતા હતી તેવીજ રીતે તેમનામાં ઉદારતાનું પણ મહાન લક્ષણ હતું. તે એજ કે મહમદ ખીલજીને છ મહિના જેલમાં રાખી પોતે મહમદ ખીલજીના પોતાના માન મર્તબા સાથે મુક્ત કર્યો, વળી રાણાજીએ વિજયની નિશાની તરીકે મહમદ ખીલજીની અન્ય વસ્તુઓની સાથે તેના તાજને પોતે રાખ્યો. આ પરાક્રમ રાણા કુમ્ભાનું સાધારણ ન કહેવાય ? આવી અનેક શૂરવીરતા ભરેલું જેનું જીવન રસમય છે.

> શૂરવીર રાણાજી હતા, તેવા રસિક શૃંગારે શોભતા;
> સંગ્રામના જીવન તણી, શુદ્ધ પ્રેમમાં તે અર્પતા.

જેવા સાહસીક હતા તેવા રસીક અને પ્રેમાળ પણ હતા. તેનું કારણ એ હતું કે ઝાલાવાડના સ્વામિની રાજકુમારીનું સગપણ રાઠોડના કુમાર સાથે થએલું હતું. પણ તેનું લગ્ન થતાં પહેલાં તે રાજકુમારીનું પોતે હરણ કર્યું હતું, આવા વર્તનથી રાઠોડ અને સુર્યવંશીને જે મિત્રાચારી હતી તે તદ્દન તુટી ગઇ અને બંને વચ્ચે મોટું વેર ઉભું થયું. કર્મની ઘટના વિચિત્ર છે! શું ધારે અને શું થાય, પરંતુ ઝાલાકુમારીનો પ્રેમ છેક સુધી રાઠોડના રાજકુમાર સાથે કાયમ સુધી રહ્યો હતો, પણ નસીબના યોગે બંને જણ એક એકને મળી શકયા ન હતા, છેવટે રાણા કુમ્ભા પોતાના પ્રભાવ વડે રાજ્ય ભોગવી પોતાના પરાક્રમથી ઘણા કિલ્લાઓ અને ઘણા મંદિરો બંધાવી પોતાનું રાજ્ય ઘણું શોભાયમાન કર્યું. અને પોતાની કીર્તિ ચારે તરફ પ્રસરાવી દીધી. આ વખતે મેવાડમાં સંપૂર્ણ શાંતી અને સુખ અને વૈભવ હતા અને મહેલમાં અનેક જાતનો આનંદ તથા પ્રેમ નજરતાં. આવા સારા પ્રસંગના વખતમાં પણ વિધાતાએ એક નવિન ઘટના ઉભી કરી આવા નંદનવન જેવા મેવાડના આનંદમાં એક નર રાક્ષસે કુહાડીના ઘાવનું કામ કરી પોતાની જાતને પીંઢારા ઘાતક બનાવી. આ કુકર્મ એવું બન્યું છે કે ભારતના ઇતિહાસમાં એક ચાર રૂપ અને કલંક રૂપ ગણવામાં આવે છે. જ્યારે રાણા પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાના જીવનમાં શાંતિ ભોગવતા હતા અને પોતાના રાજ્યમાં કોઈ જાતની ન્યુનતા નહોતી ત્યારે મહારાણા કુંભા સંપૂર્ણ શાન્તિથી નિંદ્રા લેતા હતા. તે જાનો

લાભ લઈ આ નર રાક્ષસે પોતાની પિશાચીક ભાવના પુરી કરવાને રાણા કુમ્ભાની છાતીમાં ખંજર મારી તેનો પ્રાણ લીધો. આ પ્રાણ લેનાર કોણ હતો? પોતાનો જ પુત્ર હતો, નર રાક્ષસ, શયતાન હતો. અને રાક્ષસ કુળ કલંકેજ આવું ઘોર ઘાતકી કામ કર્યું હતું. આ પ્રમાણે સં. ૧૫૨૫ (ઇ. સ. ૧૪૬૮) માં આ ભયંકર કૃત્ય થયું. અને પોતાના જ હાથથી પોતાના જન્મદાતા પિતાનો સંહાર કર્યો એ પાપીનું નામ આપણને ઉચારવામાં દોષ છે. અને તેનું નામ બોલી આપણે પાપમાં પડવું નથી. એ પાપી પીતૃઘાતક તે ઉદો (ઉદયકરણ) જ હતો. ઘણા ઇતિહાસકારોએ આ નરપીશાચને હતભાગી, નરહંતા વિગેરેની ઉપમા આપી છે. પરંતુ આવા દુષ્ટ કૃત્યથી પાપી લાંબા કાળ રાજ્ય ભોગવી શકતા નથી કારણકે પોતાના દુષ્ટ કૃત્યથી પોતાની પ્રજામાં પણ તે એક નરપીશાચ તરીકે ઓળખતો હતો અને તેના માટે કોઇને પણ માન નહોતું, છેવટે પોતાના બચાવનો રસ્તો એક પણ તેની પાસે રહ્યો નહીં ત્યારે એક નીચ માણસની મિત્રાચારી કરી, કપટમય મિત્રાચારીથી પોતાની જાળમાં ફસાવવા માટે એ પાપી ઉદાએ દેવડા નામના માંડલિક રાજાને આબુ પર્વત ઉપર સ્વતંત્ર રાજા કરી સ્થાપ્યો. વળી તેણે જોધપુરના રાજાને સાંભર, અજમેર તથા નીકટના કેટલાક પ્રગણાં આપી દીધાં છતાં પણ તે દુષ્ટનો ખટકો ગયો નહીં, પોતાની લાલસા પુરી પાડવા પૈસા આપી મિત્રાચારી વેચાતી લેવા પ્રયત્નો કર્યા પણ તેમાંય તે ફાવ્યો નહીં અને પોતાની મુરાદ પાર પડી નહીં. કહ્યું છે, કે—

દુષ્ટ કર્મનો બદલો કદિ, કોઇ દિવસ મળતો નથી;
કુકર્મોની જ્યાં ભાવના, આશય કદિ ફળતો નથી.
પિતૃ તણી કરી ઘાત, ને રાજ્ય સંપતિ મેળવી;
પણ ભાગ્યમાં નહિં ત્યાં, જુઓ સંપત્તિ નહીં ભોગવી.
ભાગ્ય ફુટે, સૌ ખૂટે, સારૂં જગત બદલાય છે;
સારા નઠારા કૃત્યનો, બદલો જરૂર સમજાય છે. ૧

આટલી પરિસ્થિતિમાં પણ એ નીચ પાપી છેવટે પોતાની અસલ જાત પર આવી પ્રજા પર અત્યાચાર કરવા માંડયો, અને ઘણી જાતના જુલ્મો કરી સતાવવા માંડયો, આખરે તેના જુલમથી રાજ્યની સંપત્તિનો નાશ થવા માંડયો. અને પ્રજાની પાયમાલી થવામાં બાકી રહી નહીં. આ દુષ્ટ એ ફકત પાંચ વરસની પોતાની નીચ કારકીર્દીના લીધે ક્ષણ પણ શાંતી ભોગવી શકયો નહીં. આખરે સઘળા સ્વજનોએ તેનો ત્યાગ કર્યો જ્યારે એ હતભાગીને કોઇ રસ્તો ન જડયો ત્યારે યવન દિલ્હી બાદશાહ પાસે ગયો અને તે નાલાયકે પોતાની પુત્રી આપવાનું વચન આપી બાદશાહની સહાય માગી, પરંતુ ભગવાને આ દુરાચારીને દૂર કરી ભયંકર કલંકથી બાપા રાવલના કુળને બચાવી લીધું અને તે કુળનું

સ્વમાન સચવાયું. આખરે ઉદો બાદશાહના મહેલમાંથી નીકળતાં જ તેના ઉપર વિજળી પડી અને તે પાપી મરણ પામ્યો તેને તેના પાપનો બદલો કુદરતે આપ્યો કહ્યું છે, કે—

છપ્પો

પાપી હતો કુમાર, પિતાનું ખુનજ કીધું,
રાજ્ય તણો એ લોભ, ખરેખર દુષ્કર્મ કીધું.
ગુમાવ્યો સહકાર, પોતાના જ્ઞાતી જનનો,
હતો પિશાચીક દુષ્ટ, મહા એ મેલા મનનો,
સૂર્યવંશિની આબરૂ, નાશ જેવું તો કરી,
કહે ભોગી તેને પ્રભુએ, શિક્ષા તો એવી કરી. ૨

છપ્પો

જ્યાં સત્તાનો લોભ, બધું ત્યાં ભાન ભુલે છે.
નહિ દયા મય દિલ, છેવટ ત્યાં સત્ય ચૂકે છે.
માત પિતાના સ્નેહ તણી, નહીં પરવા જ કરે છે.
ધરે નહીં પ્રભુ બીક, ધર્મ ઉંચે જ ધરે છે.
એવોજ પાપી જગતમાં, એકજ ઉદો થઇ ગયો.
કહે ભોગી ઇતિહાસમાં, પિતૃ ઘાતક એ થયો. ૩

છપ્પો

પાપ તણું એ મુળ, સદા પાપી કહેવાતું,
પાપી ને કદિ પાપ, નહીં દિલથી સમજાતું.
કરી પાપ ના કામ, સદા એ પુણ્ય માને છે.
કરેલા જે પાપ, જરૂર તે દગો જ દે છે.
માટે જગત ના માનવિ, પાપ કદિ કરશો નહિ.
કહે ભોગીલાલ એટલું, ઉદા જેવા બનશો નહિ. ૪

આ પ્રમાણે ઉદાના જીવનનો અંત આવ્યો અને તેનો દાખલો જગતને એટલો જ શિખવાનો છે કે પાપી માણસ કદી જો સુખ લેવા માગતો હોય તો તે પોતાના જીવનમાં મોટી ભુલ કરે છે, કારણ કે કોઇ પણ વ્યક્તિ પાપ કરી સુખ ભોગવી જ શકતો નથી.

આ પ્રમાણે રાણા કુમ્ભા તથા ઉદાનો સાધારણ ઈતિહાસ જગતના ચર્ણે બતાવ્યો છે અને રાણા કુંભાએ જૈન ધર્મના મંદિરો પર ઘણીજ શ્રદ્ધા ધરાવી હતી, તેની નોંધ જોવાથી આપશ્રીને ખાત્રી થશે. કુંભો રાણો હાડથી જૈન હતો. રાણાશ્રી કુમ્ભાએ ધાર્મીક કામો કર્યા તેની ટૂંક નોંધ.

૧ આબુપર પરમારનો કીલ્લો હતો ત્યાં પણ કુંભારાણાએ જૈન મંદિર બનાવ્યું, અને તે આજે મોજુદ છે જેનું નામ આજે અવચળ ગઢ કહેવાય છે.

૨ કુંભશાપમ તથા અટારીયા ઇમારત ઘણી વિશાળ અને પ્રચંડ બાંધી. તેમાં લગભગ દશ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચાણા હશે, અને આઠ લાખ રૂપીયા પોતાના પદરથી આપ્યા હોઈ આ અટારીની ઇમારત મેવાડમાં આવેલા પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલા માદ્રી નામનો પહાડ આવે છે તે રસ્તામાં છે ઉપરની અટારી રાણા કુંભે શ્રી ઋષભદેવના નામપર સમર્પણ કરી હતી. આવા ઘણા દાખલાઓની સાબિતી મોજુદ છે, જૈન તીર્થોપર કેટલી શ્રદ્ધા ધરાવતા. તે આ ઉપરથી સમજાય છે.

પ્રકરણ ૨ જું

રાણા શ્રી રાયમલ્લ

જગતના અવનવા સંયોગોમાં જ્યારે પડતીના સંયોગો અનુભવવામાં આવે છે ત્યારેજ મનુષ્યના જીવનમાં ઘણો પલટો થાય છે. આ વાર્તાની શરૂઆત સંવત ૧૫૩૦ (ઇ. સ. ૧૪૭૩) થી થાય છે તે વખતે જાણે મેવાડમાં સોનાનો સૂરજ ઉગ્યો હતો, પ્રજા ભિચારી જુલ્મી રાણાના પાસમાંથી છુટી અને આજે વાત્સલ્ય રાણા રાયમલ્લના રાજ્યાભિષકમાં આનંદ મેળવી રહી છે. જ્યારે રાણા રાયમલ્લ ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારે મેવાડની પરિસ્થિતી ઉદયસિંહના વર્તનથી ઘણીજ ખરાબ થઈ ગઇ હતી અને વૈભવ બધો નિસ્તેજ થયો હતો. આવા વખતમાં રાણા રાયમલ્લે ઘણી જ કાળજી પૂર્વક રાજ્યની લગામ હાથ ધરી કેવળ પોતાના જ બાહુબળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી આગળ ધપાવ્યે રાખ્યું. પણ કુદરતની કંઇ જુદી જ મરજી હોય ત્યાં ડાહ્યા માણસનું કોઈ દિવસ કશું ચાલતું જ નથી.

જ્યારે ઉદા ઉપર વિજળી પડીને મરણ પામ્યો ત્યારે ઉદાના બે દિકરાઓ બાદશાહની સામે ફોજ લઇ મેવાડ પર ચઢી આવ્યા. આ વખતે મહાઘોર યુદ્ધ થયું. ઉદાના બે દિકરાઓમાં એકનું નામ સિંહાસમલ અને બીજાનું નામ સુરજ-મલ હતું. તેઓ આ વખતે દિલ્હીના પાદશાહ સાથે નાથદ્વારા પાસે આવી છાવણી નાંખી પડયા હતા. આ વખતે ચિત્તોડના રાણા રાયમલ્લને ત્યાંના સરદારો રાજ્યનો ખરો હક્કદાર સમજતા હતા. તેથીજ સર્વે સરદારો તથા પ્રજાજનો રાણાની સરદારી હેઠળ પોતાની માતૃભૂમિને પરવંશીના હાથમાંથી બચાવવા સર્વ એક મને તૈયાર થયા. આ વખતે રાણા રાયમલ્લની સરદારી નીચે એક લાખ સૈન્ય અને અઠાવણુ હજાર ઘોડેસ્વાર હાજર હતા. રાણા રાયમલ્લે ઘાસા નામના થાણા ઉપર બાદશાહના સામે ચડાઇ કરી, ઘણુંજ દારૂણ યુદ્ધ જામ્યું. અને અસંખ્ય માણસો માર્યા ગયા તથા કેટલીક લોહીની નદિઓ વહેવા માંડી અને કેટલાક ઘવાયા. આ વખતે આબુના રાજા તથા બીજા ઘણા રાજાઓ તથા સરદારો રાણા રાયમલ્લને સહાય આપવા આવ્યા હતા. અને રાણાને છેક સુધી સહાય આપી હતી આ વખતે પિતૃઘાતક ઉદારાણાના બંને પુત્રો રાયમલ્લની સામે ઘણીજ બહાદુરી પૂર્વક લડયા, પણ રાણા રાયમલ્લના અસંખ્ય સૈન્યે મુસલમાનો પર એટલો બધો આક્રમણ કર્યો કે આખરે બાદશાહનો પરાજ્ય થયો અને બાદશાહ રાણાને શરણે આવ્યો તે વખતે રાણાએ તેના સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરી તેનો આદર સત્કાર કરી તેનો સ્વીકાર કર્યો. બાદશાહ આ વખતે એટલો બધો પરાજ્ય પામ્યો કે જીંદગી સુધી મેવાડના સામુ જોવાની પોતે હીંમત કરી નહીં.

આ પ્રમાણે રાણા રાયમલ્લે બહાદુરી બતાવી આખા મેવાડમાં શાન્તિ પ્રસરાવી અને જ્યારે જ્યારે સારા નઠારા અનુભવના ખ્યાલ આવે ત્યારે જીવનમાં કંઇ પણ વસ્તુ મેળવવાની અભિલાષા જાગે અને તે અભિલાષા એ હતી કે પોતાને સૌથી પ્રિય વસ્તુ એક "ધાર્મીક" હતી તે વસ્તુ વડે પોતે પોતાનું જીવન સારી રીતે દીપાવતા હતા. રાણાશ્રીનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ ઘણોજ સુશિક્ષીત અને આદર્શ હતો. તેઓશ્રીને સંતાનમાં બે પુત્રી અને ત્રણ મહા પરાક્રમી પુત્રો હતા. તે બધા શુરવીર તથા બહાદુર હતા. તેઓએ પોતાની કન્યાઓને ગિરનારમાં યદુવંશી રાજા સુરજી સાથે અને બીજી સિરોહીના દેવરી રાજ્યના જયમલ સાથે પરણાવી હતી. રાણાશ્રીએ કન્યાદાનમાં (પહેરામણીમાં) આબુ પર્વત પણ આપી દીધો હતો. અને પોતાના પૂર્વજોનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગૌરવ વધારી પોતાની ફરજ બજાવી હતી.

છપ્પો

શૂરવિરતાની છાપ કદિ ન ઢાંકી રહેતી,
સદા ઢાલ તલવાર કમર પર નિત્ય લટકતી.
શૂરવીર ક્ષત્રિય નિત્ય સદા રણમાંજ ઝઝુમે,
દે દુશ્મન ને ત્રાડ સદા એ યુધ્ધે ઘુમે.
સાચા ક્ષત્રિય એજ કે, સ્વમાન ગુમાવે નહીં,
કહે ભોગી સૂર્યવંશીને દુશ્મન કોઇ પોચે નહી ! ૫

છપ્પો

ખરો ક્ષત્રિય તો એજ પ્રજાની સેવા કરતો,
આવે કદિ જો દુઃખ કદિ નહિં પાછો પડતો.
ખાંડાના ખેડી ખેલ, સદા એ મસ્ત રહેતો,
પ્રજા તણા એ દુઃખ, પ્રાણાંતે પોતે હરતો.
સાચો ક્ષત્રિય એજ કે, પ્રજા પોતાની પ્રાણ છે,
કહે ભોગી ક્ષત્રિય એજ કે, પર દુઃખે જીવ કુરબાન છે. ૬

આ પ્રમાણે સાચા ક્ષત્રિયોનો ધર્મ રાજા રાયમલ્લે સંપૂર્ણ રીતે બજાવ્યો અને મેવાડનું સંપૂર્ણપણે રક્ષણ કર્યું. છતાં જીવનમાં અનેક જાતની ઘટના બનવાની હોય ત્યાં કોઈ મિથ્યા કરી શકતું નથી. અને સાચા શૂરવીરોને યુદ્ધ અને રણસંગ્રામ વિના ગમતું નથી. તેવીજ રીતે માળવાના સુલતાન ગ્યાસુદ્દીન સાથે રાણા રાયમલ્લને મહા ભિષણ વૈર બંધાયું. બંને જણમાં વૈરનો ક્રોધાગ્નિ એટલો બધો પ્રજલિત થયો કે એકએકને પાયમાલ કરવાનો લાગ શોધવા માંડયો.

માળવાના સુલતાન સાથે રાણાને ઘણીવાર યુદ્ધમાં ઉતરવાના પ્રસંગો બન્યા અને ઘણા વિકટ યુદ્ધના સંજોગોમાં ઉતરવાના રાણાએ મોરચા માંડયા, આખરે વિજય તો રાણાનોજ થયો તેનું કારણ એજ કે-"સત્યનો જય" અને "પાપનો ક્ષય" આ પ્રમાણે રાણાજી જેવા બહાદુર હતા તેવા ઉદાર પણ હતા. તેમને પોતાના બે ભત્રીજાને (પિતૃઘાતક રાણા ઉદાના દિકરાને) એઉના અપરાધને ક્ષમા કરી પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. પણ બંને કુમારો એટલા બધા સાહસીક અને શૂરવીર હતા કે જ્યારે જ્યારે સુલતાન સાથે લડાઇનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે ત્યારે આ બંને કુમારોના શૂરાતનથીજ રાણા રાયમલ્લને વિજય મલ્યો હતો. આ વખતે સમગ્રભારત વર્ષમાં એવો એક પણ બાદશાહ કે રાજા નહોતો કે જે રાણા રાયમલ્લના પ્રચંડ પ્રતાપની આગળ ટકી શકે. હવે દિલ્હીના સિંહાસન ઉપર જ્યારે લોદ્રીવંશના બાદશાહોને અધિષ્ટાય થવા લાગ્યો તે વખતે મેવાડના ઉત્તર ભાગને માટે રાણાને કેટલીકવાર સંગ્રામમાં ઉતરવું પડયું હતું. આગળ જણાવી ગયા છીએ કે રાયમલ્લના ત્રણ પુત્રો હતા. તેના નામ શંગ, પૃથ્વીરાજ, જયમલ્લ હતા. આ ત્રણે પુત્રો મહા પરાક્રમ અને સાહસીક હતા. તે વખતે ભારતમાં આ ત્રણે કુમાર અજોડ વીર ગણાતા હતા. નાના જયમલ્લ વિરતામાં કોઇથી ઉતરે એવો નહોતો પરંતુ આ ત્રણે કુમારે જો સંપ કરી જન્મભૂમિની સેવા કરી હોત તો આજે ભારતનું ભાગ્ય કઇ દિશાએ હોત તે કહી શકાય નહીં. પરંતુ ભાવી જ્યાં પ્રતિકુળ હોય ત્યાં કોઇ શું કરે ? આખરે ત્રણે ભાઇઓમાં કુસંપ વધવા માંડયો અને તે એટલે સુધી કે એક એકના લોહીના તરસ્યા ત્રણે ભાઇઓ બન્યા.

સંપ ગયો લક્ષ્મિ ગઈ, ગયું આર્ય અભિમાન,
કુસંપની કડવાસથી ડુબ્યું હિંદુસ્તાન,
શું કર્યું મેં આ કર્યું એ માનવિ મિથ્યા બકે,
ઇશની આજ્ઞા વિના ન પાન પણ હાલી શકે.

આ પ્રમાણે ત્રણે ભાઇઓના કુસંપથી રાણા રાયમલ્લ એટલા બધા દુઃખી થયા કે જ્યાં ત્યાં પોતાના માટે ભવિષ્યમાં આવનારી આપત્તિઓનું દિગદર્શનનો ભાસ થવા લાગ્યો અને પોતે ઘણા જ દુઃખી થવા લાગ્યા. આખરે ક્રોધીત થઈ ત્રણે પુત્રોને પોતાના દેશમાં શાન્તિ રાખવા માટે દેશપાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. સંગકુમાર પોતાનું રક્ષણ કરવા સારૂં અને કલેશથી બચવા માટે સ્વયં મેવાડ છોડી ચાલ્યો ગયો અને પૃથ્વીરાજને દેશનિકાલ કર્યો, અને જયમલનો કંઈક અપરાધ થવાથી મૃત્યુ થયું. ઘણી વખતે જ્યારે ક્ષત્રિયોમાં અંદર અંદર કલેશનું વાતાવરણ જામે છે, ત્યારે કેટલીક વખતે એટલી બધી મૂર્ખતા કરે છે

કે તેઓને પોત પોતાના ભવિષ્યનું પણ ભાન રહેતું નથી. સંગ અને પૃથ્વીરાજની માતા ઝાલાવંશની હતી. અને જયદેવ સાવકો ભાઇ હતો. પણ સંગ અને પૃથ્વીરાજ એટલા બધા શૂરવીર હતા કે તેમની શૂરવિરતાની વાતો જ્યારે મેવાડની પ્રજા સાંભળતી હતી, ત્યારે મેવાડની પ્રજા પોતાનું દુઃખ ભુલી જતા હતા. કારણ કે–શૂરવિરતાના હંમેશા પૂજન થાય છે. કોઇ કોઇ વખત સાહસીક પૃથ્વીરાજ બોલતા હતા કે મને પ્રભુએ શા માટે જન્મ આપ્યો છે? કે મેવાડનું શાશન ચલાવવા માટે જ. જ્યારે પોતાનો વડીલ બન્ધુ હયાત હોય અને આ શબ્દો બોલે, તેજ ભાવી બતાવી આપે છે કે સત્તાનો લોભ એવો છે કે જેમાં બાપ, દિકરા વચ્ચે કે ભાઇ, ભાઇ વચ્ચે કદી શાન્તિ સંભવે જ નહિં.

એવી રીતે આ બંને ભાઈઓ ફક્ત સત્તાના જ લોભે તકરાર કરવા લાગ્યા અને પોતાની અભિલાષા પાર પાડવા માટે ઉપાયો યોજવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ઉભય બંધુઓ પોતાના કાકા સુરજમલ સાથે વિવાદ કરતા હતા તે વખતે સંગે પોતાના કાકા સુરજમલને કહ્યું કે મેવાડના દશ હજાર નગરનો ઉત્તરાધિકારી તો કાયદા પ્રમાણે હું જ છું પણ આપજ જ્યારે મારા વિરોધી થાઓ છો, તેથી આ ઝઘડાનો અંત સ્હેજમાં આવી શકશે નહીં, પણ જો તમો "નાહરા સુગરાની ચારણી દેવી" ની વાત પર શ્રદ્ધા રાખતા હો તો હમણાં જ આ બાબતનો ફડચો થઇ જાય તેમ છે. તમારી મરજી હોય તો ચાલો, કાકાએ કહ્યું ત્યારે સર્વે જણાએ એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. અને સર્વે ચારણી દેવીના મકાન પર ગયા, આ મકાન નિર્જન પર્વત કંદરામાં આવેલું હતું. તે વખતે પૃથ્વીરાજ અને જયમલ બંને જણ એક ખુરસી ઉપર બેસી ગયા, અને સંગ વાઘચર્મ ઉપર બેઠો. અને પુછ્યું. હે ? ચારણીદેવી, મેવાડના સિંહાસનનો અધિપતિ કોણ થશે ? ત્યારે આંગળીના ટેરવા પરથી સમજાવ્યું કે જે વાઘચર્મ પર બેઠેલ છે તે થશે. તેથી જાણ્યું કે સંગકુમાર અધિપતિ બનશે. અને તેના કાકા સુરજમલ પણ મેવાડના થોડા પ્રગણા પર પોતાનો અધિકાર ભોગવશે. આ વખતે પૃથ્વીરાજે પોતાના સગા ભાઇ સંગકુમારનો શિરચ્છેદ કરવા તલવાર ઉગામી, પણ તેના કાકા સુરજમલે તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ કર્યો. ચારણીદેવીની સેવીકાઓ પોતાનું રક્ષણ કરવા નાશી ગઈ. સંગકુમાર, પૃથ્વીરાજ અને સુરજમલની વચમાં દારૂણ યુદ્ધ થવા માંડયું. કેમે કરતાં યુદ્ધ શાન્ત થયું નહી. સંગ અને જયમલને અગણિત ઘા લાગ્યા, તેથી તેઓ નિર્બળ થઇ ગયા. અને તેમના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી નીકળવા માંડયું. અને સંગકુમારની આંખમાં તીર વાગવાથી તે સદાને માટે અંધ બન્યા. આખરે તેઓ પૃથ્વીરાજનો માર સહન નહીં કરી શકવાથી તેઓ ચતુર્ભુજ દેવીના મંદિર તરફ નાઠા. અને શિવન્તિ નામના નગરમાંથી નીકળતાં વિદા નામના એક રજપુતને ત્યાં આશ્રય લીધો. આ રજપુતનો

જન્મ ઉદાવત વંશમાં થયો હતો. 'વિદા' વિદેશ જવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં ઘાયલ થએલા સંગે તેની સહાય માગી. તે વિદા રજપુત તરત ઘોડા ઉપરથી ઉતરી મદદ આપવા માટે વાત કરે છે ત્યાં તો એટલામાં જયમલ પોતાનો અશ્વ દોડાવતો આવી પહોંચ્યો. અને તેને સંગ પર આક્રમણ કર્યું. પણ શરણાંગતને આશરો આપવો તે સિદ્ધાંતને લઇ વિદા રજપુતે જયમલ સાથે યુદ્ધ કરવા માંડયું. તેમાં વિદાએ પોતાના પ્રાણ છોડયા. આ દરમ્યાનમાં સંગ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. યુદ્ધમાં પૃથ્વીરાજ પણ ઘાયલ થયા હતા. અને જ્યારે તેને સાધારણ સારૂં થયું ત્યારે તેને સંગની શોધ કરવા માંડી, સંગને આ વાતની જાણ થતાં પોતાના પ્રાહનું રક્ષણ કરવા પોતે ગ્રામેગ્રામ ભટકવા માંડયા, અને અનાથ ગરીબની માફક પોતાનું જીવન વિતાવવા લાગ્યા. જ્યારે તેને પોતાનો પ્રાણ બચવાનો ઉપાય કંઈ પણ ન સુઝયો, ત્યારે નિરૂપાયે એક ભરવાડની પાસે ગયા અને તેના બકરાના ગોવાળ બન્યા, પણ બકરા ચરાવવાની આવડત નહીં હોવાથી ભરવાડ ગુસ્સે થઈ સંગને કાઢી મુકતો હતો. ત્યારે સંગ તેને દીનતા પૂર્વક આજીજી કરતો હતો. જ્યારે સંગ બકરા ચરાવવામાં પ્રવીણ નહોતો તેથી તેને રોટલા ઘડવાનું તથા પકવવાનું કામ એટલે રસોઇનું કામ સોંપવામાં આવતું હતું. (મેવાડના અધિપતિ પાટવી કુંવરની શું આ દશા ?) ભાવી કોઈથી મિથ્યા થતું નથી. એટલા બધા અપમાન ભર્યા શબ્દો સાંભળવા પડતા હતા કે 'ખાતાં આવડે છે તો રાંધતા કેમ આવડતું નથી.' આવા વચનો કહી તેનો તિરસ્કાર કરતાં હતાં. આવી ગરીબી હાલતમાં કુંવર પોતાનો સમય વ્યતિત કરતાં હતાં. એક વખત કેટલાંક રજપુતો ત્યાં આવ્યા. સંગને કેટલાં શસ્ત્રો તથા અશ્વ આપ્યા તેટલું સાધન લઈ તેઓ શ્રીનગરના રાવ કરમચંદ નામના સરદારની પાસે ગયા. આ સરદાર પ્રમાર વંશનો હતો અને તે લુંટફાટ કરી પોતાનું ગુજરાન કરતો હતો. સંગકુમારને પણ પોતાના દળમાં લઇ લીધો. હવે સંગ લુંટફાટ કરવા તેમની સાથે ગયા. એક વખત સંગે લુંટફાટ આખો દિવસ કરેલી, તેથી થાકી જવાથી જંગલમાં વિશ્રાંતિ લેવા પોતાના અશ્વ પરથી ઉતરી એક વડવૃક્ષ નિચે પોતાની તલવાર મસ્તક નીચે રાખીને સુઇ ગયા કે તરત જ નિંદ્રાધિન થઈ ગયા. થોડે છેટે જયશિવાલીયા અને જૈસુ નામના તેમના વિશ્વાસુ સેવકો તેમના માટે ભોજનની તૈયારી કરવા રોકાયા હતા. તે ત્રણેના અશ્વો નજીકમાં ચરવા માંડયા સૂર્યનું એક તીક્ષ્ણ કીરણ વૃક્ષની છાયા ભેદી સંગના મુખ કમળ પર સ્હેજ આવતું હતું. આ પ્રસંગે એક પ્રચંડ સર્પે આવી સંગના મુખ પર ફેણ વતી છાયા કરી. આ દેખાવ જોઇ દેવી નામના પક્ષીએ જોરથી ટહુકા કરવા માંડયા. આ પક્ષીના શબ્દો શુભ શુકનવાળા ગણાય છે, મારૂ નામના એક ભરવાડે આ ઘટના તે આને શુકન જાણતો હતો તેથી સંગ ઉઠયા કે તરત તે મારૂ નામના ભરવાડે સંગને રાજ સન્માન આપ્યું.

સંગ્રામસીંહનો જન્મ સં. ૧૫૩૮ માં વૈશાખ વદ ૯.
રાજ્યારોહણ સં. ૧૫૬૫ ના જેઠ સુદ ૫.
મૃત્યુ સં. ૧૫૮૪ ના વૈશાખ માસમાં.

પણ ચતુર સંગે તેના પર અપ્રસંદ થવાનો ડોળ કરી તેનું સન્માન સ્વીકાર્યું, મારૂએ કરમચંદને આ વૃતાંત કહી સંભળાવ્યો. સરદાર કરમચંદે આ સર્વ વાત ગુપ્ત રાખી, અને સંગની સાથે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ કર્યો, અને જ્યાં સુધી સંગને રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું નહી ત્યાં સુધી સંગને કરમચંદે પોતાની પાસેજ રાખ્યો, આમ કેટલાક દિવસો પસાર થયા ત્યારે રાયમલ્લરાણા જે સંગના પિતા હતા તેઓએ સાંભળ્યું કે પૃથ્વીરાજ તેના ભાઈ સંગનું જ ખુન કરવા તૈયાર થયો છે અને તેને મારવા તેની પાછળ પડયો છે. તેથી રાણાએ પૃથ્વીરાજને બોલાવી સખ્ત ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે તું મારા રાજ્યમાંથી ચાલ્યો જા, તારૂં તું નભાવી લે. આથી પૃથ્વીરાજ ઘણી ગંભિરતાથી કંઈ પણ બોલ્યા વગર ફક્ત પાંચજ ઘોડા લઇ એકાએક ગામ છોડી ચાલી નીકળ્યો. અને પોતાના પિતાના રાજ્યનો પરિત્યાગ કરીને "બાલીયોહ" નામના નગર તરફ ચાલ્યો. આ નગર ગોદ્વાર દેશમાં આવેલું હતું. એકતો રાણા કુમ્ભાના અકાળ મૃત્યુથી મેવાડમાં અશાન્તિ થઈ હતી, તેમાં આ પ્રમાણે ગૃહકલેશ જાગવાથી આખા મેવાડમાં અશાન્તિ થઈ ગઇ અને સમસ્ત રાજ્યમાં ખળભળાટ થવા લાગ્યો, વસ્તુત: મેવાડના સર્વ ગામડાઓ અરક્ષીત દશામાં હતા તેમાં ખાસ કરીને ગોદ્વાર દેશ તદ્દન અરક્ષીત દશામાં હતો, અરવલ્લી પર્વતની નજદીકમાંજ આ દેશ છે. અને તે પર્વતમાં વસતા જંગલી મીન લોકો આ દેશની વસ્તીમાં આવીને તેને લુંટતા હતા. ગોદ્ધારની રાજધાની "નૌદોલ" નગરમાં જે સેના હતી તેનો હીસાબ મીન લોકોને નહોતો. આ સૈન્ય મીનાઓની પ્રચંડ શક્તિ રોકી શકી નહીં. પૃથ્વીરાજે આ હકીકત સાંભળી તેથી "બાલીયોહ" તરફ જતી વખત થોડા કાળ સુધી "નૌદોલ" માં રહેવા વિચાર કર્યો. અને ખરચ માટે જોઇતુ ધન લાવવા પોતાની પાસે એક કિંમતી વીંટી હતી તે ત્યાંના ઓઝા નામના વેપારીને ત્યાં મુકવા ગયો, ઇશ્વરની મહિમાનો પાર કોઇ પામી શકેજ નહી. આ વેપારીએજ કુમારને વીંટી આપી હતી તેથી તે તેને તત્કાળ ઓળખી શકયો અને તેનું વેશ ધારણ કરવાનું ગુપ્ત કારણ જાણી લીધું. અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે આપશ્રીને હું બધી જાતની સહાય આપીશ. પૃથ્વીરાજે વેપારીને પણ પોતાના દળમાં લીધો. અને તેઓ તેની સલાહથી મીનલોકપર દમન કરી ગોદ્ધારદેશમાં શાન્તિ સ્થાપવાના પ્રયાસો કરવા માંડયા, વીર પૃથ્વીરાજને તેના પિતાએ રાજ્યમાંથી કાઢી મુકયા તેથી શું તેમની શૂરવિરતા અને સહાસીકતા

નાશ પામી હતી ? તેઓ વીર હતા, અને તેના પીતા પણ જાણતા હતા કે પોતાના પુત્રો પુર્પાર્થથી રાજ્ય મુગટ મેળવશેજ. આ વખતે પૃથ્વીરાજે પોતાના બાહુબળથી તેમજ ઓઝા વેપારીની સલાહથી ઘણા માણસોનો સહકાર મેળવી ગોદ્વાર દેશનો ઉદ્ધાર કરવાનો વિચાર કર્યો. મીન લોકો પ્રથમથીજ પર્વતમાંજ રહેતા હતા, આ સર્વ પ્રગણાઓ પ્રથમથીજ તે લોકોના અધિકારમાં હતા, પણ પાછળથી રાજપુતોની સંધી થતાં તે પર આક્રમણ કરી પોતાના અધિકારમાં મેળવ્યા હતા.

જે વખતે પૃથ્વીરાજ નૌદોલ નગરે પહોંચ્યા. તે વખતે 'રાવત્' ઉપાધિધારી મીન રાજા નદાલય નામના નગરને પોતાની રાજ્યધાની બનાવી ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. તે એટલો બધો પ્રભાવશાળી હતો કે કેટલાક રાજપુતો તેની સેવા કરતા હતા. ઓઝાની સલાહ મુજબ પૃથ્વીરાજે પોતાના દળસહિત યુક્ત મીનરાજાને ત્યાં નોકરી સ્વીકારી રાજપુત હોવા છતાં તેણે પોતાની જાત છુપાવી અને તેઓ એક અસભ્ય રાજાની નોકરી કરવા લાગ્યા. તેઓ ગોદ્રાર રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવાને સંધી તપાસતા હતા. સુભાગ્યવસાત્ આ સંધી આપોઆપ આવી મળી. જ્યારે મીન લોકો શવરોત્સ્વ નામનો એક મોટો ઓત્સવ કરે છે. આ ઉત્સવ પ્રસંગમાં નોકર ચાકરોને કેટલાક દિવસપર્યંત રજા મળે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે ઓત્સવ આવ્યો, ત્યારે પૃથ્વીરાજને પણ કેટલાક દિવસની રજા મળી.

આ અવસરનો લાભ લઇ કુમારે પોતાની અભિલાષા પૂર્ણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. નગરની બહાર જઇને પોતાના દળના તમામ રાજપુતોને બોલાવ્યા અને તેમને તે વખતે મીન રાજ્ય પર આક્રમણ કરવાનો હુકમ આપ્યો. હુકમ થતાં જ સર્વ રાજપૂતો સિંહનાદ પેઠે સિંહ જેમ મૃગયા ઉપર તૂટી પડે તેમ મીનો પર તૂટી પડયા. તેથી નગરમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. રાજપૂતોનો માર ખાઇને મીન લોકો ભયગ્રસ્ત બની ગયા. કુમાર પૃથ્વીરાજ ગુપ્તપણે સંગ્રામ જોયા કરતો હતો. ધીમે ધીમે સંગ્રામે ભયંકરસ્વરૂપ ધારણ કર્યું. જ્યારે મીનોનો રાજા ભયભીત બની ગયો, ત્યારે પોતે ઘોડા પર બેસી નાસી જતો હતો તે વખતે પૃથ્વીરાજે તેની પાછળ પડીને તેને પકડી લીધો અને જંગલમાં એક વૃક્ષની સાથે બાંધ્યો અને પોતાના હાથેજ તેનો શિરચ્છેદ કર્યો. મીનોના રાજાને તેના અત્યાચારનું યથોચિત્ત ફળ મળ્યું. તે ઉપરાંત રાજકુમાર પૃથ્વીરાજે નદાલય અને તેની પાસેના નગરો, ગામો તથા નાની નાની વસ્તીઓમાં આગ લગાડી અને મીનોનો સંહાર કર્યો. મીનો અગ્નિમાં ભસ્મિભૂત થઇ જવાના ડરથી ચારે તરફ નાસભાગ કરવા લાગ્યા. પરંતુ કોઇ પણ પ્રકારે તેના પ્રાણ બચ્યા નહીં. પૃથ્વીરાજ તથા તેમના પરાક્રમી રાજપુતોએ સર્વ મીનોનો નાશ કર્યો. આ પ્રકારે કેવળ એક કિલ્લા

સિવાયનો સર્વ પ્રદેશ પૃથ્વીરાજના અધિકારમાં આવ્યો. આ શેષ રહેલા કિલ્લાનું નામ દેસૌડી હતું. આ વખતે એ કિલ્લામાં ચૌહાણ તથા માદ્રૈચા લોકો રાજ્ય કરતા હતા.

મીન લોકોના હાથમાંથી ગોદ્ધર રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરીને તે રાજ્ય પૃથ્વી-રાજે ઓઝા તથા સદા નામના એક સોલંકીને આપી દીધું. સદા સોલંકીએ આ વખતે સોદગઢ પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો હતો. પાટણ નગરનો ધ્વંશ થયા પછી સદા સોલંકીના કોઈ કુંટુંબીએ આ પર્વતનો આશરો લીધો હતો. સદાનો વિવાહ માદ્રૈચા ચૌહાણુની કન્યા સાથે થયો હતો, આથી તેણે પોતાના શ્વસુરનું ગામ છોડી પૃથ્વીરાજની સાથે આવવા પસંદ કર્યું નહી. પરન્તુ વિજયી રાજકુમારે જ્યારે તેને દેસૌડી નગર તથા તેના તાબાના પ્રગણાંઓ તેના નિર્વાહ માટે આપી દીધાં ત્યારે નિરૂપાયે રાજકુમારની સાથે આવવું પડયું. કુમાર પૃથ્વીરાજની બહાદુરીની અને શુરવીરતાની વાતો જ્યારે રાણા રાયમલ્લને કાને સાંભળવામાં આવી ત્યારે રાણાશ્રીના આત્માને ઘણોજ આનંદ આવ્યો. અને તેને ઘણાજ આદર સહિત પોતાના રાજ્યમાં પાછો બોલાવી લીધો. પૃથ્વીરાજ જ્યારે ચિત્તોડ પહોંચ્યા ત્યારે કુમાર જયમલ્લનું અવસાન થએલું હોવાથી આ વખતે તેમનો માર્ગ તદ્દન નિષ્કંટક થઈ ગયો. અહીંઆ આ વસ્તુની આવશ્યકતાના લીધે જયમલ્લના મૃત્યુનું વર્ણન કરવાનું ઉચિત ધારૂં છું. પ્રાચીન તક્ષશીલા નગરીને હાલમાં તોડાતંક કહેવામાં આવે છે. તે વખતે આ નગરી રાય શૂરથાન નામના એક રાજપુતના અધિકારમાં હતી. જે ચૌલુકયવંશના રાજાઓએ દીર્ઘ કાળ પર્યંત અણહિલપુર પાટણમાં રાજ્ય કર્યું હતું તે વંશમાં રાય શૂરથાનનો જન્મ થયો હતો. ઈ. સ. તેરમી શતાબ્ધીમાં યવનવીર અલાઉદ્દીનના પ્રચંડ બાહુબળના પ્રભાવથી શૂરથાનના પૂર્વજોને પાટણનો ત્યાગ કરવો પડયો હતો. તેમણે મધ્ય દેશમાં જઇને આશ્રય લીધો. ત્યાં વાસ કરી તેમણે પ્રાચીન તક્ષશીલા નગરમાં પોતાની સત્તા જમાવી. પરંતુ તેના વંશજો દીર્ઘકાળ પર્યંત સુધી રાજ્ય ભોગવી શકયા નહીં. લીલ અફઘાને રાય શૂરથાનને ત્યાંથી હાંકી કાઢયો. શૂરથાન નિરૂપાયે અરવલ્લીની તળેટીમાં બેદનોર નગરમાં આવ્યો. ત્યાં સુખે દુઃખે પોતાના દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો. તેને તારાબાઇ નામની એક પરમ સુંદર સ્વ-રૂપવાન કન્યા હતી. આ કન્યા માટે પોતે દેહ ધારણ કરી રહ્યો હતો. કોઇ કોઇ વખત જ્યારે તે માનસિક દુઃખથી કાયર થતો ત્યારે આ કન્યાનું મુખકમળ જોઇ આત્માને શાન્તિ આપતો. તારાબાઇ તે તેના પ્રાણ અથવા તેની આશા કહેવામાં આવે તો અનુચિત્ત ગણાશે નહીં. તારાબાઈનું સર્વ જીવન દુઃખમાંજ વ્યતીત થયું હતું. અને તેના શરીર પર કોઇ પણ જાતનું શારીરિક નુર અગર તેજ રહ્યું નહોતું. તારાને ગોદમાં લઇ શૂરથાન પોતાના પૂર્વજોની સાહસીક

કથાઓ સંભળાવતો, તારા આ કથાને લક્ષપૂર્વક રીતે સાંભળતી હતી. બાલ્યાવસ્થામાં તેણીએ સાંભળેલી કથાઓ તે બીલકુલ ભુલી નહતી.

આ પ્રમાણે જ્યારે પોતે પોતાની હકીકત પુરેપુરી સમજી શકવા શક્તિવાન થઇ ત્યારે તેને પોતાના પૂર્વજોની વાત યાદ આવતી હતી અને આડંબર પ્રત્યે ઘૃણા ઉપજતી હતી. પોતે બાળક છતાં અશ્વ પર સ્વારી કરતી હતી. અને તેને બાણ વિદ્યાનું જ્ઞાન સારૂં મેળવ્યું હતું. વળી પોતે સહાસીક હતી. શૂરથાન જેટલીવાર તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરવા જ્યારે યુધ્ધે જતો ત્યારે વીરબાળા પણ કાઠીયાવાડી ઘોડી ઉપર સ્વાર થઇ પોતાના પિતાની સાથે યુદ્ધમાં જતી હતી. તેનું પરાક્રમ અને બહાદુરી જોઈને મોટા મોટા વીરો પણ પોતાના મસ્તક નમાવતાં હતા. અનેક મુસલમાનો તેના તીક્ષ્ણ બાણના ભોગ થયા હતા. ધીમે ધીમે સમસ્ત રાજસ્થાનમાં આ બાળાની વીરતા પ્રસરી ગઈ. અનેક રાજપુતોને આ વિરબાળા પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થઇ, પણ શૂરથાનની ભીષણ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી બધા રાજપુતો હતાસ થયા. રાય શૂરથાને પ્રતિજ્ઞા કરીહતી કે "જે તોડાતંક મુસલમાનોના હાથમાં છે તેનો જે કોઇ ઉદ્ધાર કરશે તેનો વિવાહ રાજકુમારી તારાની સાથે કરવામાં આવશે." આ વાત સાંભળી કુમાર જયમલ્લ બેદનોરમાં આવ્યા ને તારાના હાથની માંગણી કરી, પરંતુ વીરબાળા તારાએ અભિમાનથી કહી દીધું કે "પ્રથમ તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરો, પછી મારા હાથની માંગણી કરો." જયમલ્લે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ જયમલ્લ તારાકુમારીના રૂપ ઉપર મોહિત થયો હતો જેથી તેણે પ્રતિજ્ઞા પુરી કરવા અગાઉજ તેના હાથની માંગણી કરી તેથી શૂરથાન તેના ઉપર ક્રોધિત થયો. ને જયમલ્લે આ કુકર્મ કર્યું છે, એમ માની જયમલ્લનો વધ કર્યો. જયમલ્લનું મૃત્યુ થયું ત્યારે સંગકુમાર ગુપ્ત વેષમાં રહેતા હતા, પૃથ્વીરાજ પણ આ સમયે દેશનિકાલની સજા ભોગવતા હતા. રાણાની ઇચ્છા જયમલ્લને જ ઉત્તરાધિકારી નિમવાની હતી. પરંતુ દુર્ભાગ્યે શૂરથાનના હાથે જયમલ્લનું મૃત્યુ થયું પણ રાણા રાયમલ્લે સાફ કીધું કે 'તેને તેના કુકર્મનો બદલો જરૂર મળી ચુક્યો છે.' પરંતુ ન્યાયી રાણો આટલું બોલી બેસી ન રહ્યો પણ તે સોલંકી સરદારને બેદનોરનો પ્રદેશ પારિતોષિક તરીકે આપી દીધો.

પૃથ્વીરાજનો યશ સારા દેશમાં પ્રસરી રહ્યો. અને પોતે સ્વમાન સહિત ચિત્તોડ આવ્યા જાણી, તારાકુમારીના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. પૃથ્વીરાજે પણ તારાકુમારીના રૂપ અને ગુણની પ્રશંસા સાંભળી હતી, તારાકુમારી પણ પૃથ્વીરાજને પોતાના પ્રાણનાથ તરીકે સ્વીકારવાની અભિલાષા કરતી હતી અને તે મનમાં તેમના જ નામનો જાપ કર્યા કરતી. પૃથ્વીરાજને પણ તારાકુમારી પ્રાપ્ત કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ. અને પોતાની પ્રાણેશ્વરીના દર્શન માટે પોતે બેદનોર પધાર્યા. રાય શૂરથાને અત્યંત આદરપૂર્વક તેનું સન્માન

કર્યું. ત્યાં મનોહર તારા પણ તેઓની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી. અને બંને જણાએ મનની તૃપ્તિ થાય ત્યાં સુધી એક બીજાના સામ સામા ઉભા રહ્યા. હવે બંનેને ચિંતા થવા લાગી તેથી પૃથ્વીરાજે શૂરથાનને કહ્યું કે 'તમો કોઈ જાતની ચીંતા રાખશો નહીં તોડાતંકમાંથી મુસલમાનોને આઠ દિવસમાં જ હાંકી કાઢીશ ને મુસલમાનનું નામ નિશાન રહેવા દઈશ નહીં.' વિદાય થતી વખતે કુમાર તારાકુમારીને મલ્યા અને પ્રેમથી કહ્યું કે 'હે! સુંદરી? તમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે જ આજે હું ભિષણ પ્રતિજ્ઞા કરવા ઉભો થયો છું. તો મને આપ નિરાશ કરશો નહીં.' આથી તારાકુમારીએ નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો કે 'હે? નર-વીર! આ હૃદય હવે આપનું જ છે. ફક્ત આપની જ આશાથી આ હૃદય આપ-શ્રીના જાપથી ટકી રહેલ છે, અને ટકી રહેશે.'

પ્રેમ તણી અણમોલ ચીજ, લક્ષ્મી થકી મળતી નથી,
શુદ્ધ પ્રેમીઓને જગતમાં, વૈભવ તણી પરવા નથી,
હોય પિશાચીક પ્રેમ, ત્યાં નહીં પ્રભુનો વાસ છે,
શુદ્ધ હૃદયના પ્રેમીઓમાં, દેવોનો આર્શિવાદ છે. ૭

પ્રેમના પંથી કદી, પ્રાણાંતે પ્રેમ તજતા નથી,
આવે કદિ વિકટ પંથ તો, શૂરા પ્રેમી ડરતા નથી,
એજ પૃથ્વી એજ તારા, જુદા કદિ પડશે નહીં,
શુદ્ધ પ્રેમીઓને ભોગી કહે, કોઈ વિપત્તિ નડશે નહીં. ૮

બંને પ્રેમીઓ જુદા પડયા પછી કુમાર પૃથ્વીરાજ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાર પાડવાનો સમય ઘણોજ નજીક આવ્યાથી ચિત્તોડ આવ્યા, જે વખતે મુસલમાનોનો તાજીઆનો તહેવાર આવ્યો તે વખતે પૃથ્વીરાજ પાંચસો ચુનંદા સ્વારો લઈ પોતે તોડાતંક રવાના થયો, તે વખતે તારાકુમારી પણ ચંડીકા સ્વરૂપમાં પૃથ્વીકુમારની સાથે યુદ્ધમાં ગઈ. મુસલમાનો તાજીઆ ઠંડા કરવા દરવાજા બહાર નીકળવા માંડયા તે વખતે પાંચસો સ્વાર સહિત પોતે પણ તેમાં સામેલ થયા, આ વખતે કોઈને પણ વ્હેમ ગયો નહીં. તેથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં અનુકૂળતા મળી. આગળ જતાં પાંચસો સ્વારોએ અચાનક હલ્લો કરી મુસલમાનો પર આક્રમણ કરીને સંહારવા માંડયા, આ વખતે તોડાતંકનો નવાબ કપડા પહેરતો હતો તે વખતે તારાકુમારીએ તિક્ષ્ણ બાણ મારી નવાબને મારી નાંખ્યો, અને તેનું ધડ કાપી પૃથ્વીરાજે હાથમાં લીધું. આ વખતે મુસલમાનો પણ તનમન ધનનો મોહ મુકી જીવલેણ યુદ્ધ કરતાં દરવાજા સુધી આવ્યા, પણ વચમાં હાથી એવો ઉભો હતો કે અંદર દરવાજામાં જવાને માટે રસ્તો નહતો તે વખતે તારાદેવીએ હાથમાં ફરસી લઈ હાથીની સુંઢ કાપી નાંખી, આખરે પૃથ્વીરાજનો વિજય થયો. પૃથ્વીરાજની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થવાથી તારા તેમની પત્નિ બની.

જે ઝઘડાના પ્રબળતરંગમાં પડી સંગ, પૃથ્વીરાજ અને જયમલ્લ એકબીજાના પ્રચંડ શત્રુ બન્યા હતા. તે ઝઘડાનો ઉત્પાદક તેમનો કાકો સુરજમલ હતો. સુરજમલને ચિત્તોડની ગાદી લેવાની અભિલાષા ઘણી જ હતી અને ચારણીદેવીની પરિચારિકાનાંકહેવાથી આ ભાવના સુરજમલના હૃદયમાં જડ ઘાલી ગઈ હતી. આથી સુરજમલ પોતે અનેક વિપત્તિઓ ભોગવવા તૈયાર થયો હતો, પરંતુ તેના માર્ગમાં એકજ મોટું વિઘ્ન હતું, તે ફક્ત પૃથ્વીરાજનુંજ. બહાદુર પૃથ્વીરાજનું કોઇ હિસાબે કાસલ કાઢવા અનેક ઉપાય શોધવા લાગ્યો પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં. ત્યારે પોતે સારંગદેવ નામના એક રજપુત સાથે મળી, માળવાના નવાબ મુજફ્ફરની પાસે આવ્યો, આખરે નવાબની સહાય મળી અને સુરજમલની સાથે લશ્કર મોકલ્યું. સુરજમલે મેવાડના દક્ષિણ ભાગમાં આક્રમણ કર્યું અને નીમચ બાજુના બધા પ્રદેશો પોતે પોતાના અધિકારમાં સ્થાપ્યા. આખરે ચિત્તોડ પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. તેથી રાણા રાયમલ્લને આ વર્તણુક પ્રત્યે ધિક્કાર છુટયો અને રાજદ્રોહી સુરજમલને દંડ આપવા નિશ્ચય કરી રાણા રાયમલ્લ પોતાનું સૈન્ય લઈ સુરજમલની સાથે યુદ્ધ કરવા નીકળ્યા. બંનેની વચમાં ઘણુંજ દારૂણ યુદ્ધ થયું. રાણા રાયમલ્લને શરીરમાં બાવીસ ઘા વાગ્યા હતા. સમગ્ર શરીર ઘાવોથી ભરાઇ ગયું, ઘાવોમાંથી રૂધિર છુટવા લાગ્યું. તો પણ તેમને વિશ્રામ લીધો નહિ અને ધીમે ધીમે તેમને શિથિલતા પ્રાપ્ત થવા લાગી, તે વખતે કુમાર પૃથ્વીરાજ આવી પહોંચતા કાકા સામું યુદ્ધ કરી કાકાનો પરાજય કર્યો,

છેવટે. સુરજમલ મેવાડની ગાદીના લોભમાં અનેક જાતના કષ્ટો વેઠતાં પોતે " બાટૌરી " નામના અઘોર જંગલમાં પર્ણકુટી બાંધી રહેવા વિચાર કર્યો, પોતે તથા પોતાના માણસો અશ્વ સહીત જંગલની અંદર રહેવા લાગ્યા. ત્યાં પણ અચાનક પૃથ્વીરાજ આવી પહોંચતાં નાશ ભાગ થઇ અને કાકા સુરજમલને ઘેરી લીધો. અને કાલકા નામના મંદિરમાં કાકાને લઈ જવા આગ્રહ કર્યો, પણ કાકા અશક્તિના લીધે ન આવવાથી સારંગદેવને મોકલ્યો તેથી સારંગદેવ પૃથ્વીરાજની સાથે ગયો. પૃથ્વીરાજે સારંગદેવનું માથું ધડથી જુદુ કર્યું અને સુરજમલની પર્ણકુટી પણ તોડી નાંખી અને બાટૌરા નગરમાં જઇને પોતાનો ઝંડો રોપ્યો.

હવે સુરજમલના દુઃખની સીમા રહી નહીં તેથી હતાશ થયો, પોતાની મનોકામના પુરી કરવા સારૂં અનેક જાતના કષ્ટો વેઠયા, છતાં તેની મનોકામના પુરી થઈ નહીં. આખરે પોતાના પ્રાણની રક્ષા કરવા ખાતર સાદરી તરફ નાસી ગયો. ત્યાં પહોંચ્યા પછી તેના મનમાં એક નવી આશાનો સંચાર થયો હવે સ્વયંહું સાદરીની સંપત્તિ ભોગવી શકીશ નહીં તો તે એવા માણસને આપીશ કે

જેની પાસેથી રાજા પણ છીનવી શકે નહીં. આ પ્રમાણે તેને પ્રતિજ્ઞા લીધી. અને બ્રાહ્મણો તથા ભટ્ટ લોકોને સાદરી દાનમાં આપી દીધી, અને ત્યાંથી સદાને માટે મેવાડનો ત્યાગ કરી સુરજમલ 'બનચલ' નામના મહાજંગલમાં ફરતો હતો. ત્યારે તેના જોવામાં આવ્યું કે એક વરૂ બકરીના બચ્ચાને લઇ જવાની ચેષ્ટા કરતો હતો, પણ બકરી તેના બચ્ચાને મજબુત પકડી રહી હતી તેથી તે વરૂ બચ્ચાને લઇ શકતો નહતો. આ ઘટના જોતાં સુરજમલને ચારિણી દેવીની સેવીકાનું કહેલું વચન યાદ આવ્યું. તેથી સુરજમલને એમ થયું કે હું અહીં રહીશ તો મારો અધિકાર કોઇ છીનવી શકશે નહીં. તેથી ત્યાંજ થંભી ગયો અને ત્યાંના જંગલી લોકોને તાબે કરી તે સ્થળે દેવલ નામનો કિલ્લો બંધાવ્યો અને આજુબાજુના એક હજાર ગામ પોતાના અધિકારમાં લીધા, આ વખતે પ્રતાપગઢ દેવલની સ્થાપના થઇ હતી.

કુમાર પૃથ્વીરાજ પાટનગરમાં ચાલ્યા આવ્યા, તે હવે રાણાશ્રી રાયમલ્લને ઘણો પ્રિય થયો હતો. તેથી તેનું મોં જોયા સિવાય તેને ચેન પડતું નહતું. પરંતુ, વિધાતાની વક્રદૃષ્ટિથી મહારાણા રાયમલ્લના નસીબમાં પુત્રનું સુખ લાંબો વખત જોવાનું નહોતું. આ પ્રમાણે પૃથ્વીરાજ પોતાના બાહુબળથી અનંતકીર્તિ મેળવી અને યશ પ્રાપ્ત કરી પોતાની વહાલી તારાકુમારી સાથે આનંદમાં દિવસો પસાર કરવા લાગ્યા. પણ જ્યાં ભાવી અનુકુળ ન હોય ત્યાં સુખ અને વૈભવ લાંબા વખત સુધી ટકી શકતા નથી. તેવી જ રીતે રાજકુમાર પૃથ્વીરાજની સ્થીતિ બની હતી.

પોતાની બેન શિરોહી નરેશ પાભૂરાયની સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. પણ પાભૂરાય વ્યસની અને દુરાચારી હોવાથી પોતાની ભગિની અત્યંત દુઃખી થતી હતી. અને નરેશ પણ એટલું બધું દુઃખ આપતો હતો કે તેનું વર્ણન લખવા લેખક પણ અશક્ત છે. જેને જુલ્મી, શેતાન કહીએ તેવું દુઃખ રાજા પોતાની રાણીને આપતો હતો. જ્યારે રાણી પોતે દુઃખથી કાયર બની ત્યારે પોતાના ભાઇ પૃથ્વીરાજને પોતાની કર્મ કઠણાઇની હકીકત લખી અને પોતાને આ દુઃખથી બચાવવા સહાય માગી. જ્યારે ભાઇએ બ્હેનનો આવો દુઃખનો ભરેલો પત્ર વાંચ્યો કે તરતજ કુમાર પૃથ્વીરાજ એકાએક શિરોહી રવાના થયો, અને એ સાહસીક વીર શિરોહીના મહેલના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો. પણ દરવાજો બંધ હોવાથી તે ક્રોધિત બની કોટ કુદી રાજા પાભૂરાયને કબજે કરી તેનો વધ કરવા જતો હતો. તેવામાં પતિપરાયણ સ્ત્રીએ પોતાના ભાઇને કીધું કે "મારી એક યાચના સ્વીકારો. મને વિધવા ન કરો, તમને મેં વિધવા બનાવવા બોલાવ્યા નથી પણ તેમને સમજાવી મને સુખી કરવા બોલાવ્યા છે." આ પ્રમાણે કહેવાથી

પૃથ્વીરાજે પોતાના બનેવીને જીવતો રાખ્યો અને તેની બેનની મોજડીઓ તેના માથા ઉપર મુકાવી તેની ક્ષમા મંગાવી, આથી પોતાની બેનના કાર્યમાં પોતે યશ પામ્યો. પોતાની બેન સુખી થઇ જાણી પોતાના મનને આનંદ માનવાલાગ્યો, પણ નાલાયક કપટી બનેવીએ તેને ઘણા આગ્રહથી પૃથ્વીકુમારને પાંચ દિવસ વધારે રોકયો અને જ્યારે પૃથ્વીરાજ પોતાની બેન અને બનેવીની વિદાય લઇ કોમલનેર ભણી જવા રવાના થયો ત્યારે નીકળતી વખતે તેના બનેવીએ કેટલાક લાડવા આપ્યા, પૃથ્વીરાજને કિંચિત્ પણ ખબર નહોતી કે આ પાપીએ દગો કર્યો હશે. કોમલનેરની નિકટ આવતાં પોતાના બનેવીએ આપેલા લાડવામાંથી એક લાડવો ખાવા માંડયો. અને ખાતાં ખાતાં તરત ઝેર ચડયું, ને ચક્કર ખાઈ નીચે પડયો અને બેભાન બની ગયો, બનેવીએ લાડવામાં ઝેર નાંખીને જ આપ્યા હતા. પોતાની વહાલી તારાકુમારીને ખબર આપવા માણસો છુટયા. તારા આવે તે પહેલાં પોતે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો એટલે તારાનો મેળાપ થયો નહીં. આખરે તેજસ્વી તારો પલકમાં ગુમ થઇ ગયો. શુરવીરના મરણથી ઘણા લોકો રૂદન કરવા લાગ્યા. અને પવિત્ર તારાકુમારી પણ પોતાના પતિના શબને લઇ જીવતી ચીતામાં ભસ્મીભૂત થઇ ગઈ. ધન્ય છે એ વિરાંગનાને! પતિની પાછળ સતી થઇ.

પુત્રના અકાળ મૃત્યુથી રાણા રાયમલ્લને આઘાત થયો અને પુત્ર વિયોગીનું કષ્ટ ઘણો વખત સહન કરી શકયા નહીં. અને તે પણ પુત્રના પાછળ સ્વર્ગે સિધાવ્યા. પૃથ્વીરાજ અને રાણાના મૃત્યુ પછી પ્રજામાં હાહાકાર અને શોક છવાઇ ગયા હતા. વીધીનું કેવું નિર્માણ?

છપ્પો

શુરવીરતાની છાપ, પ્રભુએ ખુબજ પાડી,
યોધ્ધો મહા બળવાન, દીધાં દુશ્મનને ફાડી,
તજી રાજ્ય અને પાટ, પિતાની આજ્ઞા પાળી,
થયો દેશનિકાલ, વિધીના લેખ નિહાળી,
ચાલ્યો પ્રભુ તો એકલો, સાથે જેનું ભાગ્ય છે.
કહે ભોગી શુરવીર ને, એતો નક્કી વાત છે. ૯

છપ્પો

મીન જાતને મારી, પ્રભુએ ખુબ જ કીધી,
પકડી તેનો રાય, શિક્ષા તો મોતની દીધી.
મુસલમાનો પર વૈર, ખરેખર તેને લીધું.
ક્ષત્રિય તણું ગૌરવ, વધારી તેને દીધું,
શુરવીર આલ્હસીક વીર તો, પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી,
પ્રતિજ્ઞા પુરી થતાં, દેવી તારા તો વરી. ૧૦

છપ્પો

શુદ્ધ હૃદયના પ્રેમ, કદિ નહીં છાનાં રહેતાં,
દિલ તણાં એ દાન, નહી એ સહેજે મળતાં,
તારા પૃથ્વીની જોડ, જગતમાં હતી નિરાળી,
શુદ્ધ હૃદયના કોડ, પ્રભુએ દીધા પાળી,
વિજયમાળ પ્રભુએ ધરી, નામના જેને મેળવી,
ક્ષત્રિયોમાં શિરોમણી, શુરવીરતા જેને કેળવી. ૧૧

છપ્પો

ધાર્યું ધણીનું થાય, નહીં ડહાપણ ચાલે છે,
ભોગવે બંને સુખ, ખરી શાન્તિ ભોગવે છે,
દુઃખી છે નિજ બ્હેન, સહાય ભાઈની માગે છે,
ગયો પ્રથુ શિરોહી, બેનનું દુઃખ ભાગે છે,
પણ દગો બનેવી તો કરે, ઝેર લાડુમાં મેળવી,
કહે ભોગી ખાતો પ્રથુ, મોત નિપજ્યુ તે ઘડી. ૧૨

છપ્પો

મરતાં પ્રથુ કુમાર, ખરે મેવાડ રંડાણી,
તારા જોતી નાથ, ખરેખર તે મુઝાણી,
રડતી અશ્રુધાર, નાથ મુજ લીધો ખેંચી.
શું કીધુ મેં પાપ, મને અધવચમાં મુકી,
પ્રાણ પતિની લાશને, લેતી તારા ગોદમાં,
કહે ભોગી ધન્ય તારાને, સતી થતી પળવારમાં. ૧૩

આ પ્રમાણે રાણા રાયમલ્લ, સંગકુમાર, પૃથ્વીકુમાર, જયદેવ અને કાકો સુરજમલ વિગેરે ભાવીના નિર્માણ મુજબ ચાલ્યા ગયા, જે જે વસ્તુ ઇતિહાસમાં અવલોકવામાં આવી છે, તે વસ્તુ જગતમાં એકજ પાઠ બતાવે છે. સત્તા ચીજ એવી છે કે જ્યાં સારા નઠારાનું ભાન રહેતું નથી, ગૃહકલેશ અને સત્તાના લોભે આજે હિન્દુસ્તાનને પરાધીન બનાવી દીધું છે. માટે વાંચક જન જીવનમાં બે વસ્તુનો ત્યાગ કરી (તે કઇ બે વસ્તુઓ (૧) ગૃહ કલેશ (૨) સત્તાનો લોભ). આત્માનું કલ્યાણ અને લોકહીત કરવા પ્રયત્ન કરશે.

પ્રકરણ ૩ જું

રાણા સંગ્રામસિંહનો રાજ્યાભિષેક અને અનેક જાતની વિવિધ ઘટણાઓ.

રાણા સંગ્રામસિંહનો જન્મ સં. ૧૫૩૮ ના વૈશાખ વદ નોમના દિવસે થયો હતો, અને સં. ૧૫૬૫ (ઈ. સ. ૧૫૦૯) જેઠ સુદ ૫ ના દિવસે શુભ મુહૂર્તે રાજ્યાસન પર બિરાજમાન થયા. તેઓની ઉત્તમ રાજ્યનીતિ અને કુનેહથી મેવાડનું રાજ્ય ઘણુંજ આબાદિમય થયું, આ વખતે સંપુર્ણ મેવાડમાં શાન્તિ હતી. સુખ અને વૈભવની રેલમછેલ હતી. પરંતુ ભાવીને આ સુખ મેવાડને લાંબા વખત સુધી ભોગવવા દેવાની મરજી નહીં હોય.

ભારત વર્ષમાં અનેક પ્રતાપી રાજા મહારાજાઓ હતા અને તુવારવંશના રાજાઓએ ઘણા કાળ સુધી મહાપ્રતાપ સહિત રાજ્યસત્તા ભોગવી, પરંતુ ક્રમે ક્રમે તે સત્તા ચૌહાણુ પાસેથી ગિઝની, ઘોરી, ખીલજી અને લોદી વંશના બાદશાહો પાસે ગઇ અને હિન્દુસ્તાનનું રાજ્ય નિર્દય અને પાપી માણસોના હાથમાં આવ્યું, અને તે દરેક બાદશાહો હિન્દુઓના કટ્ટા દુશ્મન હતા. તેઓમાં કાંઇ બળ અને પરાક્રમ નહીં હોવાથી મેવાડના રાજાઓ તેમને લેશપણુ વિશાતમાં ગણુતા નહતા. જ્યારે મેવાડમાં ગૃહકલેશ જાગતો; ત્યારે ગુજરાતના અને માળવાના રાજાઓ તે વિદ્રોહીની સાથે મળી જતા હતા, તો પણુ તે લોકો મેવાડને કોઈ પણુ જાતની હાની કરી શકયા નહતા, જ્યારે વીરવર સંગ્રામસિંહે વીર પુત્રોને સંગ્રામભૂમિમાં મોકલ્યા, ત્યારે યુક્ત ઉભય નવાબો તેમની સાથે ટકી શકયા નહોતા. રાણા સંગ્રામસિંહ તે વખતે ભારતના ચક્રવર્તી રાજા ગણાતા હતા. મારવાડ અને [૨૩]અંબરના રાજાઓએ તેમને ભેટ આપીને તથા તેમની પુજા કરીને તેમનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. ગ્વાલિયર, સીકરી. અજમેર, રાઇસીન, કાલ્પી, ચંદેરી, બુંદી, ગાગરીન, રામપુર તથા આબુ આદિ પ્રદેશોના "રાવ" પદવીધારી રાજાઓ તેમના માંડલિક બનીને તેમની સેવા કરતા હતા. મહારાણા સંગ્રામસિંહ મહાપ્રતાપી હતા. એંશી-હજાર અશ્વારોહીઓ, ઉચ્ચકુળના સાત નૃપતિઓ, નવ રાવો, અને 'રાવલ' તથા 'રાવત' પદવીધારી ૧૦૪ સરદારો પાંચસો હાથીઓની સાથે મહારાણા સંગ્રામસિંહને

૨૩. આ સ્થળે અંબરના જે રાજાનું વર્ણન છે તેનું નામ પૃથ્વીરાજ હતું. અદ્યાપિ અંબરના રાજાઓને રાવ કહેવામાં આવે છે. પૃથ્વીરાજના બાર પુત્રો દ્વારા (કછવાહા કુળનાં) બાર ગોત્રો ઉત્પન્ન થયાં. મુગલબાદશાહ હુમાયુના સમયથી કછવાહા લોકોને રાજસભામાં માનપાન મળવા લાગ્યા.

સહાય કરવા આવ્યા હતા. વિપત્તિના સમયમાં જેમણે મહારાણા સંગ્રામસિંહને સહાય કરી હતી તેમને સંપત્તિના સમયમાં તેઓ ભુલી ગયા ન હતા. તેમણે શ્રીનગરના કરમચંદને અજમેરની જાગીર આપી હતી. આ કરમચંદને જગમલ્લ નામનો એક પૂત્ર હતો. ચંદેરી પર સત્તા સ્થાપીત કરતી વખતે જગમલ્લે રાણા સંગ્રામસિંહને સહાય કરી હતી તેથી તેને 'રાવત્'ની પદવી આપી હતી.

સંગ્રામસિંહ સમયને સારી રીતે ઓળખતા હતા, અને તેમણે પોતાના લશ્કરને ઘણીજ ઉંચી તાલીમ આપી હતી. પોતાના સૈન્ય સાથે રાણા સંગ્રામસિંહે બાબર સાથે બે વાર યુદ્ધ કર્યું અને માળવાના બાદશાહો સાથે અઢાર વખત યુદ્ધ કરીને વિજય મેળવ્યો હતો. ઇબ્રાહીમ લોદી મહારાણા સાથે બે વાર લડયો પણ રાણાના પરાક્રમ આગળ પોતે બે વાર પરાજય પામ્યો. આ વખતે મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર ઘણોજ લાંબો હતો. ઉત્તરમાં વિના[૨૪] પ્રાંન્તમાં વહેતી પીલખાલ નદી, પૂર્વમાં સિંધુ નદી, દક્ષીણમાં માળવા, અને પશ્ચિમમાં મેવાડની નિર્ભિ અને દુર્ગમ શૈલ્યમાલા સુધી મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર હતો. આ પ્રમાણે શાસનનુ રાજ્ય રાણા સંગ્રામસિંહ ભોગવતા હતા, પણ તેઓશ્રી લાંબો વખત શાન્તિ ભોગવી શકયા નહી. આ વખતે યવનવીર બાબર મોટા સૈન્ય સાથે આવી ભયંકર લડાઇ કરવા મેવાડમાં આવ્યો. આ ભયંકર ભીષણનાદ ભારત વર્ષમાં સંભળાયો, અને આખુ ભારત કમકમી ગયું, પરંતુ ભારતની ભાગ્યદેવીનો વિચાર કંઈક જુદોજ હશે, તેથીજ આ ભીષણ યુદ્ધ આરંભાયુ હશે, અને કેટલાક દેશદ્રોહી રાજાઓ અને વિદ્રોહીઓ બાબરને સહાય આપવા તૈયાર થયા. જો આપણાજ ભાઇઓએ બાબરને સહાય ન આપી હોત તો આજે ભારત વર્ષનો મુગટ કોના શીરપર શોભી રહ્યો હોત? તે તો ભાવીને હાથ હતુ, તો આજે ભારત ગુલામી દશામાં ન હોત. ભારતના ભાગ્યમાં સુખ લખાયેલુ હશેજ નહિ.

બાબર જ્યારે પોતાનુ સૈન્ય લઇને મેવાડ પર ચઢી આવ્યો ત્યારે બાબર પોતાનું સૈન્ય ઘણુંજ કેળવાયેલુ લાવ્યો હતો અને ઘણીજ મોટી સંખ્યામાં લાવ્યો હતો, પણ વીર સંગ્રામસિંહે બહુજ બહાદુરી પૂર્વક તેનો સામનો કર્યો. અને વીર સંગ્રામસિંહે યવનવીર બાબરને સખ્ત પરાજય આપ્યો. બાબરના સૈન્યનો ઘણો ખરો ભાગ યુદ્ધમાં ખલાસ થઈ ગયો હતો. આ વખતે એક વિશ્વાસઘાતી કુટીલ રાજપુત કુહાડાનો હાથો બનીને બાબરને સહાય કરી. જો આ વિશ્વાસઘાતી રાજપુતે બાબરને સહાય ન કરી હોત તો આજે બાબરના સૈન્યનો એક માણસ જીવતો રહી શકયોજ નહોત. પરંતુ ભાગ્ય પ્રતિકુળ હોય ત્યારે કોણ મિથ્યા કરી શકે તેવુ છે.

---

૨૪. આગ્રાથી પાંચ માઇલ દક્ષિણે વિના (નગર) વસેલું છે

ચિત્તોડ રાણા વીર સંગ્રામસિંહનું બળ રોકવા માટે બાબર આગ્રા છોડી શીકરી[૨૫] તરફ ભાગી ગયો. આ તરફ સીસોદીઆ ના કુળભુષણ મહારાણાશ્રી પોતાનુ લશ્કર લઈ બાબરની સામે આવ્યા. આ વખતે સંવત ૧૫૮૪ (ઈ. વી. ૧૫૨૮) ના કાર્તિક વદ ૫ ના દિવસે સર્વ રાજા મહારાજાઓ મહારાણાશ્રીને સહાય કરવા માટે એકત્ર થયા હતા. રાણાએ આ સઘળા સૈનીકોનો સંહાર કર્યો જે બે ચાર મુસલમાન બચ્યા હતા તેમને બાબરની સેનાને વર્તમાન સમાચાર પહોંચાડયા. આ સમાચાર સાંભળી બાબરના માણસો ઉત્સાહહીન થઈ ગયા, અને પોતાની છાવણીની ચારે બાજુ ખાઈ ખોદી પોતાનો કાળ પસાર કરવા લાગ્યા. આ વખતે બાબરની બીજી સેના આવી પણ રાણાની સેનાને રોકવા અસમર્થ નીવડી, વિજયી રાજપુતોએ નાસતા સૈનિકોને પકડી મારી નાંખ્યા, બાબર ઘોર સંકટમાં પડયો છતાં પોતે ઉત્સાહહીન ન બન્યો.

શુરવીરતાની વાતમાં, ગંભીરતા તજતો નથી,
દુઃખમાં બાબર કદિ, પાછો જુઓ પડતો નથી,
આશાવાદી રહેતો સદા, નહીં પ્રયત્નને છોડતો,
દુઃખમાં એ સુખ માની, પુર્ષાર્થને સાધતો. ૧૪

આ પ્રમાણે ચિંતામાંને ચિંતામાં પંદર દિવસ થયા. બાબરે મનથી ઘણા વિચારો કરી જોયા પણ જ્યારે એકે રસ્તો સુઝ્યો નહીં ત્યારે માનનો ત્યાગ કરી ઈશ્વર પ્રાર્થનામાં રોકાયો. છેવટે બાબરે જે પરિણામ ધાર્યું હતું તેનાથી ઉલટુંજ પરિણામ આવ્યું, અને પોતે શરાબનો ત્યાગ કરી સર્વત્ર શરાબનો ત્યાગ કરાવ્યો, તેથી તેના સૈન્યમાં થોડો ઘણો ઉત્સાહ હતો તે પણ નાશ પામ્યો. આખરે પોતાની બુદ્ધિથી સૈન્યને સમજાવી ઉત્સાહી બનાવી પોતાની છાવણી ઉપાડી, અને ચાલવા માંડયાં પણ એક કોષ ચાલતાં તો રાજપુતના ઝુંડના ઝુંડ યવનોપર તુટી પડયા અને સૈન્યનો નાશ કર્યો. આખરે બાબર હતાશ થયો, અને રાણાનું સૈન્ય આગળ વધવા લાગ્યું અને ત્યાં તો પ્રચંડ તોપના ગોળાથી કાન ફાડી નાંખે તેવા અવાજેથી રાણાના સૈન્યનો નાશ થયો. આ અંધકારમય ભેદી તોપોથી હજારો રાજપુતોનો નાશ થયો, તો પણ રાણા પોતે આગળ વધતાજ ગયા અને દુશ્મનો પર હલ્લો કરતાજ ગયા. તેમનો વિશ્વાસુ તુવારવંશના શિલાદીત્ય પર તેને વિશ્વાસ હતો કે તે જરૂર યવનોપર આક્રમણ કરશે, પણ તે નરાધમ કુલકલંકે રાણા સાથે દગો કરી, શત્રુના દળમાં ભળી ગયો, આ વખતે રાણાને

૨૫. હાલમાં એને ફતેપુર સીકરી કહે છે. એ નગર આગ્રાથી દસ ગાઉના અંતરપર આવેલું છે. એની પાસેના કેકનવા નામના સ્થાન પર રાણાસંગ્રામસિંહની સાથે બાબરે ઘોર સંગ્રામ કર્યો હતો, આ સમરને ફતેપુર સીકરીના યુદ્ધના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

ઘણો આઘાત થયો, અને પોતાને અચાનક આવો દગો થએલો જોઇ રાણાશ્રીને ઘણુંજ લાગી આવ્યું, આખરે સંગ્રામસિંહ રણભૂમિનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા. (રાણાશ્રી સંગ્રામસિંહના શરીરપર લગભગ ૮૦ ઘા પડયા હતા, તેણે લડાઇમાં એક આંખ, એક હાથ, એક પગ આટલું તો ગુમાવ્યું હતું, છતાં પોતાનામાં બહાદુરી અને સહાસીકતા શોભતાં હતા અને પોતે ક્ષત્રિય કુળ શિરોમણીહતા.) પોતાની માતૃભુમી અને દેશના માટે જે જે ભડવીરો રાણાશ્રીને સહાય આપવા આવ્યા હતા તે સર્વે ભડવીરોએ પોતાના દેહના બળીદાન આપ્યા અને શહીદ થયા, તેમાં ડુંગરપુરના રાવલ ઉદયસિંહ પોતાના બસો સૈનીકો, સાલુંબ્રાના રાજા રત્નસિંહ અને તેમના ત્રણસો યોદ્ધાઓ, મારવાડના રાઠોડ રાજકુમાર રાયમલ્લ અને તેમના મેરતાનિવાસી સહાસીક વીર ક્ષેત્રસિંહ તથા રત્નસિંહ, સોનગઢેના રામદાસરાવ, ઝાલાપતિ ઓઝા, પરમાર વીર ગોકુળદાસ, તથા મેત્રાડના ચોહાણ માણેકચંદ તથા ચંદ્રભાણુ અને ઇતર અનેક રાજપુતોએ આ યુદ્ધમાં અમર નામ કરી સ્વર્ગ સુંદરી વર્યા હતા. તેમાં બે મુસલમાનોએ પણ પોતાના આત્માનો ભોગ આપ્યો હતો, જેમાં (૧) હતભાગી ઈબ્રાહીમ લોદીનો એકનો એક પુત્ર હતો (૨) હુસેનખાં હતો.

આખરે બાબરનો વિજય કપટી કુલાંગાર શિલાદીત્યના દગાથીજ થયો. અને હજારો રાજપુતોની કરેલી મહેનત અને આપેલા મોંઘા પ્રાણના બળીદાન નકામા કર્યાં. એ નરપિશાચે જો દગો ન કર્યો હોત તો આજે ભારત વર્ષ ગુલામીની જંજીરમાં ન હોત, પણ ભાવી મિથ્યા થતું નથી, છેવટે બાબરે 'ગાઝી'ની પદવી ધારણ કરી અને ત્યાર પછી તેના વંશોએ પણ આ ઉપાધી ધારણ કરી હતી.

જો મહારાણા થોડાજ વખત વધુ જીવ્યા હોત તો અવશ્ય તે સીસોદીઆ કુળને ગૌરવવંતુ કરત, વિધીના કઠોર લેખ અનુસાર તેમનો પરાજય થયો. મેવાડનો ગૌરવ–રવિ વસવા નામના સ્થાન પર અકાળે અવસાન પામ્યા. ઘણા લોકોનું માનવું છે કે મહારાણાને તેમના મંત્રીઓએ ઝેર આપી મારી નાંખ્યા હતા, આ અનુમાન સત્ય હોવા વિષે શંકા છે. મહારાણાશ્રીના માટે આવી હકીકત સાંભળતાં હૃદય કંપી ઉઠે અને હૃદય ભેદાઇ જાય પણ જ્યાં ભાવીજ અનુકુળ ન હોય ત્યાં કોઇ શું કરે ?

આથી મારા આત્માને એક વાતની શંકા હંમેશા થયા કરે છે, કે રાજાઓને ઘણી સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરવાથીજ તેમાં કલેશનું વાતાવરણ પેદા થાય છે. કારણકે જ્યાં બધી રાણીઓને દિકરા હોય ત્યાં બધાને સત્તાનો લોભ લાગેજ, અને તેથી કલેશ થયા સિવાય રહે નહીં, તેવી રીતે રાણાશ્રી સંગ્રામસિંહની બાબતમાં બન્યું છે, કારણકે તેમને ઘણીખરી રાણીઓને કુંવર હતા, અને તેઓ પોત પોતાના કુંવરને મેવાડનો અધિપતિ બનાવવાનીજ પેરવી કરતા હતા, તેમાં એક

રાણી તો એટલી બધી આગળ વધી હતી કે બાબર બાદશાહની સાથે મળી ગઇ, અને તેની અભિલાષા પુરી કરવાને રણથંભોરનો કિલ્લો અને રાજભંડારમાં પડેલો માલવરાજનો તાજ પણ બાબરને અર્પણ કર્યો હતો. મહારાણીશ્રીને બાબર માતાની દ્રષ્ટીથી જોતો હતો, અને રાણાજીને માટે બાબરને સંપૂર્ણ માન હતું.

રાણાજીને ત્રણ પુત્રો હતા, તેમાં બે પુત્રો જે મોટા હતા તે તો બાલ્યાવસ્થામાંજ સ્વર્ગવાસ થયા હતા. રાણાજીને દરેક ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હતી, તેમાં વળી જૈન ધર્મપર તો સંપુર્ણ શ્રદ્ધા હતી. રાણાજી ન્યાયી, સત્ય અને સંયમમાં ઘણા મજબુત હતા. તેથી તો તેમણે પોતાની ઉમ્મરમાં પ્રજાની, સમાજની તેમજ પોતાની માતૃભુમીની પ્રાણના ભોગે સેવા કરી પોતાનું નામ અત્રનીના તકતા ઉપર રોશન કર્યું હતું. પરંતુ અફસોસ તો એજ થાય છે કે તેઓશ્રીનુ મૃત્યુ અકાળે અને દગાથી થયું હતું. પોતાનો નાનો પુત્ર કે જેનુ નામ રત્નસિંહ હતું, અને રત્નસિંહનેજ ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યા હતા.

છપ્પો.

રાણાશ્રી સંગ્રામ, સદા ગંભીરતા ધરતા,
નીજ ભાઈ ભાઇના કલેશ થકી, વન વન રખડતાં,
ધરતા પોતે ધીર, કદિ ન કાયર બનતા,
ધરી ધર્મની ઢાળ, સદાએ ગુપ્તજ રહેતા,
સમયને વિતાવવા, ભરવાડ ઘેર કરી નોકરી,
કહે ભોગી ધન્ય વિધાતા, ભાવી ન મિથ્યા થાય જરી. ૧૫

દોહરો.

શુરવીર જનતો કષ્ટથી, પ્રાણાંતે પણ ડરતા નથી,
પુર્ષાર્થને સાધવા, પાછા કદિ પડતા નથી,
આવી મલ્યા કરમચંદને. સાથી લુંટારો શોધીઓ,
મેવાડનો એ ભાગ્ય વિધાતા, બહારવટુ ખેડી રહ્યો,
થાકને ઉતારવા, જંગલમાં નીંદ લઈ રહ્યો,
કહે ભોગી આવ્યો મણીધર, છત્ર તેને ધરી રહ્યો. ૧૬

દોહરો.

જોતો જંગલનો માનવી, કોઈ વીર આ સમજાય છે,
થશે ભવિષ્યમાં રાજવી, શુભ શુકન દેખાય છે,
આવી મળ્યો કરમચંદને, વાત સઘળી સૌ કરી,
ગુપ્ત રાખી વાત ને, નીજ બેટીની સાદી કરી,

શું વીધીના લેખ ખાપુ, જીવન કયારે પલટાય છે,
શું શું લખ્યું છે લલાટમાં, કહે ભોગી નહીં સમજાય છે. ૧૭

છપ્પો.

પ્રથુ અને જયમલ્લ, મોત ના પંથે વળીયા,
રાણાશ્રી સંગ્રામ, પુત્ર વિયોગે મરીયા,
લઈ યુદ્ધમાં યશ, અમર નામ જેણે કીધું.
આખર ભાવી એજ, દુશ્મને વિષ જ દીધું,
થયો સ્વર્ગવાસ તેમનો, મેવાડ તો રંડાઇ ગઇ,
કહે ભોગી શુરવીરની, જ્યોતિ સદા ચમકી રહી. ૧૮

છપ્પો.

હોય જ્યાં ગૃહનો કલેશ, કદિ નહીં સુખજ પામે,
ભલે હોય ધનવાન, છતાં ન બેસે ઠામે,
જ્યાં કલેશ તણી છે આગ, નહીં ત્યાં શાન્તિ મળતી,
લે બીજાઓ લાભ, નહીં આશા કંઇ ફળતી,
માટે સમજી માનવી, કુસંપ કોઇ કરશો નહીં,
કહે ભોગી અવની મહીં, સંપ ને ભુલશો નહીં. ૧૯

આ પ્રમાણે રાણા સંગ્રામસિંહનો ટુંક વૃતાંત વાંચકો વાંચી અને વિચારશે, તો ઘણું જાણવાનું અને શીખવાનું મળશે.

પ્રકરણ ૪ થું.

રાણા રત્નસિંહનું વૃત્તાંત. રાજ્યાભિષેક અને વિચિત્ર ઘટનાઓ.

વિક્રમ સં. ૧૫૮૪. ઇ. સને ૧૫૨૮.

રાણાશ્રી રત્નસિંહનો રાજ્યાભિષેક ઘણોજ આનંદ અને ધામધુમ પૂર્વક થયો, અને રાણાનો સ્વભાવ ઘણો ગંભીર, માયાળુ, સહાસીક અને શુરવીર હતો. તેઓમાં પોતાના પિતાના ગુણો વારસામાં ઉતર્યા હતા. પણ તેઓ મેવાડની ગાદી ઉપર ઝાઝો વખત ટકી ન શકયા. કારણ કે તેઓના હાથે એક એવું કામ થયું હતું કે જેથી કલેશ અને વૈરનું વાતાવરણ ઉભું થયું હતું. રાજાઓ જ્યારે ભાન ભુલે છે, ત્યારે સમય સમજ્યા વગર એવી ભુલ કરી બેસે છે, કે તેમની સાધારણ ભુલથી સારી પ્રજાનો નાશ અને કીર્તિનો પણ નાશ કરે છે. રાણા રત્નસિંહે અંબરના રાજા પૃથ્વીરાજની પુત્રી સાથે છાનો માનો વિવાહ કર્યો હતો. કન્યાની યોગ્ય ઉંમર થતાં તેના પિતા પૃથ્વીરાજે તેનો વિવાહ બુંદીના રાજા સૂરજમલ (હાડા) ની સાથે નક્કી કર્યો. તે વખતે બાળાએ શરમથી પોતાનો વિવાહ થયો છે તેવી વાત પોતાના પિતાને કરી નહીં. આથી કોઈએ તેના બીજીવારના વિવાહમાં પ્રતિરોધ કર્યો નહીં. પરંતુ થોડાજ સમયમાં આ વિવાહ એક અનર્થનો મૂળ થઈ પડયો. આ વિવાહની વાત સાંભળી રાણા રત્નસિંહને વજ્ર જેવો ઘા લાગ્યો, અને પોતે સૂરજમલ હાડા ઉપર ક્રોધે ભરાયા. પણ ત્યાં વીધીએ જુદી જ ઘટના ઘડેલી હતી, પોતાની બેનનો વિવાહ પણ સૂરજમલની સાથેજ કર્યો હતો. પણ રાણાએ સાળા-બનેવીનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો અને ઘણા જ આવેશમાં આવી વૈર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. વસંતઋતુમાં મૃગયા રમવાનો ઓત્સવ આવતાં તેમને આ વૈર લેવાની સારી તક મળી હતી, તેઓ પોતાના સરદારો અને સામંતો લઈ જંગલમાં મૃગયા રમવા ગયા હતા. તે વખતે બુંદીરાજા સૂરજમલ હાડા પણ તેમની સાથે હતા. બુંદીના હાડા લોકો મેવાડની પૂર્વે આવેલા પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા હતા. તેમનું રાજ્ય મેવાડના તાબામાં ન હતું. છતાં હાડાનો સ્વામી મેવાડના રાણાની પૂજા કરતો હતો. બુન્દીનો (રાજા) અધિપતિ યુદ્ધમાં રાજ્યનું ચિન્હ ધરાવીને આવતો હતો, અને મેવાડના માટે પ્રાણાંતે લડતા હતા. તે વખતે યવનવીર શાહબુદ્દીનના પ્રચંડ આક્રમણનો પ્રતિરોધ કરવા માટે હાડાવંશે અણમોલ આત્મભોગ આપ્યો હતો. હાડાવંશના યુદ્ધવિશારદ હમીરે પણ ભારતભૂમિ માટે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપ્યો હતો. અને ગિહ્‌લોતકુળની સાથે હમીરના વંશજોનો ગાઢો સંબંધ

થયો હતો, પરંતુ રાણાશ્રી રત્નસિંહની કુબુદ્ધિથી બુન્દી અને મેવાડને વૈરભાવ થયો, જેથી કેટલાક વખત સુધી તે મિત્રાચારીનું બંધન ઢીલું પડી ગયું.

મૃગયા ખેલવા માટે રાણા રત્નસિંહ ગાઢ જંગલમાં ગયા તે વખતે તેમની સાથે રાજા સૂરજમલ એકલાજ હતા. તેમના બધા સાથીઓ પાછળ રહી ગયા હતા, તેથી લાગ જોઇ રાણાએ પોતાની તલવારનો ઘા સૂરજમલ પર કર્યો જેથી સૂરજમલ અશ્વપરથી નીચે પડયા, પરંતુ તેનું મરણ થયું નહીં. પણ થોડીવાર સુધી બેભાન રહ્યા હતા. જ્યારે તેઓ સતેજ થયા ત્યારે તેમણે ઘા ઉપર પાટો બાંધ્યો, અને રાણા રત્નસિંહ ઉપર આક્રમણ કરવા સારૂ ચારે બાજુ જોયું. પણ સૂરજમલે રત્નસિંહને નાસતો જોયો, તેથી બોલ્યા કે "ફટ, બાયલા, કાયર, નાસભાગ કરી લે, પણ તારી આ કાયરતા અને તારા નિચ કૃત્યથી મેવાડના ગૌરવવંતાને કલંક લગાડયું છે." રત્નસિંહે આ વચનો સાંભળ્યા, તેથી તેને ફરીને રાજા પર હથીઆર ચલાવ્યું અને તેને મારી નાખવા રાણાશ્રી તૈયાર થયા. પરંતુ આ કુબુદ્ધિનું ફળ તેને શીઘ્ર મલ્યું. રાણાને પોતાના પર આક્રમણ કરતો જોઇ રાજા સૂરજમલે સિંહની પેઠે કેશરી ફાળ મારી તેના પર તૂટી પડયો અને તેની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો. અને રાણા રત્નસિંહની છાતીમાં તલવાર ખોસી તેનો પ્રાણ લીધો.

રાણા રત્નસિંહે પાંચ વરસ રાજ ભોગવ્યું. ટુંક સમયમાં તેને રાજ્યની ઉન્નતિ સારી કરી હતી. મુસલમાનો તો ચિત્તોડની સીમમાં પણ આવી શકતા નહોતા. રાણાના અકાળ મૃત્યુથી કેટલાક દિવસ પછી તેમના બન્ધુ વિક્રમાજીત ચિત્તોડની ગાદી પર બિરાજમાન થયા.

છપ્પો.

કીધી મોટી ભૂલ, જુઓ ગૌરવ ગુમાવ્યું,
કર્યો નહીં વિચાર, ક્ષત્રિયનું બિરદ ખોયું;
મેવાડ માટે જુઓ, હાડાએ પ્રાણજ ખોયો,
હમીર મહા બહાદુર, પોતાનો પ્રાણ સમર્પ્યો.
છતાં ધરી નહીં લાગણી, ભૂલ મોટી બહુ કરી,
કહે 'ભોગી' સ્ત્રી કારણે, મેવાડની શોભા હરી. ૨૦

છપ્પો.

એક ભુલ ના ભોગે, પ્રજાને દુઃખી કીધી,
અણધાર્યું કરી કાર્ય, બગાડી છેવટ બુદ્ધિ;

નિજ બેન નો સ્નેહ, જુઓ ત્યાં ભુલી જાતો,
મારીને તલવાર, બનેવીને ઘાયલ કરતો.
છતાં બનેવી બોલતો, કાયર થઈ શું ભાગતો,
કહે 'ભોગી' એ સૂરજમલ રત્નસિંહને મારતો. ૨૧

છપ્પો.

જુઓ વિધી ના લેખ, નહીં મિથ્યા થાયે છે,
વિનાશે વિપરીત, જુઓ બુદ્ધિ આવે છે;
જુએ ન સાર અસાર, બધુ ત્યાં ભાનજ ભૂલે,
જીવન નૈયા જુઓ, ખરે અધવચમાં ડુલે.
માટે મોટા માનવી, ખોટી ભૂલ કરશો નહીં,
કહે 'ભોગી' તમ સુખમાં, દાવાનળ ધરશો નહીં. ૨૨

રાણા વિક્રમાજીત સં. ૧૫૮૮ ઇ. સ. ૧૫૩૪ માં ચિત્તોડની ગાદી ઉપર આવ્યા, પણ રાણાની બાબતમાં વિધીએ જુદુજ નિર્માણ કરેલું હતું. કારણ કે રાણા વિક્રમાજીત જ્યારે સિંહાસન ઉપર આવ્યા ત્યારે મેવાડની પ્રજાએ ઘણી આશાઓ રાખી હતી, કે હવે અમારા રાણાથી કંઇક અમારી હાલત ઉપર ધ્યાન રાખશે. પણ જ્યાં મેવાડનું ભાગ્યજ ટુંકું અને કમનસીબ હોય ત્યાં મેવાડના રાજ્યની સારી સ્થિતિની આશા રાખવી તે નકામી છે.

રાણા વિક્રમાજીતના ગાદી પર આવ્યા પછી જેમ જેમ ટાઇમ જતો ગયો તેમ તેમ રાણામાં સદ્‌ગુણોનો નાશ અને દુર્ગુણોનો વાસ થતો ગયો. તેથીજ સારી પ્રજા અને વફાદાર સરદારો રાણાથી નારાજ બન્યા હતા. અને બીજું કારણ એ હતું કે રાણા પોતે પોતાના સરદારો પાસે કોઇ દિવસ બેસતાજ નહોતા, અને કોઇને મળતા પણ નહોતા, તેઓ પહેલવાનો અને કુસ્તીબાજોની રાતદિવસ રમત જોયા કરતા હતા. જે સન્માન સરદારોનું હતું, તે સરદારો પાસેથી છીનવી હલકા દરજ્જાવાળા માણસોને આપવા લાગ્યા, આ અપમાનથી રાજપુત સરદારોને આઘાત થયો. આ પ્રમાણે રાજ્ય વફાદાર સરદારોના અધિકાર છીનવી લઇ હલકા દરજ્જાના પાયદળ સૈનીકોને આપવા લાગ્યા. અને મુસલમાનો તરફ ઘણો સારો સત્કાર કરતા થયા, અને રાજપુતો તરફ અપમાન ની નજરે જોવા લાગ્યા.

અપમાનિત થએલા સરદારોના હૃદયમાં રાતદિવસ દ્વેષ અગ્નિ પ્રસરતો ગયો. અને પ્રીતિ પણ ઓછી થઇ, છતાં રાણાએ પોતે આવી પડનારી વિપત્તિ પર જરાપણ વિચાર કર્યો નહીં. રાણાના પ્રમાદ અને ઉન્માદના અંગે ઠેર ઠેર અશાન્તિ અને અંધેર વધવા લાગ્યા. તેમજ કોઇ કોઇનું ધણી જ રહ્યું નહીં. આ

પ્રમાણે [૨૬]પોપાબાઈનું રાજ ચાલવા લાગ્યું.

" પુરી એક અંધેરી ને ગંડુરાજા, ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા. "

આ વખતે આવી રાજ્યની વ્યવસ્થા હતી. તેનો લાગ જોઈને ગુજરાતના સુલતાને દાવ લેવા માટે મેવાડમાં યુદ્ધ કરવા નક્કી કર્યું. અને પોતાની તેમજ માળવાના નવાબોની બધી ફોજ બોલાવી, ઘણાજ રસાલા સાથે મેવાડ ઉપર આક્રમણ કરવા ધસી આવ્યો. અત્યારે રાણા બુન્દી રાજ્યમાં આવેલા લૈચા નામના સ્થાનમાં રહેતા હતાં. સુલતાને પોતાની પ્રચંડ સેનાથી રાણાને ત્યાંજ ઘેરી લીધા. સુલતાનની પ્રચંડ સેના દેખી સંગ્રામસિંહનો પુત્ર વિક્રમાજીત ભય પામે તેવો ન હોતો.

યવનની સેના દેખી ડરી જાય અને ચુડીઓ પહેરે તેવો નહોતો, પણ વીરની માફક દુશ્મનો સામે દારૂણ યુદ્ધ કરવા ઉભો રહે એવો હતો. પણ સુલતાનના પ્રચંડ સૈન્યને રાણા વિક્રમાજીતના સૈનીકો રોકી શકયા નહીં. આથી રાણાજી ઘોર આફતમાં આવી પડયા. તેમના સામંતો, સરદારો, અને ઇષ્ઠ મિત્રોએ સહાય કરી નહીં. તેઓએ વિક્રમાજીતની ભૂલનું ફળ ભોગવવા દેવા રાણાને ત્યાંજ છોડી સંગ્રામસિંહના કનિષ્ટપુત્ર ઉદયસિંહને લઈને ચિત્તોડની રક્ષા કરવા માટે પાટનગરમાં ચાલ્યા. ચિત્તોડનો મહિમા ખરેખર ગૌરવવંતો છે. રાણાશ્રી સંગ્રામસિંહના વખતના યુદ્ધમાં અગણિત વીરોએ પોતાના દેશના રક્ષણ માટે અને ઇજ્જત માટે સમરભૂમિમાં પડયા હતા. અને ચિત્તોડભૂમિ વીરશૂન્ય થઇ ગઈ હતી. પણ જ્યારે સુલતાન બહાદુરે ઘેરો ઘાલ્યો ત્યારે તે વીરોની ભસ્મમાંથી અગણિત બહાદુરો ઉત્પન્ન થયા. પહેલાં જે રાજાઓ મેવાડના શત્રુ ગણાતા હતા તેમનાજ વંશના આ વખતે મહારાણા વાઘજી પોતાના પૂર્વજોના મૂળસ્થાન ચિત્તોડની રક્ષા માટે આનંદપૂર્વક આવ્યા હતા. તેમજ બુન્દીના રાજા પાંચસો ઘોડેસ્વારો લઇને આવ્યા હતા. તદઉપરાંત બીજાપણ ઘણા રાજાઓ આવ્યા હતા. મધ્યપ્રાંતના નવાબોએ પહેલાં જે આક્રમણો કરેલાં હતાં. તે બધા કરતાં આ વખતના આક્રમણો બહુજ ભયંકર અને દારૂણ હતાં. આ ભયંકર આક્રમણમાં એક ચતુર યુરોપીઅન "ગોલંદાજ" પણ ગુજરાતના સુલતાનને સહાય કરવા આવ્યો હતો.[૨૭] અને ભટ્ટ લોકોએ આ "ગોલંદાજ"ને ફીરંગાનનો આ-

૨૬. અતિ પ્રાચીનકાળમાં પોપાબાઈ નામની એક રાજપુતરાણી હતી. તેના શાસનકાળમાં પ્રજામાં અત્યંત અરાજકતા છવાઈ ગઇ હતી, તે વખતથી રાજપુત લોકો રાજ્યની ગેરવ્યવસ્થાને " પોપાબાઈનું રાજ્ય " કહે છે.

૨૭. અમે માત્ર એટલું કહી શકીએ છીએ કે મુસલમાનોમાં સૌથી પહેલાં બાબરે તોપનો ઉપયોગ કર્યો હતો. રૂમીખાં નામનો એક ગોલંદાજ તેની તોપો ચલાવતો હતો. આ રૂમીખાં કોણ હતો ? કર્નલટોડ તેને સિરિયા દેશનાં રહીશ જણાવે છે.

'લાખાખાં'ની સહાયથીજ ચિત્તોડનો નાશ સુલતાન બહાદુરે કર્યો હતો. અને પોતાનું જુનું વૈર લીધું હતું. આ વખતે રાજપુતો જે થોડા ઘણા રહ્યા હતા તે પણ હતાશ થઇ ગયા. દુશ્મનો એ તોપનો મારો ચલાવી રાજપુતોનો ઘાણ વાળવા માંડયો.

હવે ચિત્તોડનું રક્ષણ કોણ કરશે તે સવાલ ઉભો થયો પણ કહેવતમાં કહ્યું છે કે "બહુ રત્ના વસુંધરા"ની માફક જોતજોતામાં વીરવર દુર્ગારાવ તથા સત્તો અને દુંદું નામના બે સરદારો પોતાના માણસો સાથે અચળ પહાડની માફક આવી ઉભા રહ્યા અને પોતે પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'પ્રાણાન્તે પણ મેવાડની રક્ષા કર્યા વગર પાછા હઠવું નહીં' ધન્ય છે એ વીરોને ?

જ્યાં સુધી આ બહાદુરોએ પોતાના પરાક્રમ વડે મુસલમાનોને ખુબ હંફાવ્યા અને પોતે છવીત રહ્યા ત્યાં સુધી ફાવવા દીધા નહિં. પણ પ્રચંડ સૈન્ય આગળ સાધારણ સૈન્ય કયાં સુધી ટકી શકે ? અદ્દભુત પરાક્રમ બતાવી આ વીરોએ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. વિજયી મુસલમાનો સિંહનાદ કરતા આગળ વધવા લાગ્યા. તે વખતે એક પ્રચંડ શક્તિવાળી ચંડિકા સ્વરૂપ એક સ્ત્રી હાથમાં ભાલો, તલવાર, ઢાલ લઈ રણચંડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી યુદ્ધના મોખરે આવી ને ઉભી રહી. અને એક સ્ત્રી અંદર રહી. આ સ્ત્રી કોઈ નહીં પણ રાઠોડ કુળમાં જન્મેલી અને સિસોદીઆ કુળમાં પરણેલી રાણી જવાહીરબાઈ હતી, વીરનારી જવાહીરબાઇ રણચંડીકાનું સ્વરૂપ ધરી. છિદ્રમાર્ગ રોકી ઉભી રહી. અને મુસલમાનો આગળ વધતા હતા તેમના ઉપર મહારાણીએ પોતાની લોહી ભુખી તલવારથી હજારો મુસલમાનોના પ્રાણ લીધા. અને ભાલાથી પણ અસં-ખ્યોના પ્રાણ લીધા. બહાદુર સુલતાન, રાણી જવાહીરબાઈનું પરાક્રમ જોઇ અજાયબ થયો. વાહ ! ધન્ય છે એ વિરાંગના ને !

અચાનક જવાહીરબાઇ ઉપર કેટલાક સૈનીકોએ હુમલો કર્યો અને છેવટે એ મહામાયા જગદંબાદેવી જવાહીરબાઇ એ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. અને સ્ત્રીઓની બહાદુરીનો પાઠ જગતની આગળ ધરતી ગઈ.

> સબળા નર અબળા તણી, કિંમત કદિ કરતાં નથી,
> અબળા બને જ્યારે પ્રબળા, ત્યારે કોઇથી ડરતી નથી,
> અબળા તણા ઈતિહાસ તો, સબળાથી પણ છે શોભતા,
> હિન્દની અબળા ઘડી, ભલભલા જૂઓ થરથરતા. ૨૩

હવે મેવાડને બચવાની આશા કોઇ પણ જાતની રહી નહિ. સરદારો નિરતેજ થઇ ગયા, અને હવે મેવાડનું રક્ષણ શી રીતે કરવું તેનો ગુંચવાડો સૌના દીલમાં થઈ રહ્યો. ત્યારે કિલ્લાપરથી અવાજ થયો કે 'રાજબલિ તૈયાર કરો,' ત્યાં ઉંચે જુએ છે તો ચિત્તોડની અધિષ્ટાત્રી દેવીને માનવરૂધીરનું પાન કરવા

ની ભયંકર ભાવના જાગી છે. ત્યાં રાજબલિ ક્યાંથી લાવવો? સૌ વિસામણમાં પડ્યા. સંગ્રામસિંહનો પુત્ર ઉદયસિંહ રાજકુટુંબમાં શેષ હતા, પરંતુ તેઓ તો બાળક હતા તે ખડ્ગ ધારણ કરી સંગ્રામમાં શી રીતે જઇ શકે? આવા વિચારથી સૌ ગમગીન થઇ ગયા ત્યાં તો "દેવલાધિપતિ" વાઘજી તેમની સમક્ષ આવી ને ઉંચે સ્વરે બોલ્યા, 'શું આ હૃદયમાં સિસોદીયા કુળનું પવિત્ર રક્ત વહેતું નથી? તમો બધા રાજબલિ માટે શા સારૂં ચીંતા કરી રહ્યા છો? આજે હું પ્રાણાર્પણ કરી દેવીની આજ્ઞાનું પાલન કરીશ. આ શબ્દો સાંભળી સર્વની ચિંતા નિવૃત થઇ, અને રાણાશ્રીએ વાઘજીને સિંહાસનપર બેસાડ્યા. થોડા વખત સુધી મેવાડનું રાજ્ય ભોગવી તેમણે પીળાંવસ્ત્રો પરિધાન કર્યા. તેમની સાથે અનેક રાજપુતોએ પણ પીળાં વસ્ત્રો પહેર્યા. અને સામંતો, સરદારો અને મુખ્ય મુખ્ય સેનાપતિઓની સદાને માટે વિદાય લીધી. કારણકે મેવાડનાં છત્ર ચમ્મરરૂપી મસ્તકપર બિરાજમાન રહ્યા હતા. તેથી વાઘજી રાવલના મસ્તક પર વિજયવંતિ અને ઉજ્જવલ છેંગી[૨૮] ધરીને રાજપુતો મહાગર્વ સહિત ગગનભેદી વીરનાદ કરતા શત્રુઓની સામા ગયા. આ તરફ રાજકુમાર ઉદયસિંહને બુન્દીનાવિશ્વાસ પાત્ર રાજા શૂરથાનને સોંપવામાં આવ્યા. અને સર્વ રાજપુતો કેસરીયાં કરી યાહોમ કરી આગળ વધ્યા. મારો! કાપો! ના ભીષણ નાદોથી આકાશ ગજાવી મુક્યું. અને માતૃભૂમિ માટે પ્રાણના મોંઘા બળીદાન આપવા માંડ્યા. જયભવાની? જયભવાની? જય એકલીંગજી? આ પ્રમાણે બોલતા બોલતા પોતે માતૃભૂમિ ખાતર શહીદ થવા લાગ્યા. પણ જેમ જેમ સમય થતો ગયો. તેમ તેમ રાજપુતોને વિજયની આશા ઓછી થતી ગઈ. પણ નિરાશ ન બન્યા ભાવીની જેવી મરજી, અને તે રાજપુતનાંજ લોહીની તરસી હોય ત્યાં બીજો શો ઉપાય? તેથી ચિત્તોડના કિલ્લામાં મોટો ખાડો ખોદયો અને દારૂગોળો ભર્યો અને રાણી કર્ણાવતી તથા તેર હજાર રાજપુત રાણીઓ હસતે વદને અગ્નિમાં કુદી પડી, અને હસ્તે વદને ભસ્મિભૂત થઇ ગઇ. હાય! ક્રુર વિધાતા! શો ગુન્હો આ વીર વિરાંગનાઓનો!

રાજપુતો મરણીઆ થઈ કેસરીયા કરી માતૃભૂમિ માટે નીકળ્યા હતા અને તમામ ચીંતા, સુખસાહબી અને વૈભવનો નાસ કરીને નીકળ્યા હતા. તે રાજપુતોનો પણ વિધીને વિચાર આવ્યો નહીં, આખરે બધા રાજપુતો મરણ પામ્યા. આ યુદ્ધમાં ૩૨૦૦૦) બત્રીસ હજાર રાજપુતો અને ૧૩૦૦૦) તેર હજાર રાજપુત રમણીઓના ભોગ લેવાયા ત્યારે બહાદુર શાહ સુલતાન ચિત્તોડનો સંપૂર્ણ વિજય મેળવી ચિત્તોડમાં પ્રવેશ કરી શક્યો, પણ તે વખતે તેમની

૨૮. છેંગી એ મહારાજા બાપારાવલનું એક રાજચિન્હ છે, એક કાષ્ટદંડ ઉપર પ્રાયઃ બે હાથ લાંબુ એક ચામડું બાંધે છે. અને તેના ઉપલા ભાગપર શુતરમુર્ગ અને વચમાં સુવર્ણનો સૂર્ય હોય છે.

નજરમાં ફક્ત સૈનીકોના મુડદા, રૂધીર, હાડકાના ઢગલા સિવાય કશું આવ્યું નહીં આ જોઇને સૌ ગમગીન થઇ ગયા હતા.

ભલભલા યમરાજને પણ કંપારી છુટે તેવો દેખાવ જોઇ બહાદુર શાહ સુલતાનને પણ દુઃખ થયું હતું આ વખતે ચિત્તોડ પર વિજય મેળવી બહાદુરશાહે પંદર દિવસ સુધી અનેક પ્રકારના આનંદોત્સવો કરવા શરૂ કર્યાં. પણ ત્યાં તો સાંભળ્યું કે વીર હુમાયુ બહાદુરશાહના જુલ્મમાંથી ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર કરવા અસંખ્ય સૈનાકો લઇ આવે છે. તેથી બહાદુરશાહ ચમકયો અને હતાશ થયો. અને તરત જ પોતે પોતાના દેશમાં પાછા જવાની તૈયારી કરવા માંડી. હુમાયુ બંગદેશને વશ કરવાનું કામ મુકી ચિત્તોડ શા માટે આવતો હતો તે કહી શકાતું નથી. પરંતુ એમ કહેવાય છે કે ઉદયસિંહની માતા કર્ણાવતી રાણીએ હુમાયુને ધર્મનો ભાઇ ગણ્યો હતો. રાજપુતો આ "પવિત્ર ભાતૃત્વ બંધન" ને "રક્ષાબંધન" કહે છે. બહાદુરશાહને હુમાયુએ ચિત્તોડમાંથી નસાડી મુકયો અને હુમાયુએ પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલણુ કર્યું. વળી માળવાના નવાબ પાસેથી તેનું પાટનગર માંડું પણ છીનવી લીધું, કારણુ કે માળવાના નવાબે બહાદુરશાહને સહાય કરી હતી. અનેક દુઃખો અને વિપત્તીઓ વેઠીને વિક્રમાજીતે ચિત્તોડનું સિંહાસન ફરી પ્રાપ્ત કર્યું, છતાં પણ તેની વર્તણુંકમાં ફેરફાર થયો નહીં. આટ આટલા સંકટો પડયા પણ તેની બુદ્ધિમાં જરાપણ ફેર થયો નહીં અને તેણે ફરીને પણ પોતાના સરદારો, સામંતો ઉપર અત્યાચાર કરવા માંડયા. અને જે કરમચંદે તેના પિતાને વિપત્તિના સમયમાં સહાય કરી હતી અને જે હમણાં અત્યંત વૃદ્ધ થઈને સંસારમાંથી વિદાય લેવાની તૈયારી કરતો હતો. તે કરમચંદ પરમાર ઉપર વિક્રમાજીતે ભરસભામાં પ્રહાર કર્યો, આથી આવા અત્યાચાર અને અપમાન જોઈ ને સર્વે સરદારો અને સામંતો દરબારમાંથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા. અને જતાં જતાં કહેતા ગયા કે "કાલે જ આ ફળનો આસ્વાદ માલમ પડશે."

ક્રોધિત થએલા સરદારો અને સામંતોએ રાજભુવનનો ત્યાગ કરી વીર પૃથ્વીરાજના રાજકુમાર વનવીરની પાસે ગયા અને કહ્યું કે તમે ચિત્તોડના સિંહાસનપર અભિષેકત થાવ એવી અમારી ઇચ્છા છે. રાજા વિક્રમાજીતને પદભ્રષ્ટ કરી તેના સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થવું તે રાજકુમારને કુકર્મ લાગ્યું. અને જ્યારે તેણે જાણ્યું કે સરદારોની વાત નહીં માનવાથી મેવાડને મોટી હાની થશે ત્યારે તેણે સિંહાસનનો સ્વીકાર કરવાની અનુમતિ આપી. હતભાગી વિક્રમાજીતને સિંહાસનપરથી પદભ્રષ્ટ કરવામા આવ્યો. અને વનવીરના રાજ્યાભિષેકથી પ્રજા અને સરદારોના આનંદધ્વનિથી મેવાડ ગાજી રહ્યું.

☆

પ્રકરણ પાંચમું.

વનવીરનો રાજ્યાભિષેક, ઉદયસિંહને રાજ્યની પ્રાપ્તિ, હુમાયુનું ચરિત્ર, તથા અકબર બાદશાહનું ચિત્તોડપર આક્રમણ.

રાજ્ય અને સંપત્તિમાં શું મોહિની છે તે રાજા અથવા ધનવાન કોણ જાણી શકે! જે વનવીરે પોતાને સિંહાસનારૂઢ કરવાની સરદારોએ કેટલી માંગણી સ્વીકારવાને આનાકાની કરી હતી, અને વિક્રમાજીતને પદભ્રષ્ટ કરી મેવાડનું સિંહાસન મેળવવા ને ઘોર પાપ કર્મ સમજતો હતો. તેજ વનવીર માત્ર થોડા કલાક પછી સિંહાસન ઉપર બેઠો, એટલે તુરત તેનું મન સંપુર્ણ રીતે બદલાઇ ગયું. અને વનવીર રાજ્યની મોહિનીના ફંદામાં એટલો બધો ભ્રમીત થઇ ગયો, કે તે કોનું રાજ્ય ભોગવે છે, તે વિષે તેને જરાપણ વિચાર કર્યો નહીં. શું તેને આ વાતની ખબર નહોતી, કે સંગ્રામસિંહનો પુત્ર ઉદયસિંહ મોટો થતો જાય છે? અને શું તે જાણતો ન હતો કે ઉદયસિંહ મોટો થશે એટલે મને પદભ્રષ્ટ કરશે?

સિંહાસન ઉપર બેસતાં જ વનવીરનું મન ફરી ગયું, અને તેને પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'મારા માર્ગમાં જે કંટક રૂપ હોય તે સર્વને દુર કરીશ.' પહેલો અને મોટો કંટક રાજકુમાર ઉદયસિંહ જ હતો. જેમ બિલાડી ઉંદરને મારવા રાત્રીની રાહ જોઇ રહે છે, તેમ વનવીર રાત્રીની રાહ જોતો હતો.

એક રાતે રાજકુમાર ઉદયસિંહ સુતો છે, અને તેની ધાત્રી પથારી પાસે બેસી તેની સેવા કરી રહી છે, તે વખતે ધાત્રી એ રણવાસમાં કોઈનું રૂદન સાંભળ્યું. આ સાંભળી 'ધાત્રી પન્ના' અચંબો પામી ભયભીત થઈ, એટલામાં તો રાજકુમારનો હજામ ત્યાં આવ્યો, અને ભયભીત થઇ કહેવા લાગ્યો કે-"બહુ ખોટું થયું છે, સત્યાનાશ થઇ ગયું, વનવીરે વિક્રમાજીતને મારી નાંખ્યા." આ શબ્દો સાંભળી ધાત્રીનું હૃદય કંપાયમાન થઈ ગયું, તરતજ તે સમજી ગઈ કે જરૂર ઉદયસિંહનો પ્રાણ પણ આ પાપી લેશે, તેથી તેને તુરતજ રાજકુમારને બચાવવાનો રસ્તો શોધવા માંડયો, વિપત્તીના સમયમાં કાંઇ વિચાર સુઝતો નથી, પરંતુ આ મહાબુદ્ધિવાન ધાત્રી પન્નાએ તેનો ઉપાય શોધી કાઢયો. ત્યાં એક ફળ મૂકવાનો ટોપલો પડયો હતો, તેમાં રાજકુમારને ધીમેથી સુવાડી અને તેના ઉપર પાંદડા વિગેરે ગોઠવી હજામને ટોપલો આપી કહ્યું કે "હવે તું આ ટોપલો લઇને નગરની બહાર ચાલ્યો જા." તેથી વિશ્વાસુ હજામે તરતજ આજ્ઞાનું

પાલન કર્યું. અને ધાત્રીએ પોતાના બાળકને ઉદયસિંહની પથારીમાં સુવાડયો, એટલામાં તો વનવીર લોહીવાળા હાથ લઈ ત્યાં આવ્યો, અને ઉદયસિંહની શોધ કરવા લાગ્યો, અને કહ્યું કે રાજકુમાર કયાં છે? તેથી ધાત્રી પન્નાના તો હોસકોસ ઉડી ગયાં, અને એક શબ્દ પણ ન બોલતાં તેણે રાજકુમારની પથારી તરફ આંગળી લાંબી કરી. જેથી નિષ્ઠુર વનવીરે તરતજ બાળકના હ્રુદયમાં કાતિલ છુરી ઘોંચી દીધી અને બાળક કિકિઆરી કરી તુરત મરી ગયો. હતભાગિની ધાત્રી સામેજ તેના હ્રુદયનો દીપક બુઝાઇ ગયો, તેના વ્હાલા બાળકનો નાશ થયો, છતાં પણ તેણે પોતાના પુત્રને માટે જરાપણ રૂદન કર્યું નહીં. અને ચુપચુપ અશ્રુ સારતી પોતાના છોકરાના શબને અગ્નિદાહ કરવા ચાલી ગઇ, મહારાણીઓને પણ ધાત્રીના મહાન કાર્યની ખબર નહોતી, તેથી તેઓ સર્વ રૂદન કરવા લાગ્યા, કોઇને પણ ખબર નહોતી કે ધાત્રીએ ચિત્તોડના ભાવી રાણાને બચાવવાને માટે પોતાના પ્રાણથી અધિક પુત્રનો નાશ કર્યો છે. ઇતિહાસમાં આ પવિત્ર 'ધાત્રી પન્ના'નું નામ સુવર્ણાક્ષરથી સદા અંકિત રહેશે. 'ખીચી' રાજપુત કુળમાં તે પન્નાનો જન્મ થયો હતો. જ્યાંસુધી પૃથ્વીપર રાજપુતોનું નામ રહેશે, ત્યાંસુધી પન્નાના પવિત્ર નામનું સર્વ મનુષ્યોને સ્મરણ રહેશે જ. ચિત્તોડની પશ્ચિમ દિશામાં 'બેરિસ' નામની નદિના કિનારા પર પેલો હજામ રાજકુમારને લઇ બેઠો હતો ત્યાંજ ધાત્રી પન્ના પણ આવી પહોંચી, તેણે આવી જોયું તો રાજકુમાર ઉદયસિંહ હજી નિંદ્રાવશ છે.

ધાત્રી રાજકુમારને પોતાની સાથે લઇને વાઘજીના પુત્ર સિંહરાવ પાસે ગઈ, અને ત્યાં પોતાને રહેવા દેવાની પ્રાર્થના કરી, પણ સિંહરાવે વનવીરના ભયથી તેનો સ્વીકાર ન કર્યો અને તે અત્યંત શોકાતુર થઇને બોલ્યો, "રાજકુમારની રક્ષા કરવાની મારી ઘણીજ ઇચ્છા છે," પણ "વનવીરને આ વાતની ખબર પડે તો મારા વંશ સહિત નાશ કરે કારણ કે તેની સાથે યુદ્ધ કરવાની મારામાં તાકાત નથી." તેથી ધાત્રી પન્ના દેવળનો ત્યાગ કરી ડુંગરપુર ગઇ અને રાણા યશકર્ણની પાસે જઈ પ્રાર્થના કરી, પરંતુ તેને પણ વનવીરના ડરથી ના પાડી, જેથી તે નિરાશ થઇને કેટલાક વિશ્વાસુ ભીલોને સાથે લઇ અરવલ્લીની દુર્ગમશૈલમાળા તથા ઇડરના કૂટમાર્ગો ઓળંગી રાજકુમાર સહિત કમલમેર આવી પહોંચ્યા, અહીંઆ દિપ્રા નામના વણીક કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો આશાશાહ નામનો એક જૈન રાજપુત રાજ કરતો હતો. ધાત્રી રાજકુમારને લઇ આશાશાહને મળવા ગઈ કે તરતજ બાળકને આશાશાહના ખોળામાં મુકી દીધો, અને નમ્રતાપૂર્વક બોલી કે "આપના રાજાનો પ્રાણ બચાવો." પણ આશાશાહે ભયભીત થઇ પોતાના ખોળામાંથી રાજકુમારને નીચે મુકી દીધો. પણ ત્યાં રાજમાતા ઉભા હતા, તેથી તેમણે પોતાના પુત્રની આવી કાયરતા જોઇને

ઠપકો આપ્યો, અને બોધ આપ્યો, તેથી આશાશાહના સર્વ સંદેહો-શંકાઓ દૂર થઈ ગયા. જેથી રાજકુમારને પોતાના રાજા તરીકે જણાવ્યા, ધાત્રીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા અહીં રહેવાથી લોકોમાં રાજકુમાર માટે શંકા થશે. તેથી તે કમલમેરનો ત્યાગ કરી ચાલી ગઈ, આશાશાહે રાજકુમાર ઉદયસિંહને પોતાના ભત્રીજા તરીકે જાહેર કર્યા. પણ લોકોના મનમાં અનેક જાતની શંકાઓ પેદા થવા લાગી, પણ સત્ય ક્યાં સુધી છુપું રહી શકે ? આપોઆપ બધાને ખબર પડવા લાગી.

કેટલાક દિવસ પછી ઝાલોરના સોનગઢા સરદારો કોઈ કામ પ્રસંગે આશાશાહની પાસે આવ્યા, તેમનો સત્કાર કરવા માટે આશાશાહે ઉદયસિંહને મોકલ્યો હતો, ઉદયસિંહે કરેલા આદર સત્કારથી સરદારોને સંદેહ પેદા થયો. અને તેમની સંપુર્ણ ખાત્રી થઇ કે આશાશાહનો આ ભત્રીજો છે જ નહિં. ધીમે ધીમે આ સમાચાર મેવાડના સામંતો અને સરદારોને જ નહીં પણ મેવાડમાં તથા હિંદુસ્તાનના દરેક પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા, તેથી ઘણા રાજાઓ આનંદીત થઇ તેને પ્રણામ કરવાને ત્યાં દોડી આવ્યા, તેમાં ચન્દ્રના-પ્રતિનિધિ, સલુમ્બ્રાધિપતિ સાહીદાસ, કેલવા પતિ જગો, બાગોરનાથ સંગ પ્રભૃતિ ચંદાવત ગોત્ર અન્યોઅન્ય સામંતો, કોટારિઆ અને બેદલાના ચૌહાણ, વિર્જલીના પરમાર, સંચોરપતિ પૃથ્વીરાજ, અને જેતાવત લુણકરણ સર્વ રાજાઓ આનંદભેર કમલમેરમાં આવ્યા, જ્યારે ધાત્રીપન્નાએ તથા હુન્તમે બધી વાત કરી ત્યારે સર્વના મનના સંદેહ દૂર થયા, એક દિવસ કમલમેરમાં દરબાર ભેગો થયો, ત્યારે આશાશાહે રાજકુમારની ગુપ્ત વાતનું વર્ણન કર્યું, અને ત્યારપછી રાજકુમારને મેવાડના વૃદ્ધ સામંત ચૌહાણને સોંપી દીધા. વીરવર સંગ્રામસિંહના પુત્રને જીવતો દેખી સર્વે આનંદીત થઇ ગયા, તેમનો આનંદધ્વનિ અનંત ગગનને માર્ગે થઇ પર્વતશૃંગોપર અથડાતો અથડાતો ચિત્તોડ નગરમાં પહોંચ્યો, ચિત્તોડના સિંહાસન પર બેઠેલા દુષ્ટ વનવીરે આ ધ્વનિ સાંભળ્યો, તેથી તેનું હૃદય કંપાયમાન થવા લાગ્યું. કારણ તેને સિંહાસન જવાની બીક લાગવા માંડી.

સોનગઢા સરદાર અખિલરાવે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ રાજકુમાર ઉદયસિંહ સાથે કર્યો, અને મેવાડના સરદારો તથા સામંતો એ ઉદયસિંહની પુજા મહારાણા કુમ્ભાના કિલ્લામાં કરીને તેમના કપાળમાં રાજતિલક કર્યું. આ સમાચાર વનવીરે સાંભળ્યા તેથી તે એકદમ હતાસ થઈ ગયો અને તેણે વિચાર કર્યો કે "મેં મારા હાથે કુમારનો વધ કર્યો છે, અને તેને તરફડતો દીઠો છે, તો પછી કયા દેવતાના પ્રાસાદથી તથા કયા સંજીવન મંત્રના પ્રભાવથી ઉદયસિંહ જીવિત થઈ ગયો ? " વનવીરને આ માટે શંકાઓ થવા લાગી.

વનવીર એમ માનતો હતો કે હવે તો હું નિષ્કંટક છું, તેથી તે સિંહાસન પર બેસીને સરદારો પર અનેક પ્રકારના અત્યાચારો કર્યા કરતો હતો, અને તેનો રાજમદ એટલો બધો વધી ગયો હતો, કે મેવાડના શુદ્ધ રાજાઓ જેટલું સન્માન બળાત્કારે પ્રજા તરફથી મેળવતો હતો.

એક વખતે ચંદ્રના એક તેજસ્વી વંશ જે તેનું 'દુના' ગ્રહણ નકર્યું, જેથી વનવીરે તેનું ઘોર અપમાન કર્યું હતું. રાજાના ઉચ્છિષ્ટ પ્રસાદને 'દુના' (પ્રસાદીનો પડીયો) કહે છે. એક વખતે મહારાણા માનસિંહે વીરશ્રેષ્ટ રાણા પ્રતાપસિંહનું 'દુના' નહિ સ્વીકારવાથી મેવાડમાં અનર્થ થયો હતો. તેને જ મેવાડની શોચનીય દશાનું કારણ માનવામાં આવે છે. 'શિતલસેની' નામની એક દાસીના ઉદરે વનવીરનો જન્મ થયો હતો. તેથી તેને મેવાડની પ્રજા "પંચમ-પુત્ર" કહેતા હતા.

સરદારો મહાસંકટમાં આવી ગયા હતા. તેથી જ મેવાડની ગાદી વનવીરને આપી હતી, પરંતુ તેથી શું તેઓ તેનું 'દુના' ગ્રહણ કરે ? એવો કોણ છે કે જે પોતાની કુળમર્યાદાને તિલાંજલી આપી દાસીપુત્રનું 'દુના' ખાશે ? જ્યારે વનવીરે ચંદ્રાવત સરદારને 'દુના' આપ્યું ત્યારે તેણે પાછું ફેરવીને કહ્યું કે "બાપ્પા રાવલના શુદ્ધ વંશ જ ના હાથથી આ 'દુના' મળત તો આ પ્રસાદને ગૌરવનો વિષય માનવામાં આવત. પરંતુ શિતલસેની દાસીના પુત્રના હાથથી તેને ગ્રહણ કરવું એ મહા ઘોર અપમાન સિવાય બીજું શું હોઇ શકે ?" ખરી રીતે તો સરદારો વનવીરથી કંટાળ્યા હતા. તેથી ઉદયસિંહનો રાજ્યાભિષેક કરવા માટે ઉદયસિંહને શોધવા કમલમેર દુર્ગ તરફ ચાલ્યા, ત્યાં સામેથી કચ્છ દેશથી પાંચસો ઘોડાઓ, દસ હજાર બળદો અને એક હજાર રાજપુત રક્ષકો ને જોયા, તેઓને ગુપ્ત રીતે પુછતાં માલુમ પડયું કે તેઓ વનવીરની પુત્રીની પહેરામણીમાં આ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ આપવા જતા હતા, જેથી સરદારોએ તેમના ઉપર આક્રમણ કરી મૂલ્યવાન કિંમતી વસ્તુઓ લઇ લીધી. અને ઉદયસિંહની પાસે આવ્યા ઉદયસિંહનો વિવાહ ઝાલોર પ્રદેશમાં 'બલિહુ' નામનું સ્થાન છે ત્યાં થયો હતો, તે પ્રસંગે બે સામંતો સિવાય બધા રાજસ્થાન ના સામંતો હાજર હતા, જે બે સરદારો આવ્યા ન હતા, તેમાંના એકનું નામ 'માલોજી' હતું, અને બીજો સોલંકી કુળમાં જન્મ્યો હતો, તેનું નામ કોઈ જગ્યાએ લખ્યું નથી, આ બે સરદારો કેમ નથી આવ્યા ? તેમાં કાંઈ ભેદ હશે. જેથી ઉદયસિંહે તેમના ઉપર આક્રમણ કરવા માંડયું. તેથી તેઓ પોતાના રક્ષણ માટે વનવીર પાસે ગયા, વનવીરે સરદારોની રક્ષા કરવા માટે સેના તૈયાર કરી અને લડયો, પણ તે અભાગી સરદારોની રક્ષા કરી શકયો નહીં. તેથી માલોજી માર્યો ગયો, અને સોલંકી ઉદયસિંહને તાબે થયો, જેથી વનવીરનું બળ ઘટતું ગયું.

એટલે વનવીર કિલ્લામાંથી નીકળી અને દક્ષિણ દેશમાં જઈ વસ્યો, વખત જતાં તેના વંશજો નાગપુરના 'ભોંસલે' કહેવાયા.

સં. ૧૫૯૭ (ઇ. સ. ૧૫૪૧) માં મેવાડના સરદારોએ ઉદયસિંહને ચિત્તોડના સિંહાસન પર બેસાડયા, તે વખતે સર્વ પ્રજાને અપૂર્વ આનંદ થયો, આ મહોત્સવ પ્રસંગે જે ગીતો ગાવામાં આવ્યા હતા, તે ગીતો આજે પણ સાંભળવામાં આવે છે. પરંતુ મહાકવિ ચંદે કહ્યું છે કે "સ્ત્રી અથવા બાળક જે દેશમાં સિંહાસન ઉપર આવે છે. તે દેશ વિપત્તિના પંજામાં સપડાય છે." તેવીજ રીતે મેવાડનું પણ બન્યું. કારણ કે ઉદયસિંહ હજી બાળક હતો, પણ રાત દિવસ વિલાસ અને પ્રમાદને વશ રહેતો હતો, જેથી અભાગિની મેવાડભૂમિમાં સર્વત્ર અમંગળ થવા લાગ્યું. દરેક રાજપુતમાં સાહસ અને પ્રતાપ મુખ્ય ગુણો હોવા જ જોઇએ, તેમાંનો એક અંશ પણ ઉદયસિંહમાં ન હતો.

આ સમયે અકબરનું નામ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં સુપ્રસિદ્ધ હતું, તેનાથી ભારતવર્ષ કંપાયમાન થઈ ગયો હતો, કારણકે અકબરે ધુમકેતુની પેઠે આગળ વધીને મેવાડને કઠોર જંજીરથી બાંધી લીધું અને પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધું હતું, જેથી હિંદુઓને અંગમાં અગણિત ઘા થયા હતા. તે ઘા રૂઝાયા નથી, પરંતુ હૃદયસ્થાન સુધી ઉંડા ઉતરી ગયા હતા. શું આ રૂધિરમય ઘાને રૂઝાવી નાખી આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી ભવિષ્યમાં કોઈ વખત ભારત સંતાનો આનંદથી વિહાર કરશે ? ભારત સંતાનોના ભાવી ભાગ્યમાં શું લખ્યું છે. તે શી રીતે કહી શકાય ?

જે દિવસ કનોજ ના યુદ્ધમાં ભારતનો રાજમુગટ હુમાયુના મસ્તક પરથી પતિત થયો તે દિવસથી હુમાયુ પર ભયંકર વિપત્તિઓનો આરંભ થયો. શત્રુઓ તેની પાછળ પડી તેને વારંવાર સતાંવવા લાગ્યા તેથી હુમાયુ નાશ ભાગ કરવા લાગ્યો, પણ શત્રુઓ તેની પુંઠે પડી તેને સતાવતા હતા, તેથી હુમાયુ આગ્રા છોડી લાહોર ગયો. ત્યાં પણ તેને વિશ્રામ મલ્યો નહીં તેથી તે કેટલાક વિશ્વાસુ નોકરોને તથા પોતાના પરિવારને લઈ સિંધના રાજ્યમાં ગયો, રસ્તામાં તેના પર અત્યંત કષ્ટ પડયું. છતાં પણ તે નિરૂત્સાહ થયો નહીં પણ ઈશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખી તેને વિચાર કર્યો કે 'મુલતાનથી સમુદ્રતટ પર્યંત, સીંધુ નદીના કિનારા પર આવેલા સર્વ કિલ્લાઓ હસ્તગત કરવા' પણ શનિગ્રહના કિનારે સર્વ ઉત્સાહ ભસ્મ થઈ ગયો, અને તેના ઉપર એક વધારે વિપત્તિ આવી પડી, તેના કેટલાંક સૈનીકોએ તેના ઉપર વિદ્રોહ કર્યો, ત્યારે હુમાયુ ખુબ મુંઝાઇ ગયો હતો. તેથી તેને નિરૂપાયે ઈશ્વર ઉપર આધાર રાખી ત્યાંથી આગળ ચાલવું પડયું.

એક સમયે જે સમસ્ત ભારત વર્ષનો અધીશ્વર હતો, એક સમયે અગણિત નરનારીઓનું ભાગ્ય સુત્ર જેના હસ્તમાં હતું તેજ માણસ આજે પોતાના જીવનનું

રક્ષણ કરવાને માટે અનાથની પેઠ ઘરે ઘરે અથડાવા લાગ્યો. ધન્ય છે? વિધાતા તારાં કુટ વિધાન ને ધન્ય છે? તારા કુટીલ લેખ અનુસાર આજે સમસ્ત હિંદુસ્તાનનો પાદશાહ ઘરે ઘરે ફરે છે.

છેવટે હુમાયુએ જેસલમેર અને જોધપુરના મહારાજાઓને પોતાને આશ્રય આપવાની પ્રાર્થના કરી પણ શોકની વાત એ છે કે એમાંથી કોઈએપણ તેની પ્રાર્થના સાંભળી નહીં. પરંતુ જોધપુરના ક્રુર રાજા માલદેવે હુમાયુને કેદ કરવા વિચાર કર્યો હતો, આ વાત ક્યાં સુધી સત્ય છે તે અમે કહી શકતા નથી પરંતુ હુમાયુએ જેસલમેર તથા જોધપુરના મહારાજાઓની કપટજાળ ભેદી, ભયંકર મારવાડની ભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો, અહીં તેને વધારે દુઃખ પડવા લાગ્યું. તેની પત્નિ પણ પીડીત થવા લાગી, પોતાને દુઃખ સહન કરવું પડત તો તે સહન કરત, પણ તેના પ્રાણથી અધિક તેની બેગમને દુઃખ પડવાથી તે તેના થી સહન ન થઈ શક્યું.

જેણે પૂર્વે કદિ સૂર્ય ભગવાનનું કિરણ પણ જોયું નહતું, જેની આગળ સદા પાણી માગવાથી દુધ આવી પડતું હતું. તેજ બેગમને દૂર ભાગ્યવશાત્ આજે રેતીપર ઉઘાડે પગે ચાલવું પડતું હતું. તેને જ આજે ભયંકર કષ્ટ સહન કરવું પડતું હતું. બેગમની તથા હુમાયુની આ દશા જોઈ કોણ અશ્રુબિંદુ નહિ પાડે! જો આ વખતે હુમાયુએ ધૈર્યનો નાશ કર્યો હોત તો તેના પરિવારનો મારવાડમાં જ નાશ થઇ ગયો હોત. પરંતુ તેનામાં વીરતા અને ધીરતા આદિ ગુણો હયાત હતા તેથી તો તે મોટા સંકટોમાંથી મુક્ત થતો હતો. હુમાયુના ગુણો જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ, ત્યારે આપણને તેની વિપત્તિ જોઇ અધિક દુઃખ થાય છે.

'તવારિખ ફરિસ્તામાં' આ શોચનીય દુર્દશાનું જળહળતું ચીત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે કે હુમાયુ અર્ધી રાતે અશ્વ ઉપર બેસીને અમરકોટ તરફ નાઠો, આ અમરકોટ ઠાટા (ઠઠ્ઠા) નગરીથી સો કોસ દુર છે ઘણે દુર સુધી પ્રવાસ કરવાથી અત્યંત દુઃખીત થઇને પાદશાહનો અશ્વ તો માર્ગમાં જ મરણ પામ્યો ત્યારે હુમાયુએ 'તુર્દીબેગ' નામના એક સભાસદની પાસે તેનો અશ્વ માગ્યો, પરંતુ ઉક્ત અમીરે પાદશાહની આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો, અને તેના કઠોર હૃદયમાં જરાપણ દયા ઉત્પન્ન થઇ નહીં. આ શત્રુઓ હુમાયુની નજીક આવી પહોંચ્યા, હવે પોતાની રક્ષાનો બીજો કોઇ ઉપાય ન જડવાથી પાદશાહ ઉંટ ઉપર સ્વારી કરી નાઠો, એવામાં 'નાદિમકોકા' નામના એક માણસે પોતાની વૃદ્ધ માતાને અશ્વપરથી નિચે ઉતારી તે અશ્વ હુમાયુને આપ્યો અને તેની માતાને ઉંટ પર બેસાડી ચાલવા લાગ્યો. માર્ગ અત્યંત ભયંકર અને રેતાળ હતો, પાણીનું નામ નહોતું. તૃષાથી સિપાઈઓને દારૂણ કષ્ટ થવા લાગ્યું. કેટલાક સિપાઈઓ બેહોસ થઇ ગયા, અને કેટલાક મરણ પામ્યા, ચારે તરફ હાહાકાર થઇ રહ્યો અને રૂદન સંભળાવવા લાગ્યા, એટલામાં દુઃખમાં વૃદ્ધિ કરનારા સમાચાર મળ્યા કે શત્રુઓ

એકદમ પાસે આવી પહોંચ્યા છે, આથી હુમાયુ તરત જરાપણ ગભરાયા વગર પોકારી ઉઠયો, 'જેનામાં લડવાની શક્તિ હોય તે અહીંઆ રહો, અને બીજાઓ સર્વ સામાન તથા ઓરતોને લઈ આગળ ચાલો;' પરંતુ શત્રુઓના આગમનાં ચિહ્ન જણાયાં નહીં તેથી પાદશાહ સર્વ માણસોને લઇ આગળ ચાલ્યો, બીજે દિવસે હુમાયુ પોતાની સેના સહીત અમરકોટ તરફ ચાલવા લાગ્યો, પરંતુ માર્ગમાં બે દિવસ સુધી જળ નહીં મલવાથી તેમને પહેલાં કરતાં બમણું દુઃખ થયું. ત્રીજે દિવસે એક કુવો જોવામાં આવ્યો, પણ તે દુર્ભાગ્યે એટલો બધો ઊંડો હતો, કે પાણી ભરતાં બહુવાર લાગતી હતી, અને ફક્ત અત્યારે એક જ ડોલ હતી; દરેકને સુચના કરી કે નંબરવાર પાણી પાવામાં આવશે પણ તે સુચના કોઇએ સાંભળી નહીં, કારણ કે બધા માણસો તરસથી મરી જતાં હતાં, સર્વે પ્રથમ જળ પીવાને ઇચ્છા રાખતા હતા, જ્યાં અનિષ્ટ થવાનું હોય ત્યાં કોણ મિથ્યા કરી શકનાર છે? તેવામાં ડોલનું દોરડું તુટી ગયું અને કેટલાક માણસો તેની સાથે કુવામાં પડીને મરણ પામ્યા. અને કેટલાક માણસો પોતાની જીભ બહાર કાઢી જમીન પર આળોટવા લાગ્યા, અને કેટલાક માણસો ગાંડા થઇ જઈને કુવામાં પડી મરણ પામ્યા, આ હૃદય વિદારક દ્રષ્ય જોઇને હુમાયુને કેટલું કષ્ટ થયું હશે? અરે! ભલભલા યમરાજને પણ આશ્ચર્ય થાય તેવું આ દ્રષ્ય હતું. અને બીજે દિવસે તેમને એક બીજો કુવો જોયો, અનેક દિવસોથી ઉંટ પ્રવાસ કરતાં હતાં, અને તેમણે ઘણા દિવસથી પાણીનું એક બિન્દુ પણ મલ્યું નહોતું. તેથી આ વખતે નિકટ કુવો જોઈને તેઓ સર્વે તેમાં કુદી પડયાં અને ખુબ ધરાઇને પાણી પીધું. પણ થોડીવારમાં અકસ્માત તેમના પેટમાં ભયંકર પીડા થવા લાગી અને જોત જોતામાં તો ત્યાંના ત્યાંજ કેટલાય માણસો મરણ પામ્યાં. આ શોચનીય વીપત્તિમાંથી થોડા રહેલા વિશ્વાસુ સેવકોને પોતાની સાથે લઇને હુમાયુ અમરકોટ નગર તરફ ગયો. મોગલવીર હુમાયુની અત્યંત કષ્ટમય સ્થિતિ જોઇને અમરકોટના સોદારાજને પરમ દુઃખ થયું, અને તેને આદરપૂર્વક આશ્રય આપ્યો, ને સર્વ દુઃખ દૂર કરવા યત્ન કરવા લાગ્યો. અહિંયા હીજરીસન ૯૪૯ રજ્જબ માસના રવિવારને દિવસે હમીદબેગમને પેટે રાજકુમાર અકબરનો જન્મ થયો. પુત્રનું મુખકમળ જોઇને હુમાયુનું સર્વ દુઃખ દૂર થઇ ગયું અને તેણે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો પાડ માન્યો, અને અમરકોટના રાજાના સરણમાં પોતાના પરિવારને મુકીને તેની જ સેના લઈને ઇરાન તરફ ચાલ્યો ગયો. એમ કહેવાય છે કે હુમાયુને જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ હતો, પણ કમનસીબની વાત એ છે કે તેણે તે શાસ્ત્રના જ્ઞાનનો ઉપયોગ પોતાના કોઇપણ કામમાં કર્યો નહીં. અને ઇરાન તરફ જવું પડત નહીં; 'તવારીખ ફરિસ્તા'માં આ પ્રમાણે લખેલું છે.

જે સમયે હુમાયુ કાશ્મીરની નિકટ આવ્યો તે સમયે સીકંદર દિલ્હીનાં સિંહાસન પર બેસીને પોતાના ભાઇઓની સાથે ઝઘડા કર્યા કરતો હતો. તેથી હુમાયુએ ધાર્યું કે આપણું કાર્ય કરવાની આ ઉત્તમ તક છે સીકંદર ગૃહકલહથી નિર્બળ થએલો જોઇને તરતજ હુમાયુ સિંધુ નદી ઉતરીને તેની સામે આવી બાથ ભીડી, આ રણસંગ્રામના પ્રચંડ ઘોષથી હતભાગી પઠાણ પાદશાહનાં જ્ઞાનનેત્રો ઉઘડી ગયાં, સરહીંદ નામક સ્થાન આગળ તેમની સાથે દારૂણ યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં હુમાયુએ તેના પુત્ર અકબરને સેનાપતિ બનાવ્યો હતો તેની ઉંમર અત્રે ફક્ત બાર વર્ષની હતી. અકબરનો વિજય થયો, દિલ્હીનું સિંહાસન હાથ લીધા પછી થોડા દિવસો પછી હુમાયુ પોતાના પુસ્તકાલયના ઉંચા સોપાન પરથી પડી જવાથી પરલોકવાસી થયો.

પોતાના પીતાના મૃત્યુ પછી થોડે દિવસે અકબર તેર વરસની ઉંમરે સિંહાસન પર બેઠો ત્યાર પછી થોડા દિવસે તેના શત્રુઓએ અકબરના હાથમાંથી દિલ્હી અને આગ્રા ખુંચવી લીધા, તથા અકબરને બહાર હાંકી કાઢયો, જેથી અકબરે પંજાબના એક સ્થાનમાં જઇ આશ્રય લીધો, પણ બહેરામખાંએ તેના છેલ્લા શત્રુઓના હાથમાંથી તેના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ બહેરામખાંને ભારતીયસલી (૨૯) કહેવામાં આવે છે. તેના પરાક્રમથી અકબરનું રાજ્ય પર્વત સમાન દ્રઢ થયું અને અઢાર વર્ષની ઉંમરમાં તો અકબરે ચંદેરી, કાલિંજર, બુંદેલખંડ, અને માળવા વિગેરે દેશો હાથ કર્યા. આ વિશાળ ભારત સામ્રાજ્ય પર અધિકાર સ્થાપિત કર્યા પછી થોડાજ વખતમાં શહેનશાહ અકબરે ચિત્તોડપર આક્રમણ કર્યું હતું.

ઉદયસિંહ કાયર હતો, તે રાજા થયો તેથી શું થયું, જે રાજામાં નૃપોચિત ગુણ ન હોય તે રાજા શા કામનો? ઉદયસિંહમાં ઉપલા ગુણોને બદલે અનર્થકારક દુર્ગણો ભરેલાં હતાં અને તેના વિચારનું તંત્ર એક વેશ્યાદ્વારા ચાલતું હતું. તે વેશ્યાજ ઉદયસિંહની સલાહકાર, જીવન સહચરી; વિદ્યા, બુદ્ધિ અને બોધદાયિની સ્વામિની હતી, રાણો તેનો એવો દાસ બની ગયો હતો કે તેનાં ભાગ્યસુત્રને તે પિશાચિની પોતાના હાથમાં લઇ રહી હતી. મહારાણા ઉદયસિંહ-ગિહ્લોત કુલકેશરી વિરવર બાપ્પારાવલના વંશજ મેવાડના સ્વામિ રાણા સંગ્રામસિંહના પુત્ર હતભાગી ઉદયસિંહ, પાપિની વેશ્યાની આજ્ઞા

(૨૯) મોગલ સમ્રાટ અકબર અને ફ્રાન્સનો ચતુર્થ હેન્રી, તથા બહેરામખાં અને ફ્રાન્સનો મંત્રીસલી, આ ચારે પુરૂષો એકજ વખતે વિદ્યમાન હતા આ એક અદ્‌ભૂત ઘટના છે, બહેરામખાંએ આત્માનો ભોગ આપીને મોગલ રાજ્યને બચાવ્યું હતું અને અંતે તે પોતેજ વિદ્રોહી બન્યો હતો જેથી તેને દેશનીકાલ કર્યો હતો.

અનુસાર ચાલતા હતા, મૂર્ખ ઉદયસિંહ તેના પરજ શ્રદ્ધા રાખીને વિલાસિતાના પાપ પંકમાં ડુબી ગયો હતો. રાણાને આ પ્રકારે પ્રમાદી અને વિલાસી થએલો જોઇને ચતુર અકબરે આક્રમણ કર્યું હતું. અને મહાયુદ્ધ થયું હતું. તેમાં અકબરનો વિજય થયો. અને ઉદયસિંહને તેના અનાચારનું યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત મલ્યું.

અકબરમાં એક મહાન ગુણ એ હતો કે મનુષ્યની ગુપ્તમાં ગુપ્ત વાત પણ તેને પહોંચી જતી હતી, તથા જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તે સર્વને સંતુષ્ઠ કરી શકતો હતો. આ ગુણોથી અકબરે હિંદુ જાતિના હૃદયમાં તેના પ્રત્યે પ્રીતિ અને ભકિત પેદા કરી હતી. અભિમાન ઉત્પાદક અને ગૌરવશાળી ઉપાધી પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં તેણે પોતાના હાથથી અસંખ્ય ભારત સંતાનોનાં હૃદય ક્રુર રીતે ચીરી નાંખ્યા હતા, અને સનાતન ધર્મનાં અનેક મંદિરોને ચુર્ણ કરી નાંખી તે સ્થળે મસજીદો બંધાવી હતી.

અકબરના હસ્તપ્રહારથી વીરવંશો અને આર્ય સંતાનોનાં મુખો પર કલંકની કાળી સાહ્રી લાગી ગઈ હતી પરંતુ આ કલંકે તેના કપોળ પર સદાને માટે વાસ કર્યો નહતો. યૌવનના અભિમાનમાં અકબરે પોતાની કઠોર, દુરકાંક્ષા, તૃપ્ત કરવાને માટે હિંદુઓના હૃદયમાં જે ભીષણપ્રહાર કર્યા હતા. તે ઘાવો તેણે પોતાની વૃદ્ધા વસ્થામાં રૂઝાવી નાંખ્યા હતા. અને ભારતવાસીઓના આર્શિવાદ મેળવ્યા હતાં.

આ પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે દેશકાળની પડતીની નોબતો વાગવાનો ટાઇમ આવે છે ત્યારે રાજા પણ કાયર, ભીરૂ અને ડરપોક બને છે. જ્યારે ગિહ્‌લોત કુલકેશરી વિરવર બાપ્પા રાવલના વંશજ મેવાડના સ્વામિ રાણા સમરસિંહ રાજ્યનિતી વિશારદ રાજાએ જે નિતી અનુસાર રાજ્યકારભાર ચલાવી નામના મેળવી હતી અને પોતે પ્રજાપ્રિય રાજ્ય ચલાવ્યું હતું તેજ રાજ્ય આજે ઉદયસિંહના હાથમાં આવ્યું હતું. બાપ્પા રાવલના વંશજ મેવાડના સ્વામિ રાણા સમરસિંહ અત્યંત ચતુર અને કાર્યકુશળ હતા અને રાજ્યકાર્યને મહત્વનું કામ ગણી સાવધાન રહેતા હતા.

ઉદયસિંહ આ કાર્યને અતિ સરળ અને સુગમ સમજતો હતો. તેથી મેવાડ પર દુઃખના ડુંગરો તુટી પડયા, સીસોદીયા કુળની અધિષ્ટાત્રી દેવીએ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે " કે જ્યાંસુધી બાપ્પારાવલના વંશ જો મારી આજ્ઞાનું પાલન કરશે તાંસુધી હું ચિત્તોડનો ત્યાગ કરીને જઇશ નહીં. બાપ્પા રાવલના વંશજોએ આટલા દિવસ સુધી દેવીને સંતુષ્ટ કરવા માટે પોતાના હૃદયનું રૂધીર અર્પણ કર્યું હતું તેથી મહાદેવીએ સંપુર્ણ રીતે ચિત્તોડની ભૂમીનું રક્ષણ કર્યું હતું.

આ પ્રમાણે અનેક સ્ત્રી પુરૂષોએ પોતાના આત્માની આહુતી ચિત્તોડ માટે આપી પોતાના નામ અમર કરી ગયા છે અને આજે સુવર્ણાક્ષરે અંકિત કરી ગયા છે તે વસ્તુનો વિચાર કરતાં કયા પુરૂષને પોતાની જન્મભૂમી માટે માન ન ઉપજે !

આ પ્રમાણે સીસોદીયા વંશની કુળદેવીએ અનેક વખત મુસલમાનોના આક્રમણથી છેવટની ઘડીએ પણ પોતાની માતૃભૂમીને બચાવી છે. અને ક્ષત્રિઓનું બિરૂદ સાચવ્યું છે. પરંતુ આ ત્રીજી વખતના ચિત્તોડ પર આવેલા ઘોર સંકટ સમયે બાપ્પા રાવલનો કયો વંશજ પ્રાણાંતનો દાવ ખેલી ચિત્તોડની દેવીને પ્રશન્ન કરશે ? 'ભગવતિ ચામુંડ' આ :પ્રસંગે કયા વિરનું રૂધીરપી ચિત્તોડનું રક્ષણ કરશે, આવા કટોકટીના વખતે ભયંકર સંગ્રામમાં કોઇપણ સીસોદીયો વીર આવ્યો નહીં. હવે શું થશે ? કાંઈ પણ ઉપાય રહ્યો નહીં, ચિત્તોડનું શોચનીય અને ભીષણ અધઃપતન થવાનું હોય, ચિત્તોડના સ્વાધીનતાનો સૂર્ય સદાને માટે અસ્ત થવાનો હોય, ત્યાં મોહમયી મહામાયા અંતઃધ્યાન થઈ ગઈ, જે શુભભાગ્ય સૂત્રો ગિહૂલોત કુળને આટલા દીર્ઘકાળ પર્યંત બાંધી રાખ્યું હતું. તે સુત્ર પણ સદાને માટે તુટી ગયું, જે મહાદેવીએ વિપત્તીના સમયમાં સમયસિંહની ઉભય આંખો ખોલીને ગંભીર સ્વરે કહ્યું હતું કે " હિંદુ ગૌરવ લુપ્ત થવાની અણીપર છે. " જેણે ચિંતાના વમળમાં પડેલા લક્ષ્મણસિંહની સન્મુખ પ્રગટ થઈને બાર રાજકુમારોનો 'બલિ' માગ્યો હતો, તે ચિત્તોડની મૂર્તિમંત સ્વાધિનતા લક્ષ્મીદેવી ચતુર્ભુજા હતભાગિ ઉદયસિંહની કાયરતા જોઈને સદાને માટે ચિત્તોડનો પરિત્યાગ કરી ગઈ ! તેની સાથે રાજપુત જાતીની એક મહાન શ્રદ્ધા નાશ પામી ! જે શ્રદ્ધાબળથી તે લોકો ચિત્તોડપુરીને પવિત્ર સનાતન ધર્મને અને સ્વાધિનતાનો દુર્જય દુર્ગ માનતા હતા, તે મહાન શ્રદ્ધા હવે તેમના હૃદયમાંથી લુપ્ત થઈ ગઈ, હવે તેઓ તેને માત્ર એક મિથ્યાકલ્પના ગણવા લાગ્યા.

આ પ્રકારનો પવિત્ર વિશ્વાસ એ રાજપુતોની અપૂર્વ દેશભક્તિ, જીવન શક્તિ અને દેશરક્ષાની મહાશક્તિ છે. આ મહામંત્રથી દીક્ષીત થઈને અનેક દેશના રાજાઓએ સ્વદેશની રક્ષાને માટે રણક્ષેત્રમાં પ્રાણના ત્યાગ કર્યા હતા. ઇતિહાસમાં અનેકવાર રાજપુતોના અસીમ ગુણોની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. અમે માનીએ છીએ કે આ વિશ્વાસ જ સદા તેમના વિજયની કુંચી હતી.

અકબરે ચિત્તોડ પર બેવાર આક્રમણ કર્યું હતું. પહેલી વખતના આક્રમણમાં અકબરને પરાજીત થઈ નાશી જવું પડ્યું હતું અને તેનો લડાઈનો

તમામ સરંજામ સીસોદીઆઓ કબજે કર્યો હતો. બીજો ભયંકર સંગ્રામ સં. ૧૬૨૪ ચૈત્ર સુદ ૧૧ ને રવીવારના દિવસે શરૂ થયો. તે વખતે અકબરે પોતાની વિજયશાળી સેનાને લઇ ચિત્તોડ ઉપર હુમલો કર્યો, આ વખતે કાયર ઉદયસીંહે કાંઇ પણ જાતનું શુરાતન ન બતાવતાં છેક જ નિર્માલ્યપણું બતાવ્યું હતું. છતાં પણ સરદારો અને સામંતોની ઉશ્કેરણી ભરેલા વાતાવરણો ઉદયસીંહ સૈન્યમાં દાખલ થયા. પણ જ્યાં રાજા જ નમાલો હોય ત્યાં સૈન્યમાં ઉત્સાહ ક્યાંથી જ આવે.

જ્યારે રાજા ઉદયસિંહમાં કોઇપણ જાતનો શુરવીરતાને શોભે તેવો ઉત્સાહ જોયો નહીં ત્યારે લાચારીથી રાજપુત સૈન્ય ભાગવા માંડયું અને ઉત્સાહ વગર નું થઇ ગયું. એટલે ઉદયસિંહ અકબરના હાથે કેદ પકડાયો, વીરજનોની મેવાડની ભૂમીપર આ એક મોટામાં મોટું કલંક આવ્યું. આવી ઘટના આજ પર્યંત મેવાડમાં બની નહોતી.

કાયર રાજા હોય તો, કરે પ્રજા પાયમાલ.
જોર મળે નહિં જીગરમાં. પ્રજા બને બેહાલ
નિજ કુળતણી મર્યાદાને, ખુડાવી દે આમ.
એક ઉદયસિંહ કારણે, મેવાડ બન્યું ગુલામ.

રાણા ઉદયસિંહ કેદ પકડાયો, છતાં કોઈ સરદારને અથવા સામંતને તેના માટે માન નહોતું. તેથી તેને છોડાવવાને કોઈએ કાંઇપણ પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. આજે ચિત્તોડ પુરીની પ્રાર્થના નિસ્તેજ અને નિષપ્રાણ થઈ ગઈ હોય એવી લાગતી હતી, મેવાડભૂમીએ આજે પોતાનું તેજ સદાને માટે ગુમાવી દીધું હતું.

પરંતુ આવી સ્થિતિમાં જોતાં રાણા ઉદયસિંહની ઉપપત્નિના હ્રદયમાં અભિમાન અને ક્રોધનો દાવાનળ પ્રગટી ઉઠયો અને કહેવા લાગી કે—" શું ચિત્તોડવાસી પોતાના બંધીવાન રાજાને મુક્ત નહી કરાવી શકે ? શું બધા નિર્માલ્ય અને કાયર બની ગયા ? મેવાડની ભૂમીનું તેજ આજે લુપ્ત બની ગયું ? જ્યારે કોઇ પણ વીર પોતાના રાજાને છોડાવવા, પોતાની બહાદુરી બતાવવા તૈયાર ન હોય, તો હું આજે મારા સ્વબળ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી રાણાશ્રીને મુકત કરાવી લાવીશ. " આ પ્રમાણે પોતે અબળા છતાં પ્રબળા બની રણચંડીકાનું રૂપ ગ્રહણ કરી, હાથમાં ભાલો, તરવાર, ઢાળ અને બખતર પહેરી, ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને મુસલમાનોના સૈન્ય પર તુટી પડી. એટલે રજપુતોએ પણ શુરાતન બતાવ્યું અને અબળાએ અપૂર્વ સાહસ, હિંમત અને શુરાતન બતાવી હજારો મુસલમાનોને જમીન દોસ્ત કરી, અકબર સમ્રાટના સૈન્યમાં હાહાકાર વર્તાવી દીધો, અને રાણા ઉદયસિંહને પોતે કેદમાંથી મુકત કરાવી લાવી. ધન્ય છે એ વિરાંગના ને? ધન્ય છે તેની નિડરતા ને? મોગલ બાદશાહ આ વિરતા જોઈ

સ્તબ્ધ બની ગયો, અને પોતાનો થએલો વિજય પલકમાં ફરી જતાં પોતે ઘણો જ હતાસ બની ગયો. ઇતિહાસમાં ઉદયસિંહની ઉપપત્નિનું નામ સુવર્ણ અક્ષરે શોભી રહ્યું છે, અને રહેશે.

જ્યારે ઉદયસિંહ અકબરના કારાગ્રહમાંથી છુટયો, અને તેને ચિત્તોડમાં આવી પોતાની ઉપપત્નિની અત્યંત પ્રશંસા કરી અને તેની વીરતાને સહસ્ત્રવાર ધન્યવાદ આપ્યો. અને ભરસભામાં કહેવા લાગ્યો કે " વીરનારીની બહાદુરીથી મારી મૂક્તિ થઈ છે. " રાણાના મુખે આજે ઉક્ત સ્ત્રીની બહાદુરીની પ્રશંસા સાંભળી ચિત્તોડના સરદારોને અત્યંત ઘૃણા ઉત્પન્ન થઇ અને તેમનું અભિમાન ઉશ્કેરાઇ આવ્યું. તેથી બધા સરદારોએ એવો વિચાર કર્યો કે આ વેશ્યાને કોઈ પણ ઉપાયે મારી નાંખવી આવો વિચાર કરી તે બહાદુર સ્ત્રીનો નાશ કરવા યોજના કરવા લાગ્યા. અગણિત સરદારો આગળ એક સ્ત્રીનું શું ગજું ? આખરે એ વીર રમણીનો વધ થયો અને તે બિચારી આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી પર દુનિયામાં ચાલી ગઇ.

અકબર પર વિજય કરવાને લીધે સરદારો અને સામંતોને આનંદ થવો જોઈએ, તેના બદલે એક શોક ઉત્પન્ન થયો, અને માંહોમાંહે કલેશથી રાજ્યમાં ભયંકર અશાન્તિ ઉત્પન્ન થઇ. મેવાડની આવી અશાન્તિ સાંભળી અકબર પોતાનું વૈર લેવાને સંપૂર્ણ રીતે તૈયારી કરી મહા પ્રચંડ સૈન્ય સાથે ફરી ચિત્તોડ પર ચડી આવ્યો.

આ સમયે અકબરની ઉંમર પચીસ વરસની હતી, તેના શરીરમાં વીપુલ બળ હતું અને અતિ ઉત્સાહ હતો, તેના અખંડ પ્રભાવથી સમસ્ત ભારત વર્ષ તેને શરણ થયું હતું. અને દુર્ઘટ દુર્ગોને તેને પોતાના બાહુબળ, અને પ્રતાપથી છીન્નભીન્ન કરી નાંખ્યા હતા, અનેક રાજપુત રાજાઓ તેની આજ્ઞા પાળવાને હાથ જોડી સન્મુખ રહેતા હતા, તો પછી મેવાડનું મસ્તક શી રીતે ઉન્નત રહી શકે? મેવાડનો ગર્વ શી રીતે અચળ રહી શકે ?

મેવાડના રાજપુતો શા માટે તેને વશ ન થાય ? મોગલોનું પ્રચંડ વેગમય સૈન્ય મેવાડમાં પ્રવેસી ચુકયું હતું અને ચિત્તોડની પાસેનાં ' પાંડોલી '[૩૦] નામના

૩૦. પાંડોલી નામના બે ગામો છે, તેમાંનું ઉપલું ગામ ચિત્તોડના સુપ્રસીદ્ધ માન સરોવરના કિનારા પર વસેલું છે. આ માન સરોવરના કિનારા પર બાંધવામાં આવેલા કેટલાક પ્રાચીન સ્તંભોમાંથી તેમાં જે એક શિલા લેખ ઉપલબ્ધ થયો તેની સહાયતાથી જ તેમને ગિહ્લોત કુળના વંશજની ઉત્પતિ થઈ. જે દિપમાળ અદ્યાપી સર્વાંગ દશામાં વિદ્યમાન છે તેને સર્વથા ચૂના અને પત્થરથી બનાવવામાં આવી છે. ઉંચાઇ (૩૦) ત્રીસ ફૂટ અને તેનો શિરોભાગ (૪) ચાર ફૂટનો છે.સુક્ષ્મ દ્રષ્ટીએ જોતાં સર્વ જાતિના દેવાલયોના ચિન્હો તેમાં જણાય છે.

ગામથી ખસ્કી જતાં જે પાંચ કોસનો રાજમાર્ગ આવે છે. તેના અગ્ર ભાગમાં જ મોગલ સમ્રાટ અકબરની મહાપ્રચંડ છાવણી પડી હતી. આ સ્થળે 'સંગે મરમર' નો એક 'સુંઢાકાર સ્તંભ' બીરાજમાન છે, આ સ્તંભને "અકબર કા દિવા" "અકબરનો દિપક" કહેવામાં આવે છે.

આજ પર્યંત પ્રવાસીઓ મેવાડના અધઃપતનના તે ભયંકરને દૂરથી જોઈને જ ચિત્તોડની ગત્ દુર્દશાનો વિચાર કરતાં અશ્રુધારા છોડતા ચાલ્યા જાય છે.

ભટ્ટ લોકોના ગ્રંથોમાં એવો ઉલ્લેખ છે, કે ચિત્તોડ રક્ષણહીણ બન્યું નહી. મેવાડનું સત્યાનાશ કરવાના ઉદ્દેશથી ભયંકર મૂર્તી ધારણ કરી જેવો અકબર ચિત્તોડ પર આવ્યો કે તરત જ કાયર અને બીકણ ઉદયસિંહ પાટનગર છોડી ચાલતો થયો, રાણાના પલાયનથી ચિત્તોડનો કાયર પુરૂષ રાણો ત્યાગ કરી નાસી ગયો પરંતુ ચિત્તોડ નામની એ બલીહારી છે કે કોણ જાણે ક્યાંથી સાહસિક અને અગણિત વીરો નગ્ન તલવાર પોતાના હાથમાં લઇ ચિત્તોડની રક્ષા કરવાને માટે મુસલમાનોની સાથે ઝુઝવાને માટે આવી પહોંચ્યા, જાણે, કોઈ ભુત દેવતાનો સંજીવની મંત્રના પ્રભાવથી ચિતોડની સમરભૂમીમાં પડેલા વીરગણોની ભસ્મમાંથી અગણિત વીરોની સૃષ્ટી ઉત્પન્ન થઇ, રાજયસ્થાનના ભિન્ન ભિન્ન રાજ્યોમાંથી સરદારો અને સામંતો પોત પોતાની સેના લઈ ચિત્તોડની રક્ષા માટે આવી પહોંચ્યા. વીરવર સહીદાસ, અનેક તેજસ્વી અને સાહસીક ચંદાવતોને પોતાની સાથે લઇ ચિત્તોડના પ્રધાન તોરણદ્વાર, 'સૂર્યદ્વાર' પર આવીને ઉભા મંદોરીયા પતિ રાવત દુદ, સંગાવતોની સેના સાથે લઇ રણ સંગ્રામમાં આવી પહોંચ્યા, એદલા અને કટોરીયાના વીરનરોએ આવીને સમ્રાટના સૈન્યનો સામનો કર્યો આમ મહાભયંકર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. ત્યાં તો એક અચાનક ગોળી સેનાપતિ જયમલના હૃદયમાં વાગી, વાગતાંની સાથે જયમલ અશ્વપરથી નિચે તૂટી પડયો, અને શત્રુઓનો નાશ કરવાની પોતાની પ્રબળ ઇચ્છા અધુરી રહી જવાથી તેનું હૃદય ઉન્મત બની ગયું. કાપુરૂષ શત્રુઓએ દુરથી કોઈ નીચની સહાયતાથી તેમને માર્યા, આ વિચાર આવતાં કોણે ગ્લાનિ ઉત્પન્ન ન થાય?

છેવટે ચિત્તોડને બચાવવાને કોઇ દિશા રહી નહીં ત્યારે આખરે વીર જયમલ્લે પોતાનું જીવન ચિત્તોડને માટે સમર્પણ કરવાની તૈયારી કરી અને તેની સાથે જેટલા શૂરવીરો હતા તે સર્વેને પણ પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવી.

શિઘ્ર જુહારવૃતનું અનુષ્ટાણ કરવામાં આવ્યું, આઠ હજાર રાજપુતોએ એક સાથે બીડુ ઉઠાવી અંતઃસમયમાં પતવસ્ત્રો ધારણ કરી એક બીજાની

વિદાય લઇ સાહસ અને ઉત્સાહની સાથે મોગલ સેનાપર તુટી પડયા. દુર્ગનું દ્વાર ખોલી નાખવામાં આવ્યું, પ્રાણનો મોહ છોડી ઉન્મત્ત રાજપુત પ્રચંડ સમુદ્રતરંગની પેઠે શત્રુઓ તરફ ધસી ગયા અને તેમનો સંહાર કરવા લાગ્યા સામાપક્ષના અગણિત સૈનીકો માર્યા ગયા, પરંતુ મોગલ સેના અગાધ હતી, અને રાજપુત સેના ઘણી અલ્પ હતી, આખરે તમામ રાજપુતોએ માતૃભૂમી ખાતર પોતાની યશકિર્તી ઉજ્જવલ કરી પ્રાણાર્પણ કર્યો.

આખરે ચિત્તોડની દુર્દશા થઇ, અગણિત મુગલો આગળ રજપુતો લાચાર થઇ ગયા, આ દુર્દશામાં કોઈની પણ તાકાત મસ્તક ઉંચુ કરવાની રહી નહીં.

આવા સંકટોના સમયમાં રાજપુતોએ પોતાનું પાણી બતાવી ચિત્તોડનું નાક રાખ્યું હતું, પણ જ્યાં ભાવી અનુકુળ ન હોય ત્યાં બીજું શું થાય? જે ચિત્તોડ કનકનગરી સમાન ગણાતું હતું, તે આજે સ્મશાનવત્ શૂન્ય ભાસવા લાગ્યું જેવી ભાવીની મરજી, જ્યાં જુઓ ત્યાં મુડદાંના ઢગેઢગ પડેલા હતા. અને કેવળ ભયંકર દૃશ્ય એટલું લાગતું હતું કે લેખકમાં લખવાની પણ શકતી નથી. લખવાના શબ્દોમાં શોધ્યા જડે તેમ નથી આવી ભયંકર પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ વાંચકગણ પોતેજ કરી લેશે.

દેશ દેશના અનેક રાજ્પુત સરદારોએ ભયંકર લડાઇમાં ૧૭૦૦ સત્તરસો મહાન યોદ્ધાઓએ પોતાના પ્રાણ સમર્પણ કર્યા હતા.

કેવળ ગ્વાલીઅરના તુંવાર રાજાઓ ચિત્તોડની ભાવી દુર્દશાના વખતે ઉપયોગી થઈ પડવાને માટે, આ ભયંકર યુદ્ધમાંથી પોતાનો પ્રાણ બચાવી શકયા હતા. નવરાણીઓ, પાંચ રાજકુમારીઓ, બે બાળકો અને સમસ્ત સરદાર કુળની સ્રીઓએ તે કઠોર કાળમાં જુહાર વૃતનું અનુષ્ઠાન કરીને રણમાં પોતાના પ્રાણનું બલીદાન આપ્યું હતું. આ ભયંકર યુદ્ધમાં ચિત્તોડનું જે સત્યાનાશ થયું છે. તે ભવિષ્યમાં પણ વિસરી-ભુલી શકાશે નહિ, જ્યાંસુધી આ જગતમાં હિન્દુ નામ કાયમ રહેશે ત્યાં સુધી આ ભયાનક યુદ્ધની હકીકત તો દરેકના હૃદયમાં કોતરેલી રહેશે.

જે દિવસે ચિત્તોડ ઉપર આફત આવી પડી તેજ દિવસથીજ રાજપુતોની સ્વાધીનતાદેવી ચિત્તોડપુરીનો ત્યાગ કરીને ચાલી ગઇ, તે પવિત્ર સ્વીહારના દિવસે સૂર્ય દેવતાએ પોતાના કીર્ણો નાંખી હંમેશના માટે ચિત્તોડમાં અંધકાર કર્યો.

જે ચિત્તોડની સુંદરતા, અમરાપુરી જેવી ગણાતી હતી, જે ચિત્તોડના પર અનેક કિલ્લાઓ, મહેલો, શિલ્પકળાના મંદિરો, વિગેરે અનેક વસ્તુઓ શોભી રહી હતી.

જે ચિત્તોડ પર જૈનોના મંદિરો અને કિર્તિ સ્તંભો વિગેરે ઘણાજ સુશોભિત શોભતા હતા, આજે તે ચિત્તોડ એક શુન્યકાર સ્મશાન ભૂમીરૂપે દુર્દશામાં ફેરવાઇ ગયું. ખરેખર શું ન કરી શકે? અને આ દશા કરનાર કોણ? પ્રજાનું હૃદયનો સમ્રાટ અકબર! પોતાના વસાવેલ અકબરાબાદ નગરને શોભાવવાને માટે ચિત્તોડના સિંહદ્વારના શોભનીકદ્વારો ઉપાડી ગયો હતો.

અકબરે પોતાના હાથથી જયમલનો સંહાર કર્યો હતો. જે બંદુકની સહાયથી આ પ્રકાર મુહૂર્તને યોગ્ય કાર્ય કર્યું હતું તેનું નામ તેણે "સંગ્રામ" રાખ્યું હતું. આ બંદુકથી અકબરે ઘણા હજાર પશુપંખીઓનો વધ કર્યો હતો. જો કે અકબરે અસાધારણ ઉતાવળથી જયમલનો સંહાર કર્યો હતો તો પણ તે તેમના ગુણોને સારી રીતે જાણતો હતો. જયમલને મારી અકબર પોતાને કૃતકૃત્ય સમજતો હતો. તે એટલે સુધી કે વીરવર જયમલ અને વીર બાલક પત્તાની અદ્ભુત વીરતા અચલ રાખવાને માટે તેણે દિલ્હીમાં પોતાના કિલ્લાના સિંહદ્વાર ઉપરના એક ઉંચા ગુમ્બજ ઉપર બન્ને વીરોની પાષાણ મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (બસેં પચાસ વર્ષ પૂર્વે ઇતિહાસવેત્તા બર્નિયર ભારતવર્ષમાં પ્રવાસ કરવા આવ્યો હતો, તેણે આ બન્ને મૂર્તિઓ જોઈ હતી, તેણે ભારતવર્ષના સંબંધમાં પોતાના સ્વદેશી મિત્રોને જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાંના ઘણા પત્રો ઇ. સ. ૧૬૮૪ માં લંડન નગરમાં છપાઇને બહાર પડ્યા હતા, જયમલ અને પત્તાની મૂર્તિનો ઉલ્લેખ જે પત્રમાં છે તે ઇ. સ. ૧૬૬૩ ના જુલાઇની ૧ લી તારીખે લખેલો હતો. બર્નિયર જણાવે છે કે "સિંહદ્વારમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે દ્વારની બન્ને બાજુએ ઉભા રહેલા બે હાથીઓના જેવું જોવા લાયક બીજું કાંઇ નથી આમાંના એક હાથીની ઉપર ચિત્તોડના રાજા જયમલની અને બીજાની ઉપર તેના બંધુ પત્તેની મૂર્તિ છે. આ ઉભય સાહસિક વીરોએ પોતાની વીર માતાની સાથે સંગ્રામમાં જઈ પ્રચંડ વીરતા પ્રદર્શિત કરી હતી, આ ઉભય એવા વીર અને સાહસીક હતા, કે તેમણે પ્રાણાંત સુધી શત્રુને પોતાનાં મસ્તક નમાવ્યાં નહોતાં, તેમના ગૌરવનાં સ્મારક ચિન્હ તરીકે તેમના શત્રુએ તેમની મૂર્તિઓ સ્થાપન કરી છે, આ ઉભય ગજારૂઢ મૂર્તિઓનું દર્શન કરવાથી મારા મનમાં એક અપૂર્વ ભાવ ઉદિત થયો. ભયભક્તિ અને આનંદ મિશ્રીત એક ઉચ્ચ અને અલૌકિકભાવ ઉદિત થયો, વળી બર્નિયર રાજપુતોનો ઇતિહાસ સારી રીતે જાણતો નહોતો, નહિં તો તે જયમલને ચિત્તોડનો રાજા અને પત્તેને જયમલનો બંધુ શા માટે જણાવત? કેવળ આ પાષાણ મૂર્તિ જોઇને બર્નિયરના હૃદયમાં એવો ઉચ્ચ અને ગંભીર ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો, ત્યારે જેણે અત્યંત કષ્ટ અને અને પરિશ્રમ સહન કરીને રાજપુત જાતિના ઇતિહાસનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, જેણે જયમલ અને પત્તેને લીલા ક્ષેત્રને સ્વદૃષ્ટિથી જોઇને તેમની ચિતાવેદિ ઉપર ભક્તિ સહીત પુષ્પો

ચઢાવ્યાં હતાં અને રાજપુતોના હિતને માટે જેણે મોટો આત્મભોગ આપ્યો હતો તે ટૉડ મહોદયના હૃદયમાં કેવો ઉચ્ચ પુજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનો વિચાર કરવાનું કાર્ય અમે સુજ્ઞ પાઠકોનેજ સોંપીએ છીએ.)

કાર્થેજ નગરના જગદ્‌વિખ્યાત મહાવીર હાનિબળના પ્રચંડ પ્રતાપથી 'કના' નામક સમર ભુમીમાં પોતાના જે સ્વારોએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યા હતા, તેની મુદ્રિકાઓ તોળીને હાનિબળે પોતાના વિજયનું નિર્માણ કર્યું હતું, તેવી રીતે અકબરે મૃત રાજપુતોના યજ્ઞોપવીતને તુલામાં તોળીને પોતાના વિજયનું માપ કાઢ્યું હતું, આ સર્વ યજ્ઞપવીતો તોલમાં ૭૪॥ મણ થઇ હતી, ચિત્તોડની શોચનીય દુર્દશાનું આ પ્રકાશિત ઉદાહરણ, તે સમયથી 'તીલક' અથવા 'શપથ' તરીકે વપરાવા લાગ્યા. ૭૪॥ આંક સોગંન તરીકે ગણાવા લાગ્યો. અને ૭૪॥ ના આંકને દરેક વ્યક્તિ પોતાના ગુપ્ત પત્રના પાછલા ભાગમાં અથવા સીરનામાવાલા ભાગમાં લખવા લાગ્યા આ પત્ર મેવાડીઓ જે માણુસ પર મોકલતા તે માણુસ સીવાય બીજો કોઇ માણુસ ખોલી શકતો નહીં અને ખોલે તો તેને ચિત્તોડના ધ્વંસ કરવાનું પાપ લાગે એવી માન્યતા હતી. આ ઉપરથી સમજાસે કે સમ્રાટ અકબરે ચિત્તોડની કેવી દુર્દશા કરી હતી તે સાડી ચુમોંતેરના આંક ઉપરથી સમજી શકાશે, આ વૃતાંતની અહીંઆ આવશ્યકતા નથી પણ એની અંદર રહેલું નૈતીક તત્વ કેટલું છે તેના માટેજ આ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

ઉદયસિંહ ચિત્તોડ ત્યાગ કરી ગોહીલ લોકની પાસે ચાલ્યો ગયો, આ ગોહીલ લોકો 'રાજપીપ્લી' નામના ગાઢ જંગલમાં રહેતા હતા તે ત્યાં થોડા દીવસ રહી અનેક કષ્ટ સહન કરી ગિહલોત નામના સ્થાનમાં ચાલ્યો ગયો, આ સ્થાન અરવલ્લીની શૈલમાળાની અંદર છે. ચિત્તોડ જીત્યા પહેલાં ઉદયસિંહના પૂર્વજ વીર બાપ્પા રાવલે આ સ્થાનની નીકટમાંજ ગુપ્તવાસ કર્યો હતો. જે વખતે ચિત્તોડનો નાશ થયો તેના કેટલાક સમય પૂર્વેગિરીની ખીણના મધ્ય ભાગમાં ઉદયસિંહે એક વિશાળ સરોવર જંધાવ્યું. અને તેનું નામ 'ઉદય-સાગર' રાખ્યું. અને તેની પાસે નવચોંકી નામનો સુંદર મહાલય બંધાવ્યો. તે પછી તો આ મહાલયની આસપાસ બીજા ઘણા મોટા મોટા મહાલયો બંધાઇ ગયા અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ એક મોટું વિશાળ નગર બની ગયું. તેથી ઉદયસિંહે પોતાનુંજ નામ નગરને અર્પણ કરી ઉદયપુરને મેવાડનું પાટનગર બનાવ્યું.

ચિત્તોડનો નાશ થયા પછી હૃદયભગ્ન ઉદયસિંહે ગોગુંદા નામના સ્થાનમાં ૪૨ વર્ષની ઉંમરે ગોહીલ લોકનો ત્યાગ કર્યો, તે વખતે તેમના પચીસ પુત્રો જીવતા હતા. તેમના આ પુત્રો 'રાણાવત્' નામથી વિખ્યાત થઇ વખત જતાં વિશાળ શાખા પ્રશાખાઓમાં વિભુક્ત થઇ ગયા. આજના રાણાવત, પુનાવત્

અથવા કનૌત તેમના વિસ્તૃત વંશવૃક્ષની શાખા પ્રશાખા છે. આ વખતે પોતાના પુત્રોના પરસ્પર વિગ્રહનું બીજ વવાઇ ગયું. ઉદયસિંહે પોતાના પ્રિય પુત્ર જયમલ્લને રાજ્યનો સ્વામિ ઠરાવ્યો. આથી ઝઘડાનો સુત્ર પાઠ થયો, રાણાના મૃત્યુ પછી જયમલ રાજ્ય સિંહાસન પર બીરાજે છે. મેવાડના એક રાણાનો અંત્યેષ્ટી સંસ્કાર અને બીજા રાણાનો રાજ્યાભિષેક અલ્પકાળમાં સમાપ્ત થઇ ગયો, ફાગણ માસની વાસંતી પૂર્ણિમાના રોજ રાણા ઉદયસિંહનો અગ્નિસંસ્કાર તેઓના પુત્રો કરવા ગયા તે વખતે બીજી તરફ જયમલ મેવાડના સિંહાસન પર પર બેઠો. પરંતુ વિધાતાએ તેના ભાગ્યમાં રાજ્ય ભોગ લખ્યો નહોતો, જ્યારે જયમલના રાજ્યાભિષેકની જયઘોષણા જયમલના સ્તુતિ પાત્રો કરતા ત્યારે સ્મશાન ભૂમીમાં તેના પિતાની ચિતાની ચારે બાજુ સરદારો અને સામંતો ગુપ્ત મસલત કરતા હતા, આ ગુપ્ત મસલત સર્વના જાણવામાં આવી ગઇ, પાઠક આ વાત જાણે છે કે રાણા ઉદયસિંહએ સોનગઢા સરદારની પુત્રીનું પાણી ગ્રહણ કર્યું હતું. અને આ રાજકુંવરીના ઉદરે વિરશ્રેષ્ઠ પ્રતાપનો જન્મ થયો હતો, પ્રતાપના મામા ઝાલૌરરાવ પોતાના ભાણેજને મેવાડના સિંહાસન પર બેસાડવા તૈયાર થયા હતા. તે વખતે તેઓએ મેવાડના મુખ્ય સામંત ચંદાવત શિરોમણી કૃષ્ણજીને પ્રશ્ન કર્યો કે "પ્રતાપ ગાદીનો ખરો હકદાર છતાં તેને સિંહાસન કેમ મળતું નથી." આપ જીવંત હોવાથી છતાં પણ આ અવિચારી કાર્યમાં શા માટે સમંત થયા? આ વચનો સાંભળી સામંત શિરોમણી કૃષ્ણજી નમ્ર વચનથી બોલ્યા કે "રોગી અંતઃસમયે થોડું દુધ પીવા માગે તો શું તેને દુધ નહીં આપવું જોઇએ?" કૃષ્ણજીનો સ્વર ધીમે ધીમે ગંભીર થતો ગયો, અને તેઓ ફરીને બોલ્યા કે "આપના ભાણેજને જ ગાદી આપવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. હું પ્રતાપના પક્ષમાં ખડો રહીશ.

પ્રતાપસિંહ મેવાડનો ત્યાગ કરવાને માટે પોતાનો અશ્વ તૈયાર કરતા હતા. એટલામાં ગ્વાલિયરના પદચ્યુત નરેશને પોતાની સાથે લઈને રાવત કૃષ્ણજી દરબારમાં આવ્યા, પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ કૃષ્ણજી સિંહાસનની પાસે જઈ જયમલના હાથો પકડી એને નિચેના આસન પર બેસાડી દીધો, જયમલને રાજ્યાશન પરથી નિચે ઉતારતી વખત સામંતશીરોમણી રાવત કૃષ્ણધીર, સામીંકભાવે બોલ્યા "મહારાજ? આપ ભૂલ્યા છો. આ આસન પર બેસવાને તો માત્ર પ્રતાપસિંહ જ અધિકારી છે," પછી સાલુમ્બ્રા પતિએ પ્રતાપસિંહને રાજવેષ અને દેવીએ આપેલા ખડગથી સજાવી રાજ્યાસન પર સ્થાપિત કર્યા તથા ત્રણવાર પૃથ્વીને સ્પર્શ કરી તેમને મેવાડના રાણા તરીકે વંદન કરી તેમના નામનો જયઘોષ કર્યો ત્યાં બીજા પણ જેટલા સરદારો અને સામંતો ઉપસ્થિત હતા, તે સઘળાએ રાવત કૃષ્ણજીના કાર્યને અનુમોદન આપ્યું. આ મંગલકારક કાર્ય

સમાપ્ત થતાં જ નવીન રાણા પ્રતાપસિંહે સર્વ લોકોને બોલાવીને કહ્યું "આ હેરિઆનો ઉત્સવ આવી પહોંચ્યો છે, માટે આપણે સર્વ ઘોડા ઉપર બેસીને જંગલમાં મૃગયા ખેલવા જઇએ પરમાનંદથી પુલકિત થઈ સર્વ જણ મૃગયા ખેલવા ને ગયા આ વખતે તેમને જય મળવાથી મેવાડના ભાવી સુભાગ્યની આશા સર્વના મનમાં ઉદ્‌ભવી હવે મેવાડની લગામ સહારાણા પ્રતાપને હાથ આપી.

છપ્પો

જ્યાં ભાગ્ય નહીં બળવાન ,મનુષ્યનું ત્યાં નહીં ચાલે.
કુદરતના એ ખેલ, ખરેખર કોણ નિહાળે
અંતરમાં જ્યાં બીક, હળાહળ ઝેરની વૃષ્ટિ
કયાંથી સુખી થાય, કહોને કોઈ સૃષ્ટી
ખાંડા કેરા ખેલ, કાયરને ગમતા નથી
કહે ભોગી શૂરવીરને, ખડગ વીના ગમતું નથી. ૨૩

છપ્પો

આવી શાહ અકબર, જુલમ ચિત્તોડમાં કીધો.
ઘોર કરી સંગ્રામ, ઝેરનો પ્યાલો પીધો,
હજારો રણ વીર, પડયાએ રણ સંગ્રામે
માતૃભૂમીના માટે, લડયાએ પડી મેદાને,
પકડયો રાણા ઉદયને, ઘાલી જંજીર પાવમાં.
કહે ભોગીલાલ ભાવીશું, વિપરીત વર્ત્યું મેવાડમાં, ૨૪

છપ્પો

શૂરવીરો તો સૌ, ખરેખર ઢીલા પડીયા
છોડી ને હથીઆર, અરે તે પાછા વળીયા,
કરવા રાણા ને મુકત, નવિચાર કોઇ ને થાતો,
લાગ્યો દાઘ મેવાડ, કદિ તે નહીં ભુસાતો
એવામાં રણચંડીકા. હથીઆર સજીને નીકળી,
કહે ભોગી છોડાવવા; રાણાને ગઇ એકલી ૨૫

છપ્પો

ધરી ઢાલ તલવાર, બની શૂરવીર એ સાચી,
વીરાગના રણવીર, દીધા દુશ્મન ને કાપી. ૨૬

અકબર ચમકી જાય. અરે આ કોણ છે દેવી,
ચંડીકા સ્વરૂપ, ધ્રજાવે ધરણી કેવી
દઇ દુશ્મન ને ત્રાડ, કરે છે કત્લ જ કેવી
રકત સરીતા આજ, વહાવે છે આ દેવી
તોબા તોબા :અકબર થયો, મુઝાયો તે દીલમાં,
કહે ભોગી રાણુાને તે, લઇ આવી પળવારમાં, ૨૭

છપ્પો

ધન્ય ધન્ય એ નાર, જુઓ બહાદુરી કીધી,
મેવાડ કરી લાજ, જુઓને સાચવી દીધી,
રાણો કરે વખાણ, ધન્ય ધન્ય એ સુંદરીને,
બચાવ્યો મુજ પ્રાણ, વફાદારી જ ધરીને,
કહે ભોગી સરદારોને, આ પ્રશંસા ગમતી નથી,
અકબર પરાજીત તો થયો, મેવાડમાં રહેતો નથી. ૨૮

છપ્પો

સરદારોના ના દીલ, ખરેખર ખુબ દુખાયા,
વીરાંગનાના વખાણ, નહીં મનમાં કો ભાવ્યા,
વિચાર કરતા સૌ, કત્તલતો તેની કરવી,
પડે ન કોઇને જાણ, એવી સંધી ગોઠવવી,
બાજી બધી સૌ ગોઠવી, તૈયારી એવી કરી,
કહે ભોગી સરદારો એ, પ્રાણ લીધા તે ઘડી, ૨૯

છપ્પો

આવ્યો બીજી વાર, ચઢી અકબર ચિત્તોડ,
રાણો ભાગી જાય, ઉદયસિંહ ચઢીને ઘોડે,
યુદ્ધ કરી અકબર, ચિત્તોડ ભસ્મીભુત કરતો,
દયા ન કરતો દીલ, અભિમાનને તે ફરતો,
છેવટ ઉદયસિંહ ત્યાં કણી, ઉદય સાગર બંધાવતો,
કહે ભોગી તે ત્યાં ફરી, રાજ્યધાની સ્થાપતો, ૩૦

દોહરો

ટુંક સમયમાં જુઓ, નવું નગર દેખાતું
સુંદર શોભતા મહેલ, ખરેખર દીલ હરખાતું, ૩૧

છપ્પો

નગર તણી શોભા બની, અણુહદ તો પ્યારી,
વસી ગયા નર નાર, શોભતી અમરાપુરી,
રાણાજીનું નામ, નગર સાથે સંધાતું,
નામ ઉદયપુર આજ, તખ્તનું રાજ્ય કહેવાતું.
ભાવી સદા ત્યાં શું કરે, કોઈથી નહી સમજાય છે.
કહે ભોગીલાલ રાણો ઉદય, સ્વર્ગવાસી ત્યાં થાય છે, ૩૨

છપ્પો

પુત્ર તેનો જગમલ, સિંહાસન પર તે બેઠો,
મંદ મતિનો બાળ, આખરે પડીયો હેઠો,
સાચો હતો હક્કદાર, ખરો પ્રતાપ જ પોતે,
મેવાડ કેરો તાજ, મુકયો પ્રતાપને માથે,
રાજ્ય તણા મંડપ માંહી, જયઘોષણા પ્રચંડ કરી,
કહે ભોગી પ્રતાપને, મેવાડની લક્ષ્મી વરી, ૩૩

આ પ્રમાણે વૃતાંત સમાપ્ત થતાં હવે રાણા પ્રતાપનું જ્વલંત જીવન, સ્વતંત્રતાનો પુજારી, અને સ્વમાનનો રક્ષક અને તેના પ્રભાવશાળી આત્માનું જીવન ચરિત્ર પાઠક ગણ આગળ રજુ કરૂં છું.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનો રાજ્યાભિષેક.

દોહરા

સિસોદીયા કુળ વંશમાં, જનમ્યા કરૂણાગાર
કીર્ત્તિ એહની વર્ણવું, મુજમતિ અનુસાર ૩૪

પંદરસો સત્તાવન કેરી, જેષ્ટ શુકલ શુભ બીજ
જન્મ થયો પરતાપનો, વન્દુ જેમ શશી બીજ ૩૫

ચરિત્ર વર્ણવું પ્રતાપનું, જેહની અનુપમ સુવાસ.
કહે ભોગી જેના હૃદયે, વસી દેશની દાઝ. ૩૬

પ્રતાપનો રાજ્યાભિષક સં. ૧૬૨૮ માં થયો, ત્યાર પછી મેવાડનો પુનોંદ્ધાર શી રીતે કરવો, ચિત્તોડ કેવી રીતે કબજે લેવું એજ વિચારો વીર પ્રતાપના મનમાં આવ્યા કરતા હતા, પ્રતાપના રાજ્યાભિષેક વખતે કેટલો વૈભવ હતો. તેનો ખ્યાલ એક કવિએ પાઠક ગણો માટે અત્રે આપ્યો છે. જે વાંચવાથી સમજી શકાશે.

દ્રવ્ય બળ હતું નહીં, નહોતું સાધન લગાર,
સામંત સૌ નિસ્તેજ હતા, નિરાશાનો નહિ પાર. ૩૭

આવી કઢંગી સ્થિતિમાં, ધરતા હૃદય ઉત્સાહ.
પ્રતાપ ટેકીલો એવો, ન કરતો કશી પરવાહ ૩૮

નિજ ભૂજા બળની માંહી, ધરતો સદા વિશ્વાસ,
જેણે શ્રદ્ધા એકલીંગજી, કરવા મ્લેચ્છનો નાશ, ૩૯

રાખી ભરૂસો પ્રભુ પરે, ધરી ધર્મની ઢાળ,
સત્ય તણી તલવારથી, વધે આગળ ભૂપાળ, ૪૦

સિસોદીયામાં શિરોમણી, હતો મહા બળવાન,
દુશ્મનને હંફાવવા, કરતો ન તલવાર મ્યાન. ૪૧

આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપના મનમાં રાત દિવસ એકજ વાત ડંખ્યા કરે છે. કે આજે ક્ષત્રિયોની કઇ સ્થિતિ છે ? જે ક્ષત્રિયો એક વખત સારા હિંદુસ્તાનમાં પોતાની સત્તા ભોગવતા હતા તેજ ક્ષત્રિયો આજે હતાશ અને ગુલામ થઇને મ્લેચ્છ બાદશાહની સેવા કરે છે. પરંતુ પ્રતાપના હૃદયમાં ઉજ્જેશ, ભાવ,

મેવાડના અણમોલ જવાહિર યાને આત્મ બલિદાન.

ક્ષત્રિય કુલ શિરોમણી સૂર્યવંશી-મહારાણા શ્રી. પ્રતાપ.

અને બાપ્પા રાવલનું ખમીર હતું. પોતે સાહસીક, શૂરવીર અને સ્વતંત્રતા ચાહનાર હતો, પોતે ગુલામ રહેવા માંગતો નહોતો, પોતાનું હતું તે પોતે લેવા ચહાતો હતો એટલે તેમાં અન્યાય જેવી વસ્તુ હતી જ નહીં.

આવા વખતમાં ઘણા ક્ષત્રિયો (રાજાઓ) બાદશાહ અકબરના માનીતા થઇ ગયા હતા. તેના પગ ચુંબવા ગયા હતા. અને પાપી સ્વાર્થ સાધી રહ્યા હતા. આ વખતે ખુદ રાણા પ્રતાપનો ભાઇ શકિતકુમાર પણ બાદશાહની સોડમાં જ ભરાયો હતો. આ વસ્તુનો જ્યારે રાણો વિચાર કરતો ત્યારે તેના આત્માને ઘણો આગાધ થતો હતો, છતાં પોતે તો પોતાની પ્રણાલીકા તસુ-ભાર તજવા માગતો નહતો, મરી ફીટવું પણ બાદશાહની ગુલામી નજ કરવી તે નજ કરવી આ તેનો મુદ્રાલેખ હતો.

જ્યારે રાણા પ્રતાપ રાજ્યસિંહાસન પર આરૂઢ થયા, અને જગમલને તેના સામા બેસવું પડયું તેથી નારાજ થઇ જગમલ પોતાના કુટુંબને લઇ ગોગુંદાથી નીકળી જહાજપુર આવ્યો, ત્યાં અજમેરના સુબાને મળ્યો. જેથી સુબાએ તેના બાળ બચ્ચાં સાથે રહેવાની આજ્ઞા આપી, અને જહાજપુર પ્રગણું તેને પેટામાં લખી આપ્યું. પછી જગમલ્લે અકબર બાદશાહ પાસે જઇ બધી હકીકત કહી તેથી અકબરે જગમલને જહાજપુરનું પ્રગણું જાગીરમાં આપ્યું.

મહારાણા પ્રતાપસિંહ કુમલમેરમાં રહીને મેવાડનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા, આ ખબર બાદશાહ અકબરને મળી. તેથી પોતે લશ્કર લઇ સિદ્ધપુર તરફ કુચ કરી અને વિક્રમ સંવત ૧૬૨૯ માં ગુજરાત પર ફત્તેહ કરીને ફોજ ડુંગ-રપુર અને ઉદયપુર તરફ મોકલી. અને તે ફોજનો સેનાપતિ આંબેરનો કુંવર માનસિંહ હતો. અને તેની સાથે બીજા ઘણાજ સરદારો, સામંતો, અને મુસ-લમાનો હતા, અને આંબેરના રાજા ભારમલનો નાનો છોકરો જગન્નનાથ, કચ્છવાહા, રાજાગોપાળ, તથા બુંદીના રાવ, (હાડા) ભોજ વીગેરે પણ હતા. અકબરે હુકમ આપ્યો હતો ' કે જે બાદશાહની સેવા કબુલ કરે તેની સાથે સંધી કરી સ્વાગત કરો ? અને જે પ્રતિકુળ બને તેને જમીન દોસ્ત કરો ' આવો હુકમ લઇ માનસિંહ નીકળ્યા હતા અને ડુંગરપુર આવ્યા, અને ત્યાંના રાવલ આશકરણ સાથે લડાઇ કરી ડુંગરપુર કબજે કર્યું, એટલે રાવલ આશક-રણ પહાડોમાં ચાલ્યો ગયો. માનસિંહ ડુંગરપુરને કબજામાં લઇને વધારાની ફોજ અજમેર મોકલી અને જરૂરી ફોજ લઇને પોતે મહારાણા પ્રતાપને સમ-જાવવા સં. ૧૬૩૦ માં પ્રથમ અષાડમાસમાં આવ્યો અને રાણા પ્રતાપને સમજાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છતાં માનસિંહ પોતાના ઉધમમાં ફળીભૂત થયો નહીં.

પ્રતાપ અને માનસિંહનો સંવાદ

(લાવણી)

માનસિંહ–

સુણો રાણા પ્રતાપ, હઠ તમારી દૂર કરો,
દિલ્હી શાહ અકબરની, સત્તા તણો તમે સ્વીકાર કરો,
આજે ઈશ્વરની કૃપાથી, અકબરની વાહ વાહ થતી,
ભારત માતાની લક્ષ્મી, પણ શાહ તણા ચરણે ઢળતી, ૪૨

પ્રતાપ–

નથી જોઈતી લક્ષ્મી મારે, નથી વૈભવની આશ રહી,
મુજ દેશ તણી રક્ષા સિવાય. અન્ય ચીજની ઇચ્છા નહીં,
ભલે બાદશાહ હોય તમારો, મારો કોઇ બાદશાહ જ નહીં,
મારો બાદશાહ છે 'એકલીંગજી' એના સિવાય શીર ઝુકે નહીં. ૪૩

માનસિંહ–

દેશ તણા મોટા ભૂપાળો, શાહ તણા ચર્ણે પડતાં,
થઈ કૃપાળુ શાહના એતો, સુખ વૈભવને ભોગવતા,
જેના નામે કાબુલ મુલતાનની, ધરણી પણ ધ્રુજે છે,
કૃપા શાહની મેળવવાને, આવી સર્વંશ સોંપે છે. ૪૪

પ્રતાપ–

ભલે ભૂપાળો મોટા નમતા, પણ આ ભુપાળ નહીં નમશે,
મેવાડનો પણ નાનો બાળક, કદિ ગુલામી નહી ખમશે,
જીવશે મરશે તો પણ કહું છું. મેવાડ માટે તે જીવશે,
સાચો મેવાડી વૈભવ કેરી, પરવા નહીં લેશજ કરશે. ૪૫

માનસિંહ–

દેશ તણી ભકિતના ખોટા, બાના પ્રતાપ ન કરશો,
કઇ શકિત પર ઘમંડ આટલો, ભવિષ્યનો કંઈ ખ્યાલ ધરશો,
નથી જ લક્ષ્મી નથી જ સાધન, કયાં સુધી સામા ટકશો.
છેવટ ટેક મુકીને રાણા, શાહતણા ચર્ણે નમશો. ૪૬

પ્રતાપ–

વાઘણુ કેરાં દુધ કદાપિ, અન્ય ધાતુમાં ટકશે નહીં,
શાહ અકબરને રાણા જેવો, જવાબ દેનાર જડશે નહીં,
સિંહ કદાપિ ન ચરશે ચારો, બોલ્યું કદિ પણ ફરશે નહીં.
એવા શિયાળવા આવે હજારો, પ્રતાપ કોઈથી ડરશે નહીં. ૪૭

માનસિંહ—

છેવટ કહું છું પ્રતાપ માનો, ઉધ્ધતાઇને દુર કરો,
ભલે સત્તા ન સ્વીકારો તો, મીત્રતાઈને કબુલ કરો,
કહ્યું માનો આ માનસિંહનું, આવ્યો સમય વધાવી લ્યો.
ઘેર બેઠે ગંગા આવી છે. સ્નાન કરી સ્વીકારી લો. ૪૮

પ્રતાપ—

કહ્યું માનુ શું માનસિંહજી, કહો વૈભવને શું જ કરૂં,
માન વગરનું જીવન જીવી, કીયા મુખે ઉજળો જ ફરૂં,
બાપ્પા રાવલની કીર્તિનો, નાશ જ મારા હાથે કરૂં,
ક્ષત્રિય કુળ દીપક કહેવાતો, થઈ અંગાર હાથેજ બળું, ૪૯

તમે જ બેટી બેનો આપી, સત્તા વૈભવની લાલચમાં,
ગુલામી ખત લખીને દીધું, શું સુખ લઈ ફરો અવનીમાં,
ક્ષત્રિયો કહેવાતા બહાદુર, આજે ગુલામો થઈને ફરે,
શૂરવીરતા વેચીને આજે, નિજ બેન બેટી ચર્ણેજ ધરે. ૫૦

માનસિંહ—

નથી સુણવો વિવાદ તમારો, ઝાઝી હઠમાં સાર નહીં,
બાદશાહ અકબર સાથે કરવો, દ્રોહ તેમાં મજાજ નહીં,
સુતેલા સિંહને જ જગાડી, સાર કદાપિ નહીં સાધો,
હજી કહું છું પ્રતાપ માનો, બળીયાથી ન વૈર બાંધો, ૫૧

પ્રતાપ—

જઈ માનસિંહ કહેજો શાહને, પ્રતાપ નમતું દેતો નથી,
સિંહનો બાળક સિંહ સદા રહેશે, શિયાળ કદી બનતો જ નથી.
પ્રતાપની છેવટ છે સુચના, મરતાં સુધી નહીં નમશે,
દરેક મેવાડી નાનો મોટો, સ્વમાન ખાતર તો મરશે. ૫૨

માનસિંહ—

કહો તો અપાવું લાખો કેરી, દોલતની જાગીર ખરી,
સત્તા વભવ એવો અપાવું, જોતાં મન ખુશ થાય ઘડી,
માને કીધું પ્રતાપ માનો, આવી તક ગુમાવશો નહીં,
માન કહે તમ ભલાને માટે, શાહ પ્રેમ સ્વીકારો સહી. ૫૩

પ્રતાપ–

લાખો તણી આવકની જાગીર, વળી સત્તા વૈભવની વાત,
લોભ લાલચમાં ફસે ન પ્રતાપ, પ્રતાપ મારે તેને લાત,
સ્વતંત્રતાનો મંત્ર જ સાચો; એના જેવી કોઈ મિલ્કત નહીં,
પ્રતાપનો મંત્ર મહા મોંઘો, સ્વમાન ત્યાગી જીવશે નહીં. ૫૪

માનસિંહ–

છેવટ માનો પ્રતાપ હમારૂં, વિનાશનું ન મૂળ બનો,
સામા પગલે આવ્યો કે'વા, ઈશ્વિરનો ઉપકાર ગણો,
નહીં માનો તો મેવાડ કેરૂં, ભાવી જરૂર બદલાઈ જાશે,
શાહ અકબર આવીને જાતે, મેવાડ ભસ્મિભૂત કરશે. ૫૫

પ્રતાપ–

ભલે દેશ ભસ્મિભૂત થાય, તો તેની પરવા કરૂં નહીં,
કમર કસી છે ઢાળ તલવારે, પ્રભુ સિવાય ડરૂં નહીં,
પ્રભુ તણો છે સાચો ભરૂસો, શાહ થકી કંઇ વળશે નહીં,
તારા જેવા બિરૂઓથી, પ્રતાપ કદાપિ ડરશે નહીં, ૫૬

માનસિંહ–

સ્વાગત હું ન ચહાતો તમારૂં, જ્યાં અપમાન તણી ઝડીયો ઝરતી,
શાહ તણા શુદ્ધ પ્રેમતણી, નહીં કિંચીત કિંમત અંકાતી,
આત્મ બળ પર રાખી વિશ્વાસ ખોટો ઘમંડ તો તું કરતો,
થજે તૈયાર તું હવે રાણા, યુદ્ધ આમંત્રણ માન દેતો, ૫૭

પ્રતાપ–

ક્ષત્રિયો તો યુદ્ધની સાથે, ખાંડા કેરા ખેલ કરે,
પ્રજાતણા પ્રતિપાળ રાજવી, પ્રજા માટે જીવે ને મરે,
યુદ્ધ તણું તો દીધું આમંત્રણ, તો સ્વીકાર તેનો હું કરતો,
ભોગી કહે શાહને કહેજે, પ્રતાપ ન કોઇથી ડરતો. ૫૮

આ પ્રમાણે રાણા સાથે માનસિંહે વાદવિવાદ ઘણો ચલાવ્યો, પણ બહાદુર રાણો પોતાના સ્વભાવથી જરાપણ ચલીત ન થતાં બાદશાહના પ્રતિનીધિને યોગ્ય, લાયક અને રવીરને શોભે તેવો જવાબ આપ્યો આખરે માનસિંહ સાથે પ્રતાપને ભોજન કરવાનું આમંત્રણ આપ્યું. પણ પ્રતાપે પેટની બિમારીનું કારણ

બતાવી, ભોજન કરવા ન આવ્યા, ત્યારે માનસિંહે કહાવ્યું કે પેટની બિમારીની દવા મારી પાસે સારામાં સારી છે. આપ આવો તો જલ્દી આરામ થશે. આવો જવાબ માનસિંહે આપ્યો અને કહ્યું કે હું અત્યાર સુધી આપની ભલાઈ ચહાતો હતો પણ હવે ચેતાવું છું કે આપ હોંશિયાર રહેજો. એનો જવાબ મહારાણાએ એવો જ આપ્યો કે આપ આપની તાકાત સાથે જરૂર આવજો. અને તે વખતે આપશ્રીનું સ્વાગત રાણાજી પોતાની તાકાત વડે કરી બતાવશે. આ પ્રમાણે આપસ આપસમાં બોલાચાલી થઇ અને માનસિંહ ત્યાંથી પોતાનું સૈન્ય લઈ ચાલ્યો ગયો. એટલે તુરત જ માનસિંહના ઉપયોગ જેટલી ચીજો ખાવાની, અને ચાંદી સોનાના વાસણ, બેસવાની ચટાઇ વિગેરે તમામ સાધન પાણીમાં ફેંકાવી દીધાં. અને જ્યાં માનસિંહ બેઠો હતો તેટલી જમીન પણ ખોદાવી, ગંગાજળ છંટાવી પવિત્ર કરાવી જેટલા રાજપુતો હતા તે બધાએ ફરીવાર સ્નાન કરી કપડાં બદલાવી નાંખ્યા.

દોહરા

રાના સૌં ભોજન સમય, ગહિમાન યહ બાન.
હમ કર્યાં જૈં વૈં આપ હુ, જૈવત હો કિન આન, ૫૯

કુંવર આપ આરોગીએ, રાણા ભાખ્યો હેરી.
મોહિ ગરાની સોક છું, અબે ઇ હું ફેરી, ૬૦

કહિ ગરાની કી કુંવર, ભઇ ગરાની જોહી,
અટક નહીં કરદે હુંગો, નૂરણ ચૂરણ તો હિ, ૬૧

દિયો ઠેલ કાંસો કુંવર, ઉઠે સહીત નિજસાથ,
ચૂલુ આન ભરિ હોં, કહ્યો પૌંછ રૂમાલ ન હાથ. ૬૨

માનસિંહજી પોતાનું થએલું અપમાન સહન ન કરી શકવાથી સીધો અજમેર ચાલ્યો ગયો, બાદશાહ પણ ગુજરાતથી આગળ આવી કયા હતા. માનસિંહે અકબરને ઉદય સાગર પર થએલી વાતચીત કહી સંભળાવી. તેથી અકબરે પાકો નિશ્ચય કર્યો કે 'મેવાડના રાણાને તાબે કરવો' જેથી બાદશાહ વિક્રમ સંવત ૧૬૩૨ માં અજમેર આવ્યો. અને મેવાડપર ચઢાઈ કરવાનો નિશ્ચય કરી બાદશાહે કુંવર માનસિંહને મોકલ્યો અને તેની સાથે બીજા કેટલાક હિન્દુ રાજાઓ અને સામંતોને મોકલ્યા. પાઠકગણ! હવે લડાઇમાં શું થાય છે તે આગળ જાણી શકશો? ગભરાવાની કાંઈ જ જરૂર નથી.

પ્રકરણ ૭ મું.

હલદીઘાટનું યુદ્ધ.

કુંવર માનસિંહ શાહી લશ્કર લઇને માંડળગઢ આવી પહોંચ્યો તે વખતે મહારાણા પ્રતાપ પણ કુમ્ભલમેરથી નીકળી "ગોગુંદા'માં આવી પહોંચ્યા હતા. અને લડાઇના માટે સલાહ–મસલત કરી, મહારાણાની મરજી માંડળગઢ જઇને માનસિંહ સાથે મુકાબલો કરવાની હતી. પણ શુરા સરદારોએ જણાવ્યું કે 'માનસિંહ પોતાની શક્તિપર આવ્યો નથી. પણ બાદશાહી ફોજ લઇને આવ્યો છે' માટે, 'આપણે પહાડમાં રહીને તેને શૂરાતન બતાવવું.' આખરે આ વાત રાણા પ્રતાપે નક્કી કરી અને તે પ્રમાણે તૈયારી કરવા માંડી.

કુંવર માનસિંહ ઉદય સાગર ઉપર થએલું અપમાન સહન ન કરી શકવાથી તેનો બદલો પુરેપુરો લેવા અને રાણા પ્રતાપને બાદશાહનો ગુલામ બનાવવા માટે પોતે ઘણી ફોજ લઇને રાણા સામે યુદ્ધ કરવા આવી પહોંચ્યો.

મહારાણા પ્રતાપશ્રીએ પણ લડાઇની બધી સામગ્રી તૈયાર કરી હતી. કુંવર માનસિંહ 'ભૂતાલ'ગામમાં થઇને શાહી લશ્કર સહિત 'ખમનોર' નજદીક હલદીઘાટમાં પહોંચી 'બનાસ' નદીના કિનારા પર છાંવણી નાંખી પડયો હતો. મહારાણા પ્રતાપસિંહ પણ પોતાની ફોજ લઈ ચઢયા હતા. આ બંને ફોજોનો મુકામ લગભગ ત્રણ કોષ સુધી હતો.

વિક્રમ સંવત ૧૬૩૨ માં કુંવર માનસિંહ એક હજાર સ્વાર લઇને શિકાર ખેલવા ગયો હતો, તે વખતે રાણાશ્રીએ ઉદારતા વાપરી તેના પર હલ્લો ન કર્યો, કારણ કે 'ચેતવણી આપ્યા વગર હલ્લો કરવો તે ક્ષત્રિયોનો ધર્મ નથી' બીજે દિવસે માનસિંહને મહારાણા પ્રતાપ આવ્યાની ખબર મળી, તેથી વિક્રમ સંવત ૧૬૩૩ માં બીજા જેઠ સુદ ૨ ના રોજ યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરી કુંવર માનસિંહે પોતાની ફોજની સરદારી જે જે સામંત–સરદારોને આપવાની હતી તે તેને આપીને તૈયાર થયો. તેમજ મહારાણા પ્રતાપે પણ પોતાની ફોજની વહેંચણી કરી સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી રાખી હતી. લડાઈ પુરજોસમાં ચાલી રહી. આ યુદ્ધમાં શાહીફોજના મોટા મોટા સરદારો જમીન દોસ્ત થઈ ગયા અને કેટલાક ભાગવા લાગ્યા, જેથી રાણાની ફોજે બાદશાહની ફોજને ઘણી જ હંફાવી નાંખી. વળી મહારાણા તરફથી 'લુહા' હાથી અને શાહ તરફથી 'રાજમુકતા' હાથી લડવા લાગ્યા શાહી હાથી ભાગવાની તૈયારીમાં હતો તેવામાં રાણાના હાથીના માવતને ગોળી લાગવાથી માવત મરી ગયો અને હાથી પાછો

ભાગવા માંડયો. ફરીને રાણા તરફથી 'રામપ્રસાદ' હાથી અને શાહનો 'ગજરાજ' હાથીને લડાઇ થઈ. આ વખતે 'રામપ્રસાદ' હાથીના માવતને ગોળી લાગવાથી મરી ગયો. અને હાથી શાહ ફોજના હાથમાં આવ્યો.

આ લડાઇમાં મહારાણા તરફથી જયમલનો પુત્ર રાઠોડ રામદાસ, કછવાહે-જગન્નનાથ, લડાઇમાં માર્યા ગયા, તથા ઝાલા માનસિંહ, ગ્વાલીયરના રાજા રામસિંહ પોતાના ત્રણે પુત્રની સાથે ઘણી બહાદુરી બતાવીને માર્યા ગયા, આ યુદ્ધમાં ચારણ-બારોટ જૈસા તથા કેશવ પણ માર્યા ગયા હતા. યુદ્ધ ધીમુ પડવા આવ્યું હતું.

પરંતુ તે વખતે 'ડોડીઆ' ઠાકોર ભિમસિંહે પોતાનો ઘોડો કુંવર માનસિંહ પર ઉડાડયો અને બોલ્યો કે 'માનસિંહ સંભાળજે આ ભિમસિંહ આવ્યો છે.' આ પ્રમાણે ભિમસિંહે ઘણી જ બહાદુરી બતાવી પણ ઘાયલ થઇ ગયો તેથી આખરે મહારાણા પ્રતાપને પોતાનો 'ચેતક' નામનો ઘોડો ઉડાવવાનો સમય આવ્યો. તેથી કુંવર માનસિંહને કહ્યું કે 'જેટલી બને તેટલી બહાદુરી બતલાવો.'

પ્રતાપસિંહે માનસિંહ ઉપર પોતાનો ભાલો માર્યો, પણ સુભાગ્યે તેના હાથીનો હોદ્દો લોહનાં જાડાં પતરાંથી મઢેલો હતો તેના ઉપર રાણાનો ભાલો વાગ્યો. તેથી તે બચી ગયો. જેથી પ્રતાપસિંહની બરછીનો ઘાવ હાથીની સુંઢ ઉપર વાગવાથી હાથી જખમી થયો. 'ચેતક' ઘોડાએ હાથીની સુંઢ પર પોતાના બે પગ ભીડાવ્યા, અને હાથીના આગલા ભાગમાં તલવાર હતી તે વાગવાથી ઘોડાનો પાછલો પગ કપાઈ ગયો. મહારાણાએ ઘોડાને સંભાળી લીધો, અને પ્રતાપનું તમામ કામ પાર પડી ગયું અને શાહી ફોજની હાર થઇ તેથી ભાગી ગઇ તે ભાગીને પાંચ છ કોસ સુધી ચાલી નીકળી હતી.

છપ્પો

હલદીઘાટનું યુદ્ધ બરે, ધરણી ધ્રુજાવે
કાયર કંપી જાય, શૂરવીર મોજ મનાવે,
ખેલે ખાંડાના ખેલ, નહીં બીક મોતની ધરતા,
શૂરા ચડે સંગ્રામ કત્લ દુશ્મનની કરતાં,
માતૃભૂમિ મેવાડની, જ્યાં શૂરવીરોની ખાણ છે.
કહે 'ભોગી' આ યુદ્ધમાં, નહીં કાયરના અહીં કામ છે. ૬૩

છપ્પો

દઇ દુશ્મન ને ત્રાડ, ક્ષત્રિયો ખેલતાં ખાંડા
માતૃભૂમિ ને માટ, થયા તે આજે ગાંડા,

હોમાતા શૂરવીર, નહીં પાય પાછો ધરતાં,
કરતાં યવન સંહાર, નહીં તે કાયર બનતાં,
શાહી લશ્કર ભાગતુ, પ્રાણુ ને જ બચાવવા,
કહે ભોગી રણુવીરોએ, લશ્કર માંડયું કાપવા ૬૪

છપ્પો

હાથી હાથી સામસામા, તો એવા લડતા.
દેખી શૂરવીરો હ્રુદયમાં, અતિ હરખાતા,
બહાદુર ' ચેતક ' અશ્વ શૂરાતન ખુબ બતાવે,
શાહ હાથીની સુંઢ મહીં, તે પગ ભીડાવે.
તલવાર ' ચેતક ' ને વાગતી, પગ કપાઇ જાય છે,
કહે ' ભોગી ' શાહ ફોજ પણુ આખર પરાજય થાય છે. ૬૫

છપ્પો

પ્રતાપ કેરૂં શૌર્ય જોઇ, ને શાહ તો ચમકે,
લડતો એ રણુધીર, કાયરતો દેખી કંપે;
હતો મહાબળવાન, મ્લેચ્છની કત્લજ કરતો,
ધરી હાથ શમશેર, રણુમાં મસ્તજ ફરતો;
કરતો કત્લજ કારમી, શાહ છેવટ ગભરાય છે,
કહે ભોગીલાલ તે ઘડી, માનસિંહ ચાલ્યો જાય છે. ૬૬

જ્યાં શાહી ફોજ ભાગતી ચાલી જાય છે. ત્યાં તો શાહી ચંદાવત્ એકદમ આગળ આવી કહે છે કે શાહ અકબર આવી ગયા, તેથી ફોજમાં મજબુતાઇ આવે છે અને મેવાડી ફોજમાં સાધારણુ હતાસપણું આવી ગયું. ' પાનવડના ભીલોનો સરદાર પુંજારાણુા લડાઇની શરૂઆતમાં ભાગી ગયો, મહારાણુાએ પોતાનો ઘોડો ' ગૌગુંદી ' તરફ જવા દીધો, અને રાણુાની પુંઠે બે મુસલમાનો પડયા. આ વખતે મહારાણુા પ્રતાપનો નાનો ભાઇ શક્તિકુમાર શાહી ફોજમાં હાજર હતો, અને શાહી સરદારોની મદદ માટે આગળ દોડી રહ્યો હતો, ત્યાં તો તેનો વિચાર બદલાઇ ગયો. અને પોતાના ભાઇ મહારાણુા પ્રતાપની મદદના માટેઆંતરીક ભાવ થયો. આ વખતે બંને મુસલમાન સરદારોને શકિતસિંહે મારી નાંખ્યા, આ બંને અમીરોના નામ મેવાડની કિત્તાબમાં ખુરાસાનખાં તથા મુલ્તાનખાં લખ્યા છે.

શકિતસિંહે પોતાના ભાઇને અવાજ કર્યો કે આપ કેવી રીતે જઇ શકશો. આપનો ઘોડો તો જુઓ, મહારાણુાએ પોતાના ભાઇનો અવાજ સાંભળી ઘોડો

રોકયો, અને બંને ભાઇ સાથ સાથમાં મલ્યા, અને શકિતસિંહે બંને મુસલમાનોને મારી નાંખ્યાની હકીકત કહી. મહારાણાનો 'ચેતક' નામના ઘોડાનો પગ કપાઈ ગયો હતો, અને પોતે પણ ઘણો જ જખમી હતો. છતાં પણ 'ચેતકે' પોતાના ધણીને નદીની સામે પાર લાવી મુકયો હતો. તે વખતે 'ચેતક' ફક્ત એકજ છલંગથી આખી નદી કુદી ગયો હતો. એટલે તેને પગે વધારે વેદના થવાથી ત્યાંજ મરણ પામ્યો, ત્યારે શકિતસિંહે પોતાનો ઘોડો આપ્યો અને રાણા તેના પર સ્વાર થઈ ચાલ્યા ગયા. જે જગ્યાએ તુરંગરાજ ચેતકે પ્રાણ છોડયા હતા ત્યાં એક ચબુતરો બાંધવામાં આવ્યો આ ચબુતરો અદ્યાપિ 'ચેતકનો ચબુતરો' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ ચબુતરો વર્તમાન ઝાલોરની અત્યંત નીકટ આવેલો છે.

જ્યારે શાહ અને પ્રતાપનું યુદ્ધ થયું ત્યારે પ્રતાપ પાસે ફક્ત વીસ હજાર સ્વાર, અને થોડું પાયદળ સૈન્ય હતું. એમાં ફક્ત આઠ હજાર બચ્યા હતા. આખરે યશ તો શાહી ફોજનો થયો તેમ જાહેર કરવામાં આવ્યું. પણ સાચી વાત તો એ છે કે બંનેમાં લડવાની તાકાત રહી ન હતી. પણ અકબર શાહનો પ્રતિનિધી માનસિંહ પ્રતાપને જીતી શકયો નહીં અને જેવો આવ્યો તેવો પાછો ગયો.

પ્રકરણ ૮ મું

મહારાણા પ્રતાપની પાછળ માનસિંહ

કુંવર માનસિંહ મહારાણાની પાછળ પોતાની બહાદુરી બતાવવા ચાલ્યો પણ તેને વીલે મોંઢે પાછું ફરવું પડયું. તે પોતે 'ગોગુંદા' માં થાણું કરી પાકો બંદોબસ્ત કરી પોતે અજમેર ચાલ્યો ગયો. અને મહારાણા પ્રતાપ પોતાના જખમી થએલા સરદારોની માવજતમાં પડયા હતા. તેથી રાણાની મુલાકાત માનસિંહને થઇ નહીં.

જ્યારે માનસિંહ અજમેર ગયો તે વખતે શાહ અકબરે તેને ઘણીજ ઇજ્જતથી માન આપ્યું અને બાદશાહ ઘણોજ ખુશી થયો. આ લડાઈ વિક્રમ સંવત ૧૬૩૩ ના બીજા જેઠ સુદમાં થઇ હતી. આ વખતે શાહ અકબરે કેટલાક સુધારાઓ[૩૧] કર્યા હતા.

---

૩૧. સં. ૧૬૩૯ સને. ૧૫૮૨ બિમારીના કારણથી શરાબ પીવાની છુટ આપી હતી અને તેના સારૂ એક કલાલની દુકાન કાયમ કરી હતી અને શરાબ લઈ જવાવાળાનું નામ લખવામાં આવતું હતું, અગર કોઇ વધારે પીએ, તોફાન કરે તો તેને સજા આપવામાં આવતી હતી. બજારૂ ઓરતો ને શહેર બહાર રહેવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું હતું, અને તે બજારનું નામ 'શેતાન-પુરા' પાડવામાં આવ્યું હતું. તે બજાર ઉપર દેખરેખ રાખવા એક દરોગો નિમવામાં આવ્યો હતો. તે આવવા જવાવાળાઓના નામ લખતો હતો, અને તેમાં કોઇ સરદાર અગર અમલદાર નું નામ જવા આવવામાં આવતું તેને સખ્ત કેદ ની સજા કરવામાં આવતી હતી. એક વખત બિરબલનું નામ આવ્યુ હતું અને જાગીરમાં હાજરીનું ફરમાન કાઢયું. તે વખતે બિરબલ જોગી થવાનો વિચાર કરતો હતો પણ છેવટે ગુન્હો માફ કર્યો હતો. આ સિવાય બીજો કાયદો એ હતો કે છોકરાની સોળ વરસ અને છોકરીની ચૌદ વરસની ઉંમર હોય તોજ લગ્ન થઇ શકતા હતા તેનું કારણ એ હતું કે નાની ઉમરના લગ્નથી પ્રજા નિરમાલ્ય અને નિસ્તેજ પેદા થાય છે. વિ. સં. ૧૬૪૦ ઇ. સને ૧૮૫૩માં દરેક રવિવારના દિવસે કોઈ પણ જીવની હીંસા ન કરવાનું ફરમાન કાઢયું હતું. અને તેનો સખ્ત રીતે અમલ કરવામાં આવતો હતો. વિ. સં. ૧૬૪૪ સને ૧૫૮૭ માં એવો કાયદો ઘડયો હતો. કે કોઈ પણ મનુષ્ય એકથી વધારે સ્ત્રી પરણી શકે નહીં. અને વિધવા ઓરત બીજીવાર પરણવા માગે તો તેને કોઇ રોકી ન શકે. પરંતુ ચાલીસ વરસ બાદ વિધવા બીજી વખત વિવાહ ન કરી શકે. હિન્દુ મર્દોની સાથે કોઇ ઓરત જબરજસ્તીથી સતી ન થાય અને નાની ઉંમરની હોય અને પોતાના પતિ પાસે ગઇ ન હોય તેને રાજ્ય તરફથી સતી ન થવા દેવી.

આ પ્રમાણે ઘણા દિવસ વહી ગયા, અને તે પછી સરદારોને જબરજસ્તીથી ફોજની સાથે 'ગૌગુંદા' પર રાખ્યા હતા, અને બાદશાહ અકબરે ઘણા અમીરોને પણ પાછા 'ગૌગુંદા' પર મોકલ્યા, પરંતુ રાણા પ્રતાપે ભીલ લોકોની સહાયથી તમામ પહાડી નાકા બંધ કરી નાંખ્યા હતા. જેથી શાહી ફોજને કોઈ જાતનો સામાન કે ખાવાનું મળી શકતું નહીં. આવી રીતે શાહી ફોજ પર ખુબ આક્રમણ કરી ઘણા યવનોને મરણ ને શરણ કર્યાં હતાં. છેવટે શાહી ફોજ ને ખાવાનું તથા પીવાનું ન મળવાથી ગભરાઈ ગઇ અને મેવાડના રાજપુતોથી લડતાં લડતાં પહાડમાંથી નીકળી બાદશાહની પાસે અજમેર પહોંચી ગયા. તેથી બાદશાહ ફોજ પર બહુ ગુસ્સે થયા. જ્યારે પોતે બધી હકીકત થી વાકેફગાર થયા, ત્યારે તેમનો ગુસ્સો શાંત થયો અને સમજ્યા કે પોતાનું શાહી ફોજ નિર્દોષ છે.

મહારાણા પ્રતાપ 'કાલ્યારી' ગામથી 'ગૌગુંદા' થઈ 'મઝેરા' ગામમાં 'રાણેરાવ' તલાવની પાળ પર પહોંચી ગયા તથા મેવાડમાં ફોજ મોકલાવી અને બાદશાહી થાણદારોને કાઢી મુકયા અને પોતાનો અમલ ચાલુ કર્યો 'ગૌગુંદા' થાણાપર મોંડાણ કુંવાવત ને રાખીને મહારાણા [૩૨]કુમ્ભલમેરના કિલ્લામાં આવી ગયા અને મહેતા નર્મદ ને ત્યાંનો કિલ્લેદાર બનાવ્યો.

જ્યારે આ ખબર પાદશાહને મળી ત્યારે બાદશાહ ઘણો જ ગુસ્સે થયો. અને એ તરતજ મેવાડની તરફ આવ્યો. મહારાણાએ પણ કુમ્ભલમેરના કિલ્લામાં લડાઈ કરવાની તૈયારી કરી.

મહારાણા પ્રતાપના સસરા ઇડરવાળા રાવ નારાયણદાસ એ પણ રાણાના કહેવા મુજબ બાદશાહી થાણા ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યો. બાદશાહ અકબરે આ હકીકત સાંભળી પોતાની બધી ફોજને બરાબર તૈયાર કરી 'ગૌગુંદા' ગામ તરફ રવાના થયો. અને રાણા પ્રતાપની ફોજ પહેલા યુદ્ધમાં ઘણી મરણ પામેલી તેથી તેમની સામે મુકાબલો કરવાની તક નહોતી પણ છુટા છવાયા હુમલા કરતા હતા અને પોતાના સસરા નારાયણદાસને સાથે રાખી પહાડોમાં યુદ્ધ કરવાનું નક્કી કર્યું.

બાદશાહે પણ પોતાની ફોજને પહાડોમાં મોકલી, જેમાં કુતુબુદ્દીનખાં, રાજા ભગવાનદાસ તથા કુંવર માનસિંહ સાથમાં હતા. તે પછી બાદશાહે ઇડર

---

૩૨. આને કમલમેર પણ કહે છે.

તરફ ઘણા યવન સરદારોની સાથે ફોજ મોકલી. ઈડરની સરહદ ઉપર રાણા પ્રતાપસિંહ અને રાવ નારાયણદાસે મુકાબલો કર્યો, યવન ફોજ ઘણી જ કપાઇ ગઈ તેમજ રાણાની ફોજ પણ ઘણી લડાઇમાં કામ આવી ગઈ આખરે બાદશાહે ઈડર કબજે કર્યું.

મેવાડમાં બાદશાહ અકબરે 'ગોગુંદા' થી વાંસવાડા તરફ કુચ કરી ત્યાં 'વાંસવાડા' ના રાવલ પ્રતાપસિંહ અને 'ડુંગરપુર' ના રાવલ આશકરણ પહેલીવાર રાજા ભગવાનદાસની સાથે બાદશાહની હજુરમાં હાજર થયા, અને બાદશાહ પોતાના થાણા તે તરફ જમાવી આગળ વધ્યો.

વિક્રમ સં. ૧૬૩૫ ઈ. સ. ૧૫૭૮ ના માર્ચ માસમાં બાદશાહ અકબરે મોટી ફોજની સાથે શાહબાજખાંને મેવાડમાં કુમ્ભલમેરના કિલ્લા તરફ રવાના કર્યો ત્યારે શાહબાજખાં ને શક પેદા થયો કે રાજા ભગવાનદાસ અને કુંવર માનસિંહ સાથે હોવાથી તેમજ તેઓ રાજપુત હોવાથી અંદર અંદર સલાહ કરી શાહીફોજને ફસાવશે. તેથી તે બંને જણને બાદશાહી ફોજમાં રવાના કર્યા અને પોતાની સાથે બહેરામખાંના બેટા મિર્જાખાં ([૩૩]ખાનખાનાન) અને સરીફખાં વિગેરેને સાથે લીધા, મહારાણા પ્રતાપસિંહ આ વખતે કિલ્લા પર મોજુદ હતા રાજપુત લોક પહાડની ઘાટીમાં હુમલા કરવા લાગ્યા હતા.

એક વખત મેવાડીઓએ રાતના હલ્લો કરી શાહીના ચાર હાથી કબજે કર્યા, અને રાણાજીને નજર કર્યા પછી શાહી ફોજના કિલ્લે પર નાકા બંધી કરી રસ્તો રોકી રાખ્યો. ત્યારે રાણાએ અરજ કરી કે આપણે કિલ્લામાં સારી રીતે લડી શકીશું. માટે આપ જો મરી જશો તો મેવાડની લાજ રાખે તેવા કોઈ નહીં રહે. આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપે સમજાવી બહાર જવાને તૈયાર કર્યા. અને કિલ્લામાં અક્ષયરાજના બેટા ભાણાને કિલ્લેદાર બનાવ્યો, મહારાણા કિલ્લામાંથી નીકળી રાણપુર આવીને રોકાયા. અને ત્યાંથી રવાના થઇને ઇડર તરફ 'ચૂલીઆ' ગામમાં પહોંચ્યા. આખરે બાદશાહી ફોજે કિલ્લાપર ઘણી જુલમાટ ભર્યું આક્રમણ કર્યું, અને ઘણા યવનો અને રાજપૂતો માર્યા ગયા. છેવટે શાહબાજખાંની ફોજે દરવાજાના કિલ્લા પર ચઢી દરવાજાના કમાડ ઉઘાડી નાંખ્યા. અને હજારો વીર રાજપુતોએ મેવાડની સ્વતંત્રતા ખાતર પોતાના પ્રાણના બળીદાન આપ્યા. અને શાહબાજખાંએ ફતેહની સાથે કુમ્ભલમેરનો કિલ્લો કબજે કર્યો. અને બાદશાહી ઝંડા કાયમ કર્યા.

---

૩૩. બહેરામખાંના પુત્ર મીરજાખાંને 'ખાનખાનાન' ની પદવી મળી હતી, આ પદવી અતિ ઉચ્ચ કોટીની ગણાય છે.

કુમ્ભલમેરના કિલ્લાની ફતેહ વિક્રમ સં. ૧૬૩૫ ના અષાડ વદ ૦)) અને ઇ. સને ૧૫૭૮ તા. ૩ જુનને દિવસે થઇ હતી. આ કિલ્લો વિ. સંવત ૧૫૦૯ માં બનાવ્યો હતો. અને આજ સુધી તે કિલ્લા ઉપર કોઇ પણ દુશ્મનનો કબજો થયો ન હતો. શાહબાજખાં કિલ્લા પર બરાબર બંદોબસ્ત કરી પોતે ગોગુંદાના કિલ્લા પર રવાના થયો.

મહારાણા પ્રતાપ પોતાની ટેકમાં અડગ નિશ્ચય હતા. વળી તેઓ જે રાજપુતોએ બાદશાહની સાથે બેન, બેટીઓ આપી હતી તેમની સાથેનો સંબંધ પણ ત્યાગ કર્યો હતો તે સર્વને અડગ રીતે નભાવી રહ્યા હતા.

મહારાણા પ્રતાપને બાદશાહ અકબરે ઘણી વખત સંધીનું કહેણ મોકલ્યું હતું, પણ રાણાજીએ તેનો જવાબ સૂર્યવંશી રાજપુતને શોભે તેવો જ આપ્યો હતો. 'મુગલ લુટારૂઓ સાથે સંધી થઇ શકે જ નહીં. સૂર્યવંશી પોતાના બાહુ બળ ઉપર ઝઝુમે છે અને પોતાને પોતાના દેશના બાંધવો 'મેવાડી' પર સંપૂર્ણ ભરૂસો છે.'

પોતાની માતૃભૂમિની પરાધિનતાની ખપ્પરમાં રાણાજીને કોઇ પણ માણસ હોમી શકવા તૈયાર નથી. બાદશાહ અકબર પાસે અગણિત સૈન્ય હતું, લક્ષ્મી પણ હતી, અને દરેક જાતના સાધનો તેની પાસે મોજુદ હતા. ત્યારે રાણા પ્રતાપ પાસે કેવળ પોતાના આત્મ બળ અને પોતાની ભુજા બળ પર સંપૂર્ણ ભરૂસો હતો. અને કોઇ પણ રીતે પોતે કોઇ પણ જાતની લાલચને વશ થઇને પોતાની ટેક તજે તેમ નહોતા. આ સ્થિતિમાં કયા હિન્દવાસીને પ્રતાપ માટે માન ન ઉપજે ?

આ પ્રમાણે પ્રતાપની પ્રશંશા શત્રુઓના લખેલા ગ્રન્થોમાં પણ ઘણા ઉંચ ભાવથી કરેલી છે. જ્યારે પ્રતાપને ચિત્તોડનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. ત્યારે પોતાની જાત પર તેને ઘણોજ ક્રોધ અને આઘાત થયો હતો. પણ 'જેવી ભાવીની મરજી' તેમ માની આત્માને સંતોષ આપતો હતો. પરંતુ પ્રતાપ પોતાના આત્માને સંતોષ આપી શકયો જ નહીં એટલે તેને એક ભયંકર પ્રતિજ્ઞા કરવા વિચાર કર્યો, અને તે પ્રતિજ્ઞા પણ જેવી તેવી નહીં પણ આકરી અને ત્યાગની હતી.

આ વખતે રાણા પ્રતાપે બધા પોતાના શૂરવીર સામંતો અને સરદારો તથા પટાવતોનો મોટો દરબાર ભર્યો અને પૂરોહીતજીને બોલાવ્યા. અને પોતે પોતાના આસન પર બિરાજમાન થયા અને બોલ્યા કે—

દોહરા

સોગન કરો શૂરવીર સૌ, નિજ માતૃભૂમિ કારણે,
પ્રતિજ્ઞા એવી કરો, અર્પીશુ મોંઘા પ્રાણને. ૬૭
ચિત્તોડને લીધા વિના, સોનાના થાળમાં જમશું નહીં.
બીછાના સુંદર ત્યાગીને, દર્ભમાં પોઢશું સહી. ૬૮
ઝુંપડીમાં રહીશું સદા, અલંકારને સજશું નહીં.
સ્વતંત્રતાને ત્યાગીને, નામરદ કદિ બનશું નહીં. ૬૯
દાઢી મૂછ કેરા બાલની, કરીએ નહીં હજામત કદા.
જીવશું મરશું મેવાડ માટે, સહાય જગદંબા સર્વદા. ૭૦

ઉપર મુજબ પ્રતિજ્ઞા રાણાજીએ સર્વને સંબોધીને વર્ણવી તેથી દરેક શૂરવીર સરદારોએ મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી અને સર્વે પ્રતિજ્ઞાઓને પ્રાણાન્તે પાળવા કબુલ થયા જેથી પુરોહીતે દરેકને પ્રતિજ્ઞા આપી તે દરેકે પ્રતિજ્ઞા ઘણા પ્રેમથી ભાતૃપ્રેમથી લીધી અને સભા વિસરજીત થતાં 'મેવાડનો જય,' 'મહારાણા પ્રતાપનો જય' એવા ઘોષથી મેવાડ ગાજી ઉઠયું હતું.

રાજપુતાનાના મેવાડને દરેક ઇતિહાસકારો વખાણી ગયા છે અને હજી વખાણુતાં જ આવે છે. કારણ કે જગતમાં જીવનના ઘડતરનો નમુનો કંઇ પણ બતાવ્યો હોય તો તે મેવાડે જ બતાવ્યો છે. અને તે નમુનો 'સ્વમાન' અને 'સ્વતંત્રતા' નો જ.

દોહરા

સમુદ્ર મુકે મર્યાદા ને, વળી જો ઉગે પશ્ચિમ સૂર
સંત કદી જો સંયમ ત્યાગે, વળી વહે નદીના અવળા પૂર ૭૧
આવે આફત મહા ભયંકર, જગત બધુ ભલે બદલાઈ જાય,
સ્નેહી ભલે છો દુશ્મન બનતા, ભલે ગ્રહો વાંકા મૂજ થાય. ૭૨

ગમે તેવા સંજોગો માંહી, વિકટ પંથ ગ્રહી સદાય,
આફત આવે ગમે તેવી, પણ શૂરવીર કદી નહી ગભરાય, ૭૩
પ્રતાપ બોલે સભા સમક્ષ, લીધા વચન તે શીરને સાટ
મેવાડ માટે બહાદુર બનશુ, દુશ્મન કેરા ઘડશું ઘાટ, ૭૪
કહે ભોગીલાલ સૂર્યવંશીની, સ્વતંત્રતા તો કદી ન જાય,
ધર્મ પરાયણ જ્યાં છે રાજવી, ત્યાં શત્રુજન તો ભાગી જાય. ૭૫

આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપની અડગ ટેક અને સાહસીકતા પોતાના જીવનમાં અણુમોલ હતા, જેને પોતાના જીવનનું ઘડતર એટલું બધું સંયમી અને પવિત્ર બનાવ્યું હતું કે તે આજના રાજામાં મળવું ઘણું મુશ્કેલ છે. છતાં પણ

શાહ અકબરે કોઈ પણ સંયોગોથી રાણા પ્રતાપને નમાવવો અને પોતાના તાબાનો રાજ્ય કરવો એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

આ તરફ મહારાણા પ્રતાપે પણ હતભાગી મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂં કોઇ પણ રાજપુતની સહાયતા વગર પોતે શાહ અકબરની સામે લડવાનો નિશ્ચય કર્યો. ધન્ય છે એ મહારાણા પ્રતાપને ! રાણા પ્રતાપનું સૈન્ય અકબરના સૈન્યના મુકાબલા આગળ કાંઇ પણ વિસાતમાં ન ગણાય કયાં સમુદ્ર અને કયાં ખાબોચીયું. આટલો બધો તફાવત સૈન્યમાં હતો પણ જેનું 'આત્મબળ મજબુત તેનું સૈન્ય પણ મજબુત' તેને સૈન્યની જરૂર હોતી નથી ફક્ત આત્માની નિશ્ચળતા અને નીખાલસતાની જરૂર છે.

આ વખતે દરેક રજપુતો પોતાની વ્હાલી માતૃભૂમી મેવાડને માટે પોતાના પ્રાણની આહુતી આપવા તૈયાર થયા હતા. રાજપુતોનું સૈન્ય પણ હજારોની સંખ્યામાં તૈયાર થયું ત્યાં અકબરે પોતાનું મુખ્ય સૈન્ય અજમેરમાં મુકી પ્રતાપની સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો અકબરે યુદ્ધની એટલી પ્રચંડ તૈયારી કરી હતી કે મેવાડના રાજા માલદેવ પણ રાજા ભગવાનદાસની પેઠે શરણે થયા. તેને પૂર્વે શેરશાહના પ્રચંડ સૈન્યને વ્યર્થ કર્યું હતું. તેને મેડતા અને જોધપુર ઉપર અકબર શાહે કરેલા આક્રમણોને નિષ્ફળ કરવાની ચેષ્ટા કરી હતી તેને અત્યાર પર્યન્ત ખરો રાજપુત બચ્ચો માનવામાં આવતો હતો તેનું સમસ્ત સાહસ અને તેજ દુર્ભાગ્યવસાત્ કોણ જાણે કયાં ચાલ્યું ગયું. એટલું જ નહીં પણ પોતે પોતાના પુત્ર ઉદયસિંહને વિવિધ પ્રકારની ભેટો આપીને બાદશાહ પાસે મોકલ્યો.

આ વખતે અકબર અજમેર જતો હતો અને ઉદયસિંહનો મેળાપ નાગોર નામના નગરની સ્થળે થયો. બાદશાહે તેનો આદર સહિત ભેટનો સ્વીકાર કર્યો અને રાજકુમાર ઉદયસિંહને રાજાની પદવી આપી આ સમયથી મારવાડના રાવો રાજા કહેવાયા. ઉદયસિંહનું શરીર ઘણું સ્થુલ હતું અતરે જણાવવું ઉચિત્ત છે કે રાઠોડની રાજદ્વારી, ઉન્નતિનો પાયો આ સમયથી નંખાયો. આ વખતથી તેઓ બાદશાહના જમણા હાથ તરફનું આસન પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યા. પરંતુ વિચિત્ર, કુળ-મર્યાદા ઉપર પાણી ફેરવીને મારવાડના રાજાએ જે સન્માન વેચાતું લીધું હતું. તે શું બરાબર હતું ? નહી જ. સૂર્યવંશીની બરાબરી તો કોઈ રાજપુત કરી શકશે નહીં. ચાહે તેટલો વભવશાળી રાજવી હોય પણ જ્યાં ગુલામી ખત પર સહી કરનારની કિંમત આખરે સહી કરનારા જ સમજી લે.

ઉદયસિંહે સૌથી પહેલાં એક તિરસ્કાર ભર્યું દ્રશ્ય એ કર્યું કે--પોતાની બ્હેન જોધબા[૩૪] નામની કન્યાને પરણાવી. જોધબા પરણાવવાના બદલામાં રાજપુત કુળ કલંક ઉદયસિંહને ચાર પ્રગણાઓ મલ્યા, આ ચાર પ્રગણાઓની વાર્ષિક ઉપજ વીસ લાખની હતી. આ પ્રાપ્ત થવાથી મારવાડ રાજ્યની પ્રગતિ પહેલા કરતાં બમણી વધતી ગઈ. અંબર અને મારવાડના કાયર રાજાઓએ જે નાલાયકી ભર્યા કાર્ય કર્યા તેની દેખાદેખીથી બીજા રાજપુતો પણ તે પગલે ચાલવા માંડયા અને ઘણાખરા રાજપુતો મુગલોના તાબે થઇ ગયા. સાધારણ માન સન્માન અને ઇલ્કાઓની મોહદશામાં પોતાની અણમોલ સ્વતંત્રતા વેચી ગુલામ બની ગયા, આ પ્રમાણે રાજસ્થાનનો મોટો ભાગ અકબરના તાબે થઈ ગયો અને હિન્દુ રાજાઓએ મોગલ રાજ્ય ઉપર એટલો બધો ઉપકાર કર્યો હતો કે મુસલમાનોની તવારીખમાં પણ હિન્દુ રાજાઓ મુગલ રાજ્યના સ્થંભો ગણાતા હતા.

હવે બાદશાહ અકબરે બધા હિન્દુ રાજાઓની સાથે રહી વીર પ્રતાપ ઉપર [૩૫]આક્રમણ કરવા વિચાર કર્યો. પહેલાં જે લોકોએ મેવાડના માટે પોતાના

---

૩૪. જોધબાના ગર્ભથી જહાંગીરનો જન્મ થયો હતો. જોધબાનો મકબરો આગ્રાની નીકટ સિકંદાબાદમાં આવેલો છે. અનેક વિદ્વાનનું એવું કથન છે કે રાજપુત રાજાએ પોતાની રાણીથી ઉત્પન્ન થએલી એકે કન્યા મુસલમાન બાદશાહને આપી નહોતી પણ દાસી પુત્રીઓને આપી હતી. (આ ચાર પ્રગણાની વાર્ષિક આવક ગદવાડ ગોદ્રાર ૯૦૦૦૦૦ ઉજ્જયની ૨૪૯૯૧૪ દેવલપુર ૧૮૨૫૦૦ અને બુદનાબર ૨૫૦૦૦૦ ની હતી.

૩૫. આ વખતે કાબુલનું રાજ્ય મોગલ રાજ્યને તાબે હતું. અકબરનો નાનો ભાઇ મીરજા હાકીમ ત્યાંનો સુબો હતો અને મીરજાનો વિચાર કાબુલનું રાજ્ય પચાવી પાડવાનો હતો અને સ્વાધિનતાનો ઝુંડો ખડો કરી દીધો હતો. અકબર શાહે વિદ્રોહ સમાવવા સારૂ માનસિંહને સેનાસહિત કાબુલ મોકલ્યો તે વખતે હિન્દુસ્તાનથી કાબુલ જતાં વચમાં સિન્ધુ નદી આવે છે અને હિન્દુ શાસ્ત્રમાં આ નદિ ઓળંગવાનો નિષેધ કર્યો છે. એમ માનતા હોવાથી આથી રાજા માનસિંહ ત્યાંજ અટકી પડયા અને અકબર ઉપર પત્ર લખી જણાવ્યું કે મારાથી આગળ જઇ શકાશે નહી. આ વખતે વાણી વિશારદ અકબરે નગ્ન લેખીત દોહરો માનસિંહ ઉપર લખી મોકલ્યો કેઃ—

' સબી ભૂમિ ગોપાલકી, વામે અટક કહા, જાકે મનમે ખડક હે, સોહા અટક રહા.
આથી માનસિંહે આજ્ઞા માથે ચડાવી કાબુલ ગયા અને ફત્તેહ કરી આવ્યા.

પ્રાણ આપ્યા હતા તેજ લોકો આજે મેવાડ ભૂમિનો નાશ કરવા તૈયાર થયા, અને બેઈમાન બની મુસલમાનોના પક્ષમાં ભળી ગયા. પ્રતાપસિંહની સામે યુદ્ધ કરવા માટે તેઓ આવ્યા હતા. તેનું એક બીજુ કારણ હતું. યવનોના હાથમાં કુળ મર્યાદા વેચવાથી આવી દુર્દશા થઇ છે. એમ તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા. પરંતુ પોતાની સર્વની કુળમર્યાદા જાય અને રાણા પ્રતાપની કુળ મર્યાદા ન જાય અને પોતે એકલો જ કુળ મર્યાદામાં રહે એ વસ્તુ બીજાઓને ગમતી ન હતી. તેથી બીજા રાજપુતોને રાણા પ્રતાપના ઉપર દ્વેષ અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો અને દ્વેષ રાખતા હતા

દોહરા

કરી કુળનો ત્યાગ, બધા રાજપુતો ફૂટયા
લજવી જનતાની કુખ, ખરેખર ! ભાગ્ય તો ફૂટયા, ૭૬

નિજ બેટીને બ્હેન, આપી મુગલોમાં ભળીઆ,
વેચી સ્વ અભિમાન, ગુલામો સૌએ બનીઆ. ૭૭

ધીક પડો એ રાજપુતને. જેની કાંઇ કિંમત નહીં.
'ભોગી' કહે પ્રતાપ જેવો, કોઇ ટેકીલો નહીં. ૭૮

આવી હકીકત જ્યારે પ્રતાપના જાણવામાં આવી કે મારાજ કોમના ભાઈઓએ અને કહેવાતા રાજપુતો પોતાની નાલાશી બતાવી સ્વમાન વેચી દીકરીને વેચી મુગલોની સોડમાં ભરાયા જેથી મારે તેઓની સાથે સબંધ રાખવો તે પણ મહા પાપ છે. તેથી રાણા પ્રતાપે સર્વ રાજપુતોની સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો. અને તેઓએ દિલ્હી, પાટણ, મારવાડ તથા ધારાનગરીના પ્રાચિન રાજપુતોની સાથે વ્હેવાર ચાલુ કર્યો, તેની સાથે સર્વ પ્રકારનો સંબંધ રાખવા લાગ્યા, તેવે વખતે રાણા પ્રતાપે જે જે નિયમ સ્થાપિત કર્યા તે નિયમ વિરૂદ્ધ કોઇ પણ સિસોદીયાના વંશોએ અનાદર કર્યો નથી. અને કોઇ પણ સિસોદીયા વીરે પોતાની કન્યા મુગલોને આપી નથી. દુઃખ સહાયક ગણાતા રાજપુતો સામે સિસોદીયા રાજપુતો ઘણીજ ઘૃણાથી જોતા હતા. આવી અનેક જાતની વિટંબણાઓથી રાણા પ્રતાપ પોતાનું જીવન પસાર કરવા માંડયા. છતાં પોતાનું સ્વમાન, પોતાની માતૃભૂમિની ટેક અને લાગણી જરાપણુ ઓછા થયાં નહોતાં. જ્યારે પોતે ચારે બાજુથી હતાશ થઈ ગયા ત્યારે પોતે કોમલમેરના કિલ્લામાં રહી ત્યાં ઘણા દિવસ વિતાવ્યા. પણ ત્યાં એક રાજપુતે એવું નીચ કાર્ય કર્યું કે રાણા

પ્રતાપને લાચારીથી કિલ્લો છોડવો પડયો, એ નીચ રાજપુતે કોમલમેરના કિલ્લામાં આવેલા કુવામાં જે કુવામાંથી લોકો અને રાજા પાણી પીતા હતા તેજ કુવામાં એ પાપી રાજપુતે મુગલોને સલાહ આપી કે તમો આ કુવામાં ઝેર નાંખો તો રાણો પ્રતાપ તમારા શરણે આવશે, ત્યારે નાલાયક મુગલોએ દયાને દેશવટો આપી તે કુવામાં મુગલોએ ઝેર નાંખી પાણી બગાડી નાંખ્યા, તેથી રાણાને પાણી પીવાનો ત્રાસ પડવા લાગ્યો એટલે ઘણાજ કષ્ટથી તેમને કિલ્લો છોડવો પડયો.

પ્રાણ જાય તો પરવા ન જોણે, શૂરવીર તો સદા મસ્ત રહે,
આફતમાં પણ જાફત માની, કર્તવ્ય પરાયણ સદા રહે. ૭૯

શૂરવીર સાચો રણવીર યોદ્ધો, કિલ્લામાંથી પ્રયાણ કરે,
નસીબની ઘટના છે ન્યારી, હૈયામાં નહી શોક ધરે. ૮૦

દુઃખ પડે છે શુરવીરોને, કાયરને કંઇ પડે નહી,
દુઃખ વગરના જીવન કેરી, કિંમત કદી અંકાય નહીં. ૮૧

પ્રતાપ જેવો દુઃખનો સાથી, તેવો સાથી પ્રજા તણો,
નિજ દેશની ટેકને ખાતર, વૈભવ સઘળો તુચ્છ ગણ્યો. ૮૨

કહે ભોગીલાલ ધન્ય પ્રતાપને, દુઃખમાં કદી ડરતો જ નથી.
અગણીત આફત આવી તોએ, અકબરને નમતો જ નથી. ૮૩

આવી દુઃખદ ભરી સ્થિતિમાં રાણા, જ્યારે પોતે પોતાના સ્વમાનની ખાતર પહાડોમાં ચાલ્યા ગયા. તે વખતે અકબર શાહના શાહી દરબારમાં ઘણાં અમીર ઉમરાવો બિરાજમાન હતા. તેવા વખતે રાણા પ્રતાપની બહાદુરી અને વીરતાની વાતો થતી હતી. ત્યારે અકબર પોતાના અંતરમાં ખુશી થતો અને કહેતો કે ધન્ય છે ? એ વીરને ! આ વખતે બીજા બધા રાજપુતો પોતાની ભૂલનો પસ્તાવો કરતા હતા. આ તરફ રાણાશ્રીની સ્થિતિ ઘણીજ દુઃખદ થઇ રહી હતી કારણ કે બધા પરગણા, કિલ્લાઓ અને મોટા ગામો બધા મોગલોની હુકમત નીચે આવી ગયા હતા. હવે રાણાને એક સ્થાન ન રહ્યું ત્યારે આવી સ્થિતિમાં પોતાની ટેક સાચવવી ઘણી મુશ્કેલ થઇ પડી, છતાં પણ એ વીર નર હતાસન થતાં પોતાના ભાગ્ય ઉપર આશ્વાસન મુકી જંગલ વેઠવા માંડયું. જ્યાં ટાઢ, તડકો, ભય અને ઉજાગરા વિગેરે અસંખ્ય ઉપાધીમાંથી પોતે પોતાનું જીવન પસાર કરવા લાગ્યા તેવામાં જંગલના ભીલ લોકોએ રાણા પ્રતાપને સારૂં

આશ્વાસન અને હીંમત આપી. રાણાશ્રી અને તેમના કુટુંબને ભીલ્લ લોકો જ ખોરાક પુરો કરતા હતા, જ્યારે રાણા પ્રતાપ અને તેનો પરિવાર ને મોગલોના પંજામાં ફસાઇ જવાનો વખત આવ્યો ત્યારે કાળઃ નિવાસી ભિલ્લ લોકોએ બહાદુરીથી રાણાજીના પરિવારને ટોપલામાં છૂપાવી ‘ જાવરા ’ ની ખીણમાં સહિસલામત રવાના કરી દીધાં હતાં. આવા નીમકહલાલી ભીલ્લ પ્રજાનો ઉપકાર રાણાશ્રી ના હ્રદયમાં ઘણોજ હતો. વખત આવે તેનો બદલો આપવાનો પણ નિશ્ચય કર્યો હતો, મોગલોના જુલ્મથી અને પહાડના હિંસક પ્રાણીઓથી બચાવવા સારૂ ભિલ્લ લોકો સતત્ કાળજી રાખતા હતા. આવા કષ્ટ ભોગવતાં રાણા પ્રતાપની સત્ય હકીકત અને તેની ટેક, વીરતા અને ગંભીરતા જોવા સારૂ શાહ અકબરે પોતે પોતાના ગુપ્તચરોને પહાડી પ્રદેશમાં મોકલ્યા. અને જ્યારે રાણા પ્રતાપ પોતે પોતાના સાથીઓ સાથે જંગલના ફળફળાદી અને કંદમૂળનું ભોજન લેતા હતા તે વખતનો દેખાવ આવેલા ગુપ્તચરો જોઇ દિગમૂઢ થઇ ગયા અને બોલી ગયા કે “ રાજા મહેલોમાં જેવું ભોજન લેતા આનંદ ભોગવે છે તેજ પ્રમાણે આજે જંગલમાં પણ મંગળ માની રહેલ રાણા–પ્રતાપને ધન્ય છે ! ” તેની વીરતા અને અડગ ટેક અને ગંભીરતાને ધન્ય છે !

આ હકીકત ગુપ્તચરોએ શાહ અકબર આગળ આવી નિવેદન કર્યું કે રાણાને નમાવવા તે ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. ત્યારે અકબરના મુખમાંથી નીકળ્યું કે યા અલ્લાહ ધન્ય હે વોહ હિન્દુ રાજવીકું, દેશકી ઓહ સ્વમાનકી ખાતર ફના હો ગયા. ઓર દુસરે સબ રાજપુત બેઇમાન હોકર મેરી સહાયતા કી.

આવી મોટી વિપત્તીઓ આવ્યા છતાં રાણા પ્રતાપ હતાસ અગર નીરાશ થયા ન હોતા. ઘણા ભયંકર કષ્ટો સહન કરતાં પણ પોતે ગભરાતા ન હોતા, ખરાબ સ્થીતિ એટલે સુધી ભોગવવી પડતી હતી કે કોઇ કોઇ દીવસમાં ખાવાના સાંસા પડતા હતા ત્યાં ઓઢવા પાથરવા કે શાન્તિનું સ્થાન તો કેવી રીતે ભોગવી શકે ? આવી પરિસ્થિતિમાં પણ પોતે ટેક, નેક ને સ્વમાન મજબુત રીતે સાચવી સીસોદીયાનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. ધન્ય છે ! તે રાજપુતને. વાહ ! સમય તારી બલીહારી ! રાણાએ પાંચ વાર ભોજન તૈયાર કરાવ્યું અને પોતે જમવાની તૈયારી કરતા ત્યાં દુશ્મનની ફોજ આવવાના સમાચાર કાને પડતાં જ ભોજન ત્યાગ કરી ચાલ્યા જવું પડતું અને શત્રુઓ ચારે તરફ ઘેરી લેતા હતા આ પ્રમાણે થોડા દિવસ બાદ રાણાજી એ કંઇક શાન્તિ મેળવી રાણાજી સહ

કુટુંબ સાથ પોતે નીર્જન અઘોર વનમાં નિવાસ સ્થાન કરતા હતા. મહારાણીએ તથા તેઓશ્રીની પુત્રવધુએ મોલ નામના ઘાસના બીજની કેટલી રોટલી બનાવી તેમાંનો એક ભાગ છોકરા છોકરી ને વહેંચી આપ્યો અને બાકીનો ભાગ બીજી વખત માટે ઢાંકી મુકયો, રાણા પ્રતાપ નિકટના સ્થાન પર તૃણ (ઘાસ) ની પથારી પર આરામ લેતા અને પોતાના દુર્ભાગ્યની અને ભારત વર્ષની દુર્દશાના વિચારમાં તલ્લીન થયા હતા. એવામાં પોતાની એક કુમારીનું હૃદય ભેદક રૂદન સાંભળી ચમકી ગયા, તત્કાળ તેમનું લક્ષ બાળકોની માંગણી તરફ તે રોતી કુમારીની દુર્દશા જોઈ પોતાનું હૃદય ફાટી ગયું. એક જંગલી બિલાડો તે કન્યાની અડધી રોટલી લઈને ભાગી ગયો હતો.

દોહરા

શું વિધાતા તું આટલો, કોપ પ્રતાપ પર કરે,
મુજ પાપની શિક્ષા વિધાતા, મુજ બાળને તું કાં ધરે. ૮૪
રાજ્ય ખોયું વૈભવ ખોયો, ખાવા પણ મળતું નથી,
નથી પહેરવા કે પાથરવા, રહેવા સ્થાન પણ મળતું નથી. ૮૫
ખાવા ન ધાન મૂજ ભાગ્યમાં, ઘાસ બીજની મળે રોટલી,
તે પણ ખાવા દેતી નહીં, તું દુષ્ટ વિધાતા એટલી. ૮૬
હવે ધીરજ રહેતી નથી, પ્રતાપ ઘણો ગભરાય છે
કહે ભોગીલાલ ભલભલા, પણ ભાગ્ય આધીન થાય છે. ૮૭

આવી પરિસ્થિતિ જોતાં પ્રતાપનું મગજ ફરી ગયું. સર્વ જગાએ તેને નિરાસાજ લાગી પોતાની કરેલી મહેનત હવે કોઇ ઉપાયે બર નહી આવે અને આખરે તેને બાદશાહને ચરણે થવું પડશે. આવી ઘોર સ્થિતિમાં પ્રતાપ જેવો બહાદુર નર આજે ભાગ્ય દશાના ચકપર ગોથાં ખાઇ રહ્યો હતો. આવી અનેક ઉપાધિમાં અડચણોમાં અને દુઃખના શિખરોમાં પ્રતાપ જરાપણ પાછો પડયો ન હતો. પણ પોતાની કુમારી કન્યાને ખાવાનો રોટલો જ્યારે પોતાનો દુશ્મન લઇ ગયો ત્યારે પ્રતાપનો વિચાર પલટાયો. અને વિચાર કર્યો કે હવે તો અકબર સાથે સંધી કરી આ દુઃખનો અંત લાવવો. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પોતે અકબર ઉપર એક સંધી પત્ર લખી મોકલ્યો. આ પ્રમાણે સંધી પત્ર મળતાં અકબર આનંદના આવેશમાં આવી ગયો. અને ખુશીના પોકારો કરવા લાગ્યો. આખરે પ્રતાપને નમાવવા જે તેના મનમાં અભિલાષા હતી તે બધી પુરી થઇ જાણી આખા દિલ્હી શહેરમાં આનંદ મહોત્સવ કર્યો. અને આખરે અત્યંત

હર્ષીત થઇને પ્રતાપસિંહનો ઉકત પત્ર પૃથ્વીરાજ નામના એક સામંતને બતાવ્યો. પૃથ્વીરાજ બિકાનેરના રાજાના નાનાભાઈ હતા, તેઓ અકબરના દરબારમાં સામંતનો હોદ્દો સંભાળતા હતા. જે વર્ષમાં ઈસ. ૧૫૧૫ માં રાઠોડ વીરજોધરાવે મંદોરથી પોતાના વસાવેલા જોધપુરમાં મારવાડનું સિંહાસન લઇ જઈને ત્યાં સ્થાપિત કર્યું. તે વખતમાં એક પુત્રે બીકા નામના કુંવરે મારવાડમાં બીકાનેર નામનું શહેર વસાવ્યું હતું. બીકાના વંશોએ પોતાના પરાક્રમથી અલ્પ સમયમાં બીકાનેરના રાજ્યને ઉન્નતિના શિખર પર લાવી મુકયું હતું.

પૃથ્વીરાજ સંજોગવશાત્ મુગલોના પંજામાં સપડાયા હતા. પણ તેઓ હ્રુદયના નીખાલસ અને સ્વમાની હતા, જેના હૈયે માતૃભૂમિની દાઝ ભરી હતી. તેઓ ઉભય કવિ પણ હતા. અને વીર બહાદૂર હતા, તેઓશ્રી શ્રેષ્ટ કવિ તરીકે રાજસ્થાનમાં ગણાતા હતા, અને તેઓશ્રીએ ઉત્તમ કાવ્યો રચી ભટ્ટ કવિઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. પ્રતાપની વીરતા, ઉદારતા, તથા મહાત્મ્ય જાણીને રાજપુત કવિ પૃથ્વીરાજ બાલ્યાવસ્થાથી તેમને એક દેવ જેવા મહાપુરુષ તરીકે ગણતા હતા. આ પ્રમાણે જ્યારે તેમના જાણવામાં આવ્યું કે રાણાજીએ સંધી કરવાની માંગણી કરી ત્યારે તેને મહા કષ્ટ થયું. ચિંતાનો વિષમ ડંશ લાગવાથી તેમના જીગરમાં અતિ વેદના થવા લાગી. પ્રતાપસિંહે આ પ્રાર્થના પત્ર મોકલ્યો હોય તે વિષે તેને શંકા થવા લાગી. તેને શાહને ચોકખા શબ્દોમાં કહ્યું કે "આપ કદાચ દિલ્હીના શાહનો તાજ મુકો તો પણ પ્રતાપ પોતે પોતાનું શિર ઝુકાવે એ હું માનતો નથી." પછી પૃથ્વીરાજે બાદશાહની આજ્ઞાથી એક પત્ર લખ્યો. તેને એક દૂત ના હાથમાં આપી રાણાજી પાસે મોકલ્યો. પૃથ્વીરાજે પ્રતાપસિંહ ને લખ્યું કે 'આપ શા કારણથી બાદશાહ આગળ શીર નમાવવા માગો છો' વળી તેમાં એક બીજો પ્રશ્ન ગુપ્તપણે બોધરૂપી લખ્યો છે. પ્રતાપસિંહ ને આ અપમાનથી બચવા માટે આગ્રહ કર્યો હતો [૩૬]આ પત્રની કવિતા એટલીતો તેજસ્વી અને હ્રદય ગ્રાહીની છે કે આજ પર્યંત રાજપુતો તેને વાંચી પોતાના સ્વમાનની કિંમત કરે છે. વાંચકોની જાણ માટે આ પત્ર નીચે જણાવવામાં આવે છે. હિન્દુઓની સર્વ આશા અને વિશ્વાસ હિન્દુઓપર નિર્ભર છે. તથાપી મહારાણા તે સર્વને તિલાંજલી આપવા તૈયાર થયા છે. પ્રતાપ ન હોતતો અકબર સર્વને સમાનભૂમિકાપર લાવી મૂકત. કારણ કે રાજા લોકો નિર્ભય વીરતા ખોઇ બેઠા છે. આપણી સ્ત્રીઓનું પવિત્ર રક્ષણ અને સ્વમાન નષ્ટ થયું છે. રાજપુત કુળરૂપી વિશાળ બજારમાં કેવળ અકબરજ કહેતા કે ઉદયના સર્વ પુત્રોને પાદશાહે

૩૬. પૃથ્વીરાજ ના પત્રની મૂળ નકલ મળી શકતી નથી, પરંતુ ઠાકુર પૂર્ણસિંહજી ના લેખીત 'મેવાડનો ઇતિહાસ' એનામના પુસ્તકમાં પાનું ૧૭૩ માં કેટલાક દુહા તથા સોરઠા લખ્યા છે તે અત્રે યાદ આપવામાં આવે છે.

ખરીદી લીધા છે. પરંતુ પ્રતાપ તો હજી અમૂલ્ય જ છે ? અને સાચો વીર રાજપુત છે આ પ્રમાણે અકબરે રાણાની પ્રશંસા કરી હતી અને પ્રતાપ માટે આદર બતાવ્યો હતો.

સોરઠા

અકબર સમદ અથાહ, સુરા પણુ ભરિયો સજલ;
મેવાડો તિણુ માહિં, પોયણુ ફુલ પ્રતાપસી. ૧

અકબર એકણુ બાર, દાગલકી સારી દુની
અણુદાગલ અસવાર, રહિયો રાણુ પ્રતાપસી. ૨

અકબર ઘોર અંધાર, ઊંઘાણુા હિંદુ અવર
જાગે જુગ દાતાર, પોહરે રાણુ પ્રતાપસી. ૩

હિંદુ પતિ પ્રતાપ, પતિરાખો હિન્દુ આણુરી
સહે વિપત્તી સંતાપ, સત્ય શપથ કર આપણુી. ૪

ચૌથો ચિત્તો ડાહ, બાંટો બાજંતી તણું,
દીસે મેવાડાહ, તો સિર રાણુ પ્રતાપસી. ૫

ચમ્પો ચિત્તો ડાહ, પૌરસ તણો પ્રતાપસી
સોરભ અકબર શાહ, અડિયલ આ ભડિયા નહી. ૬

પાતલ ખાગ પ્રમાણુ, સાંચી સાંગાહર તણી
રહી સદા લગરાણુ, અકબર શું ઉભી અણી. ૭

દોહા

માઈ જણુ અહડા જણુા જહડા રાણુા પ્રતાપ
અકબર સૂતો ઓઝ કૈ, જાણુ સિરાણૈ સાંપ. ૮

સોરઠા

રાઓ અકબરિયાહ, તેજ નિહારો તુરકડા
નમ નમ નીસરિયાહ, રાણુ વિના સવ રાવજી. ૯

સહુ ગાવડિયેં સાથ, ચેકણુ વાડે બાડિયાં
રાણુા ન માની નાથ, તોડે રાણુ પ્રતાપસી. ૧૦

સોચો સો સંસાર, અસુરપ ઢોલે ઉપરે
જાગે જગ દાતાર, પોહરે રાણુ પ્રતાપસી. ૧૧

દોહરા

ધર વાંકી દીન પાંધરા, મરદ ન ચુકે માણ
ઘણે નરિન્દા ઘેરીયા, રહે ગીરિન્દાં શણ. ૧૨

પ્રનાપસિંહને પ્રચલીત ભાષામાં પન્ત કહેવામાં આવતા હતા.

[૩૭]મહમદ ખીલજી સાહિત્યનો શોખીન હતો તેનાં અક્ષરો ઘણાજ મનોહર હતા. પોતે પોતાના હાથે ગ્રન્થ લખતો હતો અને તે ગ્રન્થ પોતાના અમીર ઉમરાવોને વેચતો હતો. આ પ્રમાણે પોતે સાહિત્ય દ્વારા પુષ્કળ ધન મેળવતો હતો. રાઠોડ વીર પૃથ્વીરાજની તેજસ્વી ભાષાનો પત્ર વાંચી પ્રતાપના હૃદયમાં અત્યંત ઉત્સાહ આવ્યો, અને એટલો બધો ઉત્સાહ આવ્યો કે જાણે દશ હજાર રાજપુતોએ આવી તેમને સહાય આપી હોય તેવી રીતે તેઓના હૃદયમાં હિંમત આવી. ? ધન્ય છે કવિની કલમને ! પત્રની-કવિતાની પ્રકાશિત ભાવથી ક્ષીણ થએલું પ્રતાપનું હૃદય સજીવન થયું, અને તેઓ પોતાનું ભીષણ કાર્ય પાર પાડવા દઢ થયા. જ્યારે સમગ્ર હિન્દુઓ સ્વદેશ ગૌરવના- રક્ષણાર્થે પ્રતાપના મુખ તરફ જોઇ રહ્યા છે ત્યારે શું પ્રતાપ નિશ્ચિત રહી શકે ?

આ પ્રમાણે અકબર ના સામંત પૃથ્વીરાજનો દ્વીઅર્થી પત્ર વાંચી પ્રતાપ રાણાજીનું અકાએક હૃદય બદલાઇ ગયું, અને પોતાની કરેલી ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા માટે અનહદ અભિમાન ઉત્પન્ન થયું.

આ સ્થાને વાંચકોને યાદ આપવાની જરૂર છે. અકબર જે [૩૮]નૌરોઝ બજાર ભરતો હતો તેમાં દેશ પરદેશની રમણીઓ, રાજપુતાણીઓ અને ઘણી જ અમીર ઉમરાવોની શાહજાદી આ બજારમાં માલ વેચવા આવતી હતી. આ બજાર ભરવાનો અકબરનો ખરાબ હેતુ જ હતો. આ બજાર નિમીત્તે ઘણી મહિલાઓની અ ઇચ્છાએ શિયળ ભ્રષ્ટ થયાં છે, અને ઘણી સ્ત્રીઓની લાજ લુંટાઇ છે. જે અકબરને ન્યાયી અને ધર્માવતાર કહેવામાં આવતો હતો. પણ બુદ્ધિ પૂર્વક ઇતિહાસનું અવલોકન કરતાં તે વસ્તુ અમારા માનવામાં આવતી નથી;

---

૩૭. મહમદ ખીલજી સાહિત્યનો પ્રેમી હતો, તેના હસ્તાક્ષરો મોતીના દાણા જેવા સુંદર હતા, પોતે પોતાના હસ્તાક્ષરથી ગ્રન્થ લખતો હતો, અને તે ગ્રન્થ અમીર ઉમરાઓને આપતો હતો, આ પ્રમાણે તે સાહિત્ય દ્વારા અતિ પ્રેમથી ઘણુંજ દ્રવ્ય મેળવતો હતો.

૩૮. રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ કારીગરી બનાવીને આ પ્રદર્શનમાં લાવતા હતા. તેઓ તેને વેચીને પુષ્કળ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરતા હતા, અનેક રાજાઓ અનેક પ્રકારની કારીગરીના નમુના કરતા હતા, ઉદાહરણ—ઔરંગઝેબ ટોપીઓ બનાવી નૌરોઝના મેળામાં વેચતો હતો.

આ બજાર નિમિત્તે અકબરની ઘણી જ નીચ અને પાપી ભાવના હતી એટલું કહેવું આ સ્થાને બસ છે.

આ બાબતનું સાધારણ કર્નલટોડના રાજસ્થાની ઇતિહાસના પાના ૧૬૪ માં કરેલા વર્ણન ઉપરથી વાંચક વર્ગ સમજી લેશે. આ 'નૌરોઝ બજાર' ની પાપલીલાનો પડદો બિકાનેરના રાજકુમાર પૃથ્વીરાજની સ્ત્રીએ પોતાની અસીમ વીરતા અને ધર્મબળના પ્રભાવથી આ દારૂણ અને શોચનીય કલંકથી પોતાની કુળમર્યાદાની રક્ષા કરી હતી.

આવી પવિત્ર વિરાંગના પૃથ્વીસિંહને પોતાના પૂણ્ય બળથીજ મળી હશે; દુર્ભાગ્યવશાત્ પૃથ્વીરાજ જો કે અકબર શાહના આશ્રીત થયા હતા. તેમના સુખ-દુઃખ અકબર પરજ નિર્ભર હતા. તો પણ તેને અકબરનો પ્રાસાદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ન હતી. અને તેમણે અકબર શાહને પોતાનું શિર પણ નમાવ્યું ન હોતું. સર્વગુણ સંપન્ન ભાર્યાના પ્રેમાલાપની શાન્તિથી પોતાનું દુઃખ ભુલી જતા હતા. અને પોતે પોતાના કાર્યમાં કર્તવ્ય પરાયણ રહેતા હતા અને તે વિરબાળા અદ્‌ભૂત સતીત્વ ની મૂર્તિ હતી.

એક વખત અકબર ખુશ રોજના બજારમાં ગુપ્ત વેષે ભ્રમણ કરતો હતો, એવામાં પૃથ્વીરાજ ની સ્ત્રીની સ્વર્ગીય સુંદરતાનું પ્રતિબિંબ જોતાં બાદશાહ એકદમ ચમક્યો, અને તે કામાંધ-મોહિત થયો. તે પોતે પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં આવી પોતાની પાપવૃત્તી પોષવાને વિચાર કરવા લાગ્યો. તેની પાપવાસના બે પ્રકારની હતી. એક તો પોતાની પાશવિલીલા પુરી કરવી અને બીજી મેવાડની ઇજ્જત ને કલંકીત કરવી, અકબર રક્ષક ફીટી ભક્ષકનું કાર્ય કરવા તત્પર થયો. અને પોતાની પ્રજા ઉપરની જવાબદારી ભૂલી જઇ પોતે નીચ રાક્ષસી આ-કાંક્ષા પુરી કરવા ઉન્મત્ત થયો. આવા વખતે આ પવિત્ર સતીની ઇજ્જત કોણ સાચવી શકે? અને કોણ સાચવશે એ જગતનો નાથ જાણે?

બજાર પુરો થયા પછી પૃથ્વીરાજની લાવણ્યવત્તી પત્નિએ મેળામાંથી સ્વગૃહે જવા વિચાર કર્યો. જે રસ્તાથી તે આવી હતી તેજ રસ્તાથી તે જવા નીકળી, થોડી વાર ચાલ્યા પછી તેને જણાયું કે સર્વ દ્વારો બંધ છે. બહાર જવાનો કોઇ માર્ગ નથી પોતાના મનમાં અનેક જાતની શંકા ઉદ્‌ભવી. એવામાં એક તરફનું દ્વાર ખુલ્લી ગયું જેથી તે રમણી તે દ્વાર વાટે જવા તૈયાર થઇ પણ સામેથી અકબર શાહ ધીમી ગતી એ આવતો જણાયો. અકબર શાહે પોતાના બંને હાથ લાંબા કરી પોતાની ઇચ્છા જણાવી તેના તરફ ગયો. અને અનેક પ્રકારની લાલચો બતાવી, વૈભવો બતાવ્યા, કોઇ પણ જાતની લાલચ બતાવવામાં કચાશ રાખી નહીં પણ કહેવતમાં કહ્યું છે કે :—

દોહરો

સતીયા સત્ય ન છોડીયે, સત છોડે પત્ત જાય,
સત્યકી બાંધી લક્ષ્મી, જગ મીલેગી આય, ૮૮

આ સિદ્ધાંત ને મનમાં રાખીને સતી એકદમ ક્રોધાતુર બની ગઈ અને પોતે પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં સિંહણની માફક ગર્જના કરી કે ખબરદાર ! એક પગલું આગળ ભર્યું છે તો ! અને તત્કાળ પોતાની કમરેથી લટકાવેલી કટાર ખેંચી કાઢી અકબરની છાતી ઉપર ધરી ઉભી રહી અને કહેવા લાગી કે– " પ્રભુના નામથી સોગન લે કે– આજથી કોઇ પણ રમણી ને સતાવીશ નહીં. અને આવી નીચ વાસનાનો વિચાર પણ કરીશ નહીં. "

આવી સિંહણ સમી ગર્જના અને વીકરાળ ચંડીકા સમી પ્રતિભા જોઇ બાદશાહ દિગ્મૂઢ થઇ ગયો અને હિન્દુસ્તાનનો શહેનશાહ એક નાજુક સ્ત્રીના સત્ય શિયળ અગાડી લાચાર બની પરવશ થઇ ગયો. ધન્ય છે ? તે વિરાંગનાને ? આ સ્ત્રીની હકીકત ભટ્ટ કવિઓના ચરીત્રોમાં ઘણીજ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે અને તેને એક સતી અને પ્રભાવશાળી સ્ત્રી તરીકે લેખવામાં આવી છે. પણ બધી ઓરતો સરખી હોતી નથી. કોઇ કુળાંગાર પણ હોય છે. પૃથ્વીરાજના મોટા ભાઈ શક્તિસિંહને આવી ગુણવંતી ભાર્યા ન હોતી. સતિત્વનો આદર નહીં હોવાથી અગર અકબરે બતાવેલી લાલચમાં ફસાઇ જવાથી તેને અમૂલ્ય શિયળ રત્ન વેચ્યું હતું. અને તેના બદલામાં રત્નાભૂષણ લઈને પતિને ઘેર પાછી ગઇ. આ વખતે પૃથ્વીરાજના જ્યેષ્ઠ બન્ધુએ સાંભળ્યું કે સુવર્ણ અને મણીના અલંકારોથી પાપી શરીરને ખંડિત કરી પોતાની પ્રાણપ્રીયા–ગૃહલક્ષ્મી પાછી ઘેર આવે છે. પરંતુ આ શું ? આપણા ભૂષણ રૂપ[૩૯] દાઢીમૂછ કોણે ચોરી લીધા ?

આ વાર્તા વાંચક વર્ગને ખાસ જણાવવાનું કારણ એ કે અકબરની કુટીલ નિતી અને તેનું નૈતીક જીવન કેટલું પાપમય છે. તે વાંચક વર્ગ હવે વિચારી લેશે. લંબાણ બહુ થઇ જવાથી હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

પૃથ્વીસિંહની તેજસ્વી કવિતા વાંચી વીર કેશરી પ્રતાપસિંહને નવું–જીવન પ્રાપ્ત થયું, અને પ્રચંડ શત્રુના અત્યાચારનો બદલો લેવા નિશ્ચય કર્યો.

દોહરા.

કવિઓ ને છે પ્રીય કવિતા, કવિઓ તેનું પાન કરે,
એ પાન તણા રસ ને રેલાવી અન્ય જનો ના મન હરે. ૮૯

કવિઓની કલમથી ભલ ભલા પણ, શૂરવીરતા નું માન ધરે,
નિરાશામાં આશા રૂપી. દીવડું કવિતા પ્રગટ કરે. ૯૦

૩૯. દાઢી અને મૂછ ને રાજપૂતો ગૌરવનું ચિન્હ માને છે.

એવી કવિતા પૃથુજ કેરી, પ્રતાપને પણ શૂર ચડે,
એ રણવીર એ રણયોદ્ધો, વેર લેવાનો નિશ્ચય કરે. ૯૧

કવિ કલમની એ ચતુરાઈ, જેને ચહાતું વિશ્વ અરે
કહે 'ભોગી' એ ધન્ય કવિઓને, મૃતજીવન સજીવન કરે. ૯૨

આ તરફ પ્રતાપની નબળાઈનો લાભ લઇ મુસલમાનો બધા આનંદીત થઈ મોજ કરવા લાગ્યા, આ વખતનો લાભ લઇ પ્રતાપે મુસલમાનો ઉપર આક્રમણ શરૂ કરી અનેક મુસલમાનોને ભોંય ભેગા કર્યા. તેથી રાણાને કંઇ લાભ થયો નહીં અને જે મુસલમાન સેના મરી ગઈ તેના કરતાં ત્રણ ઘણી સેના પાછી આવી ગઈ. યવનોની સંખ્યા દીનપ્રતિદીન વધતી ગઇ. પ્રતાપનું ફરીવાર આક્રમણ થતા યવનોએ પ્રતાપને પકડવા પુંઠ પકડી, અને નદી, જંગલ, પહાડોમાં ગોઠવાઈ ગયા. આટલી બધી યવન સૈન્ય છતાં પ્રતાપનો વાંકો વાળ કરી શક્યા નહિ, અને જ્યારે લાગ મલતાં પ્રતાપે યવનો પર છાપો મારી ઘણા યવનોને યમદ્વાર પહોંચાડી દીધા. આખરે સાધન વગર પ્રતાપ હતાશ થવા લાગ્યો. અને પોતાની ધીરજ ખુટવા લાગી. ખાવાં પીવાંના પણ સાંસાં પડવા લાગ્યા.

છપ્પો

શું વિધીના ખેલ સમજ નહિ તેની પડતી
પ્રતાપને કઈ દશાઓ આવી નડતી
શુરવીરતાની છાપ, જરી નહિ તો ભૂંસાતી
અનેક ભોગવે કષ્ટ છતાં ન છાતી ગભરાતી
દુઃખ સુખમાં પ્રતાપ તો પાછો જરી પડતો નથી
કહે ભોગી રણવીર નમતુ જરી દેતો નથી. ૯૩

છપ્પો

ધન્ય વીર પ્રતાપ ખરેખર ટેકજ રાખી
શાહ અગાડી ભલભલા પણ ગયા જ થાકી
નહિ સાધન વૈભવ નહિ ખાવા પીવા
તજ્યા રાજ્ય ને પાટ દેશનો ઉદ્ધાર કરવા
સ્વમાન સાચવવા પ્રતાપ બહાદુર થઈને તુ ફરે
કહે ભોગી પ્રતાપને આગળ વિધી શું કરે. ૯૪

આવી સ્થિતીમાં રાણા પ્રતાપ ઘણી જ શોચનિય દશામાં આવી પડયાં, શું કરવું પોતાની કરેલી તપશ્ચર્યા અને કરેલી મહામહેનત અને શાહ અકબર સામે કરેલી વીરતા ભરી યુદ્ધની ઘોષણા, એવા વીર પુરૂષને આજે ખાવા, પીવા, ઓઢવા, પાથરવાના સાંસા પડવા લાગ્યા. કયાં રાજ્ય વૈભવ ભોગવનાર, દેવ જેવો મહા પુરૂષ? કયાં આજે તેનુ ભાવી ? પણ વિધીની કળા અકળ છે. જ્યારે કુદરત પુરેપુરી કસોટી કરે ત્યારે સત્ય અને ધીરજની કીંમત થાય છે. માટે ભાવી શું કરે છે તેની ગતીની કોઇ પણ વ્યક્તિને માલુમ પડતી નથી એતો ફક્ત જ્ઞાની જાણે.

દોહરો

શું કર્યું જો આ કર્યું એ માનવી મીથ્યા બકે
ઈશની આજ્ઞા વગર નવ પાન પણ હાલી શકે. ૯૫

આખરે પ્રતાપ રાણા ઘણાજ નિરાશ થયા. અને પોતે પોતાની માતૃભૂમિને છેલ્લા દર્શન કરી અને પોતાના સરદારોની આખરી વિદાય લઇ પોતે જંગલમાં સિંધ તરફ જવાના વિચાર પર આવ્યાં. તે વખતે એક મર્દ નવયુવાન સાચો રાજય સેવક, જૈન, અને વિરતામાં અજોડ, વીર મંત્રી ભામાશાહ મહારાણાના ચર્ણોમાં પડયો, અને કહે છે કે અન્નદાતા! આપનાથી મેવાડને મુકીને નહિ જવાય. આવી રીતે ભામાશાહ કર જોડી મહારાણાને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. અને કહેવા માંડયા કે અન્નદાતા! દુનિયા ભલે રસાતાલ થાય. કરોડો મનુષ્યો ભલે મરે, પરંતુ મહારાણા પ્રતાપનો વાંકો વાળ પણ ન કરે. આપ તો અમારા શીરતાજ છો, મેવાડના દેવ છો, હિંદુ અને જૈન ધર્મના રક્ષણહાર છો, આપ જાવો તો અમારે પણ આ જગતમાં શું મોહું લઇ ફરવાનું રહ્યું. જ્યાં આપ ત્યાં હું. રાણા પ્રતાપ કહે મંત્રી ભામાશાહ! શું કરૂ કોઈ જાતના સાધન વગર દુશ્મનોનો સામનો શી રીતે કરવો અને હાલમાં તમે મેવાડની તેમજ મારી સ્થિતી તો જાણો છો. તો કેવી રીતે ટકી શકાય.

રાણા પ્રતાપ ને ભામાશાહનો વાદવિવાદ.

પ્રતાપઃ—ભામાશાહ તુજ વાત સુણીને, અંતર તો વીંધાય ખરે,
મેવાડની આજ જોઇ દશા, અગ્નિ સમ જ્વાલા જળે,
નથી સુજતું કે શું કરવું, વિધી જ્યાં અવળી જ પડે,
એવી સ્થીતિમાં કહો ભામાશાહ, પ્રતાપ એકલો શું કરે. ૯૬

ભામાશાહઃ—અન્નદાતા છો મેવાડ કેરા, સાચા શીરતાજ શોભો છો,
અનેકના છો સ્વામી રાણા, સત્ય નિતીના સહાયક છો,
જરૂર કરશે સહાય પ્રભુ, આશા પ્રભુની તજશો નહિ,
ભામાશાહની વિનતી સુણી, મેવાડ છોડી જશો નહિ. ૯૭

પ્રતાપઃ—નથી વૈભવ નથી લક્ષ્મી, નથી ખાવા અને પીવા,
બાળક મારા ટળવળતા એ, દુઃખ કહો કયાં સુધી જોવા,
પોચ્યું ત્યાં સુધી ધીરજ ધારી, દુશ્મન સામે ટકી રહ્યો,
પ્રતાપના જીગરની માંહી, આજે વિચાર જુદો જ થયો. ૯૮

ભામાશાહઃ—મરદ બની હતાશ થાવ તો, કહો મરદ તેને કોણ કહેશે,
ભવિષ્યની પ્રજા બિચારી, ધડો તમારો શું લેશે !
કાયર બની જવાજ ચાહો, એ પ્રતાપને શોભે જ નહિ,
અનેક વિપત્તીમાં પોતે, પ્રતાપ કાયર બનશે નહિ. ૯૯

પ્રતાપઃ—નથી જોઇતો વૈભવ મારે, નથી ભોગવવા ભોગ જરી,
વિલાસની ઇચ્છા નથી, દેશ દાઝ હૈયે પ્રસરી,
દેશ દાઝને માટે પ્રતાપ, પ્રાણ પોતાનો ત્યાગ કરે,
મરતાં તક રાણો પ્રતાપ, શાહનો ગુલામ નહિ બને. ૧૦૦

ભામાશાહઃ—પ્રતાપ જ્યારે કાયર બનશે, ત્યારે મેવાડ જાશે રંડાઇ,
કોને આશરે જીવશે મેવાડ, કરો વિચાર દીલની માંહી,
કાયર બનીને ભાગી જાશો તો, અકબરશાહ બહુ ફૂલાશે,
મેવાડના ઇતિહાસના પાને, પ્રતાપ કાયર લેખાશે. ૧૦૧

પ્રતાપઃ—કહેવું તમારૂ ખરૂ છે મંત્રી, પણ ધન વગર કહો શું કરૂં,
લશ્કરની ભરતી માટે પણ, કયાંથી વસ્તુ પુરી જ કરૂં,
એક વખતનો પ્રતાપ રાણો, આજે પ્રતાપ છે ભિખારી,
ભાગ્યદશા ભામાશાહ મારી, હવે જૂઓને પરવારી. ૧૦૨

ભામાશાહઃ—સાચો જૈન તો રાણાજીની, કદી આબરૂ ખોશે નહિ,
માલીકની ઇજ્જતની ખાતર, પ્રાણુની પરવા કરશે નહિ,
નિમકહલાલી એમે બતાવી, કંઇક જૈનોએ નામ કર્યાં,
મંત્રી ઉદયન, વસ્તુ, તેજપાળ, જેવાએ મંત્રી પદ ધર્યાં. ૧૦૩

એ જૈનોનો હું છું બાળક, આપ ચર્ણોનો દાસ સદા,
ભામાશાહની વિનતી રાણા, રાખોને જરી માન્ય સદા,

જે વસ્તુ જોઇએ આજે, તે વસ્તુ હું આપું છું,
મેવાડના ઉદ્ધારને માટે, સર્વસ્વ હું અર્પું છું. ૧૦૪

બાર વરસ લગી લડાઇ ચાલે, ત્યાં લગી ધન ખૂટશે નહિ,
પચ્ચીસ સહસ્ત્ર સૈનિકોને, અન્નનો ટોટો પડશે નહિ,
લડાઈની સામગ્રી પુરી, અન્નદાતા બધી પુરી કરૂં,
ભામાશાહની બધી મિલ્કત, મેવાડના ચર્ણોમાં ધરૂં. ૧૦૫

પ્રતાપ:—ભામાશાહ તું શું બોલે છે, તેની સમજ મને પડતી નથી,
પ્રતાપની પ્રતિજ્ઞા એ છે, કે કોઈનું દાન લેતો નથી,
ભૂખે મરશે ને રખડશે, ટેક પોતાની છોડશે નહિ,
પ્રજાના પૈસા લઇને, રાણો ઈજ્જત ખોશે નહિ. ૧૦૬

ભામાશાહ:—મારી મિલ્કત નથી સ્વામી, એ મિલ્કત તો રાજ્યની સહી,
રાજ્ય તણી સેવા કીધી, વડીલોએ પ્રેમે રહી,
રાજ્ય તણીએ મિલ્કત ભેગી, આપ રાજ્યની ભેગી થઈ,
મેવાડની માલીકોની છે, ભામાશાહની મિલ્કત નહિં. ૧૦૭

નથી આપતો સ્વામી તમને, આપુ મિલ્કત મેવાડને,
મ્લેચ્છનું પાણી ઉતારવાને, આપુ મિલ્કત મેવાડને,
નિમકહલાલી બજાવવાને, આપું મિલ્કત મેવાડને,
રાણાજીની ખાતર મારો, આપું પ્રાણ મેવાડને. ૧૦૮

સેવાભાવી કહે ભામાશાહ, સેવા રાણા કબુલ કરો,
મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવાને, સૈન્ય હવે ભેગુ કરો,
કરોડોની મિલ્કતને રાણા, મેવાડ ખાતર ફના કરો,
ભામાશાહની કિંચીત સેવા, રાણાશ્રી ચર્ણેજ ધરો. ૧૦૯

પ્રતાપ:—ધન્ય ભામાશાહ જૈન સાચો તુ, નામ ખરેખર દીપાવ્યુ,
નિજ જનેતાની શોભાને, નામ સેવાથી સોહાવ્યું,
મેવાડ પર તારી પ્રીતી જોઇ, રાણો વાત સ્વીકાર કરે,
કહે ભોગી ધન્ય ભામાશાહ, તુજ ટેક થકી મ્લેચ્છ થરથરે. ૧૧૦

આ પ્રમાણે ભામાશાહની હૃદય ભરી લાગણી જોઈ રાણાજીએ પોતાનો વિચાર ફેરવી ફરી પાછા યુદ્ધ કરવાનું નક્કી કર્યું. અને ભામાશાહની સલાહથી તેમજ પોતાની વીરતાથી હજારો શૂરવીર રણયોદ્ધાઓ તૈયાર કર્યા. અને હથી-

ચારની સામગ્રી તૈયાર કરી લગભગ પચીસ હજાર સૈન્ય લઇ પ્રતાપે ફરી બાદશાહી ફોજ ઉપર છાપો મારવો શરૂ કર્યો. રાણાજીની અપૂર્વ તપશ્યાની ભક્તિ વડે ભાગ્યદેવી સાહય થવા લાગી.

કર્નલટોડ પણ પોતાના "રાજસ્થાની ઇતિહાસમાં" લખે છે કે વીર ભામાશાહે એટલું બધું ધન આપ્યું કે ઓછામાં ઓછા પચીસ હજાર સૈનિકોને બાર વરસ સુધી હથીઆર, ખોરાક વિગેરે પુરેપુરી રીતે ચાલી શકે તેટલું ધન રાણા પ્રતાપના ચર્ણોમાં ધર્યું હતું. ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! આવા વીર સાચા જૈન ભામાશાહને ! આનું નામ જ માતૃભક્તિનો પ્રેમ, સદ્‌ભાવ, ત્યાગ, સ્વમાન, નિમકહલાલી, અને મનુષ્યપણામાં રહેલી અપૂર્વ ત્યાગની ભાવના !

રાણા પ્રતાપે સઘળી જાતની તૈયારી કરી અને જૂજ વખતમાં જ અકબર સેનાપતી શાહબાજખાંના સૈન્ય ઉપર સીંહનાદ કર્યો. અને તેના લશ્કરને છીન્નભીન્ન કરી નસાડી મુકયું આ પ્રમાણે ભયંકર યુદ્ધ કરી રાણાજીએ બત્રીસ કિલ્લાઓ પોતાને સ્વાધીન કર્યા. તેમજ રાજપુત કુળકલંક અભિમાની માનસિંહના બાહુબળનો અભિમાન ઉતારવા માટે રાણાજીએ અંબરના રાજ્ય પર આક્રમણ કર્યું. ત્યાં સુપ્રસિદ્ધ વાણીજ્ય સ્થાન માલપુરનો નાશ કરી પોતાના રાજ્યમાં પાછા આવ્યા તે પછી થોડા વખતમાં ઉદયપુરને પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધું. આ નગર જીતવામાં રાણાને વધારે પરિશ્રમ કરવો પડયો નહી. કારણ કે શત્રુઓ સંગ્રામ કર્યા વગરજ પલાયન કરી ગયા હતા.

આખરે બાદશાહ અકબરે પ્રતાપસિંહને શાન્તિ ભોગવવા દીધી પણ રાણાજી આ કાર્યથી પ્રસન્ન થઇ શકે ખરા ? પ્રતાપને હજી મનમાં ખટકતું હતું કે બાદશાહને તેના કૃત્યનો બદલો હજુ બરાબર આપી શકયો નથી. જેના લીધે એ જંગલો, પહાડો, ભુખ, દુઃખ, વૈભવોનો ત્યાગ બાળબચ્ચાંઓને પણ દુઃખી કરીને જે પરિશ્રમ વેઠયો તેનો બદલો કિંચીત પણ બાદશાહને આપી શકયો નહી. તેથી તેની તબિયત બેચેન રહેવા લાગી. પરંતુ ચિત્તોડનો કિલ્લો હજી પ્રતાપના તાબામાં આવ્યો ન હતો, અને ચિત્તોડની પ્રતિજ્ઞા તેના હૃદયને ભાલાની સમ ભોંકાતી હતી આથી ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર ન થઇ શકવાથી રાણા પ્રતાપની બેચેની વધતી ગઇ. હવે રાણા પ્રતાપ વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશ્યા તેથી યુવાનીનો ઉત્સાહ મંદ થવા લાગ્યો. અને પોતાની નબળાઇ ઉપર હજારો ધિક્કાર આપવા લાગ્યા, જે ચિત્તોડને માટે મેં મારૂં તન, મન, ધન, પ્રાણ અને સર્વદા સમર્પણ કર્યું છતાં તે ચિત્તોડનો મારા હાથે ઉદ્ધાર ન થયો, એજ એમના આત્માને ડંખતુ હતુ. એ ચિંતામાંને ચિંતામાં રાણાજીને મૃત્યુ નજદીક આવતું હોય તેમ ભાસવા માંડયું.

" ચિત્તોડ માટે અપાયેલા આત્મ બલિદાનો "

બાપા રાવલે મૌર વંશના, માન રાજનો મુગટ લહી,
નિજ શિર પર ધારણ કરતો, સૂર્યવંશીની શોભા મહી,
વીર સમરસિંહ યવન હાથથી, ભારત નો ઉદ્ધાર કરવા,
નિજ પ્રાણનું આપી બલિદાન, ગયા શિવ સુંદરી વરવા. ૧૧૧

વીર પૃથુએ કીધી અવધી, જેની વીરતાનો પાર નહીં,
ચિત્તોડ માટે આપી બલિદાન, યશ કીર્તિ જેની જામી રહી,
દ્વાદશ પુત્રો રાણા લક્ષ્મણના, ચિત્તોડ માટે પ્રાણ ધર્યા,
દેવી ચામુંડાના ખપ્પર, રૂધીર થી એવી રીતે ભર્યા. ૧૧૨

વળી દેવલપતિ વાઘજી જયમલ, પત્તે પત્તેની માતા ખરી.
તેઓશ્રીની વીર વધૂએ ચિત્તોડ માટે ખુબ કરી,
આ મેઘ માલાને લક્ષાવીધી, વીધૂત કારણે છીન્નભીન્ન થાય,
ચિત્તોડની અધિસ્ટાયી દેવી, આજ ખરેખર બદલાઈ જાય. ૧૧૩

દુશ્મન બીકે નિર્બળ ઉદયસિંહ, ચિત્તોડ ત્યાગી નાસી જાય,
હાહાકાર ત્યાં તો વરતાયો, ચિત્તોડ આફતથી ઘેરાય,
અનેક અણમોલ યોદ્ધાઓએ, ચિત્તોડ માટે પ્રાણ ધર્યા,
કહે ભોગીલાલ ભાગ્યના પાસા જુઓ કેવા અવળાજ પડયા. ૧૧૪

આવા આવા વિચારો રાણા પ્રતાપને ચિત્તોડના અપાયેલા ભૂતકાળના આત્મ બલિદાનો યાદ આવવા લાગ્યાં, તેમ તેમ તેની તબિયત પર ઘણીજ માઠી અસર થવા લાગી, પ્રતાપરાણાની તબીયત તદ્દન હતાશ અને ઘણી જ અશક્ત થઇ ગઈ છતાં તેમના નેત્રો, તેમનું હૃદય અને માતૃ-પ્રેમ તો તેમની અંતીમ સુધી એવોને એવો અણનમ જ રહ્યો હતો.

મહારાણા એક સાધારણ [૪૦]પર્ણકૂટીમાં સુતા હતા. આગળ પાછળ બધા રાજ્યના સ્તંભ ગણાતા સરદારો ઉભા હતા, જ્યારે પ્રતાપના હૃદયમાંથી નિશ્વાસ નિકળ્યો ત્યારે દરેક સરદારોના મન દુઃખીત થયા અને દરેકના આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા માંડી. થોડી વાર પછી સાલુમ્બ્રાપતિએ પુછ્યું કે મહારાણાશ્રી, " આપ કયા દારૂણ દુઃખથી પીડીત છો ? અને આપની

૪૦. મહારાણા પ્રતાપની પર્ણકૂટીની જગ્યા પર હાલમાં સરોવર તટપર સંગેમરમરના મહાલયો શોભી રહ્યા છે. આ મહાલયો મેવાડની અધોગતિમાં બાંધવામાં આવ્યા હતા, આવા સમયમાં પણ આવા મહાલયો બંધાવી શકાયા તે પરથી વિદિત થાય છે કે મેવાડની સંપત્તિ અગાધ હતી.

શાન્તનો ભંગ શાથી થયો ? ” ત્યારે મહારાણા પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે “ સરદારો, મને એક વાતનું દુઃખ થાય છે કે મારા હાથે ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર ન થયો, સરદારો ! પ્રતિજ્ઞા લ્યો, કે હમારો પ્રાણ જશે તો પણ અમારી માતૃભૂમિ શત્રુના હાથમાં જવા દઇશું નહીં. અને મારો પુત્ર [41]અમરસિંહ તમારો ભવિષ્યનો મારા પછીનો રાણો થશે તે મારા જેટલું કષ્ટ સહન કરી નહી શકે અને વૈભવ વિલાસનો ભોગી બનશે, કારણ કે અમરસિંહ આ પર્ણકૂટીમાં આવતાં પોતાની પાઘડી ઉતારવી ભૂલી ગયો અને પાઘડી પર્ણકૂટીમાં ભરાઇ ગઇ તેથી આ સ્થાન પર મોટા મોટા રમણીય મહેલો અને વિલાસના સાધનો થશે.” આ વાત કરતાં કરતાં પ્રતાપનું હૃદય ગંભીર બની ગયું અને દીર્ઘ શ્વાસ લીધો ને બોલ્યા, “ અહીંઆ પર્ણકૂટીઓના બદલે રમણીઓના મહાલયો બની જશે. મેવાડની દુર્દશા ભૂલી જઈ અમર અહીંઆ અનેક જાતના ભોગ વિલાસો ભોગવશે. તેનાથી આ કઠોર વૃતનું પાલન થશે નહીં. અફસોસ ! અમરસિંહ વિલાસી હોવાથી સિસોદીયાના કુળગૌરવનો નાશ થશે. જે ટેક અને સ્વમાનને ખાતર મેં પચીસ પચીસ વરસ પહાડો અને જંગલોમાં કાઢયા, અનેક જાતના આત્મબળીદાનો અને રૂધીરો વહેવડાવ્યાં તે બધી વસ્તુનો વિચાર અમરસિંહના હદયમાં થશે નહી. અને પોતાના સુખને માટે પોતાના સ્વમાનને તિલાંજલી આપશે. અને તમો બધા સરદારો તેનું અનુકરણ કરી મેવાડની આબરૂને કલંક લગાડશો. ” પ્રતાપના આ વચન પુરાં થતાની સાથે જ બધા સરદારો એકે અવાજે બોલ્યા કે “ મહારાજ ! અમો બાપ્પારાવલના પવિત્ર સિંહાસનના સોગન ખાઇને કહીએ છીએ કે જ્યાં સુધી અમારાસાંથી એક પણ માણુસ જીવીત રહેશે ત્યાં સુધી મેવાડની ગએલી સ્વાધિનતાનો ઉદ્ધાર કરીશું. અને મરતાં સુધી મેવાડની આબરૂને કલંક લગાડવા દઇશું નહી. ” આવા સંતોષકારક વચનો સાંભળી રાણાજીનો આત્મા પ્રસન્ન થયો. અને સર્વ શંકાઓનું નિવારણ થઇ ગયું. પોતે આનંદની સાથે આ સંસારમાંથી અલૌકીક જીવન જીવી અને કીર્તિ મેળવી દેહનો ત્યાગ કર્યો સંવત. ૧૬૫૩ ઇ. સને ૧૫૯૭ માં પ્રતાપ રાણાએ દેહ ત્યાગ કર્યો.

છપ્પો

ગયો વીર નર એક, જગતના દીલ ડોલાવ્યા,
માતૃભૂમિ ને માટ, અનેક રૂધીર વહેવડાવ્યા,
તજી વૈભવ વિલાસ, ન પરવા તેની કરતો;
ખરો વીર રાજપુત, દેશની દાઝજ ધરતો,

૪૧. સંવત્ ૧૬૫૩ માં ઇ. સને ૧૫૯૭ માં અમરસિંહ રાજ્યસિંહાસન પર બેઠા હતા.

એવો વીર પ્રતાપ તો, કીર્ત્તિ સુંદરી વરી ગયો,
કહે 'ભોગી' સૂર્યવંશમાં, દેવ સમ પોતે થયો. ૧૧૫

છપ્પો

ખરો રણવીર એજ કે, જેને મ્લેચ્છ ધ્રુજાવ્યા,
ધરી ઢાલ તલવાર, અનેકના માન મુકાવ્યા,
ધરે નહી દીલ બીક, મસ્ત થઇ પોતે ફરતો
દઈ દુશ્મનને ત્રાડ, સિંહ સમ બનીને ઘુમતો
અકબર શાહ સમજી ગયો, રાણો જીતવો સ્હેલ નથી
પણ કહે 'ભોગી' મોત આગળ કોઇનું ચાલતું નથી ૧૧૬

છપ્પો

સ્વમાન માટે જુઓ, વૈભવ વિલાસ વિસાર્યા.
માતભૂમિને માટ, અડગ જેને વૃત ધાર્યા.
નિજ કુટુંબને સાથ લઇ, વન વન તે ભટક્યો.
છતાં દુશ્મનની સાથ, કદિ ન યુધ્ધે અટક્યો.
ધન્ય રાણા પ્રતાપને, ધન્ય તેની વીરતા.
કહે 'ભોગી' ધન્ય રાણાને, જેની અજબ શૂરવીરતા ૧૧૭

છપ્પો

ગોઝારા તું કાળ, દયા નહી દીલમાં ધરતો,
થઇ દયાહીણ કાળ, કંઇકને તુજ ચગદતો,
રાણા હોય કે રાય, નહીં પરવા તું કરતો,
આવે લેવા જેને તું, તેને જરૂર લઈને જાતો,
ફટફટ ભુંડા કાળ તું, જગતનું તેજ લઇ ગયો,
કહે 'ભોગી' એ કાળમાં, પ્રતાપ પણ સપડાઇ ગયો, ૧૧૮

ભારત માતાનો, સ્વમાની, નિડર અને વીર યોદ્ધો જગતના તકતા પરથી પ્રભુના દરબારે ગયો, પણ પોતે એવી કીર્તિ મૂકી ગયો છે કે જે આજે જગતના મેદાનમાં સૌ કોઇના મનમાં વસી રહેલ છે–હસી રહેલ છે.

જેની નિડરતાની, જેના વચનની અને જેની માતૃભૂમિની ભક્તિ પર અનહદ મમતા એ ભારતી મૈયાનો લ્હાવ સૂર્યવંશનો તેજસ્વી કોહીનૂર રાણો પ્રતાપ આજે પોતાની ફરજ બજાવી જગતને પોતાની શુદ્ધ ભાવના રૂપી પોતાની અવિચળ કીર્તિનો વારસો મુકી ગયો છે. ધન્ય છે ! એવા વીર પુરૂષને ! જેને જગતને માટે જીવી જાણ્યું, તેમજ મરી પણ જાણ્યું. પ્રભુ એવા ભાગ્યશાળી ભડવીર આત્માને પરમ શાન્તિ અર્પો !

પ્રકરણ ૯ મું.

જૈનોનો શિરોમણી વીર ભામાશાહ

દોહરા

ભામાશાહ ભડવીર, સાચો સેવક મેવાડનો,
ભાગ્ય વિધાયક તું, ધન્ય ! ધન્ય ! ભામાશાહ. ૧૧૯

વૃદ્ધ છતાં યુવાન સમ, દેતો તું પડકાર,
દુશ્મનને હંફાવતો, ધન્ય ! ધન્ય ! ભામાશાહ. ૧૨૦

જૈન કોમમાં જન્મીયો, કીધુ અમર નામ,
કુખ દીપાવી જનુની તણી, ધન્ય ! ધન્ય ! ભામાશાહ. ૧૨૧

" વીર ભામાશાહની માતૃભક્તિ "

જગતમાં ઘણા મનુષ્યો જન્મે છે અને મરે છે. પણ તેઓના જીવન એવાં હોય છે કે તેઓને જગતમાં કોઇ જાણી શકતું નથી તેમજ ઓળખી શકતું નથી એવા મનુષ્યો માટે કાંઇ લખવાનું હોતું જ નથી. પણ જ્યારે શૂરવીર અને વીર પુરૂષો પોતાની ફરજ સમજીને કર્તવ્ય પરાયણ થાય છે ત્યારે જ મનુષ્યના જીવનની કિંમત થાય છે. અને તે કિંમત આજે જગતના ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરોથી લખાએલી છે અને તે વીર ભામાશાહની, અને તે પણ એક જૈનની.

મેવાડ જેવા રળીઆમણા દેશમાં જ્યાં રાણા પ્રતાપ જેવો વીર રાણો રાજ્ય કરતો હોય, જ્યાં વાઘ, બકરી એક આરે પાણી પીતા હોય, જેનો એક સરખો ન્યાય, પોતાની માતૃભૂમિ માટે જેની જબર ટેક, પ્રેમ અને ભાવના, વળી પુરે-પુરો સંત, ચારિત્રવાન, વૈભવમાં સાદાઇ, શૂરવીરતામાં સીંહ સમાન, દુઃખીઆનો સેવક, જાણે ધર્મરાજનો અવતાર તેવા મહાપુરૂષ મહારાણા પ્રતાપના મહામંત્રી હતા. તેઓનું નામ ભામાશાહ, જ્ઞાતે જૈન હતા, ધર્મ અને કર્તવ્ય પરાયણ હતા, શ્રી જીનેશ્વર ભગવાન પર જેની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, જેના રગેરગમાં ગુરૂભક્તિ વ્યાપી રહી હતી, વળી નિમકહલાલ હતા, નિતિ, સંયમ, અને ચારિત્રમાં સાચાસંતને શરમાવે તેવા હતા, શૂરવીરતામાં જાણે ભલભલા ક્ષત્રિયોનો મુકાબલો કરે તેવા હતા, પોતે વૃદ્ધ અને પાકટ ઉંમરના હતા. જેની મૂછો ચાંદીના પતરા જેવી સફેદ શોભી રહી હતી. જેના મ્હોંનો ચહેરો સિંહ જેવો ભાસતો હતો. જેના નેત્રો ચમકતા રોણકદાર હતા, છતાં પણ પોતે

मेवाडना अणमोल जवाहिर याने आत्मबलिदान.

हीन्दुसूर्य महाराणाजी श्री प्रतापसिंहजीके सनमुख-
देशभक्त दीवान भामाशा अपनी संपती नजर कर रहे हैं

सूर्यवंशी कुळशिरोमणी महाराणा प्रताप ज्यारे मेवाडनो त्याग करी चाल्या जवानी तैयारी करे छे, ते वखते जैन कुळशिरोमणी वीर भामाशाह पोतानी तमाम मिलकत समर्पण करी मेवाडना सेवा बजावे छे.

નવયુવાનને શોભે તેવા કાર્ય કુશળ હતા. જેની બુદ્ધિની પ્રસંશા દિલ્હી અકબરના દરબારમાં થતી હતી. જેની શક્તિથી શાહ અકબર હતાશ થઇ ગયો હતો, આવા અનેક ગુણોથી સુશોભીત એવા મહાપરાક્રમી મહારાણા પ્રતાપના વિશ્વાસુ મહામંત્રી વીર ભામાશાહ જ હતા.

રાજ્યમાં પણ શી વાત! ન્યાય લેવો હોય તો પણ ભામાશાહ, પંચાત કરવી હોય ત્યાં પણ ભામાશાહ. આખી મેવાડને વીર ભામાશાહ માટે સંપૂર્ણ માન હતું. તેમના હુકમનો કોઇ પણ અનાદર કરી શકતું ન હતું. અરે! કોઈ કરતું જ ન હતું.

મહારાણા પ્રતાપ પણ ભામાશાહને પૂછીને તેની સલાહ સિવાય એક પણ પગલું આગળ ભરતા નહીં. રાજકાજ અથવા ઘરકાજ કે ગમે તેવી મુત્સદ્દી-પણાની વાતમાં ભામાશાહ અગ્રસ્થાન ભોગવતા હતા. ભામાશાહ રાણા પ્રતાપનો જમણો હાથ હતો, મેવાડનો સાચો કોહિનૂર એ જૈન હતો.

એક વખત મેવાડમાં ચિત્તોડનો કિલ્લો અણમોલ હતો, જેની વિશ્વમાં જોડી મળે નહીં, તે કિલ્લો રાણા પ્રતાપસિંહના પિતા પાસેથી અકબરશાહે છીતી લીધો હતો. આ વખતે એ કિલ્લાને માટે રાણા પ્રતાપના હૃદયમાં અગ્નિની જ્વાલા જલી રહી હતી. અને તે પાછો મેળવવાની ચિન્તામાં તેમને રાત દિવસ ચેન પડતુ ન હતું. છેવટે ઘણો જ વિચાર કર્યા બાદ પોતે પોતાના આખરી વિચારના પગલે ચાલવાનું નક્કી કર્યું અને તેણે તેજ વખતે બહુજ સખત અને કડક પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી કે તેમાં તેમની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા એ હતી કેઃ—જ્યાં લગી ચિત્તોડનો કિલ્લો પાછો ન મલે ત્યાં લગી બ્રહ્મચર્ય પાળવું. બીજી, ઘાસની પથારીમાં સુવું. ત્રીજી, મૂછ તથા દાઢી બોડાવવી નહિ. અને છેલ્લી પ્રતિજ્ઞા એ હતી કે કોઈ પણ જાતના ધાતુના વાસણમાં ભોજન લેવું નહિ. આવી ઘણી જ વિકટ પ્રતિજ્ઞા મહારાણા પ્રતાપે ચિત્તોડ માટે લીધી હતી. તે વખતે મહામંત્રી વીર ભામાશાહને મનમાં ઘણું જ દુઃખ થયું અને દરેક સામંતો આગળ પોતે પોતાની દુઃખી વાણીથી વિનંતી કરી કેઃ—આપણા અન્નદાતા જ્યારે આવી સખત પ્રતિજ્ઞા લે, દુનિયાના સર્વ વૈભવ વિલાસનો ત્યાગ કરે ત્યારે આપણાથી વૈભવ વિલાસ, મોજશોખ, કેવી રીતે ભોગવી શકાય. માટે આપણે બધા સામંતો પણ તેવી પ્રતિજ્ઞા લો, કે જ્યાં લગી મહારાણા પ્રતાપ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળશે ત્યાં લગી અમો પણ મહારાણાએ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળીશું. અને તેજ વખતે દરેક સામંતોએ એ જૈનવીર ભામાશાહના કહેણ ઉપર પ્રતિજ્ઞા લીધી. અહાહા. કેવી મહારાણા તથા મેવાડ પ્રત્યે વફાદારી!

જ્યારે આ પ્રમાણે દરેક મેવાડી સરદારો, શૂરવીરોએ, અને માતૃભૂમિ પર પ્રેમ ધરાવનારાઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યારે જ ભામાશાહના હૃદયને શાન્તિ થઇ.

છપ્પો

સાચો જૈન તો એજ કે, બીજાને સુખી કરતો,
સાચો જૈન તો એજ કે, બોલેલું કદિ ન ફરતો.
સાચો જૈન તો એજ કે, સદા શૂરવીર થઈ રહેતો,
સાચો જૈન તો એજ કે, કદિ નહિ પીઠને ધરતો,
એવો સાચો જગતમાં, ભામાશાહ જૈન થઇ ગયો.
કહે ભોગી ધન્ય ભામાશાહ, નામ અમર મૂકતો ગયો. ૧૨૨

મનહરછંદ.

તજી વૈભવ વિલાસ, ધરી દીલ દેશ દાઝ.
એવો વીર જગમાંહી, ભામાશાહને જાણીએ. ૧૨૩

માતૃભૂમિ તણો પ્રેમ, રાખી જેણે દિલનેમ,
એવા નરવીરને તો, ઘડી નહી ભૂલીએ. ૧૨૪

મેવાડ ભૂમિને કાજ, સર્વસ્વ સમર્પ્યું સાજ,
હતો વૃદ્ધ છતાં પણ, યુવાન તો જાણીએ. ૧૨૫

કહે જૂઓ ભોગીલાલ, ધન્ય એ મેવાડબાળ,
વીર ભામાશાહને તો, અહરનીશ સંભારીએ. ૧૨૬

જ્યારે ભામાશાહના આત્માને પોતાના મેવાડી ભાઇઓની લાગણી અને પ્રેમ પોતાના પ્રત્યે જાણી, પોતાને ઘણોજ આનંદ થયો. હવે વીર ભામાશાહ વૃદ્ધ ફીટી યુવાન થયો, અને દરેક કાર્યમાં ઉત્સાહ પૂર્વક પોતાના માલીક અને માતૃભૂમિ માટે રાતદિવસ અથાગ પરિશ્રમ વેઠવા માંડયો.

આ તરફ દિલ્હીમાં અકબરશાહે રાણા પ્રતાપને હરાવવા અને નસાડવા માટે લાગ શોધવા માંડયો, અને પોતે ઘણો જ વિચાર કરી પોતાના તમામ લશ્કરની સાથે પોતાના પુત્ર સલીમની (શાહજાદાની) આગેવાની નિચે રવાના કર્યા. અને સેનાપતિ તરીકે રાજા માનસિંહને મોકલ્યો.

શાહ અકબરની ફોજ, જોઇને ધરણી ધ્રૂજે,
ઘણા રાજા મહારાજા શાહના ચર્ણો પૂજે. ૧૨૭

ભાલા ને તલવાર, વળી તોપો પણ ઝાઝી,
કરી દુશ્મનનો નાશ, સલીમ થાય રાજી. ૧૨૮

સલીમને માલુમ નહિં, જીત થવી મુશ્કેલ છે.
કહે ભોગીલાલ, પ્રતાપને નમાવવો નહીં સ્હેલ છે. ૧૨૯

આ પ્રમાણે લાખોની સંખ્યામાં લશ્કર, હાથી, ઘોડા, તોપો વિગેરે મેવાડ પર આક્રમણ કરવા કૂચ કરતું આગળ ધપે આવ્યું, તે વખતે ભામાશાહને ખબર પડી કે શત્રુનું લશ્કર આવ્યું. આ વખતે વિચારશીલ જૈન ભામાશાહ થયો. ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને રાણાજીની પાસે આવી વિનયપૂર્વક નમન્ કરીને કહેવા લાગ્યો કે સ્વામી, ઉઠો? ઉઠો? તૈયાર થાઓ, મેવાડને સ્વતંત્ર કરવાનો વખત આવી લાગ્યો છે. માટે હાથમાં લ્યો હથીઆર અને કરો શત્રુનો સંહાર.

પ્રતાપને પણ પોતાની માતૃભૂમિ તથા ભામાશાહની દેશપ્રત્યે અચળ વફાદારીથી તેના આત્માને બમણો જોશ આવ્યો, અને પ્રતાપે પણ ભામાશાહને હુકમ આપ્યો કેઃ—ભામાશાહ, આપ પધારો, અને લશ્કરને તૈયાર થવા હુકમ આપો. અને ગામમાં દાંડી પીટાવો, અને બધા રાજ્યમહેલના ચોગાનમાં ભેગા થાઓ.

દોહરો

અશ્વ પર સ્વાર થઈ, ભામાશાહ તો નિકળે,
મેવાડ નો એ મહારથી, મસ્તાન થઇને સંચરે, ૧૩૦
દાંડી પીટાવે જોશમાં, લશ્કર બધું ભેગું કરે,
આવે પ્રતાપ ચોગાનમાં, સૌ પ્રેમથી વંદન કરે, ૧૩૧
બાવીસ હજાર લશ્કર તણી, સંખ્યા બધી ભેગી થતી,
મેવાડના ઉદ્ધાર માટે; ઉર્મી હૃદયની છલકતી. ૧૩૨

ભામાશાહ બધાને સમાચાર આપી પોતે વૃદ્ધ છતા ભલભલા યુવાનને પણ શરમાવે તેવી રીતે યુદ્ધમાં આગેવાની ભર્યું કામ કરવા લાગ્યા, લશ્કરને કેમ ગોઠવવું, દુશ્મનને કેમ હરાવવો, વિગેરે તમામ કુનેહ બાજીમાં ભામાશાહ નો અગ્રપણે ભાગ હતો. પ્રતાપ જોઇને પણ અજબ થયો અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે શું વાણીઆ ની જાદુઈ શક્તિ ? શું તેનો પ્રભાવ ? અને શું તેની માતૃભૂમિ પ્રત્યે ધગશ ? ધન્ય છે ? ભામાશાહ તારી જનેતાને !

જ્યારે ભામાશાહ આવ્યાં, અને બધાએ વીરને છાજે એવું ભામાશાહને માન આપ્યું. ત્યારે રાણા પ્રતાપે પોતાના શૂરવીર સૈનીકોને બે શબ્દો ટૂંકમાંજ કીધા કે—" **આપણે નથી લેવું રાજપાટ, નથી કરવા કોઈને ગુલામ, હંમેશના માટે મેવાડ સ્વતંત્ર રહે તેનાજ માટે લડી લેવાનું છે, માટે મરજો પણ માતૃભૂમિને બેવફા ના થશો. જીવો તો પણ માતૃભૂમિને માટે સાચો શૂરવીર મોતથી કદિ ડરતો જ નથી.** " રાણા પ્રતાપનો શબ્દે શબ્દ દરેક મેવાડીઓએ પોતાને શિરોમાન્ય ગણ્યો, અને મરતાં સુધી પણ મેવાડને પરાધિનતાની બેડીમાં જકડવા નહીં દઇએ એવી

ભીષ્મપ્રતિજ્ઞાઓ લીધી. ધન્ય છે ? રાણા પ્રતાપને ? અને ધન્ય છે ? એ માતૃભક્તિ વીરો ને ?

છપ્પો.

વીર રાણો પ્રતાપ થયો, ત્યાં રૈમે ઉભો,
ધરી ઢાલ તલવાર, હૃદયમાં રાખી મોભો,
શૂરવીરતાની છાપ, લટકતી એ તલવારો,
બખ્તર ધરતો અંગ, ભાલો કરમાંહી ધાર્યો,
પ્રચંડ પ્રભાવ શાળીએ, દુશ્મનને નમાવવા,
કહે ભોગી પ્રતાપસિંહ, ચાલ્યો તેજ બતાવવા ૧૩૩

આ પ્રમાણે લશ્કર ડંકો વાગતાં જ ઉપડવા લાગ્યું. એ લશ્કરો સામ સામા હલદીઘાટની રણભૂમિમાં ભેગા થયાં, મારો ! મારો ! કાપો ! ના શબ્દોના ઘોષ બોલાવવા માંડયા, જેમ ચીભડાં કાપે તેમ મેવાડીઓએ મ્લેચ્છને કાપવા માંડયા, રક્તની નદીઓ વહેવા લાગી, માતૃભૂમિના માટે આજે મેવાડી યોદ્ધાઓ પણ પોતાના વહાલા પ્રાણની આહુતિ આપવા લાગ્યા, અને શિવસુંદરી વરવા ચાલ્યા ગયા, જ્યાં ત્યાં મડદાના ઢગલાઓના ગંજે ગંજ પડયાં હતાં, તે દેખતાંજ કાળજુ ફાટી જાય. આત્મા ઠરી જાય. આવો ભયંકર દેખાવ જોઇ ભલ ભલા શુરવીરના મન ત્યાંજ થંભી જતાં, આ વખતે આપણો વીર ભામાશાહ દુશ્મનના ટોળામાં પોતાની સફેદ દાઢી અને લાંબી મૂછો ફફડાવતો તલવાર ફેરવવા માંડયો. જેમ ઘાસ કાપે તેમ દુશ્મનના સૈન્યને સંહારવા લાગ્યો, અને એક મહાન ભડવીર યોદ્ધાની માફક યુદ્ધ કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો 'કે ભૂલાવી દો એની હઠ કે પારકા રાજ્ય ઉપર જરા ડોક ઉંચી ન કરે.' આ પ્રમાણે ભામાશાહ લડતો લડતો રણમેદાનમાં ઘુમતો ત્યારે રાણા પ્રતાપ પર તેમની નજર ગઈ અને જાણ્યું કે પ્રતાપ હારશે. તેથી ભામાશાહ પ્રતાપને કહે કે રાણાજી આપ ચાલ્યા જાઓ. જીવતા હઈશું તો ફરી લડાશે માટે આપ મેવાડપતિ જેમ બને તેમ જલ્દી ચાલ્યા જાઓ.

પ્રતાપ કહે ભામાશાહ, પ્રતાપ પીઠ બતાવી કદિ પણ ભાગી નહીં જાય, શું તું મને કાયર સમજે છે, હું તો અહીંજ મરીશ, એટલામાં આવ્યા બીજા સરદારો અને પ્રતાપને સમજાવી દૂર કર્યા. પ્રતાપ ભરાયા કોમલમેરના કિલ્લામાં, શત્રુઓ પાછળ પડયા. અને કોમલમેરના કિલ્લામાં ઝેર નાંખ્યું. કેટલી અધમતા !

ગામમાં હાહાકાર થયો. નાના બાળક રૂવે, મોટા રૂવે, પાણી વગર. લોકોના પ્રાણ મુંઝાવા લાગ્યા, બધા વગર ચાલે પણ પાણી વગર કેમ ચાલે ? શું વિધિની કૃતઘ્નતા. આખરે ભામાશાહ કહે મહારાજ અહીંથી ચાલો બીજે, જીવન ટકાવવું મુશ્કેલ છે. આપણે જતાં, દુશ્મનો, પ્રજાને ત્રાસ નહીં આપે.

રાણો કહે ભામાશાહ; મારી બુદ્ધિ હવે કામ કરતી નથી, મારી શાન આજે ખોવાઇ ગઈ છે, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો, તમો કહો ત્યાં જઈએ. રાણો; રાણી, બાળકો અને થોડા સરદારો ને લઇ વૃદ્ધ ભામાશાહ ચાલ્યો, જાણે રામ-લક્ષ્મણ ચાલ્યા વનવાસે, આવો ગમગીન દેખાવ ભલભલાના આત્માને કંપાવે. શું વિધિ ? ત્યાંથી ચાલતાં ચાલતાં આવ્યા ચમ્પન દેશમાં. ચમ્પન દેશની શું શોભા ? આજુબાજુ અરવલ્લી પહાડની શોભા, મોટા મોટા વૃક્ષો અને લીલોછમ પ્રદેશ જોઇ પ્રતાપને સાધારણ શાન્તિ થઇ.

શત્રુઓ પાછળ પડયા, અને કોઈ નો હાથ ભાગ્યો, કોઈ નો પગ ભાગ્યો, કેટલાક ધડ માથા વગરના થયાં, એ કારમી ચીસો સાંભળી દયા આવે.

ભામાશાહ અને પ્રતાપ મરણનો ભય મૂકી શત્રુઓની સામે લડવા લાગ્યા. બંને હાથમાં બે ધારી તલવારો, પંઝામાં આવ્યો તેના સોએ વર્ષ પુરા. એટલામાં આવ્યો શત્રુ પક્ષનો સરદાર ને પ્રતાપ પર પાછળથી ઘા કરવા જાય છે કે તુરતજ ભામાશાહ દોડયા, અને શત્રુનો ઘા પોતાની તલવારથી ઝીલ્યો જેથી પ્રતાપ બચી ગયા. શત્રુઓ તુરત નાશી ગયા, ધન્ય છે ? સહાસીક જૈન ભામાશાહ ને ?

પ્રતાપ કહે ધન્ય છે ! ભામાશાહ આજે તમેજ મારો જીવ બચાવ્યો છે. અને તમેજ મને જીવતદાન આપ્યું છે. આજનો સુયશ બધો તમને જ છે. સાચા જૈન તરીકેનું આજે તમે તમારૂં નામ અમર કર્યું છે. ભામાશાહ કહે અન્નદાતા, મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે તેથી વિશેષ કાંઈ જ કર્યું નથી. શું ભામાશાહની નિરાભિમાનીતા.

પ્રતાપ જીત્યા પણ પાસે ફૂટી બદામ ન રહી, એકે સૈનીક ન રહ્યો, બધાય જંગલમાં ગયા, ન મળે અનાજ કે રાંધેલા ભોજન, જંગલના ફળફૂલ ખાઇ મીઠાં ઝરણાં ના પાણી પી દિવસો વ્યતિત કરવા લાગ્યાં. ઉપર આકાશ ને નિચે ધરતી ત્યાં બધા આરામ કરે એક વખત મેવાડનો મહિપતિ તે આજે રસ્તાનો રંક-ભીખારી, એક વખતનો મહામંત્રી તેને પણ ન મળે ખાવા કે ન મળે પીવા. આનું જ નામ કસોટી અને જીવનની કિંમત.

ઘણી વખતે જમવા બેસે કે શત્રુઓ આવ્યાનું સાંભળી અડધું ખાધું ન ખાધું કરી નાસે, વૃદ્ધ ભામાશાહ દિલાસો આપે કે ધીરજ ધરો, સૌ સારાં વાનાં થશે. જ્યાં જ્યાં પ્રતાપ જાય ત્યાં ત્યાં ભામાશાહ જાય, ભામાશાહનો નિશ્ચય એજ કે " જ્યાં મારો રાજા ત્યાંજ હું, જેવી દશા મારા અન્નદાતાની તેવી જ દશા મારી " ધન્ય છે ! સાચા જૈન ભામાશાહ તારી સ્વામિ ભક્તિને ?

અઘોર જંગલ પ્રચંડ ડુંગરા જાણે મેઘરાજના વાદળાની સાથે વાતો

કરતા હોય તેમ ઉંડી ઉંડી ખાઇઓ જોતાંજ ચકરી આવે, સિંહ અને વાઘના ટોળાની ગર્જનાઓ સંભળાય ને કાળજા કંપી ઉઠે. બપોર થતાં સુરજ દેવ તપતા હોય તે વખતે વીરભામાશાહ અને પ્રતાપ બંને જણ ઝાડ નિચે બેસી વાતો કરતાં હોય. પ્રતાપ ભામાશાહને કહે છે કે ભામાશાહ, જંગલનું જીવન કેવું મધુરૂ ને સુંદર છે. ન મળે કોઇ વ્યાધિ કે ઉપાધિ માટે મારો આત્મા તો અત્રે રહેવા નિશ્ચય કરે છે. ભામાશાહ કહે સાચી વાત. રાણાજી, આપ તો સંત જેવા ધર્માત્મા છો એટલે આપશ્રીને વૈભવ કે રાજ્યની લાલસા નથી પણ આપશ્રી વગર મેવાડને સ્વતંત્ર કોણ કરશે. આમ વાતચીત ચાલતી હતી ત્યાં સૈનીક ખબર લઈ આવે છે કે શત્રુઓ આવે છે. જેથી પ્રતાપ મુંઝાયો. કયાં શાન્તિ ને કયાં આ દોડધામ, ન મળે પાસે કોડી ન મળે સાધન કે ન મળે ખાવા. ભામાશાહ, હવે આપ પાછા પધારો, તમે મારી ખુબ સેવા કરી છે, પરમાત્મા તમને સુખી રાખે. હવે મેવાડને માટે કોઇ પણ જાતની આશા રહી નથી. હું સીંધના રણની પેલે પાર ચાલ્યો જઇશ. માતૃભૂમિ તને મારા છેલ્લા પ્રણામ! હવે મારૂં જીવન ગુપ્ત પણે ગુજારીશ.

વીર ભામાશાહનું હૈયું ધડકવા લાગ્યું, આંખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલી, પ્રતાપની આવી દશા જોઇ ઘણું લાગી આવ્યું. થોડીવાર પછી તે બોલ્યો કે અન્નદાતા, મેવાડ છોડી જવાય જ નહીં, દેશને તો હજુ સ્વતંત્ર કરવો છે, કાયર થઇ આપ ભાગી જાઓ તો શરમાવવા જેવું થાય અને મેવાડવાસીઓ કહેશે કે આખરે પ્રતાપ કાયર થઈ નાશી ગયો. જેથી પ્રતાપે કહ્યું કે ભામાશાહ, શત્રુ સામે ટકી શકવાની–લડવાની મારામાં તાકાત નથી માટે ચાલી જવું એજ ઠીક છે.

ભામાશાહ જીવતાં મહારાજ એવું કહિ નહિં બને, મારા પૂર્વજોએ ઘણું ધન ભેગું કર્યું છે. તે બધુ ધન આપશ્રીના ચર્ણોમાં ધરૂં છું. પચીસ સહસ્ર સૈનીકોને બાર વરસ સુધી ચાલશે, મારા પૈસા તે આપનાજ છે માટે સૈન્ય ભેગું કરો અને માતૃભૂમિને ગુલામીની જંજીરમાંથી મુકત કરો. ભામાશાહના માટે કવિરાજ શ્રી ઉદયપુર નિવાસી શ્રીયુત કેશરીસિંહ બારહઠે નિચે મુજબ કાવ્ય બનાવ્યું છે.

મનહર

અર્થ કે અભાવ મહારાન દેશ ત્યાગત હૈ
જબતેં પરી હૈ–બાત – ઐસી સ્રવનનમેં ૧૩૪

વૃદ્ધ હૈ અધિક વેસ પુરન પલીત કેસ
બલ હૂ વિસેસ સેસ રહ્યો નહિં તનમેં ૧૩૫

ટેકિ ટેકિ લકરીકો પગન ઉઠાવત હૈ
ખાવત હૈ ઠોકરેં અનેક છિન છિનમેં ૧૩૬
પ્રેમ રસ છાયો સ્વામીદર્શ, તરસાયો ધાયો
ભામાશાહ આવ્યો લૈ, સ્વદેશ ભક્તિ મનમેં ૧૩૭

૨

સંકટમૈં માલિકકી આયો હૈ કરન સેવા,
અશ્વમેધ યજ્ઞ હોત જાકે પગ પગમેં ૧૩૮
જોયો પારસાની ભાટિઆની નાપઠાની જાયો,
જાયોના સિઠાની અસો ઔર પૂત જગમેં ૧૩૯
સ્વામિ ભક્તિ પ્રેમ ધર્યો પૂરન હૃદય બીચ,
દેશ અભિમાન ભર્યો જાકી રગ રગમેં ૧૪૦
કીર્તિકો લાડો ઔર મનકો ઉદાર ગાઢો,
ભામાશાહ આડો આય ટાઢો ભયોમગમેં ૧૪૧

૩

કહત પ્રતાપ તુમ કૌન હો સ્થવિર જન ?
જાતિ હૈ તુમ્હારી કહા કહો કૌન નામ હૈ ૧૪૨
કહિ વે કી આપની ઉપાધિ હૈ સ્વજન કૌન ?
રહિ વે કો કહીયે તુમારો કૌન ગામ હૈ ? ૧૪૩
હમકો જો પૂછો તુમ મેદપાટ વાસી હમ,
પૂર્વ જન્મ કર્મ તૈં વિધાતા ભયો વામ હૈ ૧૪૪
દેશ છોરી જાત તુમ મારગકો રોકિ રહે
કહો ક્યોંન હમ તૈં તુમ્હારે કહા કામ હૈ ? ૧૪૫

૪

બોલી 'જય જીવ' ઔર નજર સપ્રેમ કીન્હીં;
શેઠ કે અપાર ભયો હૃદય હુલાસ હૈ ૧૪૬
હાથ જોરિ ચર્નનમેં અરજ કરન લાગો,
ચિત્ર કૂટ હમારો પુરાનો નાથ ? વાસ હૈ ૧૪૭
બનિયા હૈ જાતિ ઔર કિંકર કો નામ ભામા,
વર્તમાનવાસ જો યહાં તૈ બહુ પાસ હૈ ૧૪૮
પુરૂષા હમારે રહે રાનન કે મંત્રી ખાસ,
રાંવરો દયાળુ ? યહ દાસન કો દાસ હૈ ૧૪૯

૫

બહુત પ્રસન્ન હોઈ પાતલ નજર લીન્હી
કહી મહારાન તુમ બાન્ધવ કી ઠૌર હો ૧૫૦
લાયક હો બહુત હમારે ખાસ સેવક હો,
જેતે હૈ હમારે મંત્રિ ઉનકે હૂ મૌર હો. ૧૫૧
આપતિ સ્વદેશ કી જો તુમ તૈ છિપાવેં કહા ?
આપને હો તુમતો સદૈવ, કહા ઔર હો ? ૧૫૨
સંધ્યા પ્રસરાની તાતેં સૂરત પિછાની નાંહિં,
ભામાશાહ તુમતો હમારે સ્યામખોર હો ૧૫૩

૬

કહી ભામાશાહ બાત સબહી સુની હૈ હમ,
દેશ કે નિમિત્ત અબ કહા દ્રવ્ય દેહોં ના ? ૧૫૪
આપ મહારાજ રાજ છોરિ કે પધારત હો,
રાજભકિત કો મૈં ઉર કૈસે સ્થાન દેહોંના ? ૧૫૫
ઐતે પર માનિહોં ન અરજ હમારી નાથ ?
હા એકલિંગનાથ જૂકી આન દેહોં ના ? ૧૫૬
તાન લેહોં મૈં તો અબ એક કીન કાન દેહોં,
જાન[1] દેહોં ચર્નન પૈ તોહૂ જાન[2] દેહોં ના ૧૫૭

૭

કહે મહારાન શાહ ઐસી હી તુમ્હારી ભકિત,
તદપિ હમારી ગૈલ[3] નાહક પરો હો તુમ ૧૫૮
ધર્મકે નિમિત્ત સબ સૈન બલિદાન ભઈ,
દેખી કે હમારો દુઃખ નાહક જરો હો તુમ ૧૫૯
તુર્ક સોં લરન નઈ સેના ફિર સંચય જહેં,
તૈ તો ધન બુઢેશાહ કહૌં તૈ ભરો હો તુમ ? ૧૬૦
અપને નિવાસ પર ક્યોં નહિં ફિરો હો પીછે,
ઐસો હટ ભામાશાહ નાહક કરો હો તુમ ૧૬૧

૮

કહે ભામાશાહ જન્મભૂમિ મેં વિપત્તિ પરી,
તિહિ કો બિલોકિ પ્રભુ ? કૈસે લુકિ જાઉં મૈં ૧૬૨
આજ મમદેશ ઔર સ્વામિ કી કરન સેવા
કૃપા કે નિધાન નૃપ ! કૈસે રૂકિ જાઉં મૈં ૧૬૩

૧. પ્રાણ. ૨. નહીં જવા દઉં. ૩. પીછે.

સ્વામિ કાજ સારન કો દેશ કષ્ટ ટારન કો,
ઔસર મહાન ઐસો કૈસે ચૂકિ જાઊ મૈં ૧૬૪
બિત્ત અનુસાર આજ સેવા હી બજાઊ કહા ?
માલિકકે હેત નાથ! ઊસો બિકિ જાઊં મૈં ૧૬૫

૯

ઔર ભામાશાહ કહ્યો ડોલતસી ગર્દન સોં,
મેરી બિનતી પૈં નાથ! જરાતો પસીજિયે ૧૬૬
આશ્રમ ચતુર્થ અન્ત મને અબ પાંવ દિયો,
ઐસે વૃદ્ધ મંત્રી કી કૃપાળુ માનિ લીજિયે ૧૬૭
ભારત ઉધારી બીર ધર્મ ધુર ધારી ધીર!!,
કિંકર કી તુચ્છ સેવા અંગીકૃત કીજિયે ૧૬૮
આજ સકુટુમ્બ નિજ દાસ કો સનાથ કર્ન,
પૃથ્વીનાથ પાતાલ! રંકાબ છોરિ દીજિયે ૧૬૯

૧૦

મંત્રી કી અરજ માંનિ પાતલ ઉતરિ ગએ,
કાંન પરી ભનક જબાન તોતિયા[1] ન કે ૧૭૦
આરતિ ઉતારે મહારાન પૈ પ્રસારે ભક્તિ,
બાર બાર બારે ભરિ થાલ મોતિયાન કે ૧૭૧
ધન્ય ભાગ્ય માલિક પધારે હૈ હમારે ગાજ,
ઘર ઘર મંગલ ભયો હૈ ગોતિયાન[2] કે ૧૭૨
શાહ નરનારી હાત જોરિ કે ખરે હૈં સારે,
પગ મએડે ડારે મારબારી પોતિયાન[3] કે ૧૭૩

૧૧

યથોચિત્ત સ્વાગત કે શાહ ઉપરાન્ત અબ,
પાન[4] લે ધરે હુ રાન અગ્રમોદ મન તેં ૧૭૪
પાહિ પાહિ બોલિ પુનિ બનિયા ચરન પરહ્યો,
મોલ કો લિયો હોં કેસોદાસ તન-મન તૈં ૧૭૫
ઐસે કહિ ચર્ન સરવસ્વ કરિ દીન્હોં ભેટ,
ઊરન ભયો હૈ શાહ સ્વામિભક્તિ ઋન[5] તં ૧૭૬
નજર નિમિત્ત આન નજર પ્રસારે તક,
હમ્માલન અરથ ઉતારે કાવરન[6] તૈં ૧૭૭

દોહરો

કહિય શાહ સંગ્રહકિયો, કરિમંત્રીપન કામ
યહ ધન હુ સબ રાવરો, મેરો કેવલ નામ ૧૭૮

૧. તુતલી-કાલીકાલીબોલી. ૨. કુટુમ્બી. ૩. મારવાડમાં માથે બાંધવાના સાફાને પોતિયાં કહે છે.
૪. તામ્બુલ. ૫. કરજ. ૬. કાવડોથી.

ભામાશાહની અજોડ સ્વામિભકિત પર કવિરાજ શ્રીમાન્ કેશરીસિંહ પણ મુગ્ધ થઇ તેમને કાવ્યો લખી ભામાશાહ પ્રત્યે પ્રેમભાવ બતાવ્યો છે.

આ પ્રમાણે ભામાશાહ વિનયપૂર્વક એક જૈનને શોભે તેવીરીતે મહારાણા પ્રતાપને કહે છે કે 'મારૂં ધન તે આપનુંજ છે, આપશ્રીના પૂર્વજોની સેવા મારા વડીલોએ કરી ને ધન મેળવ્યું છે, તે ધન જ્યારે મારી માતૃભૂમિના કામ માટે ન આવે તો મારે તે ધનની શી કિંમત છે? માટે કૃપાળુ! આપ મારી અરજ સ્વીકારો ને મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવા કમર કસો' 'મહારાજ! મારા દેશની ખાતર હું મરવા તયાર છું તો પછી ધનની શી વિસાત છે? હું મારૂં ધન આપશ્રીને આપતો નથી પણ મારી માતૃભૂમિની સેવા અર્થે આપી મારી ફરજ બજાવું છું.

મહારાણા પ્રતાપ બોલ્યા ધન્ય છે! ભામાશાહ, તમે દેશભકિત, સ્વામિભકિત એવી પુરવાર કરી આપી છે કે પ્રભુ મહાવીરનું નામ, તથા સાચા જૈન તરીકેનું નામ તમે ઉજ્જલ કર્યું છે. અને જગતમાં દરેક મનુષ્યો માટે એક એવો દાખલો બેસાડયો છે કે 'દેશના માટે પ્રેમ કેવો રાખવો, ભામાશાહ! મેવાડની સ્વતંત્રતાનો યશ તમનેજ મળશે. આજથી તમેજ સેનાપતિ. ચાલો, લડાઇની તૈયારી કરો.

દોહરા

ઉદારતા ભામાની ભલી, જેને કીધું ઉજ્જવલ નામ;
કાર્ય એ શૂરવીર નું, કાયરનું નહિ કામ. ૧૭૯

મોહ ઉતારી લક્ષ્મી તણો, સૌ મેવાડને ચર્ણે ધર્યું
ધન્ય! ધન્ય! ભામાશાહ તુજને, નામ અમર પ્રેમે કર્યું. ૧૮૦

ભામાશાહ રાખી સંપત્તિ, વસ્તુ ફકત જ ત્રણ
કીર્તિ ઈકલોની ધોતી, લોટો પીવા જળ, ૧૮૧

બાકી ધર્યું સૌ દેશને, ધરી હૃદયમાં દાઝ,
કહે ભોગી ધન્ય! ભામાને, રાખી મેવાડની લાજ. ૧૮૨

લડાઈની તૈયારીઓ ધમધોકાર ચાલવા માંડી. ગામે-ગામથી, દેશો-દેશથી સૈનીકો આવવા લાગ્યા, વૃદ્ધ-જુવાન આવ્યા, કોઇ તલવાર, તીરંદાબાજ તો કોઇ કુસ્તીબાજ તો કોઈ બાણાવળી વિગેરે વિગેરે યુદ્ધમાં નીપુણ યોદ્ધાઓની ભરતી થઈ તેમાં તીરંદાજો; ઘોડેસ્વારો. અને પાયદળનો પાર જ ન હતો.

ભામાશાહે કમર કસી, વૃદ્ધ છતાં બમણા જોરે કામ લેવા માંડયું. યુવાન કરતાં પણ સહસ્ત્ર ગણો જોશ લાવી કામ કરવા લાગ્યા, લોકોનો ઉત્સાહ વધાર્યો અને તેમની લાગણીથી બધાની લાગણી પુર જોશમાં જાગી અને દરેકને પોતાની માતૃભૂમિની ફરજની ગમ પડી, ધીમે ધીમે એક પછી એક કિલ્લા સર કરવા માંડયા પહેલું શેરપુર બીજું દેલવાડા સર કર્યું, દેલવાડા વખતે તો ભારે યુદ્ધ

થયું. શત્રુ પક્ષનો સરદાર 'શહાબાજખાં' સાથે ભામાશાહને હાથોહાથનું યુદ્ધ થયું. અને ભામાશાહે એકજ ઝાટકે શાહબાજનો હાથ કાપી નાંખ્યો. તલવારના ટુકડા થઇ ગયા. અને બિચારો શાહબાઝ નાસી ગયો. પછી કોમલમેર સર કર્યું, અને બાદશાહના સરદારને હરાવ્યો.

આ પ્રમાણે ઘણા કિલ્લાઓ અને ઘણા ગામ કબજે કર્યાં. બધો મેવાડનો પ્રદેશ જીતાયો માત્ર ચિત્તોડ, અજમેર અને માંડવગઢ ત્રણ કિલ્લા અકબરના તાબે રહ્યા, આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપની જીત થઇ, મેવાડમાં નવું જીવન આવ્યું, પ્રજા ખુશી થઇ દુઃખની ઘડીઓ ભૂલવા લાગી. રાણા પ્રતાપે દરબાર ભર્યો અને કોઈને જાગીરો, ઇલકાબો, પોષાક, પાલખી વિ. સૌ સૌની લાયકાત પ્રમાણે સૌના વખાણ કરી આપવામાં આવ્યું.

મહારાણા પ્રતાપે કહ્યું કે ભામાશાહ જેવો કોઇ નથી, શું એમનો ત્યાગ, સ્વામિભક્તિ અને દેશભકિત. મેવાડને જીતી આપ્યું હોય તો ભામાશાહે જીતી આપ્યું છે, માટે હું એમને મેવાડના 'ભાગ્યવિધાયક'' મેવાડના પુનરૂદ્ધારક' ની પદવી આપુ છું. આ વખતે તાલીઓના ગડગડાટ વચ્ચે બધાએ ભામાશાહને વધાવી લીધા અને સૌ કોઇ બોલ્યા કે ભામાશાહને ધન્ય છે ? ધન્ય છે ? તેની દેશભકિત અને તેના ત્યાગને ?

આખરે ભામાશાહે બીલકુલ અભિમાન બતાવ્યા વગર સાચા જૈનને શોભે તેવી રીતે બોલ્યા કે 'ભાઈઓ, મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે તેમાં મેં કશુંજ કર્યું નથી, જેવી શાશન દેવની ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે થયું. માટે બધો યશ તો આપના અન્નદાતા મહારાણા શ્રી પ્રતાપને શોભે છે, તેમનો ત્યાગ અને તેમની અજોડ દેશ પ્રેમની તુલના કરવાની ભલભલા મહારથીઓની પણ શકિત નથી, માટે બોલો, મહારાણા શ્રી પ્રતાપની જય, બોલો માતૃભૂમિની જય, આનંદના અવસરની સાથે બધી ક્રિયા પુરી થઈ અને મેવાડનું નવું જીવન શરૂ થયું. ધન્ય છે ભામાશાહ તારી દેશભકિતને ? વાંચક! ભામાશાહ જેવો દેશભકત બનીને તારી મીલકતનો ઉપયોગ દેશના ભલા માટે કરજે. ભામાશાહ[૪૨] સંવત ૧૬૬૬ ના મહા સુદ ૧૧ (તા. ૨૭ જાન્યુઆરી ઇ. સ. ૧૬૦૦) ને દિવસ સ્વર્ગવાસી બન્યા તેમની ઉંમર વર્ષ ૬૧ ને ૭ માસની હતી છતાં પણ તેઓ યુવાન જેવા દેખાતાં હતાં તેમનો જન્મ સં. ૧૬૦૪ ના અષાડ સુદ ૧૦ (તા. ૨૮ જુન ૧૫૪૭) સોમવારે થયો હતો.

૪૨. ભામાશાહ સ્વર્ગવાસી થયો. તેના એક દિવસ અગાઉ પોતાની સ્ત્રીને એક પોતાની હસ્ત લેખીત ચીઠ્ઠી આપી કીધું છે જ્યારે મહારાણા અમરસિંહ પૈસાની મુશ્કેલીમાં આવે ત્યારે આ ચીઠ્ઠી મહારાણા અમરસિંહને જ સોંપજો. તેમાં મેવાડના છુપા ખજાનાની હકીકત લખી હતી. તે ચીઠ્ઠી જ્યારે મહારાણા અમરસિંહને આપવામાં આવી ત્યારે ઘણો આશ્ચર્ય પામી તેમાં લખ્યા મુજબ તે ગુપ્ત ખજાનો મેળવ્યો, અને ભામાશાહનો બચાવેલો ખજાનો અત્યારે મહારાણા અમરસિંહને ઘણો કામમાં આવ્યો. આવો વિચારશીલ પ્રધાન મેવાડને મળવો ઘણો મુશ્કેલ છે, આથી મહારાણા તથા સર્વે સામંતો આશ્ચર્ય પામ્યા, ને વીર ભામાશાહના પુત્ર જીવાશાહને મંત્રીપદે નિમ્યા. જીવાશાહ પણ હોંશિયાર હતા, સિંહના બેટા સિંહ જ હોય!

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મહારાણા શ્રી અમરસિંહ

મહારાણા પ્રતાપસિંહના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના શ્રેષ્ટ પુત્ર અમરસિંહ સંવત ૧૬૫૩, (ઇ. સ. ૧૫૯૭) ના મહા સુદી ૧૧ ના રોજ ગાદી ઉપર આવ્યા, મહારાણા અમરસિંહ ગાદી ઉપર આવ્યા પછી લડાઇ સિવાય કશું જ કાર્ય હાથ ધર્યું નથી, પહેલવહેલાં રાણાશ્રીએ બાદશાહી થાણા મેવાડમાંથી ઉપાડી લેવડાવી પોતાના હુકમનો અમલ કરાવ્યો.

અકબરશાહ મહારાણા પ્રતાપનો દેહાન્ત સાંભળી ઘણોજ ઉદાસ થયો અને ફીકરમાં પડયો. અકબરશાહનો ચહેરો જોઇ બધા સામંતો વિચારમાં પડયા. અને માંહોમાંહે વાત કરવા લાગ્યા કે પ્રતાપના મરણ થવાથી તો ખુશી થવું જોઇએ તેને બદલે શાહ ઉદાસ કેમ દેખાય છે ? આ વખતે એક ચારણ પોતાની ચારણી ભાષામાં એક છપ્પો બોલ્યો, કેઃ—

અશ લેગા અઠદાગ, પાઘ લેગો અણ નામી ।
ગો આડા ગવડાય, જિકો બહતો ધુર બામી ॥
નવરોજે નહ ગયો, નગો આતશાં નવલ્લી ।
ન ગો ભરોખા હેઠ, જેથ દુનિયાણ દહલ્લી ॥
ગહલોત રાહ જીતી ગયો, દસણ મૂંદ રશણા ડસી ।
નીશાસમૂક ભરિયા નયણ, તોમૃત પ્રતાપસી ॥ ૧૮૩ ॥

ભાવાર્થઃ પોતાના ઘોડાને ડાઘ ન લાગવા દીધો પોતાનું શીર બીજા કોઇને ન ઝુકાવ્યું, જશ લઇને ચાલ્યો, હિન્દુસ્તાનની ભારની ગાડી જમની તરફ ખેંચવાવાળો હતો. 'નૌરોઝ' અગર કોઇ જલસામાં નથી ગયો. બાદશાહી ડ્રેસમાં પણ ગયો નથી, કોઇ પણ જાતના એસાણમાં આવ્યો નથી, જેનો યશ રૂપી કળશ દુનિયા પર કાયમ રહ્યો, આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપસિંહ ફત્તેહની સાથે ચાલ્યો ગયો, જેથી બાદશાહે પોતાની જબાન દબાવી, અને ઠંડો શ્વાસ લઇ આંખમાં પાણી લાવ્યો. હે ! પ્રતાપસિંહ ? તારા મરવાથી બાદશાહને આ પ્રમાણે થયું હતું.

(બુન્દીના કવિઓના વૃત્તાંતને 'કર્નલ ટૉડ' સત્ય માને છે.)

અકબરના સામંત માનસિંહનો પ્રભાવ દિવસે દિવસે એટલો બધો વૃદ્ધિ પામતો ગયો કે અકબરના હૃદયમાં તેના માટે દ્વષ ઉત્પન્ન થયો, અને અકબરને શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે માનસિંહ મને સિંહાસન પરથી પદભ્રષ્ઠ કરશે.

માનસિંહની શૂરવીરતાથી જાણે દિલ્હીનું સિંહાસન કંપાયમાન થઇ જતું હોય તેમ લાગવા માંડયું. આખરે અકબરે માનસિંહને કોઈ હિસાબે મારી નાંખવો એ નિશ્ચય કર્યો અને તેને પોતે માજુમ નામની મીઠાઇ બનાવી, તે મીઠાઇમાં અડધો અડધ ઝેર મેળવી દીધું, પણ "જેને જીવાડનાર હજાર હાથનો ધણી હોય તેને કોઇ પણ માણસ કંઈ પણ કરી શકતો નથી." અહીંયા પણ એવુંજ બન્યું. અકબર પોતેજ ભૂલથી તે મીઠાઈ ખાઇ ગયો, કેવી વિચીત્ર દૈવી ઘટણા? તેને તેના પાપનું પ્રાયશ્ચિત મલ્યું. નિરપરાધી શ્રદ્ધા યુક્ત સેવકના પ્રાણ લેવા જેણે પ્રયત્ન કર્યો તેને જ પોતાના પ્રાણ આપવા પડયા.

અકબર ધારત તો માનસિંહ ને પરાજીત કરી શકત અગર ગમે તે પ્રકારની શિક્ષા આપી શકત, પણ પોતે પોતાના ચારીત્રમાં કલંક લાગવા જેવું આવું અઘોર કૃત્ય શા માટે કર્યું! તેના હૃદયમાં શું હશે તે કોણ કહી શકે! આ વસ્તુ ગમે તે હો! અસ્તુ, હવે આપણે મેવાડ તરફ દૃષ્ટિ ગોચર કરીએ.

રાજ્યસિંહાસન પર બેસતાંજ રાણા અમરસિંહે જે પ્રકારે રાજ્યનું હીત સાધી શકાય તેવા પ્રકારના નિયમોનું પાલન કરવા માંડયું. સર્વક્ષેત્રોની બે વાર માપણી કરી નવુ મહેસુલ ચઢાવ્યું. અને પોતે પોતાના સામંતો, સરદારોને નવી જાગીરો આપી, તે ઉપરાંત બીજા કેટલાક નિયમોના પ્રચાર કર્યાં. તેમાં એક નિયમ નવીન ઢગની પાઘડી બાંધવાનો પ્રસિદ્ધ છે. રાણા અમરસિંહે પ્રચલીત કરેલા નવા નિયમો મેવાડ રાજ્યના કેટલાક સ્તંભોપરના શિલાલેખથી ઉપલબ્ધ થાય છે.

પરંતુ મહારાણા પ્રતાપને રાણા અમરસિંહ માટે જે શંકા થઇ હતી તે ખરેખર સાચી નિવડી, મોજ–વિલાસ અને શાન્તિ અંતે રાણા અમરસિંહને અનર્થ કારીણી થઇ પડી. પિતાની પવિત્ર આજ્ઞાનો અનાદર કરીને રાણા અમરસિંહ અત્યંત આળસુ બની ગયા. તેમણે 'પેશોલા' સરોવરના તટપર બંધાવેલી પર્ણકુટીનો ત્યાગ કરીને ત્યાં એક મહાલય બંધાવ્યો, જેનું નામ 'અમર મહેલ' રાખવામાં આવ્યું. આ મહાલયમાં અનેક જાતની વિલાસી વસ્તુઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, અને રાણા અમરસિંહ વિલાસી બન્યા. તેઓ આ પ્રમાણે સુખ લાંબો વખત ભોગવી ન શકયા.

કેટલોક સમય વિત્યા બાદ જહાંગીર ને તેમના મંત્રીઓએ કહ્યું કે "જ્યારે આખા હિન્દુસ્તાનના રાજાઓ આપની આજ્ઞામાં રહે છે, તો શું આ એકલોજ મેવાડનો રાણો અમરસિંહ આપશ્રીના આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે! તે અમારાથી સહન થઇ શકતું નથી" આવી આવી વાતોથી જહાંગીરને તેમના મંત્રીઓએ પુષ્ટી આપીને મેવાડ ઉપર ચડાઈ કરાવી. આ વખતે રાણા અમરસિંહ તો

વિલાસની તંદ્રામાંથી જાગૃત થતાં હતાં, હજી જહાંગીરને દિલ્હીના તખ્તપર બેઠાંને ચાર વર્ષ પુરાં થયાં ન હતાં. પણ તેણે સર્વત્ર ગૃહકલહ નો અંત લાવી મેવાડ ઉપર આક્રમણ કર્યું, હવે રાણા અમરસિંહ મહા સંકટમાં આવી પડયા અને રાણાના કેટલાક ખુશામતીઆઓએ રાણાને નિરુત્સાહી બનાવવા પ્રયત્ન આદર્યાં. છેવટે રાણા અમરસિંહ ઉત્સાહ વગરના બની ગયા, એટલે મેવાડના સરદારો અને સામંતો પોતાના મનમાં દુઃખી થવા લાગ્યા.

છેવટે સર્વે સરદારો અમર મહેલમાં ગયા ને રાણાને વિપત્તીના આગમનની ખબર કરી સામંત શિરોમણી વીરચંદાવતે અમરસિંહ સન્મુખ જઇ ધીરજ ને ગંભીરતાથી ધીમા સ્વરે કહેવા માંડયું કેઃ—“ આવી જ રીતે આપ મહારાણા પ્રતાપની આબરૂ રાખજો ? અને સીસોદીયાના કુળને સાચવજો ? વિચાર કરો, કે તમારો જન્મ કયા કુળમાં થયો છે ? અને આપણી નાડીમાં કોનું રકત વહી રહ્યું છે ? જહાંગીર જેવો સર્વ સંહારક સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવ્યો છે, ત્યારે આપ ખુશામતીઆઓની સલાહથી ભયભીત બની મેવાડનું સત્યાનાશ કરવા બેઠા છો ? શરમ છે ! મહારાણા પ્રતાપનો પુત્ર આવો કાયર ન હોય ? માટે ઉઠો ! અને જાગૃત બનો ? આવેલી આફતને જાફ્ત માની તમારા સૂર્યવંશીના કુળની આબરૂ વધારો ? ” સાલુમ્બ્રા સરદારના તેજસ્વી વચનોની અસર અમરસિંહને કશી પણ થઇ નહિં. ઉલટું જુ ની માફક સ્થિર રહી બધું સાંભળ્યા જ કર્યું. આખરે સાલુમ્બ્રા સરદારે ક્રોધાયમાન થઇ હાથ ઝાલી અમરસિંહને સિંહાસન પરથી હેઠો ઉતારી નાંખ્યો. અને હાકલ પાડી કે “મહારાણા પ્રતાપના પુત્રને શીઘ્ર અશ્વારૂઢ કરીને કલંકથી બચાવો ! ” આ હકીકતથી રાણા અમરસિંહ અત્યંત દુઃખી થયા. આ વખતે સામંત તથા સરદારો લેશ પણ દુઃખી થયા નહીં. તેમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી કે કર્તવ્યને ખાતર અમારે આવું વર્તન કરવું પડયું છે. તો તેમાં દોષ–ગુન્હો શો ? જો સરદારે આવું વર્તન ન કર્યું હોત તો અમરસિંહની અતિ ભયંકર દુર્દશા થાત. બીજા સરદારો વીર ચંદાવતની કર્તવ્ય પરાયણતા જોઇ ઘણા ખુશી થયા. બધાએ એક મત થઈ રાણાજીને અશ્વારૂઢ થવા ફરમાન કર્યું. આ વખતે રાણાજીના હૃદયમાં પણ ક્રોધાગ્નિ સળગી રહ્યો હતો. બધા સરદારો મેવાડભૂમિ પર આવેલા જગન્નાથજીના મંદિર આગળ આવ્યા એટલે રાણાજીનો મનોવિકાર એકદમ દૂર થઇ ગયો ને ધીમે ધીમે તેના નેત્રો ખુલી ગયાં કે તરત જ પોતાને પોતાની સ્થિતીનું ભાન થયું.

આખરે અમરસિંહ ઉત્સાહ પૂર્વક સર્વ સૈનીકોને સાથે લઇ ચાલ્યા અને સરદાર સાલુમ્બ્રાપતિને રાણાએ પ્રાર્થના કરી કે “ આપે મને મોહ દશામાંથી જગાડયો છે, તો મારે પણ બતાવી આપવું કે રાણા પ્રતાપને લાયક તેમનો પુત્ર (અમરસિંહ) છે કે નહિં ? ત્યાંથી બધા સમરભૂમિ તરફ ચાલ્યા, રાણા-

જીના ઉત્સાહથી બધા સરદારોને બમણો ઉત્સાહ આવ્યો. તેઓ ગગનભેદી વિદારક ભયંકર સિંહનાદ કરી મેવાડના પર્વત કંપાયમાન કરવા લાગ્યા. આ વખતે 'દેવીર' નામના સ્થાનમાં શત્રુઓ પડેલા હતા. રણોન્મત રાજપુતોએ એકદમ તે સ્થાન પર પહોંચી જઈ પ્રબળ વેગથી શત્રુઓ પર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. આ વખતે 'ખાનખાનાન' નો ભાઈ સેનાપતિ થઈ આવ્યો હતો. 'દેવીર' ના પહાડી પ્રદેશમાં હિન્દુ મુસલમાનને દારૂણ યુદ્ધ થયું, તોપોના ભયંકર અવાજ અને તલવાર, ભાલાનો ખણખણાટ ભલભલાની છાતી હચમચાવી મુકે તેવો દેખાવ હતો.

આ યુદ્ધમાં બંને પક્ષોના અગણિત માણસો માર્યા ગયા. આખરે રાણા અમરસિંહે યવનસેનાનો નાશ કર્યો અને પોતે ગૌરવ સહિત પોતાના પાટનગર પાછા ફર્યા, સંવત ૧૬૬૪ (ઈ. સને. ૧૬૦૮) માં આ યુદ્ધ થયું હતું. આ યુદ્ધમાં વિજય મલ્યો હોય તો રાણાજીના કાકા વીર કર્ણસિંહને જ. કર્ણસિંહ અત્યંત પરાક્રમી હતા. તેમના જ બાહુબળથી અને રણકૌશલ્યથી અમરસિંહને યશ પ્રાપ્ત થયો હતો.

પરંતુ બાદશાહ જહાંગીરનો ઉત્સાહ બીલકુલ મંદ પડયો નહતો, અને બમણો ક્રોધે ભરાયો. લગભગ એક વર્ષ પછી (સં. ૧૬૬૫) ની વસંત રૂતુમાં બીજીવાર ભયંકર યુદ્ધની તૈયારી કરી અબદુલ્લા નામના સેનાપતિને પ્રચંડ સૈન્ય સાથે મેવાડપર આક્રમણ કરવા મોકલ્યો.

અબદુલ્લા પોતાની વિશાળ સેના જોઈને આશાવન્ત થઇ રાણા અમરસિંહની સાથે લડાઈ કરવા ગયો, રાણા અમરસિંહ પણ તેના આગમનના ખબર સાંભળી પોતાની સેના લઈ આગળ ચાલ્યા ને રાણપુર નામના ગીરીમાર્ગે ઉભય દળો વચ્ચે ઘોર સંગ્રામ શરૂ થયો. રણવિશારદ તેજસ્વી રાજપુતોએ સ્વદેશ પ્રેમના પવિત્ર મંત્રથી અદ્ભૂત પરાક્રમ વડે મોગલ શહેનશાહનો મોરચો તોડવા પ્રયાસ આદર્યો. અને સફળતા પ્રાપ્ત થઇ, આવી રીતે રાણા અમરસિંહને અનેક લડાઈઓ બાદશાહ સાથે થઇ. કુલ સત્તર વખત લડાઈઓ થઇ હતી તેમાંથી તો સુર્યવંશીના શૂરા રાજપૂતોએ પોતાના કુળની ગૌરવતા અને કુળની ઇજ્જત પ્રાણના ભોગે બચાવી લીધી હતી. આખરે જ્યારે બાદશાહ જહાંગીરના મનમાં આવ્યું કે હવે મારા ગયા સિવાય મેવાડપતિ તાબે થાય તેમ નથી, છેવટે જહાંગીરે પોતે સૈન્ય લઇ અજમેર તરફ પ્રયાણ કર્યું, અને પોતાના 'શાહજાદા ખુર્રમ' ને મેવાડ પર વિક્રમ સં. ૧૬૭૦ ના પોસ સુદ ૧૫ તા. ૨૬ ડીસેમ્બર ૧૬૧૩ ના રોજ મોકલ્યો.

તે વખતે 'ખર્રુમ' શાહજાદાની ઉંમર ૨૧) એકવીસ વર્ષ, ૧૧) અગીઆર મહિના અને ૧૧) અગીઆર દિવસની હતી. આ વખતે શાહજાદા ખુર્રમ ઘણા મોટા સરદારો, જાગીરદારો, રાજાઓને પણ સાથે લાવ્યો હતો. અને જહાંગીરે દરેક જીલ્લાના લશ્કરોને બોલાવી તેની સાથે મોકલ્યું હતું. આ વખતે શાહજાદાનું લશ્કર માંડવ જે ઉદેપુરથી ઇશાન ખુણામાં ચાલીસ કોષ પર આવેલું છે) ત્યાં સુધી પહોંચ્યું હતું.

આ તરફ રાણા અમરસિંહે પણ પોતાના બહાદુર સરદારો, પટાવતો, ચુનંદા લડવૈયાઓ તે સિવાય રાજપૂત, ચૌહાણ, રાવ કછવાહા, ચૌહાણ રાવત્ પૃથ્વીરાજ, રાઠોડ સામળદાસ, ઝાલાહરદાસ, પંવાર શુભકરણ, ચુડાવત્ રાવત્ મેઘસિંહ, ચુડાવત્ રાવત્ માનસિંહ, ઝાલા કલ્યાણ, સોલંકી વિરમદેવ, વિગેરે ઘણા બહાદુરોને સાથે લઇને શાહી ફોજ પર હુમલો કરવા સારૂં નક્કી કરીને જ આવ્યો હતો.

જ્યાં આખા હિન્દુસ્તાનના રાજાઓ તથા તમામ ફોજે મેવાડ ઉપર આક્રમણ કરવા નક્કી કર્યું ત્યાં એકલું મેવાડ કેવી રીતે ટકી શકે? અને કેવી રીતે એકલા મહારાણા અમરસિંહ લડી શકે? શું વિધીની કૃતજ્ઞતા? જ્યારે શાહીફોજનો મોટો વિસ્તાર જોયો ત્યારે રાણા અમરસિંહ લાચાર બની ઇડરના પહાડોમાં ચાલ્યા ગયા. પણ તેઓના હાથી પાછળ રહી ગયા હતા, તેથી અબદુલખાંના માણસોએ તેમને પકડી શાહજાદા પાસે મોકલ્યા. તેથી શાહજાદાએ આલમ–ગુમાન–હાથી–સમેત–સત્તર હાથી બાદશાહ જહાંગીરની પાસે પોતાના દિવાન જદુરાયની સાથે અજમેર મોકલી આપ્યા. બાદશાહ હાથી દેખી પોતાની ફત્તેહના ખુશ ખબર જાણી (પોતાની ધારણા પાર પડેલી જોઇ) પોતાના હાથે પત્ર લખીને પોતાના શાહજાદા 'ખુર્રમ' ને ઘણી જ શાબાશી આપતાં બાદશાહે અનહદ પ્રેમ બતાવ્યો.

આ પ્રમાણે શાહજાદા ખુર્રમની જીત થઇ જેથી મેવાડની પરિસ્થીતિ દીન-પ્રતિદીન બગડતી ગઇ, તેમ મેવાડના ડાહ્યા સરદારોએ વિચાર કર્યો કે હવે સુલેહ સિવાય મેવાડની રક્ષા કઠિણ છે. છેવટે મહારાણા ખુબ કંટાળ્યા એટલે એક દુહો લખી તેમના ઇમાનદાર મિત્ર ખાનખાનાન અબદુલ રહીમની ઉપર મોકલાવ્યો. આ વખતે તેમનો મિત્ર દક્ષિણ તરફ રહેતો હતો, તે દુહો નિચે મુજબ છે

દોહરો.

ગોડ કછવાહ રાઠવડ, ગોખાં જોખ કરંત;
કહજો ખાનાં ખાનને, બનચર હુવા ફિરંત. ૧૮૪

ભાવાર્થ:—ગોઢ કછવાહ રાઠોડ મહેલમાં આરામ કરે છે, તેથી જ ખાના-ખાનને કહેજો કે બન (મહારાણા) માણુસ થઇ ફરે છે. મહારાણાની લખવાની મતલબ એ હતી કે તમો કહોતો હું પણ બાદશાહનો ગુલામ બની જાઉં, આ દોહરો વાંચી ખાનાંખાને મારવાડી ભાષામાં દોહરો લખી જવાબ મોકલ્યો.

દોહારો

ધર રહસી રહસી ધરમ, ખપ જાસી ખુરસાણ,
અમર વિશંભર ઉપરા, રાખો નિહચો રાણ. ૧૮૫

ભાવાર્થ—જમીન તથા ધર્મ રહેશે તથા ખુરસાના લોકો તથા મુગલાઇ નાશ પામશે, માટે હે મહારાણા અમર ! આ દુનિયાનાં પાળવાવાળા ઇશ્વર પર ભરૂસો રાખ. આ પ્રમાણે જવાબ વાંચી રાણા અમરસિંહને હિમ્મત આવી, અને ઘણા દિવસો સુધી લડાઇઓ શરૂ રહી કે જેથી જીંદગીમાં કોઇ તમન્ના બાકી રહી નહિં. આવા વખતે કેટલાક રાજપુતો કુંવર કર્ણસિંહની સાથે સલાહ કરતાં હતા કે હવે શું કરવું ?

દોહરા

ખાવા નથી કંઈ ધાન ને, પીવાને પણ પાણી નથી,
યુદ્ધમાં લડવા સારૂં, પાસમાં કોડી નથી. ૧૮૬
પહેરવા કપડું છે નહીં. દુઃખની સીમા નથી,
મેવાડની રક્ષા જ માટે ગમ કશી પડતી નથી. ૧૮૭
જ્યાં જૂઓ ત્યાં છે જુલ્મ, જુલમ સહેવાતો નથી,
કહે 'ભોગી' મેવાડમાં, આજ કોઇનું કોઇ નથી. ૧૮૮

આ પ્રમાણે સર્વ સરદારોએ કુંવર કર્ણસિંહને પોતાના દીલની વાત કરી કે "આજે મેવાડની આવી દશા છે, ને આપણા ભાઈઓ આજે મેવાડને જોઇ પોતાની જાતને હસે છે, અને પકડાએલા રાજપૂતો અને સ્ત્રીઓને વટલાવે છે, તેમજ તે લોકો તેની 'લૌંડી' બનાવી આપના ગૌરવનું ઘોર અપમાન કરે છે, માટે હવે આ બાબતનો સત્વર ઉકેલ લાવો ? અને માનભર સુલેહ થાય એવો રસ્તો લાવો ? " આવી રીતે બધા સરદારોએ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરી પાટવી કુંવર કર્ણસિંહને બાદશાહની પાસે મોકલવા નક્કી કર્યું. આ પ્રમાણે ઝાલા હરદાસે બધી ગોઠવણ કરી અને સુલેહ કરવાનું ચોક્કસ કર્યું. આ વાત જો મહારાણાના કાન સુધી પહોંચી તો પોતે પસંદ નહીં કરે માટે તમે બે જણ વગર હુકમે શાહજાદા ખુર્રમની પાસે જાવ ? જેથી એક કાગળ સુન્દરદાસની સાથે શાહજાદા ઉપર રવાના કર્યો અને કહ્યું કે 'શાહજાદા જો લખ્યા પ્રમાણે

સુલેહની શરતો મંજુર રાખે તો ઠીક છે. નહિં તો રાજપુતો તલવારથી લડશે અને તેનો જવાબ પણ તલવારથી જ આપશે.” એમ કહેજે.

રાય સુન્દરદાસ કાગળ લઇ શાહજાદા ખુર્ર્મને મલ્યો, શાહજાદાએ બધી હકીકત સાંભળ્યા પછી કુંવર કર્ણસિંહ જેવી રીતે સુલેહ કરવા ખુશી હતા તેવી રીતે રાય સુન્દરદાસને કરી તેથી તેણે કુંવર કર્ણસિંહને પત્ર લખી ખબર મોકલાવી. એટલે કુંવર કર્ણસિંહે ઝાલા હરદાસ તથા પંવાર શુભકર્ણને મોકલ્યા. તે પછી શાહજાદાએ મોલવી શૂકરૂલ્લાહ તથા સુન્દરદાસને મહારાણા અમરસિંહનો મોકલાવેલો કાગળ લઇ બાદશાહ જહાંગીર પાસે મોકલ્યા, આથી બંને સરદારોએ અજમેર આવી બાદશાહ જહાંગીરને બધી વાત સમજાવી. આથી બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો અને એ સુલેહના કારણથી મુલ્લા શૂકરૂલ્લાહને (અફજલખાં) અને સુન્દરદાસને રાયરાયાનો ખીતાબ અર્પણ કરી તેજ વખતે પાછા ઉદયપુર મોકલી આપ્યા. અને એક ફરમાન મહારાણા અમરસિંહના નામથી મોકલી આપ્યું, જેમાં ઘણાજ વિવેકભર્યાં શબ્દો લખ્યા હતા. વળી ઢાકાની મલમલના એક ટુકડા પર બાદશાહના ખાસ પંજાનું નિશાન કેસરીયા રંગનું લગાવેલું હતુ. જે હાલમાં રીયાસતમાં મોજુદ છે. આ પંજાના નિશાનથી બાદશાહનો મતલબ એ હતો, કે હમારા વચન સાંભળી રાણા અમરસિંહ ક્રોધ ન કરે, તથા શાહજાદાને બાદશાહે લખ્યું કે રાણા ઉદયપુર જે શરતોની સુલેહ કરવા દરખાસ્ત કરે તે તમામ દરખાસ્ત મંજુર કરવી, અને કુંવર કર્ણસિંહને બાદશાહની હજુરમાં લઇને આવો.

આ વાત ગોગુંદાના પશ્ચિમ પહાડમાં જેને આજ ‘ઢાણા’ કહે છે, ત્યાં મહારાણા અમરસિંહ તથા સરદારોને પહોંચી ગઇ. આ પહાડ એવો વિકટ છે કે ભલભલાના કાળજા કંપી ઉઠે. બાદશાહે મોકલેલું ફરમાન કુંવર કર્ણસિંહ પાસે પહોંચી ગયું. તેથી કેટલાક સરદારો સાથે તે આવી પહોંચ્યો; અને મહારાણા અમરસિંહને બધી વાત સમજાવી. પણ એ બહાદુર નર કેશરી અમરસિંહ તો ચૂપ જ રહ્યા. એક શબ્દ પણ બોલ્યાં નહીં. પણ ચહેરાપર ઉદાસીનતા છવાઇ ગઇ, જાણે કે આસમાન તૂટી ન પડયું હોય ? ત્યાર પછી કેટલોક વખત વિત્યા બાદ મહારાણાએ કહ્યું કે “હું એકલો શું કરી શકું ? તમારા બધાની જ એવી મરજી છે તો મારે પણ તમારા લીધે બધુ સહન કરવું જ જોઇએ, ‘હાજીરાજ’ નો ટાણો સહન કરવાનો મારો ઈરાદો બીલકુલ હતો જ નહીં; છતાં જેવી ઇશ્વરની મરજી. એટલે કેટલાક બહાદુર અને શાણા સરદારોએ રાણાને સમજાવ્યું કે “બાદશાહ પાસે આપના મોટા કુંવર કર્ણસિંહને મોકલીશું. કારણ કે તેઓ ઉમરાવની બરાબર છે. જેથી મહારાણાએ કહ્યું કે તમે બધા વાત

કરો છો તે ઠીક છે પણ શાહજાદાની પાસે જઇ સલામ કરવી એજ મને ડંખે છે. કારણ કે મારા વડવાઓએ તેને માટે પોતાના પ્રાણુના બલીદાન આપ્યા અને હજારોના પ્રાણ પાથર્યાં, હજારો સ્ત્રીઓ સતી થઈ. અને તેટલા જ માટે મારા પિતા મહારાણા પ્રતાપે (પોતાની ટેકના માટે) પહાડો, જંગલો, ભૂખ, દુઃખ, ટાઢ અને તડકો વેઠી સૂર્યવંશીની આબરૂને કલંક આવવા દીધું નથી, તે કલંક આજે મારા હાથે આપું છું. જેવી ભગવાન એકલીંગજીની મરજી.

શાહજાદાની પાસે જવા બધાને એકઠા કર્યા અને ઘણી સાવચેતી રાખી કે વખતે દગો થાય, તો શું કરવું તેનો વિચાર કરી રાણાએ કુંવર કર્ણસિંહને પોતાના ડેરા પર મુકી મહારાણા અમરસિંહ શાહજાદા ખુર્રમની પાસે ગયા, પણ તેમના ત્રણ પુત્રો ભીમસિંહ, સૂરજમલ્લ, અને વાઘસિંહ તથા સહસ્રમલ્લ અને કલ્યાણ એ બે ભાઇઓએ મહારાણાને એકલા જવા દેવા ના પાડી; તેથી મોટા દરજ્જાવાળા સો સરદારો શાહજાદાની પાસે જવા નીકળ્યાં. તે વખતે શાહજાદાએ મહારાણાના દરજ્જા પ્રમાણે ગૂજરાતનો સુબો અબ્દુલ્લાખાં, જોધપુર વાલા રાજા સૂરસિંહ, રાજા નરસિંહદેવ, ખુદેલા, સુખદેવ, તથા સૈયદસૈફખાં વિગેરેને મોકલ્યા, આ લોકો લશ્કરની બહાર આવી ઘણા જ માન પૂર્વક શાહ જાદાની પાસે લાવ્યા. રિવાજ મુજબ વહેવાર કરી શાહજાદાની જમણી બાજુ મહારાણાને બેસવા આસન આપ્યું. સામસામા પ્રેમથી વાર્ત્તાલાપ થઇ અને એક બીજાના સાચા મિત્રો તરીકેનું વર્તન જોઇ રાણા અમરસિંહે પોતાના કુંવર કર્ણસિંહને જવાની આજ્ઞા આપી. જેથી કર્ણસિંહ શાહજાદાની પાસે ગયો. તેને પણ ઘણીજ ઇજ્જત અને માનમર્તબા સહિત આદર સત્કાર કર્યો. અને બંને સાચા મિત્રો તરીકે વર્તવા લાગ્યા. આ વખતે એક બીજાને સામસામી ઘણીજ કિંમતી ચીજો ભેટ ધરી. શાહજાદા ખુર્રમે કુંવર કર્ણસિંહને પોતાની સાથે અજમેર આવવા વિનંતી કરી તેના જવાબમાં કુંવરે જણાવ્યું કે હાલ હું પોતે રાજ્યની પરિસ્થિતી સુધારવા માટે મેવાડ છોડી શકું તેમ નથી. તેથી શાહજાદાએ કુંવરને રૂપીઆ પચીસ હજાર પોતાના ખાનગીમાંથી આપ્યા ને કહ્યું કે તું મેવાડની વ્યવસ્થા કરી મારી સાથે અજમેર આવ. એટલે કુંવર કર્ણ-સિંહે પોતાના સામાનની વ્યવસ્થા બરાબર ગોઠવી સાથે જવા તૈયાર થયો.

શાહજાદા ખુર્રમ કુંવર કર્ણસિંહને લઇને સંવત ૧૬૭૧ ફાગણ વદ ૫ (હીજરી. ૧૦૨૪ તા. ૧૧ મોહરમ-ઇ. સ. ૧૬૧૫ તા. ૧૮ ફેબ્રુઆરી) ના રોજ અજમેર પહોંચ્યા. બીજે દિવસે જ્યારે શાહજાદા બાદશાહી દરબારમાં ગયો ત્યારે જહાંગીર ખુશમિજાજમાં હતો. આ વખતે જહાંગીરી જેમ્સનો એલચી સર ટામસરો શાહી દરબારમાં હાજર હતો એ લખે છે કે કર્ણસિંહની જંગલી

તબીયત દેખી એને ખુશ કરવા સારૂ કોઇ વાતની ખામી રાખી ન હતી. તે વખતે ખિલસત્ત તથા જડાઉ તલવાર તથા ખાસા ઇરાની ઘોડા જડાઉજીન સાથે અર્પણ કર્યા, પછી કર્ણસિંહ જનાના મહેલમાં ગયો તે વખતે બેગમ નૂરજહાં તરફથી ખિલઅત્ત જડાઉ તલવાર ઘોડા જડાઉ જીન સાથે, એક હાથી તથા એકમાળા અર્પણ કરવામાં આવી, બીજે દિવસે હાથી આપ્યો, આ પ્રમાણે બાદશાહ જહાંગીરની મહેરબાની કુંવર કર્ણસિંહ પર વધતી ચાલી અને ઘણી જ ઉમદા ભેટ અર્પણ કરી. જહાંગીરે પોતાની ઉદારતા અને પ્રેમ બતાવી આપ્યો. બાદશાહ જહાંગીરે વિક્રમ સં. ૧૬૭૨ જેઠ વદ ૮ ઇ. સ. ૧૬૧૬ તા. ૨૧ ના રોજ કુંવર કર્ણસિંહને માનપાનથી જાગીરો અર્પણ કરી, અને બાદશાહે પોતાના ફરમાન પર સહી સિક્કા કરી આપ્યા.

બાદશાહ જહાંગીરે કુંવર કર્ણસિંહને નિચે પ્રમાણેની આમદાની નક્કી કરી આપી. ૫૩૦૦૬૮૩૨) પાંચ કરોડ ત્રીસ લાખ ૬૭ હજાર આઠસો બત્રીસ દામ કુંવર કર્ણસિંહને માન પાનથી (મહારાણા અમરસિંહના પુત્રને) જાગીર મુકરર કરી સોંપવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે કુંવર માનસહિત જ્યારે રવાના થયો અને પોતાના મેવાડમાં ઉદયપુર આવ્યા ત્યારે મહારાણા અમરસિંહને ઘણા ઉદાસમાં જોયા. આ વખતે રાણાશ્રી પોતાના મહેલમાં રહેતા હતા, કર્ણસિંહને આવતાંજ રાણાજીએ રાજ્યનો સઘળો કારભાર તેને સોંપી દીધો. આ વખતે રાણાજીનો પ્રધાન વીર ભામાશાહ ઘણોજ અક્કલવાન અને બુદ્ધિશાળી હતો, તેમજ ઘણી લડાઇઓમાં પોતે અગ્રપણે ભાવ ભજવતો હતો.

વીર ભામાશાહ ઘણોજ જરૂરી માણસ હતો તેણે મહારાણા પ્રતાપ ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારથી તે રાણા અમરસિંહના રાજ્યને બેથી ત્રણ વરસ થયાં ત્યાં સુધી પ્રધાન તરીકે કામ કર્યું. તેઓ ઓસવાળ જ્ઞાતીના કાપડીઆ ગોતના મહાજન હતા. એ બહાદુર વીર ભામાશાહ સં. ૧૬૬૬ મહા સુદ ૧૧ (હીજરી ૧૦૦૮ તા. ૯ રજબ-ઇસ.-૧૬૦૦ તા, -૨૭ જાન્યુઆરી) ના રોજ ૬૧ વરસને ૭ માસની ઉંમરે પરલોક સીધાવ્યા. ભામાશાહનો જન્મ ૧૬૦૪ અષાડ સુદ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૫૪૭ તા.-૨૭ જુન) ને સોમવારે થયો હતો. ત્યાર પછી ભામાશાહના પુત્ર જીવાશાહને પ્રધાનપદ સોંપવામાં આવ્યું હતું.

જ્યારે કુંવર કર્ણસિંહ અજમેર ગયો ત્યારે પ્રધાન જીવાશાહ પણ સાથે ગયા હતા. જીવાશાહની પછી મહારાણા કર્ણસિંહે તેના પુત્ર અક્ષયરાજને પ્રધાન તરીકે નીમ્યો હતો, ભામાશાહની ત્રણ પેઢીઓ સુધી અને રાણાની

ત્રણ પેઢી સુધી પ્રધાન પદું રહ્યું હતું. ભામાશાહના પિતા ભારમલ્લને મહારાણા સાંગાએ રણુથમ્બરોની કિલ્લેદારી આપી હતી. જ્યારે કર્ણસિંહે ઉદયપુરમાં આવી પોતાના રાજ્યની આબાદી કરી ત્યારે દીનપ્રતિદીન રાણા અને બાદશાહ વચ્ચે મિત્રાચારી વધતી ગઈ. જ્યારે બાદશાહ જહાંગીર દક્ષિણ ગયા હતા ત્યારે શાહજાદા ખુર્હમ ઉદયપુરમાં આવ્યો અને મહારાણા અમરસિંહની મુલાકાત લીધી હતી. તે વખતે શાહજાદાએ જડાઉતલવાર, ઘોડા, હાથી અને ખિલઅત્ત વિગેરે આપ્યા. પણ મહારાણાએ પાંચ હાથી, સત્તાવીસ ઘોડા અને જવાહિરથી ભરેલો થાળ શાહજાદાને નજર કર્યો, પરંતુ શાહજાદાએ ત્રણ ઘોડા લઈ બાકી બધું પાછું આપ્યું હતું.

શાહજાદા ખુર્હમની સાથે દોઢ હજાર સ્વાર સહિત કુંવર કર્ણસિંહને દક્ષિણ તરફ જવાનુ થતાં ગયો, અને ત્યાં ઘણી બહાદુરી અને હિંમત બતાવી હતી.

ભાવીની ઇચ્છા પ્રમાણે મેંવાડ પર આફત અને જાફત આવ્યાજ કરતી હતી. અને કુદરતની મરજી પ્રમાણે ઘટના બન્યા જતી હતી. જગનિયંતાની કૃપા—મહેરબાની વગર કોઈ ચીજ બનતી નથી.

સંવત ૧૬૭૬ ના મહા સુદ ૨ ને બુધવાર તા. ૩૦ ઓકટોમ્બર ૧૬૨૦ ના રોજ મહારાણા અમરસિંહ આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગવાસ થયાં. અને તેમની આખરી સ્વારી ઘણીજ ધામધુમની સાથે આહડ ગામમાં આવી પહોંચી, અને જ્યારે 'ગંગોદ્રવ કુંડ' પાસે રાણાજીનો અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે દસ રાણી, નવ ખવાસ, આઠ સાહેલીઓ મળી કુલ સત્તાવીસ સ્રીઓ સતી થઈ. મહારાણા અમરસિંહની છત્રી કર્ણસિંહે ઘણી જ સુંદર અને નમુનેદાર બનાવી હતી. તે હાલમાં પણ મોજૂદ છે. મહારાણા કર્ણસિંહ પોતે પિતૃ-ભક્ત હતા.

મહારાણા અમરસિંહનો જન્મ સંવત ૧૬૧૬ ના ચૈત્ર વદ ૦)) અને તા. ૨૬ માર્ચ ૧૫૬૦ ના રોજ થયો હતો. મહારાણા અમરને છ કુંવરો હતા (૧) કર્ણસિંહ (૨) સૂરજમલ્લ (૩) ભીમસિંહ (૪) અર્જુનસિંહ (૫) રત્નસિંહ (૬) વાઘસિંહ અને એક કુંવરી વછવંતા હતી. રાણા અમરસિંહના સમયમાં ૧૮ વર્ષ લડાઇ ચાલી હતી અને છેવટના પાંચ વર્ષ શાન્તિથી દેશમાં રહ્યા હતા.

છંદ—ત્રોટક

જબહી શીવલોક પ્રતાપ ગયે, અમરેશ બરેશ નરેશ ભયે,
પત શાહિય ફોજ પ્રબંધ દિયો, વહ થાનક વ્યૂહ બખેર દિયો. ૧૮૯

સુત ઉદલ સાગર માન મતે, ગત ક્રૂરમ માન કુમાર નતે,
પહુંચે વહિં સંગ દિલીપ ઢિગે, પદ રાનપ પાયરૂ રીતડિગે. ૧૯૦

સુલ્તાન ચઢયો પર્વેજ જબે, અમરેશ કિયે બહુ જુદ્ધ તબે,
કહ્યુ રાજ ચિત્તૌર કીયો સગરે, જિંહતે બલ જીવનકો બિગરે, ૧૯૧

ચઢ ખાન મહાબત ધાર ધુકે, રજપુતન તેં ઈસ્લામ રૂકે,
પત શાહિય થાનક લૂંટ લિયે, ફિરકેં અબદુલ્લપ્રફુલ અયે. ૧૯૨

ચઢકેં ફિર કર્ણ કુમાર લરે, અરૂબાસુકિ સેનપ હોય અરે,
સુલતાન ચઢયો જબ શાહજહાં, ધુસપબ્બય બોલત રાણુ કહાં ૧૯૩

કલિયાન સતા મકવાન દહૂં, જિનકે ગુન ફૈલિય ચક્ક ચહૂં,
જબ શાહિય ફૌજન જોર ચઢયો, રજપુતનપેં દુખ ઘોર બઢયો. ૧૯૪

અમરેશરુ ખાન સલાહ કરી, નિજ બાનિ નસીહત કાવ્ય ભરી,
પતશાહનતેં નૃપ સંધિ નઈ, સુલ્તાન દિવાન મિલાન ભઇ. ૧૯૫

અજમેરહિ કર્ણ કુમાર ગયે, જિનપૈં અતિ શાહ પ્રસન્ન ભયે,
તજ રાનપ રાવત સથ બને, ભેટ મેઘ રિસાનરુ માન મનેં ૧૯૬

અમરેશ ગયે શિવલોક સહી, જિનકી સબ આદત રીત કહી,
અભિલાષ મનોભવ સજ્જનતેં, કૃતમાલ પ્રભા ગુન કજ્જનતેં, ૧૯૭

સચ બીરન બીર બીનોદ લહ્યો, કવિરાજ તબેં યહ ખંડ કહ્યો,
યહ બીર કથા શ્રુત ધીર ધરે, ભ્રમ હોય યથા લખિ શુદ્ધ કરે. ૧૯૮

